

UNIVERZITETSKA HRONIKA

IZDAVAČ

UNIVERZITET U TRAVNIKU

Za izdavača: Rasim Dacić, rektor Univerziteta u Travniku

Glavni i odgovorni urednik: Halid Konjhodžić

Tehnički urednik: Tarik Džambegović

Adresa: Aleja Konzula br. 5, Travnik

REDAKCIONI ODBOR: Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Sadik Bahtić, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Halil Kalač, Džemal Kulašin, Senad Turković, Salim Ibrahimefendić, Amra Tuzović, Hrustem Smailhodžić, Hamid Drljević, Ismet Alija, Nihad Selimović, Hazim Selimović, Mensur Kustura

RECENZENTSKI ODBOR: Milenko Dostić, Rasim Dacić, Mujo Dacić, Halil Kalač, Zećir Hadžiahmetović, Namik Čolaković, Jasna Bajraktarević, Mehmedalija Hadžović, Džemal Kulašin, Halid Kurtović, Senad Turković, Suada Dacić, Salim Ibrahimefendić, Hamid Drljević, Mensur Kustura, Tonći Lazibat, Sasho Atanasoshi, Nikša Nikolić, Rade Stankić, Alberto Mattiacci, Marek Szarucki, Eduardo Tome

Lektor: Omer Hamzić

Tel/fax: +387 30 / 541-061; +387 61 / 172-158;

E-mail: rasim.dacic@fmt.ba

Štampa: Štamparija „Madž“

Tiraž: 100 primjeraka

Travnik, juni 2012.

ISSN: 1840 – 3999

COBBIS.BiH – ID

Indexed in: COBBIS.BiH (<http://www.cobis.ba>)

Indeks Copernikus

EBSCO

SADRŽAJ:

<i>RIJEČ UREDNIKA</i>	7
<i>GLOBALIZACIJA KAO SVJETSKI PROCES</i> ..... Sadik Bahtić Namik Čolaković	9
<i>MONETARNI SUVERENITET REPUBLIKE HRVATSKE</i> ..... Tonci Svilokos	15
<i>EKONOMSKO PRAVNA NARAV MJENICE</i> ..... Zlatko Turčić	27
<i>STRATEGIJSKI MENADŽMENT TURISTIČKOG PROIZVODA DUBROVNIKA</i> ..... Niko Koncul Mladen Mijatović	35
<i>ULOGA HEDGINGA U POSLOVANJU</i> ..... Ivo Šperanda	47
<i>UVOĐENJE PDV-a I NJEGOV ZNAČAJ ZA EKONOMIJU BIH</i> ..... Sadik Bahtić	57
<i>INSTRUMENTI FINANCIJSKIH TRŽIŠTA</i> ..... Vlado Sabljčić	61
<i>PREDNOSTI MONETIZACIJE PUTEM KONCESIJE NASPRAM PRIVATIZACIJE U MREŽNIM INDUSTRIJAMA</i> ..... Izet Bajrambašić	77
<i>DEFINIRANJE PRETPOSTAVKI RAZVOJA TURIZMA I TERMINOLOŠKA DISTINKCIJA KLJUČNIH POJMOVA U KONTEKSTU DRUŠTVENO - EKONOMSKIH PROMJENA</i> ..... Iris Mihajlović	85
<i>ANALIZA DUGOROČNIH POSLJEDICA SAVREMENIH FINANSIJSKIH KRIZA</i> ..... Almira Mujačić Amra Nuhanović	99
<i>MODELI IZGLAĐIVANJA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA UPOTREBE H2 BLOKATORA</i> ..... Samir Mukinović	113
<i>PROMJENA ORGANIZACIJSKE KULTURE U FUNKCIJI UNAPRJEĐENJA KONKURENTSKIH PREDNOSTI PREDUZEĆA</i> ..... Hariz Muratović	125
<i>PRAVO KAO BITNA ODREDNICA SAVREMENE DRŽAVE</i> ..... Ismet Alija	141
<i>POLITIČKA JAVNOST, DISKURS I KONSENZUS</i> ..... Mensur Kustura	147
<i>PRAVNO-POLITIČKE IMPLIKACIJE IZGRADNJE PELJEŠKOG MOSTA I LUKE NEUM</i> ..... Džemal Najetović	157
<i>NASILJE NAD ŽENAMA</i> ..... Jasminka Ikanović	165

<i>IMPLIKACIJE LISABONSKOG UGOVORA.....</i>	<i>169</i>
Kristina Knežević	
<i>ALKOHOL KAO KRIMINOGENI FAKTOR SA OBRAĆAJNIH DELIKATA.....</i>	<i>179</i>
Lejla Šaćirović	
<i>SUPERVIZIJA BANAKA U UVJETIMA GLOBALIZACIJE.....</i>	<i>187</i>
Marinko Markić Ljiljana Vasić	
<i>UPOREDNO PRAVNI PRIKAZ MJERE PRITVORA KROZ ZAKONODAVSTVO BIH I ZAKONODAVSTVA HRVATSKE, SRBIJE, CRNE GORE, NJEMAČKE I AUSTRIJE.....</i>	<i>199</i>
Osman Jašarević	
<i>PRESUDA SEJDIĆ/FINCI, PITANJE BUDUĆNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE.....</i>	<i>213</i>
Rami Rexhepi	
<i>MEDIJACIJA KAO METODA RJEŠAVANJA SPOROVA.....</i>	<i>219</i>
Siniša Ravlić	

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitaoci,

pred Vama je sedmo izdanje časopisa Univerzitetska hronika.

Izdavač, Univerzitet u Travniku, odlučio je u ovom broju obraditi radove sa 4. Međunarodnog naučnostručnog simpozija koji je pod nazivom "Inovacije u obrazovanju, poduzetništvu i turizmu u funkciji prevazilaženja krize i ubrzanog razvoja", 17. i 18. maja održan u Sarajevu.

Nesumnjivo je da je odabir teme ovogodišnjeg Simpozija i posebno njena aktuelnost u današnjem bh. društvu, privukao veliki broj autora i izlagača. U ovom izdanju Univerzitetske hronike objavljena su 22 naučna i stručna rada iz oblasti obrazovanja, poduzetništva i turizma, koja su prethodno recenzirana i kategorizirana od strane Recenzionog odbora. Indeksiranje Časopisa u respektabilnim bazama kao što su COBBIS.BiH, Indeks Copernikus i EBSCO, značilo je i objavljivanje radova brojnih autora iz zemalja regiona.

Nadamo se da će sadržaj Univerzitetske hronike zadovoljiti interesovanje šire čitalačke publike, ali i probuditi njen interes u kreiranju novih izdanja, koje će Univerzitet u Travniku, uz još nekoliko časopisa, nastaviti objavljivati u narednom periodu.

Riječ urednika, stoga, smatrajte i pozivom na buduću saradnju.

S poštovanjem,

Glavni i odgovorni urednik
Halid Konjhodžić

GLOBALIZACIJA KAO SVJETSKI PROCES

GLOBALIZATION AS A WORLDWIDE PROCESS

Sadik Bahtić
Namik Čolaković

SAŽETAK

Globalizacija je svjetski proces kojeg diktiraju ekonomski razvijene zemlje. U suštini radi se o procesu prelaska iz industrijskog u informatičko društvo pri čemu uslove diktiraju visoko razvijene zemlje. Globalizaciju karakteriše sve veća međuovisnost nacionalnih ekonomija sa svjetskom privredom. U ovom radu će biti riječi o pojavi, pojmu i razvoju globalizacije, uzrocima i posljedicama globalizacije, efektima globalizacije i uticaju globalizacije na privredu i svjetske tokove.

Ključne riječi: globalizacija, svjetski proces, uzroci, globalisti, transnacionalne kompanije.

Key words: globalization, world process, causes, globalists, transnational companies.

ABSTRACT

Globalization is a worldwide dictatet by economically develeped countries. Essentially it is a process of transition from an industrial to an information societu where conditions dictate a highlu developed countries. Globalization characterize the increasing interdependence of national companies with global industry.

In this paper will oddress the phenomenon, concept and development of globalization, the causes and copsegueness of globalization, the impact of globalization on the economy und global trends.

UVOD

Globalizacija je svjetski proces koga diktiraju ekonomski razvijene zemlje. Radi se o pojavi novog tipa koju karakteriše politička, odbrambena, bezbjednosna, tehnološka, ekonomska i finansijski jaka baza. Ovi procesi su započeti 70-ih godina prošloga vijeka, a karakteristični su po parametrima globalizacije tržišta, proizvodnje, finansija, konkurencije, poslovanja i ekonomskih integracija uopšte. To je naročito vidljivo poslije 90-ih godina raspadom komunizma i blokvske podjele svijeta. Globalizacija političkih, ekonomskih i socijalnih procesa utiče na duboke promjene u geopolitičkoj strukturi svjetske zajednice, uključujući transformacije socijalno-političkog sistema, što ukazuje da se radi o novoj fazi u istorijskom razvoju čovječanstva. U ekonomskom smislu globalizacija je proces kojim se smanjuju ili potpuno ukidaju prepreke u međunarodnoj ekonomskoj razmjeni i povećava ekonomska integracija među zemljama u cjelom svjetu. Svjetska pojava i procesi globalizacije pretpostavljaju da se mnoštvo kulturnih, civilizacijskih, političkih, socijalnih, ekonomskih i drugih odnosa promjeni i poprimi planetarne karakteristike. Isto tako, globalizacija podrazumjeva rasprostranjenje svih svera ljudske djelatnosti, uključujući internacionalizaciju novca, kapitala, hartija od vrijednosti, prava, tehnologija, informacija, organizacije, robne razmjene, iskustva, prakse i menadžmenta. U tom kontekstu, neophodno je razlikovati forme globalizacije u okviru još uvijek postojećih imperija, kakva je npr. Velika Britanija sa Komenveltom. Ona obuhvata ogroman prostor i podazumjeva jedinstven politički i ekonomski sistem. Razilikuju se od formi

globalizacije koja se odvija djelovanjem multinacionalnih kompanija i internacionalizacijom svjetskih robnih marki. Na drugoj strani, prisutna je evropska globalizacija, posredstvom objedi-njavanja zemalja Evrope u Evropsku uniju. U savremenim uslovima prestaju da važe sve dosadašnje teorije međunarodnih ekonomskih odnosa, s obzirom da se globalizacija politika, odbrana, bezbjednost, privreda, finansije, tehnologija, informacije, proizvodi, usluge, ljudi, narodi i države. Globalizacija, praktično ulazi u sve pore društva jedne zemlje-od sirovina, trgovine, finansija i društveno-ekonomskog i tehnološkog razvoja. U dosadašnjem periodu razvoja procesa globalizacije, iskristalisala su se dva pravca u međunarodnim odnosima. To su vertikalna i horizontalna globalizacija.

Vertikalna globalizacija ukazuje:

- da se sva otvorena pitanja iz unutrašnjeg razvoja nacionalne privrede prenese na nivo globalnog,
- da se pitanje odlučivanja o pravcima razvoja sa nacionalnog prenese na nivo globalnog.

Horizontalna globalizacija ukazuje:

- da svi subjekti međunarodnog poslovanja treba da se međusobno povezuju i saradujuna transparentan način,
- da se subjekti u međusobnom poslovanju povezuju, prije svega na regionalnom nivou, ito prema kriterijumima zasnovanim na sopstvenim ciljevima i interesima,
- da se o svim pitanjima odlučuje na jednom mjestu.

Ukratko proces globalizacije sve više karakteriše povezivanje saradnje između nacionalnih država. Na taj način globalizacija pruža određene koristi, s obzirom da ubrzava društveno-ekonomski razvitak, tehnološke promjene i tehničku modernizaciju, ali zato stvara i određene nesigurnosti, kao i opasnosti jer je i

nesimetrična, pa djeluje jednostrano, pretežno u korist ekonomskih jačih i većih zemalja. Proces globalizacije djeluju i dvosmjerno, ne samo u porastu međuzavisnosti manjih, nego i velikih država, međusobno povezanih, ali i u odnosu na ostali svijet.

Na postojanje tendencija dvosmjerne globalizacije pokazuju podaci Evropske unije. Prema njima, zavisnost razvijenih zemalja u odnosu na države u razvoju bila je 1950 godine 10%, a 1990 je narasla na 20%. Regionalna struktura daje osnovu za definisanje strategije političkih i ekonomskih odnosa pojedine države sa svijetom. Iz ovih podataka se crpe opredjelenja za izbor spoljnih strateških partnera, pri čemu se insistira saradnja s najpovoljnijim i najmoćnijim.

Proces globalizacije nepovećava samo međusobnu zavisnost, nego vodi i ka smanjenju samostalnosti i suverenosti država u odlučivanju. To je nužna posljedica globalizacije, koja objektivno jača globalnost, a smanjuje nacionalne koncepcije privrednog razvoja, što u cjelosti mora slijediti i politika. Zato države koje ulaze u razne oblike globalnog povezivanja moraju biti spremne da se odreknu djela svoje suverenosti. Takvo odricanje ima svoje opravdanje samo ako se na taj način postiže trajna i veća politička i ekonomska korist. Integracije pojedinih zemalja su značajan podsticaj procesu globalizacije. Pravi se razlika između tri faze u regionalnoj ekonomskoj integraciji.

- stvaranje zone slobodne trgovine
- stvaranja zone carinske unije
- stvaranje ekonomske unije i tržišta

Globalizacija označava dinamično ekonomsko, politički i kulturni proces koji je omogućen brzim razvojem na poljima transporta i komunikacija, a koji je često vođen željom multinacionajnih kompanija za osvajanjem novih tržišta:

- **Ekonomska globalizacija** označava u prvom redu stvaranje i utvrđivanje pravila jedinstvenog svjetskog tržišta koje podstiče konkurenciju i razvoj.

Protivnici s druge strane-antiglobisti tvrde da velike multinacionalne kompanije koriste već zarađeni kapital da onemoguće stvaranje konkurenata sakojima bi morali djeliti tržište.

- **Politička globalizacija** je tjesno vezana uz ekonomsku globalizaciju. Postojanje jedinstvenog svjetskog tržišta smanjuje mogućnost nacionalnih država da direktno podstiču razvoj vlastite ekonomije zbog pravila koja nameću multinacionalne kompanije. Mjesto donošenja odluka se prenosi iz državnih u međunarodne institucije čime se smanjuje mogućnost ljudi da direktnim izborima predstavnika vlasti utiču na vlastiti razvoj.
- **Kulturna globalizacija** je susret različitih svjetskih kultura i običaja. Protok robe,kapitala i ljudi preko državnih granica nosi sa sobom i protok navika,običaja i kultura.

Iako se globalizacija ponekad mješa s amerikanizacijom i smatra se za opasnost po kulturni identitet,suverenost država i razvoj privrede.SAD nisu prozrokovale taj fenomen,on je prije svega rezultat tehnološke revolucije koja je omogućila efikasniju organizaciju.Amerikanci samo preusmjeravaju plodove globalizacije prema sebi zahvaljujući svom vodećem položaju u svjetskim odnosima.

UZROCI GLOBALIZACIJE

Uzroci globalizacije su tehnološke novine i napredak u oblasti razmjene informacija i u oblasti komunikacija.Ove oblasti imale su najveći doprinos u nastanku i razvoja globalizacije.Internet predstavlja obilježje globalizacije. Globalizacija finansijskog tržišta,prebacivanje novca sa jedne strane svijeta na drugu se odvija u djelićima sekundi,a organizacija transnacionalne proizvodnje i još mnogo toga bilo bi nemoguća bez ove tehnologije. Kraj

hladnog rata često se imenuje kao jedan od uzroka globalizacije. Tokom trajanja konflikta istok-zapad svijet je bio podjeljen,a što je značilo manju saradnju između država. Padom ove granice 1989/90 kontakti i saradnja među državama su se pojačali. Bivše države istočnog bloka otvorile su se i izašle na svjetsko tržište. Sve više država se odlučuje za demokratiju i tržišnu ekonomiju.

POSljedICE GLOBALIZACIJE

Kad govorimo o posljedicama globalizacije znači ocjenjivati,odnosno vrjednovati ostvarene i očekivane efekte jednog širokog i dugotrajnog procesa. Problem nastaje onda kad se suočimo s različitim ocjenama. Ocjene variraju između pozitivnih i negativnih.Globalisti smatraju da globalizacija poboljšava život u svim sferama. Ona pojačava svijest o planetarnoj zajednici čovječanstva,jača demokratske političke odnose,ljudska i građanska prava i omogućava širenje civilnog društva. Ljudi su bolje informisani i imaju veće mogućnosti da razvijaju i unaprijeđuju svoj biznis. Stvara se otvoreno društvo u kome različiti ljudi na lakši i djelotvorniji način mogu da razviju i zadovolje svoje potrebe. Sa druge strane pesimisti – antiglobisti smatraju da su posljediceglobalizacije uglavnom negativne,jer su pod pretežnim uticajem krupnog kapitala koji prvenstveno nastoji da zadovolji svoje interese za neograničenim profitom. To dovodi do daljeg siromašenja većine zemalja trećeg svijeta i stvaraju se nove napetosti i razlike između bogati i siromašnih.Nacionalne države su premalene za velike i prevelike za male probleme,a posljedice toga je erozija nacionalnih država.Nivoi na kojima se rješavaju problemi van nacionalne države doprinose ovoj erziji. Iza pojma erozija nacionalne države skriva se projekat Evropske unije. U Evropskoj uniji države su prenijele svoje nadležnosti na nadnacionalne organizacije ,pa su čak napravile i monetarnu uniju. Izvjesno je da

globalizacija utječe na smanjenje kompetencija nacionalnih država. Ekonomski faktori globalizacije orjentisani su isključivo na profit i u budućnosti neće mariti za nacionalne ekonomije,porijeklo proizvoda ili sirovina.

Međunarodna finansijska revolucija i njene ključne institucije ograničavaju pravo nacionalnoj državi da po svojoj volji kontroliše sopstvene carine,valuu ili fiskalnu politiku. Posljedice globalizacije na nacionalne države su dvojake,s jedne strane,ubrzana modernizacija,liberizacija ekonomskog i privrednog života,formalno uvođenje pluralizma i parlamentarizma,pravne države i ljudskih prava,oslobađanje civilnog društva itd. S druge straneposljedice su ograničavanje suverenosti,strukturalna zavisnost i stvarna podređenost nacionalnih država,represivna međunarodna podjela rada,tehnološko kmetstvo,dužničko i ekološko ropstvo,eksploatacija radne snage i prirodnih resursa,deformisani privredni razvoj,razvoj nerazvijenosti itd. Činjenica je da radnici u nacionalnim državama manje zarađuju nego u Evropi i ta će ta razlika u dogledno vrijeme ostati tako. To velikim kompanijama daje prostor da preseljavaju svoje fabrike u zemlje gdje je jeftina radna snaga. Zemlje gdje je jeftina radna snaga od doseljenja fabrika u svoju zemlju imaju korist, a i štete. Korist je da rješavaju pitanje zaposlenosti i rješavaju socijalne probleme, a štete su ništavanje prirode,ekologije itd.

TRANSNACIONALNE KOMPANIJE

Globalisti svoje interese ostvaruju preko multinacionalnih kompanija,kojima je profit na prvom mjestu i koje žele svakim danom da budu veće i moćnije,te da ostale subjekte u svijetu unište ili stave pod svoju kontrolu U oblasti svjetske proizvodnje 1999.godine postojalo je oko 60.000 transnacionalnih kompanija sa više od 500.000 filijala širom svijeta,koje su kontrolisale više od 25% svjetske

proizvodnje. Transnacionalne kompanije kontrolišu sve grane u svijetu,između ostalog procjenjuje se da 350 transnacionalnih kompanija u svojim rukama drži više od 40% ukupne svjetske trgovine. Transnacionalne kompanije su postale najveći dugoročni investitori u svijetu. Za dugoročna investiranja neophodna im je monetarna i valutna stabilnost zemalja gdje ulažu svoj kapital i odgovarajući pravni sistem zaštite svojih investicija i bezbjednost transfera dobiti.

U ostvarivanju svojih interesa na svjetskim tržištima ove kompanije ne biraju sredstva:

- kupuju
- podkupljuju
- ucjenjuju
- špijuniraju
- prijete
- podržavaju ratove-ubijaju

Velike svjetske kompanije također vode međusobnu borbu u ostvarivanju svjetske dominacije nad sirovinama,energentima,vodom,prizvodnim kapacitetima dislociranim u svijetu,nad tržištima,nad finansijama,rukovodiocima različitih institucija itd.

Svoju globalnu moć transnacionalne kompanije ostvaruju putem kontrole tri najznačajnija tržišta:

- tržišta roba
- finansijska tržišta
- tržišta informacija i znanja

Transnacionalne kompanije su veliki,moćni i samostalni subjekti koji u funkciji ostvarivanja vlastitih interesa angažuju:

- vlade i ukupan državni establišment svojih matičnih zemalja
- državni establišment drugih zemalja
- establišment međunarodnih organizacija i institucija
- značalan broj različitih institucija i organizacija (npr.NVO)

Danas transnacionalne kompanije kontrolišu:

- više od 2/3 svjetske proizvodnje

– 3/4 međunarodnog transfera tehnologije

U obezbjeđivanju ove kontrole uz naprijed navedeno treba istaći da transnacionalne kompanije u posjedu imaju veliki kapital i koncentraciju vrsnih menađera. Jedan od najznačajnijih faktora njihove uspješnosti su briljantni menađeri koji znaju i umiju da sačinjavaju i rukovode sprovođenjem kvalitetnih strategija poslovanja i razvoja. Važno je istaći da globalisti za razliku od antiglobalista zauzimaju rukovodeće pozicije i u svom posjedu imaju više od 90% svjetskog kapitala.

ZAKLJUČAK

Vrijeme globalizacije zahtjeva nove koncepcije, vrsne menadžere, nove metode, nove tehnologije i komunikacije, jer postojeći pristup treba kontinuirano preispitivati, usavršavati i prilagođavati nastalim promjenama. Uticaj globalizacije na privredne tokove u Bosni i Hercegovini je veliki i zapaženo je nesnalaženje i nedovoljno razumjevanje svjetskih razvojnih trendova koje podstiču zakašnjele reakcije naše države na neprestane promjene u okruženju. U Bosni i Hercegovinije danas prisutno mnoštvo privrednih subjekata koji teško mogu da izdrže konkurenciju i sa sebi sličnim, a da negovorimo sa moćnim kompanijama iz zemalja razvijenog svijeta. S druge strane globalizacija i njeni ekonomski nosioci i protagonisti nameću politiku i ekonomske kriterije koje slabi i ekonomski nesposobni nemogu da izdrže ,pa umjesto da se razvijaju i napreduju ,oni stagniraju ili nazaduju i upadaju u sve veće dugove i dubioze. Također zaključak je ,da je globalizacija nezaustiv proces čije prednosti i dobre strane nisu na pravi način raspoređene ,o čemu bi se u budućnosti trebalo voditi računa.

LITERATURA

1. Stiglic. E Džozef, Protivrečnosti globalizacije, SBM-x 2002.
2. Đurović,R.(1977) Multinacionalne kompanije,Savremena administracija.
3. Michael,C. (1997) Transnational Corporations and the Changing,International Economic Systems, Transational Corporations no 3.
4. World Bank . Globalization, Growth and Poverty. Washington:World Bank 2002.
5. Vladimir Petrović, Globalizacija i budućnost,Beogradska otvorena škola Beograd.
6. Vuletić, V. Globalizacija-mit ili stvarnost, 2003.
7. Juričić Ljubo: globalizacija, EKONOMIST,BR. 9-10 /2000.
8. F.Turek : Globalizacija i globalna sigurnost,Interland d.o.o. Varaždin, 1999.
9. Stančić M : Globalno gospodarstvo i globalizacija,Ekonomski pregled 51 (9-10),Zagreb,2000
10. Grupa autora, Aspekti globalizacije, Beogradska otvorena škola, Beograd 2000.

MONETARNI SUVERENITET REPUBLIKE HRVATSKE

MONETARY SOVEREIGNTY OF CROATIA

Tonci Svilokos

SAŽETAK

U ovom radu autor istražuje i ocjenjuje razinu monetarnog suvereniteta Republike Hrvatske. Istraživanje je pokazalo da, zbog odabranog tečajnog režima, visoke euriziranosti hrvatskog gospodarstva i smanjenog priljeva deviza iz inozemstva, monetarna vlast ima poteškoća u kontroliranju primarnog novca. Navedeno je u skladu s dobivenim rezultatima izračuna koeficijenta korelacije između razine deviznih rezervi i primarnog novca koji, unatoč njegovoj stagnaciji, ukazuje na nisku razinu monetarnog suvereniteta Hrvatske. Kako bi ostvarila svoje glavne ciljeve - stabilnost cijena i stabilan devizni tečaj, Hrvatska narodna banka (HNB) kombinira intervencije na deviznom tržištu sa sterilizacijskim mjerama kao što su promjene u stopi obvezne rezerve, minimalnih potrebnih deviznih potraživanja i operacija na otvorenom tržištu. U novije vrijeme, zbog gospodarske krize u Hrvatskoj, monetarna politika se suštinski mijenja od relativno restriktivne u jednu ekspanzivnu politiku, međutim zbog problema u kanalima prijenosa ta promjena nije potaknula proizvodnju i zaposlenost.

Ključne riječi: monetarni suverenitet, primarni novac, tečajni režim, gospodarska kriza, monetarna politika

Key words: monetary sovereignty, monetary base, exchange rate regime, economic crisis, monetary policy

SUMMARY

In this paper author investigates and evaluates the level of monetary sovereignty of Croatia. The research has shown that, because of chosen exchange rate regime, the high euroisation of the Croatian economy and because of reduced inflow of foreign exchange, Croatian monetary authority has difficulties in controlling the monetary base. That is consistent with the obtained results of correlation between the foreign exchange reserves and monetary base that indicates a low level of monetary sovereignty. In order to achieve its main objectives - price stability and stable exchange rate, the Croatian National Bank (CNB) combines intervention in the foreign exchange market with the sterilization measures such as the minimum required foreign currency claims and open market operations and changes in the reserve requirement rate. Recently, because of economic crises in Croatia, monetary policy has substantially changed from the relatively restrictive to an expansionary. However, due to problems in the transmission channels, this change did not boost the production and employment.

UVOD

Monetarna suverenost uključuje ekskluzivno pravo države da izdaje vlastitu valutu (kovanice i banknote) kao legalno sredstvo plaćanja na svom teritoriju, te da ograniči uporabu drugih valuta unutar svojih državnih granica (Gianviti, F., 2004). U pravilu države to svoje pravo realiziraju preko monetarne vlasti – centralne banke. Centralna banka je od države jedina ovlaštena emitirati primarni novac dok poslovne banke mogu emitirati depozitni novac (vršiti sekundarnu emisiju i stvarati sekundarni novac) putem kreditne aktivnosti, tj. principom kreditne multiplikacije. Centralne banke su odgovorne za provođenje monetarne politike i za stabilnost novca (domaće valute), predstavljaju tzv. "posljednje utočište" bankarskom sistemu (komercijalnim bankama) u smislu kreditnog oslonca, regulatora likvidnosti i kreditne sposobnosti komercijalnih banaka (čitavog bankarskog sistema države) (Konjhodžić, 2004).

Dakle, možemo zaključiti da se monetarna suverenost odnosi se na sposobnost države da preko monetarnih vlasti kontrolira količinu primarnog novca, a preko njega indirektno kontrolira količinu novca u optjecaju (tzv. novčanu masu). Neke države uživaju veću, a neke manju razinu monetarnog suvereniteta. Primjerice, Sjedinjene Američke Države, Kanada, Japan i Velika Britanija mogu po volji i bez ograničenja "proizvesti" primarni novac (emitirati dolare, june tj. funte) koji se u procesu depozitno kreditne multiplikacije odražava na novčanu masu. Jedinu razlog koji ih ograničava na takvo tzv. deficitarno financiranje države tiskanjem novca je strah od inflacije.

Druge pak zemlje koje koriste valute izdane od strane drugog subjekta nisu monetarno suverene. One ne mogu stvoriti primarni novac. To su primjerice sve zemlje Europske monetarne unije jer primarni novac i monetarnu politiku u tim zemljama ne određuju njihove centralne banke već

zajednička Europska centralna banka. One su se ulaskom u Eurozonu svojevrijedno odrekle jednog dijela svoje suverenosti u korist Europske centralne banke. Ipak s obzirom na razinu svog utjecaja na proces odlučivanja u ECB-u pojedine zemlje Europske monetarne unije mogu u većoj ili manjoj mjeri promicati onu monetarnu politiku koja im odgovara.

Nadalje, zemlje koje imaju vezani tečajni režim po kojem je njihova valuta konvertibilna u neku drugu valutu po fiksnom tačaju također nisu u mogućnosti bez ograničenja emitirati primarnu ponudu novca pa se stoga može reći da ni one nisu monetarno suverene, osim ukoliko se odluče napustiti ograničenja koja su si same postavile.

Ovaj rad istražuje u razinu monetarnog suvereniteta Republike Hrvatske. U radu se polazi od toga da se monetarni suverenitet ogleda kroz razinu utjecaja monetarne vlasti na ponudu primarnog novca. U radu se istražuje u kojoj mjeri Hrvatska Narodna banka kontrolira monetarnu bazu.

Rad je podijeljen na četiri dijela. Nakon uvodnog dijela u kojem je opisan predmet i polazne točke istraživanja kao i struktura rada, u drugom dijelu istražuje se tečajni režim za koji se opredijelila monetarna vlast zato što je on ključan za upravljanje razinom primarnog novca. Treći dio sadrži izračun korelacijske veze između deviznih rezervi i primarnog novca u bilanci HNB-a. Četvrti dio čini kratka analiza poduzetih mjera monetarne vlasti prije i u tijekom recesije kako bi se mogla izvršiti procjena mogućnosti monetarne vlasti da utječe na ponudu novca u RH, a u petom dijelu dana su zaključna razmatranja.

MONETARNI SUVERENITET I IZBOR REŽIMA DEVIZNOG TEČAJA

Odabir tečajnog režima definira okvire u kojima monetarna vlast provodi svoju monetarnu politiku. Postoji čitav dijapazon tečajnih aranžmana: od valutne unije, „dolarizacije“, valutnog odbora, pa do

upravljano i slobodno plivajućeg tečajnog aranžmana.

Kod „dolarizacije“ domaća valuta je u potpunosti zamijenjena stranom. U tom slučaju monetarna vlast ne može utjecati na ponudu primarnog novca. Kod fiksnog tečajnog režima monetarna vlast se obvezuje vezati domaću valutu za stranu sidrenu valutu. Ona može emitirati domaći novac samo ukoliko je u potpunosti pokriven deviznim rezervama u aktivni bilance centralne banke. Na taj način uvijek je u mogućnosti ispunjavati svoju obvezu zamjene domaće valute stranom na zahtjev po definiranom fiksnom tečaju. Navedeno bitno ograničava monetarnu vlast u provođenju suverene monetarne politike. Prednost ovog deviznog režima ogleda se u njegovoj stabilizaciji tečajnih kretanja, a što ohrabruje vanjskotrgovinsku razmjenu što potencijalno vodi višim stopama gospodarskog rasta. Niže kamatne stope koje nastaju kao posljedica stabiliziranja tečajnih kretanja vode većem obujmu investicija i bržem rastu. Kritike korištenja fiksnog deviznog režima zasnivaju se na činjenici kako se nacionalne vlasti odabirom ovog režima odriču dva važna instrumenta: kamatne stope i deviznog tečaja. Gospodarstvo teže odgovara na šokove iz okruženja, a veća je i opasnost od izbijanja tečajne krize. Očekivanja devalvacije nacionalne valute u sustavu fiksnog deviznog tečaja rezultiraju visokim kamatnim stopama što otežava poslovanje i stvara dodatne pritiske na nacionalne vlasti da održe stabilnost sustava.

S druge strane, pristaše režima fluktuirajućeg deviznog tečaja u kojem se devizni tečaj određuje isključivo tržišno, temeljem ponude i potražnje, bez intervencija monetarnih vlasti navode kako bi ovakav režim trebalo koristiti jer osigurava neovisnu monetarnu politiku. Devizni tečaj funkcionira kao automatski stabilizator koji vraća gospodarski sustav u ravnotežu. Time se rješava problem „fundamentalnih neravnoteža“ koje su uobičajene u fiksnom deviznom režim podložnom špekulativnim napadima.

Razvijen nacionalni financijski sektor nužan je preduvjet za funkcioniranje fluktuirajućeg deviznog tečaja jer njegova primjena podrazumijeva sposobnost prilagođavanja kretanjima na tržištu, a nacionalne institucije bi trebale imati višu razinu kredibiliteta.

S obzirom da većina tržišta u nastajanju ima plitke i nerazvijene financijske sustave, njihove institucije, koje tek izgrađuju svoj kredibilitet, bi mogle imati puno poteškoća u upravljanju i održavanju fleksibilnog deviznog režima, stoga bi trebali odabrati manje zahtjevni devizni režim.

Odabir deviznog režima, stupanj međunarodne otvorenosti zemlje i ponašanje sudionika na deviznom tržištu imaju bitnu ulogu u procesu stvaranja primarnog novca i novčane mase. Ukoliko postoji visok stupanj inozemne otvorenosti priljev kapitala iz inozemstva može stvoriti aprecijacijske pritiske. Ovisno o odabranom deviznom režimu središnja banka će, da bi održala stabilnost tečaja, intervenirati na deviznom tržištu otkupom deviza stvarajući domaći novac. Otkup deviza kao rezultat, pak, ima povećanje međunarodnih pričuva, ali i povećanje primarnog novca, što može stvoriti inflatorne pritiske, odnosno biti u suprotnosti s osnovnim ciljem središnje banke a to je stabilnost cijena.

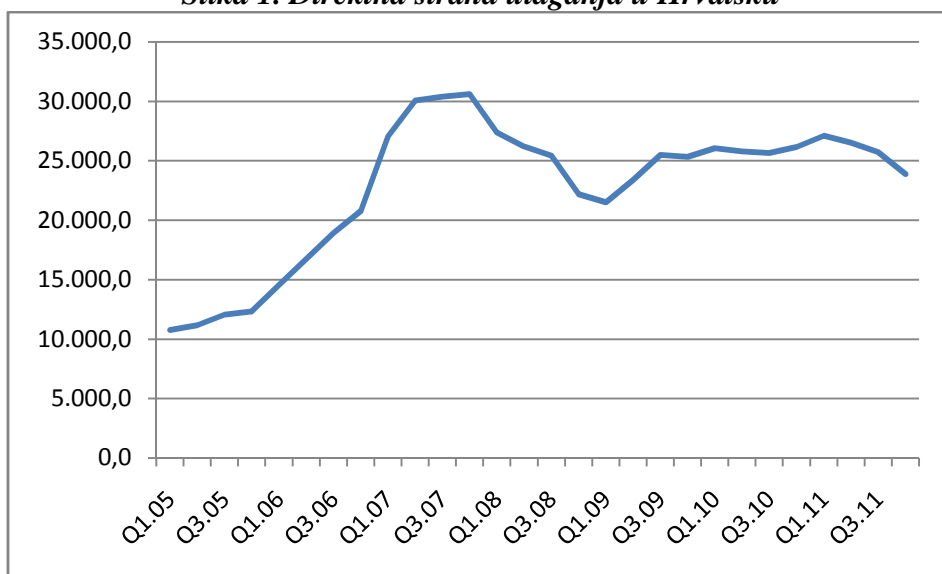
Tijekom devedesetih Hrvatska se prihvatom Stabilizacijskog programa koji je imao za cilj zaustaviti hiperinflaciju i pomoći zemlji da se izvuče iz gospodarske krize, opredijelila za otvoreni tip gospodarstva sa plivajućim tečajem u okviru utvrđenih raspona plivanja. Devizni se tečaj određuje tržišnim silama ponude i potražnje, ali je njegovo fluktuiranje u određenim granicama jer središnja monetarna institucija intervenira kako bi ga održala u ranije propisanim granicama. Ukoliko su granice kretanja tečaja postavljene usko, sustav se ponaša slično kao fiksni tečajni režim, a ako su postavljene široko režim je više nalik slobodno fluktuirajućem tečaju. Točne granice tečaja hrvatske kune nisu eksplicite navedene, a monetarna vlast intervenira u slučaju znatnije promjene

tečaja u kratkom vremenskom roku. Opisani tečajni režim naziva se „Dirty float“.

Nakon uspješno provedene prve faze Stabilizacijskog programa tijekom devedesetih, Hrvatska je stvorila preduvjete za intenziviranje priljeva inozemnog kapitala. Dolazi do ekspanzije domaće potrošnje, snažnog razvoja bankarskog sektora, brzog rasta bankovnih kredita, rasta vanjskog duga i deficita na tekućem računu platne bilance. Faktori koji su doprinikli rastu kapitalnih priljeva u Hrvatsku su proces privatizacije, financijska deregulacija, poboljšanje makroekonomske stabilnosti, povoljna makroekonomska očekivanja, stabilan tečaj i veće kamatne stope u odnosu na one u razvijenim zemljama (Ötger-Robe et al., 2007.). Strani

kapital dolazio je u Hrvatsku s osnove izravnih stranih ulaganja i s osnove zaduživanja kod inozemnih kreditora. U strukturi izravnih stranih ulaganja dominirali su priljevi u financijski sektor, a samo se manji dio odnosio na tzv. greenfield ulaganja u realni sektor (i to uglavnom u sektor trgovine). Osim toga, posljednjih se nekoliko godina pojačao priljev vlasničkoga kapitala u bankovni sustav, što se odnosilo ponajprije na dokapitalizaciju domaćih banaka u stranom vlasništvu potaknutu prudencijalnim mjerama HNB-a. Uz opisane kapitalne priljeve valja spomenuti da se za Hrvatsku veže i snažan priljev deviza u obliku prihoda od turizma (Ljubaj, I. et. al., 2010).

Slika 1. Direktna strana ulaganja u Hrvatsku

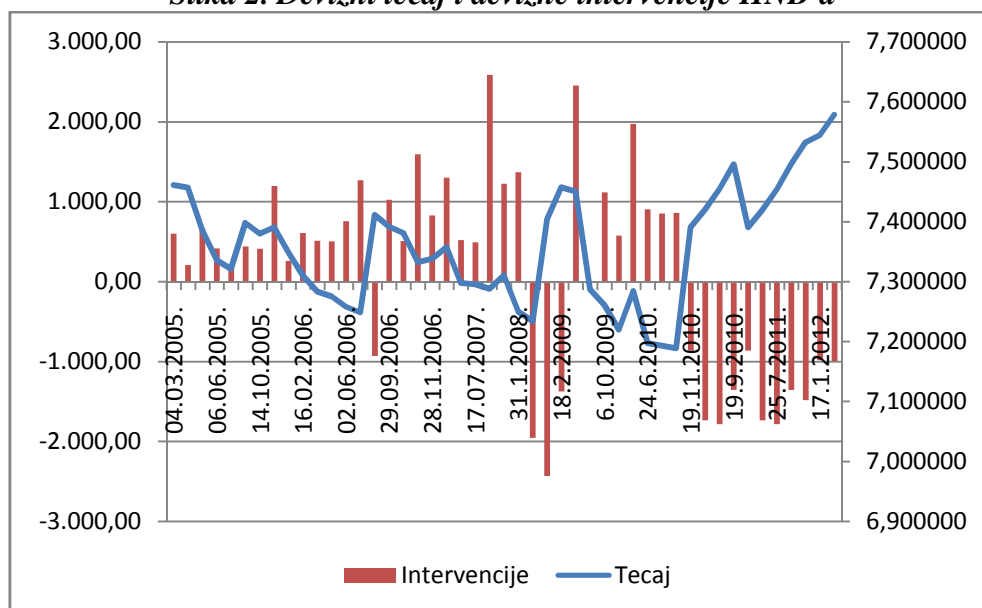
Izvor: Obrada podataka HNB-a

Na slici broj 1 možemo vidjeti snažan rast direktnih stranih ulaganja u Hrvatsku sve do pojave financijske krize kada nastupa snažna kontrakcija koja traje do početka 2009 kada slijedi lagani oporavak. Međutim međunarodna direktna ulaganja u Hrvatsku još uvijek nisu na razini iz 2007.

Uz visoku razinu euroizacije domaćega monetarnog sustava te uz povezanost inflacijskih očekivanja s kretanjem tečaja domaće valute, opisani priljevi kapitala bili su među ključnim činiteljima koji su odredili način provođenja i primjene instrumenata monetarne politike. Nisku i stabilnu inflaciju HNB je primarno ostvarivao stabiliziranjem tečaja domaće valute. Tu su devizne intervencije imale ključnu ulogu. Otkupom deviza (kreiranjem kuna) HNB je sprječavala aprecijaciju zbog

velikog priljeva kapitala iz inozemstva. Otkupi deviza su dominirali u deviznim transakcijama s poslovnim bankama i državom, a to je doprinijelo akumulaciji deviznih pričuva središnje banke.

Slika 2. Devizni tečaj i devizne intervencije HNB-a

Izvor: Obrada podataka HNB-a

Kako bi regulirala rast ponude novca koja je nastala prebrzim rastom primarnog novca zbog deviznih intervencija, HNB je poduzimao mjere s kojima je djelovao na monetarni multiplikator. Radi se o instrumentima kao što su obvezna pričuva, granična obvezna pričuva, minimalno potrebna devizna potraživanja, obvezni blagajnički zapisi HNB-a i operacije na otvorenom tržištu. HNB je vršio sterilizacijsku politiku kako bi održao nisku inflaciju. U kojoj mjeri vršiti sterilizaciju vrlo je važno pitanje. Naime, sterilizacija smanjuje ponudu novca što može rezultirati višim kamatnim stopama u zemlji, a što bi opet moglo privući nove priljeve kapitala iz inozemstva. Dodatni priljev znači nove aprecijacijske pritiske i potrebu za novim intervencijama, što može otežati upravljanje ponudom novca i ugroziti autonomno djelovanje središnje banke.¹

Slika broj 2 pokazuje da se od kraja 2010. HNB suočava sa ozbiljnim deprecijacijskim pritiscima na Hrvatsku kunu na koje je odgovoreno nizom deviznih intervencija u cilju stabilizacije deviznog tečaja. Jedan od izvora deprecijacijskih pritisaka je znatno smanjenje inozemnih ulaganja i kreditiranja iz inozemstva (radi vanjskih šokova kao što su dužnička kriza, cijena nafte i sl.) i zbog toga Hrvatska doživljava smanjeni priljev pa čak i neto odljev deviza. Primjerice, slika broj 5 pokazuje da su do kraja četvrtog kvartala 2007. inozemna strana ulaganja rasla po prosječnoj godišnjoj stopi od 10,27%, a nakon 2008. imamo negativnu prosječnu stopu rasta direktnih stranih ulaganja od -1,37%. To pokazuje da visoki stupanj euriziranosti domaćega bankovnog sustava i politika stabilnog tečaja uvelike ograničavaju dosege monetarne politike.

¹ Više o sterilizacijskoj politici HNB-a vidi u Ljubaj, I., et.al. (2010.)

PRIMARNI NOVAC I BILANCA HNB-a

Osnova za stvaranje primarnog novca i novčane mase nalazi se u bilanci centralne banke. U tablici br 1 prikazana je skraćena bilanca HNB-a za mart 2012.

Tablica 1.: Bilanca HNB-a

AKTIVA	03.2012.
1. Inozemna aktiva	85.129,0
1.1. Zlato	-
1.2. Posebna prava vučenja	2.658,5
1.3. Pričuvna pozicija kod MMF-a	1,4
1.4. Efektiva i depoziti po viđenju u inozemnim bankama	1.879,9
1.5. Oročeni depoziti u stranim bankama	16.922,9
1.6. Plasmani u vrijednosne papire u devizama	63.666,2
1.7. Nekonvertibilna devizna aktiva	0,0
2. Potraživanja od središnje države	52,8
3. Potraživanja od ostalih domaćih sektora	3,5
4. Potraživanja od banaka	61,9
5. Potraživanja od ostalih bankarskih institucija	-
Ukupno (1+2+3+4+5)	85.247,1
PASIVA	
1. Primarni novac	60.821,7
1.1. Gotov novac izvan banaka	16.171,8
1.2. Blagajne banaka	3.759,6
1.3. Depoziti banaka	40.889,8
1.4. Depoziti ostalih bankarskih institucija	-
1.5. Depoziti ostalih domaćih sektora ²⁾	0,5
2. Ograničeni i blokirani depoziti	5.983,2
3. Inozemna pasiva	0,1
4. Depoziti središnje države	4.593,2
5. Blagajnički zapisi HNB-a	-
6. Kapitalski računi	14.715,2
7. Ostalo (neto)	-866,1
Ukupno (1+2+3+4+5+6+7)	85.247,1

Izvor: Bilten HNB-a 181 (2012), Hrvatska narodna banka

Od proglašenja samostalnosti RH i stvaranja hrvatske kune, najvažnija imovina u bilanci HNB-a su Oročeni depoziti u stranim bankama i Plasmani u vrijednosne papire u devizama koje zapravo predstavljaju glavninu devizne rezerve. Na osnovu deviznih rezervi u aktivni generira se primarni novac (monetarna baza) u pasivi.

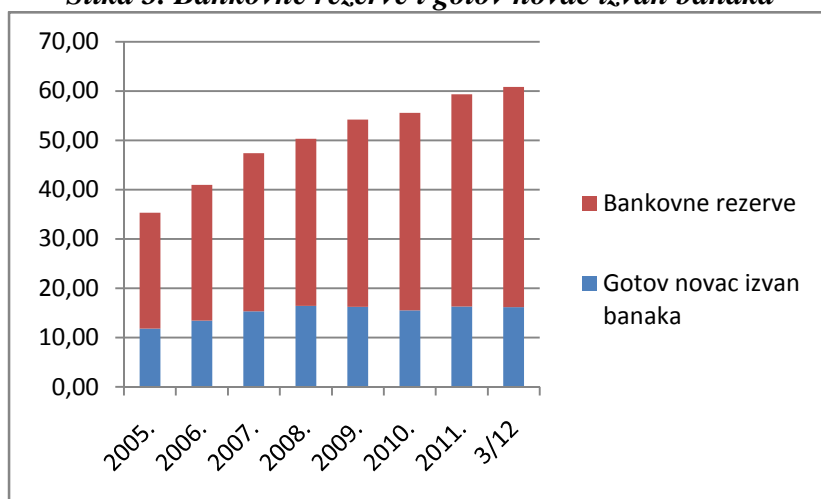
Odnos ovih veličina determiniran je odabranim deviznim režimom, a taj odabir utječe na mogućnosti provedbe samostalne monetarne politike.

Iz bilance HNB-a u tablici 1. vidimo da primarni novac čini u prvom redu gotov novac izvan banaka i depoziti banaka kod HNB-a što su zapravo rezerve banaka. Glavnu bankovnih rezervi čine računi za namiru banaka, izdvojena obvezna pričuvu i prekonoćni depoziti. Jedan od najvažnijih instrumenata monetarne politike je stopa obvezne rezerve. Do lipnja 2005. HNB je plaćao kamatu na izdvojenu obveznu pričuvu u iznosu od 1,25%, a početkom 2011 tu kamatnu stopu spušta prvo na 0,25% da bi je početkom ožujka iste godine potpuno ukinuo.

HNB povećava ili smanjuje monetarnu bazu mijenjanjem razine svoje imovine, u prvom redu na osnovu inozemne aktive i potraživanja od banaka. HNB to radi operacijama na otvorenom tržištu i deviznim intervencijama. Kada monetarne vlasti kupuju vrijednosne papire, povećava

se monetarna baza i obratno. Uloga nebankarskog sustava (domaćinstva i poduzeća) je u tome da se tu donose odluke koliko želi držati gotovog novca u odnosu na žiralni novac. Međutim, to ne utječe na monetarnu bazu jer, ukoliko poraste gotovina u optjecaju istovremeno će se smanjiti rezerve banaka kod HNB-a i M_0 će ostati nepromijenjen. (Hubbard, R. G., O'Brien, A., P., 2012). Iako operacije na otvorenom tržištu i diskontni zajmovi utječu na monetarnu bazu, HNB ima veću kontrolu nad prvim alatom nego nad drugim. HNB u potpunosti kontrolira veličinu operacija na otvorenom tržištu jer inicira kupnje ili prodaje vrijednosnica. S druge strane, kada se banke zadužuju kod centralne banke (koristeći stalno otvorene mogućnosti) one odlučuju da li će posuditi sredstva po navedenim uvjetima ili ne. Centralna banka naravno određuje kamatne stope po kojima će ponuditi svoje kredite i na taj način potiče ili obeshrabruje banke na zaduživanje.

Slika 3. Bankovne rezerve i gotov novac izvan banaka

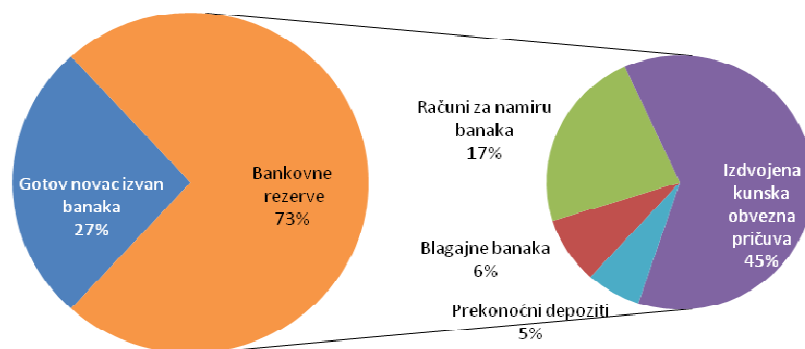

Izvor: Obrada podataka HNB-a

Slika 3. pokazuje udio gotovog novca i rezervi banaka (koje uključuju novac u blagajni banaka, stanje na računu za namiru banaka, prekonoćne depozite i izdvojenu obveznu kunsku pričuvu) u primarnom novcu. Od 2005. pa sve do eskalacije

financijske krize tj. do 2008. raste gotov novac u optjecaju, nakon čega gotovi novac u optjecaju stagnira. Nadalje, što se tiče bankovnih rezervi, one u cijelom analiziranom razdoblju rastu tako da im se udio u primarnom novcu povećao na 73%.

Slika 4. Struktura primarnog novca u ožujku 2012

Izvor: Obrada podataka HNB-a

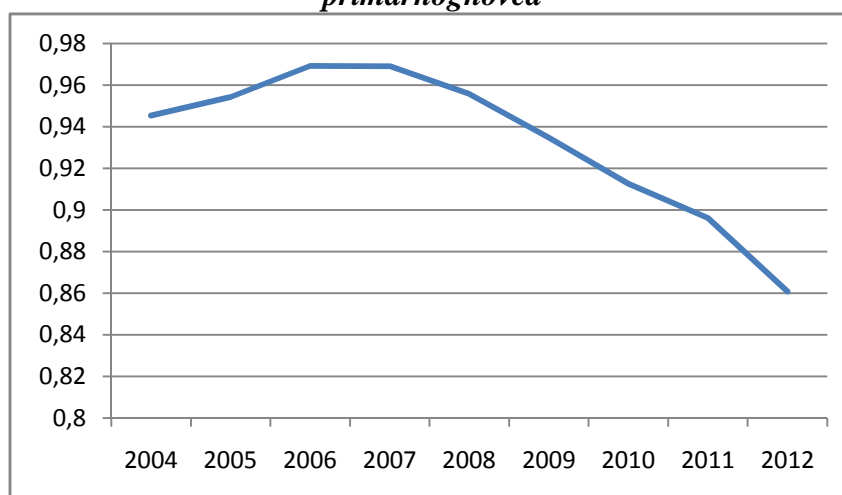
Ukoliko je monetarna vlast ograničena u emisiji primarnog novca s deviznim rezervama može se zaključiti da ona nije suverena u smislu da može po volji i bez ograničenja emitirati primarni novac. Polazeći od navedenog može se pretpostaviti da je razina monetarne suverenosti obrnuto proporcionalna jačini veze između monetarne baze (primarnog novca) i razine deviznih rezervi u bilanci centralne banke.

Na osnovu podataka iz bilance HNB-a upotrebom programa EVIEWS 5.0 izračunat je koeficijent linearne korelacije između varijable „Inozemna aktiva“ i varijable „primarni novac“ metodom kotrljajućeg prozora (rolling window) kako bi se utvrdila dinamika promjene razine

veze između navedenih varijabli. Ukupni ulazni podatci čine mjesečna stanja inozemne aktive i primarnog novca na kraju mjeseca od januara 1998. pa do septembra 2012. što čini ukupno 177 opservacija. Izvor podataka su službena izvješća HNB-a (bilteni za više godina). U analizi je odabran prozor od 84 opservacija što znači da je izračunat koeficijent korelacije za period januar 1998. do decembar 2004., a zatim se pomićući formirani prozor za po 12 opservacija (osim u zadnjem pomicanju

u kojem se prozor pomaknuo za 9 opservacija) izračunao niz koeficijenta korelacije koji su prikazani su na sljedećem grafičkom prikazu.

Slika 5. Dinamika promjene koeficijenta korelacije između deviznih rezervi HNB-a i primarnog novca

Izvor: Vlastiti izračun

Iz grafičkog prikaza možemo očitati nekoliko elemenata. Vidimo da je koeficijent linearne korelacije između varijable „inozemna aktiva“ i varijable „primarni novac“ u cijelom analiziranom periodu vrlo visok. Od 2004. pa do 2007. on je na razini od preko 0,95, nakon čega od 2008. taj koeficijent stagnira i pada na 0,86 za 2012. Navedeno se poklapa s promjenom u monetarne politike ulaskom Hrvatske u gospodarsku krizu o čemu će više biti riječi u nastavku. Međutim, unatoč tome što se koeficijent spušta on je i dalje na vrlo visokoj razini, a kada se uzme u obzir da je pokrivenost primarnog novca inozemnom aktivom u ožujku 2012. iznosio 1,4 to nam ukazuje da je i dalje primarna emisija strogo uvjetovana deviznim rezervama. Inače u cijelom analiziranom razdoblju odnos inozemne aktive i primarnog novca kreće se od rekordnih 2,8 u augustu 2001., pa do 1,12 u januaru 2009.

MONETARNA POLITIKA HNB-A TIJEKOM GOSPODARSKE KRIZE U RH

Prije krize, monetarna politika bila je usmjerena na destimuliranje intencije inozemnog zaduživanja hrvatskih banaka

kćeri kod svojih banaka majki u inozemstvu i plasiranja tako pribavljenih sredstava u domaću kredite. Takvu relativno restriktivnu monetarnu politiku HNB je odabrao zbog brzog rasta deficita platne bilance i inozemnog duga, te zbog formiranja balona na tržištima vrijednosnica i nekretnina i iluzije o mogućnostima permanentnog rasta potrošnje i standarda na osnovi relativno povoljnih i lako dostupnih inozemnih kredita. Takva politika vodila je do formiranja deviznih rezervi kojima je u uvjetima opće krize zadržana financijska stabilnost, likvidnost u plaćanjima prema inozemstvu te je izbjegnuto kreditni slom.

U drugoj polovini 2008. godine monetarna vlast je primijetila da Hrvatska postupno ulazi u fazu recesije te se smatrala odgovornom da adekvatno odgovori na novonastale financijske i gospodarske unutrašnje i vanjske uvjete. U cilju osiguranja stabilnosti i likvidnosti bankarskog sustava, monetarna politika postaje ekspanzivna i HNB donosi niz odluka od kojih treba istaknuti slijedeće. Prva je odluka donesena u oktobru 2008. To je bila Odluka o prestanku važenja Odluke o graničnoj obveznoj pričuv² kako

² HNB je tijekom 2006. uvela instrument granične obvezne pričuve na prirast inozemne pasive. Krajem te godine HNB je donio Odluku o upisu obveznih blagajničkih zapisa HNB-a (koja je ukinuta u novembru 2009.).

bi se bankama povećala devizna likvidnost. Zatim je u novembru iste godine stopa obvezne pričuve smanjena sa 17% na 14% čime je oslobođeno 8,4 milijarde kuna likvidnosti. U februaru 2010. ta stopa je dodatno smanjena na 13% čime je oslobođeno još 2,9 milijardi kuna za financiranje Vladinog i HBOR-ovog programa poticanja bankarske kreditne aktivnosti.

U januaru a potom i u februaru 2009. HNB donosi Odluke o smanjivanju stope minimalne pokrivenosti deviznih obveza banaka likvidnim deviznim potraživanjima, prvo sa 28,5 na 25 posto (u januaru), odnosno sa 25 na 20 posto (u februaru), čime se bankovnom sustavu omogućilo slobodno raspolaganje s ukupno 18,25 mlrd. kuna. U martu 2011. guverner HNB-a donosi odluku o dodatnom popuštanju stope minimalne pokrivenosti deviznih obveza banaka likvidnim deviznim potraživanjima sa 20 na 17%, što je značilo za bankare dodatnih 6,3 mlrd. kuna slobodnih sredstava.

Uz navedeno, jedna od mjera u 2011. koja ide u smjeru smanjivanja aktivnih kamatnih stopa je Odluka HNB-a o smanjenju eskontne (diskontne) stope sa 9 na 7 % čime se, prema Zakonu o obveznim odnosima, smanjuje zakonska zatezna kamata u poslovnim odnosima na 15%, a u odnosima između pravnih i fizičkih osoba na 12%. Tom odlukom najviša ugovorna kamatna stopa u poslovima između pravnih osoba može iznositi 22,5%, a između pravnih i fizičkih osoba 12%.

Povećana likvidnost u sustavu prvenstveno je korištena u cilju održanja eksterne likvidnosti zemlje u uvjetima kada su otplate glavnice i kamata na inozemni dug postale veće od korištenja novih kredita, te također u cilju poticanja kreditne aktivnosti banaka.

Međutim, takav rast monetarnih agregata, nažalost nije imao značajan utjecaj na proizvodnju. Razlozi za to mogu se naći u ponašanju države, bankarskog i nebankarskog sektora. Naime, u vrijeme krize i neizvjesnosti banke državu vide kao

bitno poželjnijeg klijenta u odnosu na poduzeća i domaćinstva. U razdoblju od 2009. do 2011. godine veliki dio (37%) plasmana koje su ostvarile banke bio je usmjeren financiranju države odnosno povećanog proračunskog deficita što je bilo tipično istiskivanje (crowding-out efekt). Uz to, zbog rastuće nezaposlenosti i straha od gubitka radnog mjesta potražnja za kreditima sektora stanovništva stagnira. Što se tiče plasmana u gospodarstvo, oni rastu tijekom 2011. po stopi od 7,1%. Ipak taj relativno dobar rast nije dostatan da supstituiraju izostanak priljeva inozemnog kapitala. HNB pokušava potaknuti brži rast upravo tih kredita uz smanjivanje kamatnih stopa kroz programe A, B i C, ali su dosadašnji rezultati relativno skromni.³ Averzija prema riziku od strane banaka i njenih komitenata i nedostatak kvalitetnih proizvodnih programa koji bi se financirali iz takvih kredita rezultiralo je, kao što je to pokazano u drugom dijelu rada s monetarnim multiplikatorom manjim od 1. To indicira da je suština problema leži u kanalima prijenosa ekspanzivne monetarne politike prema realnom sektoru.

Danas (2012.) Hrvatska se nalazi i dalje u recesiji, a monetarna politika se suočava sa brojnim poteškoćama kao što su recesija u EZ, problemi u Europskom bankarskom sustavu zbog njegove nedovoljne kapitaliziranosti, smanjena investicijska aktivnost u zemlji, daljnja stagnacija priljeva kapitala iz inozemstva, visoke potrebe inozemnog financiranja države i poduzeća. Zbog svega navedenog prognoze za hrvatski BDP i nezaposlenost su negativne (pad BDP-a od oko 1-2% i daljnji rast nezaposlenosti). Nažalost zbog visoke euriziranosti hrvatskog gospodarstva radikalni zaokret u monetarnoj politici nije moguć.

---

³Više o rastu kredita vidi Svilokos, T., Bank Credit Activity and Economic Growth in The Republic of Croatia, Journal of International Scientific Publications: Economy & Business, Vol. 5, part 2, Info Invest, Bulgaria, 2011, pp. 460.-474., ISSN: 1313-2555

ZAKLJUČAK

U procesu stvaranja novca sudjeluju tri faktora. To su: Centralna banka koja je odgovorna za kontrolu ponude novca i nadzor bankarskog sustava, bankarski sustav koji stvara depozite koji su najvažnija komponenta M1 monetarnog agregata, i nebankarski sektor koji uključuje sva kućanstva, poduzeća i državu. Ne bankarski sektor donosi odluku o obliku u kojem želi držati novac (primjerice kao gotovinu ili kao sredstva na tekućem računu), da li će uzeti kredit ili će štediti i sl.

Najveći dio primarnog novca (M_0) HNB kreira otkupom deviza na deviznom tržištu, dok se operacijama na otvorenom tržištu primarno služi za kratkoročno upravljanje likvidnošću. Transmisijski mehanizam monetarne politike preko kamatnoga kanala u Hrvatskoj je relativno slab, zbog čega središnja banka utječe na monetarna kretanja pomoću obvezne pričuve i drugih administrativnih mjera. Vrlo visok koeficijent linearne korelacije između varijable „inozemna aktiva“ i varijable „primarni novac“ u cijelom analiziranom periodu (preko 0,85) i visoka pokrivenost primarnog novca inozemnom aktivom (preko 1,12) ukazuje na vrlo nizak monetarni suverenitet Republike Hrvatske

Od kraja 2010. HNB se suočava sa ozbiljnim deprecijacijskim pritiscima na Hrvatsku kunu na koje je odgovoreno nizom deviznih intervencija u cilju stabilizacije deviznog tečaja. Jedan od izvora deprecijacijskih pritisaka je znatno smanjenje inozemnih ulaganja i kreditiranja iz inozemstva. Visoki stupanj euriziranosti domaćega bankovnog sustava i provođenje monetarne politike zasnovane na stabilnom tečaju uvelike ograničavaju dosege monetarne politike. Pojavom gospodarske krize u Hrvatskoj, monetarna politika se suštinski mijenja od relativno restriktivne u jednu ekspanzivnu politiku, međutim zbog problema u kanalima prijenosa monetarne politike prema realnom sektoru ta promjena

nije imala veći utjecaj na proizvodnju i zaposlenost.

LITERATURA

1. Berg, A., Borenztein, E., (2000) The choice of exchange rate regime and monetary target in highly dollarized economies, *Journal of Applied Economics*, vol. III, No. 2, Universidad del CEMA, pp. 285-324
2. Bilten HNB-a 181 (2012), Hrvatska narodna banka
3. Friedman, M., (1956), *The Quantity Theory of Money: A Restatement, Studies in the Quantity Theory of Money*, University of Chicago, Chicago
4. Galvin, W., T., *More Money: Understanding Recent Changes in the Monetary Base, Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, Vol. 91, No. 2, March/April 2009
5. Gianviti, F., (2004), *Current Legal Aspects of Monetary Sovereignty*, General Counsel, IMF
6. Hubbard, R. G., O'Brien, A., P., (2012), *Money, Banking and Financial System*, Prentice Hall, pp. 412-422
7. Kaldor, N., (1970), *The New Monetarism, Lloyds Bank Review*, pp. 1-17
8. Konjhodžić, H., (red.) (2004), *Monetarna ekonomija*, Ekonomski i pravni fakultet univerziteta u Bihaću, Bihać
9. Ljubaj, I., Martinis, A., Mrkalj, M., (2010), *Priljev kapitala i učinkovitost sterilizacije – ocjena koeficijenta sterilizacije i ofset koeficijenta, Istraživanja, Hrvatska narodna banka*, pp. 3-7
10. Nikić, G. (2000), *Kontroverze tečajne politike, Ekonomski pregled*, 51 (9-10) pp. 1102-1122
11. Ötker-Robe, I., Polański, Z., Topf, B. i Vávra, D. (2007.): *Coping with Capital Inflows: Experiences of Selected European Countries, MMF*, paper br. wp/07/190

12. Palley, T. I., (1991), Competing views of the money supply: theory and evidence. *Metroeconomica*, 45. pp.67–88.
13. Palley, T. I., (1994), The endogenous money supply: consensus and disagreement, *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 13, No. 3 pp. 397–403.
14. Svilokos, T., Bank Credit Activity and Economic Growth in The Republic of Croatia, *Journal of International Scientific Publications: Economy & Business*, Vol. 5, part 2, Info Invest, Bulgaria, 2011, pp. 460.-474., ISSN: 1313-2555

EKONOMSKO PRAVNA NARAV MJENICE

ECONOMIC-LEGAL NATURE OF THE BILL

Zlatko Turčić

SAŽETAK

U ekonomsko-pravnoj znanosti jedni na mjenicu gledaju kroz klasične institute obligacijskog prava (pristaše teorije delegacije, teorije stipulacije i ugovorne teorije), dok pak drugi smatraju da mjenica predstavlja pravni akt s posebnim karakteristikama (pristaše teorije jednostrane izjave volje i teorije kombinacije jednostrane izjave volje i ugovora). Autor se na navedene teorije kritički osvrće zalažući se za sveobuhvatni i kompleksni pristup. Uz to, unatoč postojećim razlikama u shvaćanjima o pravnoj prirodi mjenice, autor u ovom radu uviđa i analizira sve bitne ekonomsko pravne karakteristike suvremene mjenice

ABSTRACT

In jurisprudence one group of scholars look on the bill through the institutes of Classical Obligation Law (supporters of the Delegation Theory, the Theory of Stipulation and the Contract Theory), while the others consider that the bill is the manifest of legal act of exchange with particular characteristics (supporters of the Theory of Unilateral Declaration of Will and the Combination Theory of Unilateral Declaration of Will and Contracts). Author gives a critical review of mentioned theory advocating a comprehensive and complex approach. In addition, despite of the existing differences in the view on the legal nature of the bill, author in this paper recognizes and analyzes all the essential economic and legal features of modern bill.

UVOD

Najčešće se vrijednosni papiri (papiri od vrijednosti) definiraju kao pismene isprave u kojima su utjelovljena građanska prava. Realizacija tih prava moguća je samo imaoću isprave. U takve isprave spadaju mjenica, ček, skladišni list, konosman (teretnica), založnica, obveznica državnog zajma, srećka, dionica itd. Obilježja tih vrijednosnih papira proizlaze iz funkcije koju vrijednosni papir vrši pri iskorištavanju prava koje je u njemu zapisano – inkorporirano. Postoji dva kriterija za podjelu vrijednosnih papira: prema sadržaju prava koje je vezano uz vrijednosni papir i prema načinu kako je na papiru označena osoba koja je ovlaštena da se koristi pravima iz papira;

Mjenica je trgovački efekt u kojem je obvezno pravo iz mjenice inkorporirano u stvarno pravo nad mjeničnom pismenom ispravom, tako da onaj tko ima formalno ispravnu mjenicu u vlasništvu ima i sva prava iz mjenice. Na taj su se način sjedinili pravo na mjenicu kao stvarno pravo apsolutne naravi - erga omnes i pravo iz mjenice kao obvezno pravo relativne naravi - inter parter. Nema mjeničnih prava ni mjeničnih obveza izvan i mimo mjenice. Vlasnik mjenične isprave ima samo ono pravo i onoliko prava koliko je upisano u mjeničnu pismenu ispravu. On potražuje samo ono i onoliko koliko je inkorporirano u mjenici. Analogno tome i mjenični dužnik ima samo obveze i u onom opsegu koje su zabilježene u mjeničnoj ispravi. Sukladno rečenom, tko ima formalno ispravnu mjenicu ima i sva prava iz mjenice,⁴ svakako pod uvjetom da se radi o

⁴M. Velimirović: "Platni promet", *Svjetlost*, Sarajevo, 1984., str. 58.

poštenom, nevicioznom i zakonitom posjedniku.

U mjenično pravnom odnosu sudjeluje više subjekata od kojih su trasant, trasat i remitent najznačajniji. Trasant je osoba koja izdaje mjenicu, te bezuvjetno nalaže trasatu, potencijalnom dužniku, da korisniku mjenice - remitentu, ili po njegovoj naredbi isplati određenu sumu novca u mjestu i u roku koji je u mjenici naznačen. Ovo je trasirana mjenica, često nazivana trata, vučena mjenica, tracta, la lettre de echange, Wechsel i sl., te predstavlja najčešću vrstu mjenice u europskim kontinentalnim zemljama.⁵

Mjenica u kojoj izdavatelj obećava drugoj osobi, remitentu, da će mu po njegovoj naredbi, on sam isplatiti određenu sumu novca u mjestu i vremenu koji su u mjenici označeni naziva se vlastita ili solo mjenica (le billet a ordre, Eigener Wechsel, Promissory note). Kod vlastite mjenice postoje, dakle, samo dvije obvezne osobe, i to izdavatelj koji je istodobno i mjenični dužnik te korisnik (remitent) po čijoj se naredbi vrši isplata mjenično pravne obveze. Ova vrsta mjenice se najčešće rabi u zemljama s anglosaksonskim pravnim sustavom, a posebice u SAD-u. Ona nema strogu formu kakvu imaju mjenice u europskim kontinentalnim pravima. Može se napisati na običnom papiru i prema ugovorenom tekstu, a sve zavisno od autonomije volje sudionika trgovačkopravnih odnosa.⁶

U monetarno pravnim odnosima javlja se i trasirana mjenica po vlastitoj naredbi u kojoj su trasant i remitent jedna te ista osoba. Ovdje trasant vuče mjenicu na trasata označavajući samog sebe kao remitenta, najčešće riječima: "platite po mojoj osobnoj naredbi". Ova vrsta mjenice često se koristi prigodom prodaja na poček, te se tako preko mjenica osigurava i ubrzava proces naplate potraživanja.

Mjenica spada u red strogo formalnih isprava te mora, da bi bila valjana, sadržavati sve bitne elemente, a to su, sukladno hrvatskom Zakonu o mjenici: oznaka da je riječ o mjenici, napisana na samom slogu isprave, i to na jeziku na kome je sastavljena; bezuvjetni uput da se plati određena svota novca; ime osobe koja je pozvana da plati mjeničnu sumu, tj. ime trasata; datum dospelosti; mjesto gdje se plaćanje ima obaviti; ime onoga kome se i po čijoj se naredbi treba platiti; ime remitenta; naznaka dana i mjesta izdanja mjenice, te potpis onoga koji je mjenicu izdao, tj. ime trasanta.

Mjenica koja sadrži sve navedene bitne elemente naziva se potpuna ili puna mjenica. No pritom valja istaknuti da ako u mjeničnu pismenu, formularu nisu uneseni mjesto plaćanja, rok dospelosti i mjesto izdavanja, onda će se ti bitni elementi pretpostavljati (negotti naturalia), tako što će se plaćanje izvršiti u mjestu trasatova prebivališta, odnosno mjestu sjedišta pravne osobe, glede dospelosti smatrat će se da mjenica dopijeva a vista, a za mjesto izdanja će se uzimati mjesto naznačeno pored trasantovog potpisa. Nasuprot potpune, pune mjenice, postoji u poslovnoj praksi i nepotpuna - bjanko mjenica. Bjanko mjenica sadrži samo neke bitne mjenične elemente, a najčešće samo potpis trasanta, dok se svi ostali elementi naknadno popunjavaju.

Značajno je napomenuti da je ranije, praktično sve do Haške mjenične međunarodne konvencije, važila teorija o "unitu actu" po kojoj su prigodom izdavanja mjenice morali biti ispunjeni svi bitni mjenični elementi, i to čak napisani istom rukom i istom tintom, jer bi u protivnom takva mjenica bila nevažeća. Nakon usvajanja Haških mjeničnih pravila napušta se teorija o unitu actu te usvaja teorija propuštanja (la thorie d'ommission) po kojoj mjenica u trenutku emisije ne mora sadržavati sve bitne elemente, već su samo oni nužni u vrijeme naplate, iz čega je rezultirala vrlo široka uporaba mjenica bjanko tipa.

---

⁵Zakon o mjenici, čl. 1. "Narodne novine", br. 74/94.

⁶J. Kovačević - Čavlović: "Sukobi zakona kod mjenice i čeka" RIF, br. 3/95., str. 53.

POJAVA MJENICE I IZVORI MJENIČNOG PRAVA

Vrijeme kada je mjenica stvarno nastala sporno je u pravnoj teoriji. Po nekim shvaćanjima postoje indicije da se izvjesna vrsta mjenice (iako ne u današnjem obliku) pojavila još u antičkim zemljama (Babilonu, Fenikiji, Egiptu, Indiji, antičkoj Grčkoj, a isto tako i u antičkom Rimu), ali nema nekih čvrstih dokaza za ova shvaćanja. No, uglavnom je prihvaćeno stajalište da se prva "prava" mjenica (tj. mjenica u današnjem smislu) pojavila tijekom XII. i XIII. stoljeća u talijanskim trgovačkim gradovima. Ubrzo je mjenica dobila relativno široku upotrebu u međunarodnim trgovačkim operacijama, pa je već u XIII. stoljeću prenijeta u sjevernonjemačke gradove. Smatra se da su na daljnji razvoj i sve brže širenje mjenice dobrim dijelom utjecali progoni Židova u nekim europskim zemljama (u razdoblju tzv. rane inkvizicije), zabrana iznošenja novca iz zemlje (u doba merkantilizma), široko rasprostranjeni brigandizam (razbojništvo na putovima, gusarstvo na moru), opasnosti povezane s tehnički nerazvijenim prometom, (npr. zbog brodoloma) i sl.⁷

Kako se mjenica prvo pojavila u praksi trgovaca ranog feudalizma, to je onda posve razumljivo što se početna mjenično pravna vrela nalaze gotovo isključivo u trgovačkim običajima. No sve češća uporaba mjenice u razmjeni, posebice u merkantilnom kapitalizmu, zahtijevala je probijanje lokalnih poimanja prirode i osobitosti ovoga vrijednosnog papira, te je iziskivala potrebu jedne šire unifikacije mjenično pravnih odnosa. Unifikacija putem kodifikacije provedena je najprije u Francuskoj u poznatim L'ordonnance de commerce iz 1673. godine, kasnije u La Code de commerce iz 1807. godine, a zatim u Prusiji, odnosno u Njemačkoj gdje su pravila Allgemeine Landes Wechselrechts

zamijenila 56 različitih njemačkih lokalnih prava. Obje kodifikacije imale su utjecaja na široki krug država, koje su ih uzimale kao uzor odnosno temelj pri donošenju svojih propisa o mjenici, tako da su izrasle dvije velike skupine mjeničnih zakona, jedna pod utjecajem francuskog, a druga pod utjecajem njemačkog mjeničnog prava. Usporedno s tim formirala se i treća skupina, tzv. škola anglosaksonskog mjeničnog prava. Središnje mjesto u njoj pripada engleskom Bill of Exchange Actu iz 1882. godine i američkom Uniform Negotiable Instruments Act iz 1896. godine, koji je rođen pod snažnim utjecajem britanskog mjeničnog prava. Sve šira uporaba mjenice na svjetskoj razini dovela je u prvoj polovini dvadesetog stoljeća do narastanja težnji za međunarodnom unifikacijom mjeničnog zakonodavstva. Prvi konkretan rezultat tih težnji bilo je donošenje tzv. Haškog mjeničnog Pravilnika o jedinstvenim mjeničnim propisima kojim su se države obvezale da će Pravilnik ugraditi u svoja mjenična nacionalna zakonodavstva. Praktično provođenje Haškog Pravilnika bilo je spriječeno izbijanjem Prvog svjetskog rata, tako da taj Pravilnik nikad nije saživio s mjeničnopravnom praksom⁸.

Daljnji rad na unifikaciji mjeničnog prava produljilo je Društvo naroda u Ženevi. Izradivši nacrt za tri sporazuma u ovoj oblasti, sazvalo je međunarodnu konferenciju za unifikaciju mjeničnog prava na kojoj su 7.6.1930. godine usvojene tri konvencije i to: Konvencija o jedinstvenom zakonu o mjenici, kojom su se države ugovornice obvezale da usvojeni jedinstveni zakon o mjenici uvedu u svoja nacionalna zakonodavstva; Konvencija o taksama kojom su se države potpisnice obvezale da svojim unutarnjim propisima neće proglašavati ništavnim mjenice izdane u inozemstvu kod kojih nije postupljeno po domaćim taksenim – pristojbenim propisima; i Konvencija o sukobu zakona

⁷Z. Antonijević, M. Petrović i B. Pavičević: Bankarsko pravo, Sarajevo, Savremena administracija Beograd., 1982., str.345.

⁸H. Konjhodžić, Međunarodni privredni menadžment, Ekonomski i Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, 2004., str. 366

kojom su države potpisnice normirale temeljna načela pri rješavanju mjeničnopravnih sporova s elementom inozemnosti u slučaju sukoba mjeničnopravnih normi.

Sve tri Ženevske konvencije ratificiralo je preko 20 zemalja, uglavnom europskih, ali ratificirale su ih i neke druge države, kao na primjer Japan i Brazil. Prve dvije ratificirala je Grčka, a samo treću Engleska, Irska, Australija, Novi Zeland, Novi Hibridi i Uganda.⁹ Međutim, znatan broj država koje nisu ratificirale Ženevske konvencije imaju zakone o mjenicama zasnovane na tim propisima, uz manja ili pak veća odstupanja. Ženevsku unifikaciju mjeničnog prava nisu prihvatile zemlje Common lawa. U Engleskoj je na snazi Bills of Exchange Act iz 1882. koji je poslužio kao temelj za propise o mjenici u najvećem broju država čija se mjenična prava svrstavaju u tzv. angloamerički mjenično-pravni sustav, kao na primjer Australija, Bocvana, Gana, Hong-Kong, Kanada, Kenija, Nigerija, Novi Zeland, Sudan, Uganda i druge zemlje angloameričkog sustava. U SAD su u svim državama usvojene odredbe o negocijabilnim vrijednosnim papirima sadržani u Uniform Commercial Code iz 1962.god. koje se bitno ne razlikuju od Uniform Negotiable Instruments iz 1896., a ni od engleskog Bills of Exchange Acta, tako da danas što se tiče pozitivnoga mjeničnog prava imamo dva osnovna mjeničnopravna sustava u svijetu, i to Ženevski i anglo-američki.¹⁰

U cilju daljnje i cjelovite unifikacije svjetskoga mjeničnog prava Generalna skupština Ujedinjenih naroda 7.listopada 1988., a na prijedlog Komisije UNCITRAL-a, donosi Konvenciju o međunarodnim trasiranim mjenicama i

međunarodnim vlastitim mjenicama.¹¹ Ovim činom su ispunjeni svi nužni formalnopravni uvjeti za potpunu i jednoobraznu primjenu trasiranih i vlastitih mjenica, tako da je ostao samo praktični dio posla oko ratifikacija i dosljedne primjene navedene Konvencije.

PRAVNA PRIRODA MJENICE

Mjenica se nije podjednako i ravnomjerno razvijala u svim zemljama i u svim vremenskim razdobljima. Mijenjala se i njezina uloga, kao i međusobni pravni odnosi sudionika u mjenično-pravnom poslu. Otuda ni shvaćanja o pravnoj prirodi mjenice nisu identična ni u pravnoj teoriji niti u nacionalnim zakonodavstvima pojedinih zemalja. Uglavnom možemo razlikovati starija i novija shvaćanja o pravnoj prirodi mjenice. Do unifikacije mjeničnog prava izvršene 1930. godine su uglavnom vrijedile tri škole (shvaćanja) o pravnoj prirodi mjenice: mediteranska (romanska), germanska i anglosaksonska. To su tzv. tri klasična – stara gledišta.¹²

Po mediteranskom učenju osnovne karakteristike mjenice ogledale su se u njezinoj izvanredno strogoj formi (zabrani izdavanja bianco mjenice), obveznom postojanju svih bitnih mjeničnih elemenata u trenutku izdavanja mjenice i u postojanju tragova kauzalnosti. Ova škola je u veoma velikoj mjeri utjecala na mjenično zakonodavstvo u Francuskoj, Portugalu, Rumunjskoj, Poljskoj, Bugarskoj, Grčkoj, Turskoj i nekim drugim zemljama.

Germanska škola je insistirala na mjenici kao apstraktnoj obvezi za isplatu određene svote novca. Prema ovoj školi, mjenica ne može sadržavati nikakvu kalizalnost (vezu s osnovnim postom). Karakteristično je i to da ova škola nije zahtijevala da izdavatelj mjenice (trasant) obvezno ima pokriće kod osobe na koju vuče mjenicu (trasata), što se

---

⁹ A. Baumbach - W. Hefermehl: "Wechselgesetz und Scheckgesetz", Munchen, 1989., str. 372.

¹⁰ Konvencije Ujedinjenih nacija, Udruženje banaka, 1990., str. 12.

---

¹¹ UNITED NATIONS Convention on International Bills of Exchange and International Promissory Notes, New York, 1988.

¹² H. Konjhodžić, op.cit., str. 360

zadržalo i u shvaćanjima nekih današnjih pravnika. Pod utjecajem germanske škole nastala su mjenična zakonodavstva Njemačke, Austrije, Mađarske, Švicarske, Češke, Slovačke, carske Rusije itd.

Anglosaksonska škola se odlikuje time što smatra da postoji mjenica čim je izdat papir po naredbi kojim se nekoj osobi daje nalog za isplatu. Smatra se da je izdavatelj ovakvog papira u obvezi prema svakoj osobi koja dobije u posjed papire na zakonit način. Pored toga, za izdavanje isprave ne zahtijeva se nikakva posebna stroga forma. Isto tako, dopuštena je kalizalnost mjenične obveze, pa se izvršenje mjeničnog naloga može i učiniti zavisnim od ispunjenja nekog uvjeta (od strane korisnika papira). Pod utjecajem ove škole formirana su mjenična zakonodavstva u Velikoj Britaniji, SAD, bivšim britanskim dominionima i nekim drugim zemljama.

U financijsko-pravnoj znanosti se vrlo mnogo raspravljalo, a raspravlja se i danas, o pravnim odnosima do kojih dolazi izdavanjem i upotrebom mjenice i o pravnoj prirodi same mjenične obveze. Iako postoje različite nijanse, uglavnom možemo reći da po izvjesnim piscima mjenicu treba promatrati kroz klasične institute obligacijskog prava, drugi smatraju da mjenica predstavlja pravni akt s posebnim karakteristikama, a ima i onih koji smatraju da volja izdavatelja ne predstavlja izvor mjeničnih prava i obveza, nego da zakonodavac svojim propisima želi posebno zaštititi povjerenje trećih osoba u mjenicu. Međutim, i među predstavnicima svakog od ova tri shvaćanja postoje izvjesne veće ili manje razlike.

U prvu skupinu pisaca spadaju pristaše tri teorije: ugovorne teorije, teorije delegacije i teorije stipulacije u korist treće osobe. Prema ugovornoj teoriji u mjenično-pravnom poslu postoje zapravo tri ugovora: prethodni ugovor između izdavatelja (trasanta) i korisnika trasirane mjenice (remitenta) na osnovi kojeg je mjenica izdata, zatim ugovor o mandatu između izdavatelja mjenice i osobe na koju je mjenica vučena (trasata) i ugovor o

ustupanju (cesiji) potraživanja između indosanta (prenositelja) i indosatara (osoba na koju se mjenica prenosi). Najpoznatiji zastupnici ove teorije su francuski pravni pisci Lyon-Caen i Renault.

Po teoriji delegacije izdavatelj mjenice (trasant), predajući mjenicu svom povjeritelju (remitentu), istovremeno ovome delegira svog dužnika – trasata. Ovo se zatim ponavlja prilikom svakog prenošenja mjenice. Tipičan predstavnik ove teorije je francuski pisac Thaller, ali i neki drugi autori. Teorija stipulacije u korist treće osobe polazi od toga da trasant, izdajući mjenicu, obećava remitentu (a preko njega i svakom budućem imatelju mjenice) da će on (g. trasant) isplatiti određenu svotu novca ako to ne učini trasat u vrijeme dospelosti mjenice. Svako indosiranje mjenice predstavlja novu stipulaciju, pri čemu se indosant pojavljuje kao promitent, a indosator kao stipulant. Glavni zastupnik ove teorije je francuski pisac Ripert, po čijem mišljenju svaki korisnik stipulacije baš iz tih razloga stječe samostalno i neposredno pravo prema promitentu, nezavisno od prava prvog stipulanta.

U sklopu druge skupine shvaćanja razlikuju se dvije teorije; teorija jednostrane izjave volje i teorija kombinacije jednostrane izjave volje i ugovora.

Po teoriji jednostrane izjave volje čim izvjesna osoba stavi svoj potpis na mjeničnu ispravu, ona tim aktom izražava svoju volju i preuzima obvezu da će bilo kom imatelju mjenice isplatiti svotu koja je označena u mjenici. Samim tim svaki potpisnik mjenice postaje unaprijed dužnik svakog budućeg (u tom trenutku često nepoznatog) povjeritelja (imatelja mjenice). Ovu teoriju zastupa veći broj pravnih pisaca, među kojima Lacuor i Bouteron, Navariri, Capitant i dr.

Po teoriji kombinacije jednostrane izjave volje i ugovora, izdavanjem mjenice trasant manifestira svoju volju i daje jednostranu izjavu volje preuzimajući mjeničnu obvezu prema svim budućim imateljima mjenice. Međutim, on stupa i u neposredni

ugovorni odnos s remitentom u čiju korist izdaje tu mjenicu.

Napokon, postoji izvjestan broj suvremenih pisaca koji negiraju volju dužnika i stranaka uopće kao izvor prava (potraživanja i obveza) iz mjenice, nego nastoje prikazati pravo iz mjenice kao izraz želje zakonodavca da zaštiti povjerenje trećih osoba u vanjsku formu mjenice kao sredstva trgovačkog prometa, pri čemu ti pisci polaze od različitih konstrukcija.

Možemo ipak reći da danas i u pravnim krugovima i nacionalnom zakonodavstvu prevladava shvaćanje da mjenicu treba promatrati kao akt jednostrane izjave volje.¹³

EKONOMSKO PRAVNE KARAKTERISTIKE SUVREMENE MJENICE

Za suvremenu mjenicu se u monetarno-pravnoj teoriji i monetarno-pravnoj praksi, bez obzira na iznesene razlike u shvaćanjima o pravnoj prirodi mjenice, obično ističu sljedeće osobitosti:

Mjenica je vrijednosni papir po naredbi, ex lege naravi bez obzira na to je li u mjeničnu pismenu unijeta odgovarajuća klauzula, "po naredbi" ili ne. Istina, ona može biti i papir na ime, ali samo u slučaju kad je u mjeničnu pismenu označena klauzula "ne po naredbi", tj. tzv. *recta* klauzula. Anglosaksonski pravni sustav, a i Konvencija UN o međunarodnim trasiranim i vlastitim mjenicama dopuštaju uporabu mjenica koje glase na donositelja.

Suvremena je mjenica papir novčanično obveznopravne naravi jer je u njoj inkorporirano novčano potraživanje vjerovnika prema dužniku, a radi se o odnosima *inter partes*, a ne o stvarnopravnim odnosima ili o odnosima *mortis causa*. No anglosaksonski pravni sustav dopušta i nenovčane tražbine, tako da su dopuštene i robne mjenice.

Mjenica je stvarno formalni vrijednosni papir koji mora imati sve elemente koji su joj zakonom naloženi, u protivnom je nevažeća, te ne proizvodi nikakve mjeničnopravne posljedice. Bjanko mjenica, bjanko indosament i bjanko aval su izuzeci od ovog načela.

Nadalje je mjenica papir javne vjere kod koje vrijedi načelo formalne istine. Sukladno tome mjenična je obveza apstraktne naravi, tako da se iz mjenične isprave ne može zamijetiti *causa*, osnova zaduženja. Ne može se iz nje, znači, utvrditi osnovni pravni posao, a niti se može pozivati na ovu osnovu u slučaju mjeničnopravnog spora, osim samo kod nekih prigovora subjektivne naravi. Anglosaksonski mjeničnopravni sustav i ovdje dopušta izuzetke.

Mjenična je obveza prezentacijski papir, budući da ju je vjerovnik u trenutku naplate morao prezentirati (podnijeti), dužniku i to u vrijeme i mjestu dospelosti koje je naznačeno u njoj. To je suprotno od općih normi građanskog prava gdje dužnik traži vjerovnika. Razloge treba tražiti u činjenici da se mjenica nalazi u prometu, u funkciji komercijalnog novca, tako da dužnik i ne zna kod koga se ona nalazi i koji je njen novi indosatar - vjerovnik.

Svi potpisnici mjenice, u načelu, pa i indosanti odgovaraju mjeničnom vjerovniku, a i svim svojim prednicima solidarno za isplatu mjenice. Uza zahtjev prema glavnom dužniku vjerovnik može, dakle, imati i zahtjeve prema svim regresnim dužnicima, tako da može iskupiti mjenicu u regresu. Zbog ove osobitosti, a i zbog mjenične apstraktnosti od mjenice često zaziru dužnici. No s druge strane je cijene i preferiraju vjerovnici. Ovu tvrdnju možemo ilustrirati na sljedećem primjeru. Neka u tu svrhu dođe do prodaje robe na kredit. Na osnovi ugovora prodavatelj može po dospijeću tražiti od kupca isplatu prodajne cijene. Sukladno načelima trgovačkog prava kupac može protiv njegova zahtjeva staviti brojne prigovore, da mu robu nije na vrijeme isporučio, da roba ima neke nedostatke, da mu je roba

---

¹³ op. cit., str. 348.

isporučena sa zakašnjenjem i sl. Sve su to činjenice koje uvelike utječu na vjerovnikov zahtjev. Dužnik je znači uvelike zaštićen općim trgovačkim pravnim pravilima, pa je razumljivo što on tu zaštitu želi sačuvati.¹⁴ No isto tako je shvatljiv vjerovnikov strah da neosnovanim dužnikovim prigovorima bude izložen odugovlačenju i šikaniranju, protiv čega se on nastoji osigurati, te u tu svrhu i traži izdavanje mjenice kao vrlo značajnog instrumenta sigurnosti u naplati potraživanja, s obzirom na to daje ona apstraktne naravi, te da se u postupku naplate prethodno navedeni prigovori ne mogu ni postaviti, osim razumljivo u eventualno podignutom postupku zbog neosnovanog obogaćenja.

ZAKLJUČAK

Na kraju izlaganja o pravnoj prirodi mjenice u smislu zaključka treba reći sljedeće:

- prvo, da je mjenica papir od vrijednosti koji izaziva pažnju nosioca gospodarskih i drugih aktivnosti, a posebno financijskih transakcija, kao sredstvo plaćanja i kao sredstvo osiguranja plaćanja.
- drugo, da je mjenica vrijednosni papir sastavljen u zakonom točno propisanoj formi, u kojoj trasant poziva trasata da remitentu ili po njegovoj naredbi isplati određenu sumu novca u mjestu i roku naznačenim u mjenici;
- treće, da se mjenica prvotno pojavila tijekom 12. i 13. st. u talijanskim trgovačkim gradovima pa se stoga početna mjenično pravna vrela nalaze gotovo isključivo u trgovačkim običajima.
- četvrto, shvaćanja o pravnoj prirodi mjenice nisu identična ni u pravnoj teoriji niti u nacionalnim zakonodavstvima pojedinih zemalja, pa

tako možemo razlikovati starija i novija shvaćanja o pravnoj prirodi mjenice. Do unifikacije mjeničnog prava ističu se tri shvaćanja o pravnoj prirodi mjenice: mediteranska (romanska), germanska i anglosaksonska škola,

- peto, u financijsko-pravnoj znanosti jedni na mjenicu gledaju kroz klasične institute obligacijskog prava (pristaše teorije delegacije, teorije stipulacije i ugovorne teorije), dok pak drugi smatraju da mjenica predstavlja pravni akt s posebnim karakteristikama (pristaše teorije jednostrane izjave volje i teorije kombinacije jednostrane izjave volje i ugovora),
- šesto, da se za suvremenu mjenicu se u monetarno-pravnoj teoriji i monetarno-pravnoj praksi, bez obzira na postojeće razlike u shvaćanjima o njenoj pravnoj prirodi, obično ističu sljedeće karakteristike mjenice: vrijednosni papir po naredbi, novčano obvezno pravne naravi, formalni vrijednosni papir, papir javne vjere, te prezentacijski papir

LITERATURA:

1. Baumbach - W. Hefermehl: "Wechselgesetz und Scheckgesetz", Munchen, 1989.
2. H. Konjhodžić, Međunarodni privredni menadžment, Ekonomski i Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, 2004.
3. J. Kovačević - Čavlović: "Sukobi zakona kod mjenice i čeka" RIF, br. 3/95.
4. Konvencije Ujedinjenih nacija, Udruženje banaka, 1990.
5. M. Velimirović: "Platni promet", Svjetlost, Sarajevo, 1984.
6. P. Rastovčan - r. Luger - Katušić: "Mjenica i ček", Informator, Zg, 1988.
7. UNITED NATIONS Convention on International Bills of Exchange and International Promissory Notes, NewYork, 1988.
8. Z. Antonijević, M. Petrović i B. Pavičević: Bankarsko pravo, Sarajevo,

¹⁴P. Rastovčan - r. Luger - Katušić: "Mjenica i ček", Informator, Zagreb, 1988. str., 30.

Savremena administracija Beograd.,
1982.

9. Zakon o mjenici, čl. 1. "Narodne
novine", br. 74/94.

STRATEGIJSKI MENADŽMENT TURISTIČKOG PROIZVODA DUBROVNIKA

STRATEGIC MANAGEMENT OF DUBROVNIK TOURISM PRODUCT

Niko Koncul
Mladen Mijatović

SAŽETAK

U ovom radu istražuje se primjena strategijskog menadžmenta u upravljanju turističkim proizvodom na području Grada Dubrovnika. U radu je utvrđeno da je preduvjet za daljnji razvoj dubrovačkog turističkog proizvoda poboljšanje prometne infrastrukture s fokusom na zračnu luku koja trenutno ne omogućava u zimskim mjesecima sigurne, izravne i redovite letove. Nadalje, autori smatraju da je uklanjanje brojnih u radu elaboriranih slabosti dubrovačkog turizma osnova za povećanje konkurentnosti destinacije. Konkurentnost se ne smije oslanjati samo na imidžu destinacije već gatreba održavati i unaprjeđivati. Primjena toga koncepta iziskuje obrazovani kadar, ulaganja i kontinuitet svih aktivnosti koje teže razvoju kvalitete svih dijelova turističke ponude.

Ključne riječi: turistički proizvod, strategijski menadžment, TQM, Dubrovnik

Key words: tourism product, strategic management, TQM, Dubrovnik

SUMMARY

This paper investigates the application of strategic management in the management of tourist destination of the City of Dubrovnik. The study showed that a precondition for the further development of the Dubrovnik tourism product is the improvement of transport infrastructure with a focus on the Dubrovnik airport, because currently it does not assure the winter months safe, direct

and regular flights. Furthermore, the authors believe that the elimination of a number of weaknesses elaborated in the paper is the base point for increasing the competitiveness of destinations. Competition can not rely only on the destination image but it should be maintained and improved. Applying this concept requires trained personnel, investments and continuity of all activities that tend to develop the quality of all parts of tourism offer.

UVOD

U ovom radu, strateško upravljanje podrazumijeva postojanje određenog kontroliranog koncepta upravljanja destinacijom koji se sastoji od planiranja aktivnosti upravljanja kvalitetom turističkog proizvoda, implementacije plana aktivnosti te kontrole provođenja plana i kvalitete, te brzog i efikasnog adaptiranja organizacije. Postoje različite razine turističkog proizvoda pa se tako turistički proizvod Dubrovnika promatra na razini destinacije ili „virtualnog poduzeća“ Dubrovnika, bez političkih i drugih granica.

Kako se tek naziru početci formiranja destinacijskog menadžmenta Dubrovnika, zasigurno će proći nekoliko godina dok DMO Dubrovnika, ili neka druga slična organizacija, ne profunkcionira u punom smislu riječi. Relativna prometna izoliranost, diferenciranost brojnih pružatelja usluga i razlike u kvaliteti usluga i proizvoda koje oni pružaju te suprotnosti privatnih i javnih interesa predstavljaju neke od najbitnijih problema s kojima se

destinacijski menadžment treba suočiti i učiniti turistički proizvod Dubrovnika usklađenim, održivim i kvalitetnim. Navedeno podrazumijeva i složenost upravljanja destinacijom kao i primjenu strateškog upravljanja kvalitetom turističkog proizvoda. Većina prethodno spomenutih elemenata turističkog proizvoda su materijalne prirode i trebaju biti u funkciji stvaranja pozitivnog doživljaja turista i posjetitelja. Stvaranje turističkog doživljaja bi trebala biti esencija i cilj svakog turističkog proizvoda, bez obzira na kojoj razini. Prema tome, takav koncept bi se mogao nazvati i „strategija upravljanja turističkim doživljajem

Provođenje sustava kvalitete zahtijeva dodatne troškove te je gotovo nemoguće unaprijed znati kolika je efikasnost provođenja istog, ali se efekti mogu pratiti koeficijentom efikasnosti primjene koncepta kvalitete promatranjem odnosa ključnih veličina, npr. odnosa koristi od ulaganja u kvalitetu i troškova kvalitete. Na globalnom turističkom tržištu postoje razni načini i sadržaji turističke potrošnje, što znači da je na tom tržištu visoki stupanj konkurencije. U takvim tržišnim uvjetima diferencijacija kvalitetom je jedno od osnovnih sredstava konkuriranja, pored konkuriranja nižim cijenama baziranim na strategiji troškovnog vodstva i pored strategije fokusiranja. Za razliku od strategije troškovnog vodstva, strategija diferencijacije kvalitetom generalno ima više prednosti: koristi od primjene kvalitete imaju potrošači (zadovoljstvo) i ponuđači (lojalni potrošači, dugoročne uštede); inflatorna kretanja imaju znatno manji negativni efekt na primjenu strategije diferencijacije kvalitetom nego na strategiju troškovnog vodstva, veća fleksibilnost povećavanja sadržaja i kvalitete dodanim vrijednostima i dr. Također, kod strategije fokusiranja, česta promjena želja, stavova i potreba, predvidljivost fokuserovih poteza čine strategiju fokusiranja manje efikasnom za primjenu na tržištu turističkih proizvoda u odnosu na primjenu strategije diferencijacije kvalitetom.

PRISTUP STRATEŠKOG MENADŽMENTA

Pojava pojma *strategija* seže još iz doba Stare Grčke (oko 5. st. prije Krista) te se pretežito koristila i razvijala u vojnoj terminologiji. Strategija je utvrđivanje dugoročnih ciljeva i načina njihovog ostvarivanja. U izvornom smislu strategija je označavala „umijeće ratovanja“. U šezdesetim godinama dvadesetoga stoljeća počinje sve češće primjenjivati i u sferi poslovnoga svijeta da bi u relativno kratkom razdoblju bila potpuno prihvaćena u poslovnoj terminologiji. Prvi moderni autor koji se bavio strategijom bio je Alfred D. Chandler koji je u svojoj knjizi *Strategy and Structure* (1963.) definirao strategiju kao „određivanje temeljnih dugoročnih ciljeva poduzeća, prilagođavanje smjerova poslovnih aktivnosti, odnosno određivanje koncepcija i izbora resursa potrebnih za postizanje zacrtanih ciljeva“. (Buble, M., 2000)

Za razliku od pojma strategija, *strategijski menadžment* je pojam koji podrazumijeva spremnost poduzeća na adaptaciju u promjenjivim uvjetima okoline. On obuhvaća: strategijsko planiranje, implementacija strategijskih planova (alokacija resursa, prilagođavanje sustava, budžetiranje, stil vođenja itd.) i strategijska kontrola (mjerjenje performansi i eventualna korekcija učinaka, ako postoje odstupanja od plana).

Upravljanje kvalitetom proizvoda i usluga je temeljna osnova za povećanje tržišne konkurentnosti radi ostvarivanja što veće dobiti. Osnovno mjerilo uspješnosti upravljanja kvalitetom nekoga proizvoda ili usluge je stvarno zadovoljstvo kupca koje se najbolje može uočiti ponovnim korištenjem proizvoda ili usluga. Neki koncepti kvalitete, koji se mogu primijeniti u destinacijskom menadžmentu, su koncepti potpunog upravljanja kvalitetom (TQM) te koncept integralnog upravljanja kvalitetom (IQM), pri čemu je IQM prikladniji koncept od TQM-a jer podrazumijeva da visoka razina zadovoljstva ne proizlazi iz

pojedinačnih elemenata ponude, nego iz kontinuiteta integralnog proizvoda.

Turistički proizvod se može promatrati s više stajališta, iz perspektive turista (cjelokupno iskustvo putovanja i boravka), destinacije (skup pojedinačnih turističkih proizvoda) i poslovnih jedinica (pojedini turistički proizvod).

Turistički proizvod kao rezultat optimalne kombinacije različitih elemenata ponude, bez obzira na administrativne granice za turiste može biti na lokalnoj (mjesto, gradovi, odmorišta), regionalnoj (primorska, kontinentalna, planinska regija, provincije, kantoni, županije...), nacionalnoj (država) i drugoj razini ovisno o percepciji i njihovoj mobilnosti, što znači da turistička destinacija nema čvrste granice, već može predstavljati bilo koje određeno područje od polaska turista na odmor ili putovanje do povratka u mjesto svoga stalnoga boravka. Turistička destinacija se može zamisliti kao „virtualno poduzeće“ kojim treba upravljati. Za razliku od pojma turističkog proizvoda i turističke destinacije, upravljanje turističkom destinacijom ili destinacijski menadžment se može definirati kao koordinacija „onih turističkih funkcija u destinaciji koje po prirodi stvari ne mogu obavljati pojedinačni nositelji ponude ili im zajednički nastup daje veće izgleda za ostvarenje ciljeva“ (Magaš, D; 2008.)

U ovom će se radu, turistički proizvod promatrati na razini turističke destinacije Dubrovnika, tj. turistički proizvod kojega formira menadžment turističke destinacije uz pomoć svih relevantnih gospodarskih i negospodarskih subjekata. „Destinacijski turistički proizvod podrazumijeva sociokulturno, gospodarsko, prirodno, ekološko jedinstvo u odnosu na turističke preferencije“.

Pošto destinacijski menadžment Dubrovnika još nije organiziran u pravom smislu riječi, u ovom radu se zemljopisni obuhvat djelovanja takve organizacije neće promatrati na osnovu gradskih, općinskih ili političkih granica, kao niti područje

djelovanja Turističke zajednice Grada Dubrovnika (koje obuhvaća gotovo ista naselja kao Grad Dubrovnik), već na osnovu područja koje je relativno usko vezano turističkim kretanjima uz Grad Dubrovnik kao centar tih kretanja.

Različiti pristupi strateškom upravljanju kvalitetom turističkog proizvoda proizlaze iz različitih strategija menadžmenta, dok se pri samom odabiru strategije analizira opća okolina (pomoću PEST analize: analiza političko-pravne, ekonomske, socio-kulturne i tehnološke okoline), poslovna okolina (stakeholder analiza i analiza konkurentne okoline) i interna okolina (analiza resursa, analiza kompetencija, analiza lanca vrijednosti, portfolio modeli i analiza performansi poduzeća).

Hijerarhija strategija u teoriji menadžmenta se dijeli na tri razine: korporacijska strategija; poslovna strategija; funkcijska strategija.

Korporacijska strategija sagledava poduzeće kao cjelinu te određuje područje poslovanja poduzeća i razmjesta resursa. Korporacijska strategija se može promatrati s dva pristupa. Prvi pristup je pristup glavne strategije gdje se razvija opći okvir akcija na razini poduzeća kada poduzeće (tj. turistička destinacija) konkurira na pojedinačnom tržištu ili na nekoliko povezanih tržišta. Drugi je pristup poslovnog portfolija kojim se razvija opći okvir akcija na razini poduzeća, kada poduzeće konkurira na više različitih poslovnih područja, a posebno kada ta poslovna područja nisu međusobno povezana te im treba pojedinačno pristupati.

Poslovna strategija se odnosi na multidivizijska poduzeća koja posluju na više poslovnih područja s ciljem povećavanja konkurentnosti. Poslovna strategija treba dati odgovor na pitanje kako konkurirati na svakom tržišnom segmentu na kojemu je poduzeće prisutno. U slučaju turističke destinacije Dubrovnika, kao primjera turističkog proizvoda, to „virtualno poduzeće“ bi trebalo imati vlastitu poslovnu strategiju konkuriranja na

svakom emitivnom tržištu s kojega dolaze turisti, kako konkurirati na tržištima kongresa i poslovnih putovanja, kako konkurirati na tržištima nautičkog turizma, kako konkurirati na tržištima elitnog turizma i drugim tržištima. Jedan od glavnih odgovora na ova pitanja je: konkurirati kvalitetnim turističkim proizvodom.

Funkcijska strategija se odnosi na određena funkcijska područja u koja se ubrajaju: (a) istraživanje i razvoj (razvijanje proizvoda i usluga, razvijanje proizvodnje i tehnike usluživanja, licenciranje, franšiziranje, razvoj organizacije); (b) ljudski resursi (politika regrutiranja, izobrazba, razvoj i promocija kadrova, kvaliteta performansi); (c) financije (ROI, alokacija kapitala, struktura kapitala, politika dividendi); (d) marketing (istraživanje tržišta, MIS, segmentiranje i targetiranje, politika proizvoda i distribucije, politika cijena i politika promocije, politika zelenog marketinga, društveno odgovornog poslovanja); (e) proizvodnja (planiranje, provođenje i unapređivanje, kontrola kvalitete).

Kvaliteta, s gledišta proizvođača, pokazuje uspješnost plasiranog proizvoda prema kriterijima koncepcije, konstrukcije i izvedbe. Kvaliteta koncepcije pokazuje koliko je idejni projekt u skladu sa željama i percepcijom potrošača te u odnosu prema konkurentima. Radi toga razloga je potrebno dobro poznavati sve karakteristike ciljnog tržišnog segmenta (želje, stavove, navike, percepcije, socio-demografske karakteristike, itd). Svaka negativna odstupanja se pri kvaliteti koncepcije teško otklanjaju. Kvaliteta konstrukcije podrazumijeva odnos uporabnih vrijednosti dvaju konceptijskih jednako kvalitetnih proizvoda. Primjerice, dva restorana s istim brojem stolova i osoblja mogu se konstrukcijski razlikovati u spretnosti konobara, okusu hrane, rasporedu prostorija, estetici interijera, itd. Konstrukcijske greške u ovom smislu se lakše otklanjaju nego greške u koncepciji. Kvaliteta izrade podrazumijeva da je

proizvođač u stanju realizirati kvalitete koncepcije i konstrukcije sa svakom novom pruženom uslugom ili proizvedenim dobrom.

Kvaliteta, s gledišta tržišta, je ona razina kvalitete koja više ne zadovoljava potrošača u odnosu na konkurentski proizvod. Ako na tržištu postoji samo jedan proizvod, onda je on i najkvalitetniji. Kvaliteta, s gledišta društva, se odnosi na ona dobra koja su se na tržištu pokazala kao trgovačke robe, kojima se pri trgovini ostvaruje profit.

Plasiranje kvalitetnih dobara na tržište može se provesti samo u poduzećima koja su tržišno orijentirana i fleksibilna na tržišne promjene. Ta fleksibilnost se odnosi posebno na brzinu prilagodbe i preciznost u mijenjanju i ispunjavanju želja i potreba potrošača, odnosno orijentiranost na kupca. Sukladno tome, i organizacijska struktura treba biti prilagodljiva promjenama na tržištu i zahtjevima poslovanja radi održavanja konkurentnosti. Da bi se mogao plasirati i održati kvalitetan proizvod, nužno je da i organizacija rada bude usmjerena na kvalitetu i to od poslovne politike do izvršnih poslova.

Time se daje do znanja da je organizacija fokusirana na kupca jer osoblje koje prvo dolazi u kontakt s kupcima treba kupca motivirati na osjećaj zadovoljstva i povjerenja u proizvod i poduzeće. Takvoga osoblja ima i brojčano najviše. S druge strane, poslove uspostavljanja i rukovođenja sustavom kvalitete ili potpunim upravljanjem kvalitetom (TQM) obavljaju obučene i profesionalno usmjerene osobe na odgovornijim funkcijama (rukovoditelji, menadžeri, direktori).

Također se podrazumijeva da organizacija koja provodi TQM treba uzeti u obzir i koncept društveno odgovornog poslovanja, poštivajući zakone i etičke kodekse. Zbog kompleksnosti i uključivanja velikoga broja subjekata, destinacijski proizvod treba biti i održiv jer DMC ili DMO moraju voditi računa i o održivom razvoju.

Jedan od službenih načina određivanja kvalitete hotelske usluge je kategorizacija. Kategorizacija određuje minimum ugostiteljskih i drugih usluga koje se moraju pružiti u pojedinoj vrsti objekta, minimalne uvjete koji određuju pojedinu vrstu i kategoriju smještajnih objekata, kao i vrste posebnih standarda za smještajne objekte iz skupine hoteli. Na globalnoj razini još nije standardizirana kategorizacija hotelskih objekata pa se u svakoj zemlji kategorije posebno određuju.

U Hrvatskoj se hotelski objekti kategoriziraju zvjezdicama, a prema Pravilniku o razvrstavanju, kategorizaciji, posebnim standardima i posebnoj kvaliteti smještajnih objekata iz skupine Hoteli (Narodne Novine br. 48/2002), taj broj može biti između 2 i 5, pa što je više zvjezdica to je viša kategorija.

U Europi se također hoteli kategoriziraju zvjezdicama, dok se u Sjedinjenim Američkim Državama i njihovom poslovanju hoteli najčešće kategoriziraju u neku od četiri kategorije: Economy, Middle, Upscale i Luxury.

Kategorizacija se, ovisno o propisima pojedine države, udruge ili neke druge nadležne institucije, provodi nakon određenog razdoblja, koje može biti povremeno (kao u Mađarskoj, Turskoj, SAD) ili redovito (u Nizozemskoj svake dvije godine, kao i u Hrvatskoj, u Švicarskoj svakih pet godina) (Vrtiprah, V., Pavlić, I., 2005).

HACCP SUSTAV

Jedan od primjera posebnih standarda (koji se odnosi na jedan ili par odjela, ali ne na sve odjele) u hotelijerstvu i ugostiteljstvu je primjena HACCP (Hazard Analysis Critical Control Points), odnosno Analiza rizičnih kontrolnih točaka, a u hotelskom poslovanju se primjenjuje u sklopu odjela kuhinje, odjela hrane i pića, (eng. Food and Beverages, F&B) banketa i srodnih odjela. HACCP je razvijen pri svemirskoj agenciji

NASA u svrhu očuvanja zdravlja astronauta sigurnom hranom. U posljednjih dvadesetak godina HACCP je našao primjenu u gospodarstvu. To je stručan, racionalan i sustavan pristup analizi i upravljanju biološkim, kemijskim i fizičkim opasnostima u cijelom prehrambenom lancu, od proizvodnje, pakiranja i transporta namirnica do skladištenja, pripremanja i posluživanja te ga je podržala Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) i Svjetska organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO). HACCP je cijenjen kao znanstveno utemeljen, preventivan i troškovno najdjelotvorniji pristup sigurnosti hrane i dobra je promotivna osnova svih hotelsko - ugostiteljskih objekata koji ga imaju jer osigurava zdravlje potrošača. U Dubrovniku su neki objekti certificirani HACCP sustavom.

ISO STANDARDI U HOTELIJERSTVU

ISO (grč. Isos – jednako) standardi su standardi ISO organizacije (The International Organisation for Standardisation). Glavni cilj ISO organizacije je unaprijediti standardizaciju (roba, postupaka, usluga i sl.) na globalnoj razini, tj. uvesti opće standarde kako bi se olakšao proces razmjene dobara. ISO standardi donose korisniku usluge sigurnost i garanciju kvalitete, obuhvaćaju široki spektar područja upravljanja kvalitetom. S druge strane, ISO certifikat je jako koristan alat u promidžbi.

U dubrovačkom hotelskom proizvodu ISO certifikatom se mogu pohvaliti neki hoteli s certifikatima ISO 9001:2000 i ISO 14001, za kvalitetu u poslovanju i odnosima s korisnicima usklađenu s europskim i svjetskim ekološkim normama i standardima te certifikat ISO 22000.

OSTALI STANDARDI U HOTELIJERSTVU

Prema pravilniku o razvrstavanju, kategorizaciji, posebnim standardima i posebnoj kvaliteti smještajnih objekata iz skupine Hoteli, na zahtjev hotelijera Ministarstvo turizma može odobriti da hotel ima oznaku posebnog standarda ako ima dodatne sadržaje i kvalitetu usluge. Vrste posebnih standarda su: Business, Meeting, Congress, Club, Casino, Holiday Resort, Coastline Holiday Resort, Family, Small & Family, Senior Citizens, Health & Fitness, Spa, Heritage, Diving club, Motel, Ski. Hotel također, na zahtjev, može dobiti i oznaku „Q“ kao znak visoke razine kvalitete usluge.

Pored navedenih standarda, veći hotelski lanci propisuju interne standarde na osnovu kojih grade vlastiti brand. To znači da svoju prepoznatljivost i pozicioniranost na tržištu izgrađuju prvenstveno na vlastitom sustavu kvalitete. Standardi njihovih brandova su prvenstveno fokusirani na korisnike njihovih usluga, ali i na interne procedure.

Pored standarda hotelskih lanaca i kompanija, na hotelske standarde mogu utjecati i turoperatora tako da uvjetuju poslovanje ako hotel ne zadovoljava određene kriterije kvalitete usluge. Ti kriteriji često zadiru ne samo u hotelsko poslovanje, već i u veliki broj elemenata turističkog proizvoda, zbog čega turoperatora zahtijevaju da svi elementi turističkog proizvoda zadovoljavaju istu razinu kvalitete.

Prema tome, standardi u dubrovačkom hotelijerstvu su bitan uvjet postizanja kvalitete turističkog proizvoda, ali ne i dovoljan. Također je važno uvidjeti da postoji pozitivan trend povećanja kvalitete hotelskih objekata dubrovačkog hotelskog proizvoda, što se može iščitati iz smanjenja broja hotela niske kategorije i povećanja broja hotela visoke kategorije, iz sve većeg broja priznatih hotelskih lanaca na dubrovačkom području.

TROŠKOVI U TURIZMU I TURISTIČKOM PROIZVODU

Dvije osnovne analitičke kategorije troškova su fiksni i varijabilni troškovi, koji čine ukupne troškove. Za razliku od bazične teorije o troškovima i ponudi (podrazumijeva da pri proizvodnji robe nastaje približno jednak odnos fiksnih i varijabilnih troškova), u turizmu kao uslužnoj djelatnosti prevladavaju fiksni troškovi. (Koncul, N., 2009).

Dominantni udio fiksnih troškova u ukupnim troškovima turističkog proizvoda je prisutan u razdoblju niske potražnje za turističkim proizvodima u destinaciji (vikendi u velikim gradskim središtima, zime u ljetnim destinacijama, ljeta u zimskim destinacijama itd). U kratkom roku turistički proizvod mora pokriti varijabilne troškove, dok u dugom roku mora pokriti i fiksne i varijabilne troškove.

ULOGA KVALITETE U KONKURENTNOSTI TURISTIČKOG PROIZVODA

Konkurentnost pokazuje koliko je jedan gospodarski subjekt uspješniji od drugoga uz pretpostavku da posluju u istoj gospodarskoj grani i nude slične ili iste proizvode (Skoko, H., 2000). Ovisno o točki promatranja, turističkih usluga i proizvoda ima gotovo bezbroj što znači da je jaka konkurencija na tome tržištu, a veliki broj njih teži izvrsnosti. Nositelji turističkog proizvoda trebaju biti svjesni svoje pozicije i konkurentnosti, trebaju tražiti način kako zadržati postojeće te kako privući nove potrošače.

Promatrajući turističko tržište, može se doći do zaključka da je turističko tržište gotovo potpune konkurencije. U takvim uvjetima poslovanja gospodarski subjekti međusobno mogu konkurirati i privlačiti kupce/turiste na mnogo načina: većim ulaganjima u istraživanja i razvoj, novim ili modificiranim proizvodom, jačim i pouzdanijim kanalima prodaje, jačim

promotivnim aktivnostima, premještanjem proizvodnje u područja nižega troška, smanjivanjem cijene, industrijskom špijunažom, diferencijacijom, strategijom fokusiranja istraživanjem tržišnih trendova, kvalitetom i brojnim drugim konvencionalnim i nekonvencionalnim načinima.

UPRAVLJANJE KVALITETOM DUBROVAČKOG HOTELIJERSTVA KAO BITNOG ELEMENTA TURISTIČKOG PROIZVODA DUBROVNIKA

Portfelj i struktura dubrovačkog hotelijerstva

Prvobitni oblici dubrovačkog hotelijerstva se prate još od srednjega vijeka, od 1347. godine kao hospitariumi i konačišta. Prvi moderni hotel, „Hotel Imperial“, se na ovom području pojavio 1897. u predjelu Pile, u Gradu Dubrovniku. Od tada do danas se može pratiti konstantan rast broja hotelskih objekata uz povremene prekide izazvane ratovima (Prvi i Drugi svjetski rat, Domovinski rat) kada se bilježi usporavanje rasta broja hotelskih objekata ili čak njihovo smanjivanje zbog posljedica ratnih razaranja i sl. (Lucijanović, L., 2002).

Danas Dubrovnik, kao turistička destinacija, raspolaže s pedesetak hotelskih objekata, oko 5500 hotelskih soba te oko 11300 kreveta s tendencijom rasta. Dubrovnik ubrzano obogaćuje svoj turistički proizvod novim hotelskim kapacitetima, pri čemu najbrže raste broj hotela visoke kategorije.

Prema izvješću Hrvatske gospodarske komore Dubrovnik, navode se u sažetku, između ostaloga, slijedeći zaključci o hotelskom poslovanju Dubrovačko-neretvanske županije u razdoblju od siječnja do rujna 2008. godine te u odnosu na poslovnu 2007. godinu:

- ukupan broj postelja u hotelima (osobito visoke kategorije) raste brže od porasta noćenja
- kvalitativna struktura hotelskih objekata u Dubrovačko-neretvanskoj županiji je bolja nego na nacionalnoj razini (veći udio hotela s četiri i pet zvjezdica)
- u hotelima s dvije zvjezdice zabilježen je pad broja postelja za 8%
- u hotelima s tri zvjezdice zabilježen je pad broja postelja za 2%
- u hotelima s četiri zvjezdice zabilježen je rast broja postelja za 54%
- u hotelima s pet zvjezdica zabilježen je rast broja postelja za 30%.

Pokazatelji Instituta za turizam Zagreb dokazuju da je sličan trend promjene kategorije hotela uočen kako na razini Dubrovnika i Dubrovačko-neretvanske županije, tako i na državnoj razini, tj. da postoji tendencija smanjivanja udjela hotela niže kategorije i povećanja hotela visoke kategorije, čime se povećava kvaliteta hotelskog proizvoda Dubrovnika, županije i države. Također, većina novootvorenih hotela su visoke kategorije, a postojeći se obnavljaju uz dizanje kategorije na razinu 4 ili 5 zvjezdica.

Sve navedene činjenice i pokazatelji ukazuju na orijentiranost dubrovačkog hotelijerstva na kvalitetu.

Ocjena kvalitete dubrovačkog hotelijerstva

Na osnovu istraživanja uspoređeni su rezultati na razini Grada Dubrovnika, županije Dubrovačko-neretvanske i Republike Hrvatske. U svim istraživanjima se mjerenje stavova turista provodilo Likertovom ljestvicom, što omogućava komparaciju. Stupanj svojega slaganja s nekom izjavom se stupnjevitom kodira brojevima od 5 do 1 (5 za najpozitivniji, 1 za najnegativniji stav).

Iako se kvaliteta može promatrati sa stajališta kupca, proizvođača, tržišta i društva, zbog dostupnosti podataka su u

nastavku ove cjeline analizirani pokazatelji kvalitete promatrani pretežito sa stajališta kupca.

Ukoliko se turistički proizvod Dubrovnika uspoređuje s državnom prosječnom razinom kvalitete usluge, može se lako zaključiti da Dubrovnik pri toj usporedbi ima pozitivno odstupanje, što dokazuje višu kvalitetu usluge i relativno dobro postavljenu strategiju. Isto tako postoji još dosta mjesta za unaprjeđenje kvalitete proizvoda u usporedbi s domaćim i inozemnim konkurentskim destinacijama.

Iz SWOT analize može se zaključiti da su najveće snage dubrovačkog turističkog proizvoda slikovitost i sigurnost destinacije, prirodno i kulturno-povijesno bogatstvo. Najveće slabosti su geoprometni položaj, prijevoz, odnos vrijednosti za novac, kvaliteta rekreacije te nepostojanje službenog i centralnog DMO-a. Prilike, koje se mogu bolje ili više iskoristiti, su klimatski uvjeti i privlačenje ulaganja (investiranja). Prijetnje su jaka i bolje organizirana konkurencija te parafiskalni nameti. Pored toga, postoje i elementi koji se ne mogu svrstati ni u jednu kategoriju jer se mijenjaju trenutno ili u kratkom roku, npr. valutni tečaj. Multiplikator turističke potrošnje podrazumijeva proces u kojemu turistička potrošnja potiče nove gospodarske procese i stvaranje novog dohotka u djelatnostima koje su direktno ili indirektno uključene u turističko poslovanje. Činjenica je da 88 EUR-a prosječne osobne potrošnje turista na dan u dubrovačkom turističkom proizvodu s više od 1,900.000 noćenja ima pozitivan multiplikativni efekt na destinaciju i regiju. To je ujedno i najviša prosječna potrošnja turista u državi, što dokazuje kvalitetu dubrovačkog turističkog proizvoda jer je u pravilu skuplji proizvod i kvalitetniji.

Gosti daju pretežito VRLO VISOK stupanj zadovoljstva dubrovačkom hotelskom ponudom (iako je prosječan rezultat stupnja zadovoljstva na granici s nižom skupinom zadovoljstva), dok su na državnoj razini gosti izrazili VISOK stupanj zadovoljstva, pa se da zaključiti da je dubrovački hotelski

proizvod kvalitetan, da teži kvaliteti i da postoji još mogućnosti poboljšanja kvalitete, posebno u području Spa i Wellnessa te vrijednosti za novac u smještajnim objektima.

Kvaliteta dubrovačkog hotelijerstva se može ocijeniti i na osnovu već navedenih certifikata koje imaju neki dubrovački hoteli (ISO, HACCP itd.), na osnovu dobivenih nagrada: Turistički cvijet za dubrovačke hotelske objekte i turističke djelatnike iz sektora hotelijerstva te na osnovu drugih nagrada kao što je ruska turistička nagrada (Russian Travel Award) „Golden Meridian“, nagrada Best business hotel in Croatia 2009. ili nagrade „World Travel Awards“, Zoover certifikat itd.

S druge pak strane, ako hotelijer uspije pružiti tako kvalitetnu uslugu kojom su turoperatorovi klijenti izrazito zadovoljni, turoperator često takvima daju posebne nagrade kao dokaz kvalitetno pružene usluge: nagrada britanske agencije Thomson u kategoriji Best Summer TTTT Sun Accommodation, nagrada agencije Saga, Expedia Insiders Select Hotel itd.

Može se uočiti da su uglavnom certificirani hoteli i nagrađivani. To jest dobro za njih, kao dio hotelskog proizvoda, ali potrebno je da i drugi hoteli podignu svoju kvalitetu usluge, uvedu certificirane metode i postupke kako bi cijelo hotelijerstvo, kao bitan dio turističkog proizvoda Dubrovnika, sudjelovalo u ukupnoj kvaliteti turističkog proizvoda.

Ocjena strateškog upravljanja kvalitetom po elementima dubrovačkog turističkog proizvoda

U nastavku je ocijenjen turistički proizvod Dubrovnika na osnovu temeljnih s jedne strane i turističkih (atraktivnih) elemenata s druge strane. *Temeljni elementi* su oni elementi bez kojih dolazak turista u turističku destinaciju i realizacija potrošnje turističkog proizvoda ne bi bili mogući. U temeljne elemente se mogu ubrojiti: vizni

režim, sigurnost destinacije, locirana veleposlanstva i konzulati, zdravstvena zaštita, klima, geoprometni položaj, komunalna infrastruktura i organizacija, smještaj i prehrana. *Atraktivni elementi* su oni koji obogaćuju turistički proizvod na razini destinacije i često su temelj konkurentne prednosti na osnovu diferencijacije turističkog proizvoda. U atraktivne elemente se mogu ubrojiti neki od slijedećih (Magaš, D., 2008.): (a) prirodne atraktivnosti (kupališta i plaže, špilje, planine, flora i fauna, parkovi, šetališta i turističke staze, izletišta, ljepota prirode i krajolika); b) Izgrađena atraktivnost (rekreacija športske sale, parkovi za djecu vjerski objekti, casina, noćni klubovi i zabava, marine i luke za kruzere, shopping centri, obrazovne institucije, rekreacija, i posebne atraktivnosti); c) Povijesno – kulturne atraktivnosti (mjesto poznatih bitaka, mjesto rođenja poznatih ljudi, povijesne ture, razni spomenici, stare tvrđave, muzeji, velike proslave, galerije, folklor pozornice, bine i kulturne manifestacije, kultura stanovništva i rada.

Perspektive strateškog razvoja kvalitete turističkog proizvoda Dubrovnika

Na osnovi činjenica i rezultata anketa, može se zaključiti da je dubrovačko hotelijerstvo kao dio dubrovačkog turističkog proizvoda relativno kvalitetno i da se ta kvaliteta povećava. Kako su zvjezdice hotela jedno od osnovnih mjerila razine kvalitete usluge, trend povećanja hotela visoke kategorije i smanjivanja udjela hotela niske kategorije je također dokaz te tvrdnje. Smjernice razvoja hotelskih kapaciteta dubrovačkog turističkog proizvoda bi se trebale razvijati kako slijedi:

- Suradnja i usklađenost svih poslovnih partnera, poslovnih subjekata, destinacijskog menadžmenta, lokalne uprave, nadležnih ministarstava i vlade Republike Hrvatske;

- razvoj kvalitete na principu TQM, vrijednosti za novac i više vrijednosti za novac;
- povećanje ponude (sadržaja) – povećanje hotelske ponude omogućuje hotelskim objektima povećanje konkurentnosti diferencijacijom ponude kao i povećanje prihodnih centara (eng. revenue center);
- strateško planiranje zaštite okoliša pri razvoju turizma i održivog razvoja kako bi se sačuvali prirodni i drugi resursi, tj. kako ne bi nastala devastacija resursa i samim time smanjenje kvalitete i konkurentnosti hotela i turističkog proizvoda;
- izobrazba, treniranje i obuka osoblja – zbog sve jače konkurencije, treniranje i obuka osoblja postaju nositelji konkurentskih prednosti. Permanentno obrazovanje, razvoj znanja (jezici, stručnost, računalni programi, distribucijski kanali itd.), vještina, ljubaznost i drugi elementi povećavaju kvalitetu i konkurentnost;
- razvijanje i provođenje programa za podizanje ekološke svijesti i podizanje razine svijesti hotelskog menadžmenta o zaštiti okoliša i resursa;
- davanje podrške korištenju autohtonih proizvoda i autentičnosti u izgradnji hotelskih objekata;
- edukacijski razgovori s gostima;
- implementacija standarda ISO 14000 i 22000;
- zajednička suradnja i zajednički nastup na emitivnim tržištima radi povećanja konkurentnosti dubrovačkog hotelskog i turističkog proizvoda i dr.;
- obnova i valoriziranje devastiranih objekata u Dubrovniku i okolici (Župa Dubrovačka);
- daljnje investiranje u kvalitetu usluge i proizvoda.

Hotelijerstvo je zbog velikog broja hotela u svijetu izrazito konkurentna i dinamična grana turizma. Dubrovačko hotelijerstvo nastoji pratiti svjetske trendove, no u

srednjem ili dugom roku može ne samo pratiti trendove, već i postavljati nove standarde kvalitete hotelskih usluga u regiji, pa i šire.

Hotelijerske kompanije su toliko ojačale da mogu biti proizvod za sebe (npr. odmarališta - eng. resorts), turistička naselja i slični kompleksi. Hoteli nisu pokretači turističkih kretanja, što se može iščitati iz slijedećeg citata: „Isto su tako te tvrke (hotelske) svjesne, ili bi morale biti, da, bez obzira koliko su uložile u poboljšanje kvalitete svojih objekata, najčešće ne mogu postići cijenu koju zaslužuju po svojoj kvaliteti i ponudi jer ponuda destinacije ne odgovara kvaliteti njihovih kapaciteta niti atraktivna ponuda postoji izvan glavne sezone. Ukratko, one ovise o prepoznatljivosti i atraktivnosti destinacije u kojoj posluju. Pri tome je poznato da turisti prvo biraju destinaciju i sadržaje koje ona nudi, a tek potom smještaj.“

STRATEŠKO UPRAVLJANJE KVALITETOM DUBROVAČKOG TURISTIČKOG PROIZVODA

Iz svega već navedenog može se zaključiti da dubrovački turistički proizvod teži izvrsnosti i da postoje perspektive rasta i razvoja gotovo svih elemenata proizvoda, kako materijalnih, tako i nematerijalnih. S obzirom na veliku konkurentnost na turističkom tržištu, izvrsnost i kvaliteta bazirani na konceptu vrijednosti za novac (value for money) ili više vrijednosti za novac (more value for money), mogu proizvod učiniti konkurentnijim na tržištu.

Da bi sve aktivnosti mogle biti usklađene, da bi se svi elementi proizvoda mogli dovesti na istu ili približno istu razinu kvalitete, da bi svi sudionici mogli nastupati u sklopu proizvoda, a ne svatko za sebe, da bi se svi sudionici mogli simultano prilagoditi zahtjevima okoline, da se turistički proizvod održivo upravlja i razvija; potrebno je oformiti organizaciju koja će biti zadužena za strateško upravljanje kvalitetom turističkog

proizvoda Dubrovnika pri čemu će ta organizacija raditi u interesu poslovnih subjekata, lokalnog stanovništva i posjetitelja. Ona može biti strukture DMO-a, u sklopu turističke zajednice, lokalne uprave i samouprave i sl. U svakom slučaju je bitno da je osnovni cilj djelovanja takve organizacije povećavanje kvalitete, a time i konkurentnosti dubrovačkog turističkog proizvoda uz održivi razvoj.

Ta organizacija mora biti u stanju uskladiti sve ciljeve, želje i interese svih sudionika u stvaranju i korištenju turističkoga proizvoda te mora pratiti trendove, kretanja i poteze konkurencije na mediteranskom, europskom i svjetskom tržištu. Također, ovisno o tipu i potrebama organizacije, može imati i nekoliko divizija – jedinica koje su specijalizirane za različite turističke sektore ili segmente.

Jedan od primjera specijaliziranog DMC-a je stvaranje udruge „Kružna putovanja u Dubrovniku“ kako bi se postigla koordinacija svih subjekata uključenih u formiranje turističkog proizvoda kružnih putovanja, a posebno suradnja između privatnog i javnog sektora. Aktualna je i ideja o osnivanju udruge čiji bi članovi bili lučke i gradske vlasti, turističke agencije i ostali nositelji gospodarske djelatnosti, a bavila bi se svim pitanjima od zajedničkog interesa vezanim uz kruzning, kao što je rješavanje problema gradskog prometa, organiziran i ciljani marketing, te stvaranje imidža kontrolom cijene i kvalitete, osmišljavanje i obogaćivanje turističke ponude, proučavanje potrošačkih stavova i razine zadovoljstva uslugom.

Pored toga, postoje još neke aktivnosti vezane uz stvaranje destinacijskog menadžmenta Dubrovnika:

– stvaranje „Dubrovačkog kongresnog ureda“ (Dubrovnik Convention Buro) u suradnji s konzultantskim tvrtkama, sa Zračnom lukom Dubrovnik te Gradom Dubrovnikom i Dubrovačko – neretvanskom županijom, koji bi imao za cilj promociju kongresnih kapaciteta, dubrovačkih hotelskih kapaciteta

- stvaranje Destinacijskog menadžmenta - grupe koju su osnovali Grad Dubrovnik i Turistička zajednica Grada Dubrovnika
- razvoj Destinacije Dubrovnik rivijera i otoci (turistički proizvod promatran kao aviodestinacija). Jedna od naznaka toga je trenutni prijedlog subvencioniranja turoperatora koji charterima dovode turiste u dubrovačku turističku regiju.

Ako se uzme u obzir da Zakon o turističkim zajednicama i unaprjeđenju hrvatskog turizma dopušta i turističkim zajednicama upravljanje destinacijom na razini za koju su osnovane, potrebno je razlučiti zadaće i odgovornosti svake od tih organizacija da ne bi došlo do preklapanja djelovanja i neefikasnosti destinacijskih menadžment organizacija.

Danas DMC i PCO (professional congress organizer) pretežno podrazumijeva profitno orjentirane gospodarske subjekte koji pružaju profesionalne usluge kombinirajući poznavanje lokalnih resursa za organiziranje događanja, izleta, transporta, smještaja, logistike i sl. za odmorišne i poslovne turiste/klijente. Oni mogu poslovati na lokalnoj razini, regionalnoj pa i svjetskoj razini. Takav DMC se razlikuje od DMO-a koji se provlači kroz ovaj rad i koji treba podići razinu kvalitete proizvoda i usluga svih sudionika turističkog proizvoda (uz održivi razvoj), a ne samo relativno uskog kruga poslovnih partnera. U tom slučaju DMO posluje kao neprofitna organizacija čija se efikasnost mjeri povećanjem korisnosti za svoje članove i cjelokupnu destinaciju.

Jako je upitno bi li turistički proizvod zbog sezonalnosti, resursa, komercijalizacije i položaja uspio efikasno primijeniti takav model, ali je u svakom slučaju i to jedan od načina veće zarade po noćenju te očuvanja okoliša i kulture.

Kako bi se stvorio kvalitetan turistički proizvod, potrebno je i „zamijeniti uloge“, što znači da kreatori strategija kvalitete turističkog proizvoda prožive „svoj“, ali i

konkurentni turistički proizvod kako bi bolje sagledali i unaprijedili njegovu kvalitetu. Pored toga potrebno je doznati i pratiti stvarne razloge dolaska turista u destinaciju te na osnovu toga stvoriti proizvod(sadržaj i doživljaj - atmosfera) na razini očekivanja ili na razini višoj od očekivanja turista. Glavni neiscrpn izvor povećavanja konkurentnosti i kvalitete turističkog proizvoda su nove ideje modifikacije i primjene turističkih. Turisti sve manje žele biti pasivni promatrači događanja te sve više žele biti aktivni sudionici istih.

Iz svega navedenog se može zaključiti da je strateško upravljanje turističkim proizvodom kontinuiran proces stvaranja i ispunjavanja sadržaja i doživljaja svih turističkih segmenata turističke destinacije, a dubrovački turistički proizvod s dobrim perspektivama razvoja je tek na početcima stvaranja organizacije koja bi koordinirala navedene procese te se u srednjem roku može očekivati značajno unaprjeđenje strateškog upravljanja kvalitetom turističkog proizvoda Dubrovnika.

ZAKLJUČAK

Preduvjet daljnjeg razvoja dubrovačkog turističkog proizvoda prvenstveno leži u poboljšanju prometne infrastrukture s fokusom na zračnu luku koja ne omogućava u zimskim mjesecima sigurne, izravne i redovite letove. Relativno velika udaljenost od emitivnih zemalja (Njemačka, Velika Britanija, Irska, skandinavske zemlje, SAD, Australija i dr.) opravdava razvoj Dubrovnika kao aviodestinacije, za što je potreban hitan razvoj zračne luke i povećanje broja direktnih zračnih linija iz europskih metropola. Osim toga, uklanjanje već navedenih „kroničnih boljki“ dubrovačkog turizma je osnova povećanja konkurentnosti i povećanja prihoda destinacije. Konkurentnost se ne smije oslanjati samo na imidž destinacije jer i drugi konkurenti rade na svom imidžu. Prema tome, imidž treba održavati i

unaprjeđivati, a to se u ovom slučaju odnosi na uklanjanje istih kroničnih problema dubrovačkog turizma. Primjena toga koncepta iziskuje obrazovani kadar, ulaganja i kontinuitet svih aktivnosti koje teže razvoju kvalitete svih turističkih jedinica ponude. Teorijski, taj koncept treba osigurati visoki stupanj turističkog prometa tijekom cijele godine te zadovoljstvo pružatelja usluga, posjetitelja i lokalnog stanovništva.

Međutim, nadolazeći razvojni projekti zvuče obećavajuće u smislu proširivanja ponude i daljnjeg podizanja kvalitete destinacije, što će i vrijeme pokazati.

LITERATURA:

1. Magaš, D.; Destinacijski menadžment – modeli i tehnike, FTHM, 2008.
2. Skoko H.; Upravljanje kvalitetom, Sinergija, Zagreb, 2000.
3. Lucijanović, L.; Organizacija smještaja i prehrane, Veleučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2002.,
4. Buble, M.; Management, Ekonomski fakultet Split, Split, 2000.
5. Koncul, N.; Ekonomika i turizam, Mikrorad d.o.o., Zagreb 2009.
6. Stanić, M. (ur.); Destinacijske menadžment kompanije, Priručnik za razumijevanje poslovanja i uspješni marketing, UHPA Zagreb, 2008.
7. Lazibat, T.; Poznavanje robe i upravljanje kvalitetom, Sinergija, Zagreb, 2005.
8. Vrtiprah, V., Pavlić, I.; Menadžerska ekonomija u hotelijerstvu, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 2005.
9. <http://www.dubrovnik.hr/> - Službene internetske stranice Grada Dubrovnika
10. <http://www.htz.hr/> - Službene internetske stranice Turističke zajednice Republike Hrvatske
11. <http://www.mint.hr/> - Službene internetske stranice Ministarstva turizma Republike Hrvatske
12. <http://www.tzdubrovnik.hr/> - Službene internetske stranice Turističke zajednice grada Dubrovnika

ULOGA HEDGINGA U POSLOVANJU

ROLE OF HEDGING IN BUSINESS OPERATIONS

Ivo Šperanda

SAŽETAK

Rad raspravlja o hedgingu kao jednoj od metoda trgovanja na terminskim tržištima i ulozi hedginga kao zaštitne strategije u poslovnom životu poduzeća koja posredno, snižujući troškove poslovanja i smanjujući poslovne rizike, utječe i na sveukupno nacionalno gospodarstvo i njegovu izvozna konkurentnost.

Pored toga, u radu se eksplicira teorijska zasnovanost i utemeljenost hedginga, te pregled relevantnih promišljanja i istraživanja o hedgingu i njegovom zanačenju i ulozi u suvremenoj svjetskoj poslovnoj praksi.

Ključne riječi: hedging; zaštita; rizik; gotovinski tijek; efikasnost

Key words: hedging; protection; risk; cash flow; efficiency

ABSTRACT

This paper deals with hedging which is one of trading techniques in the futures markets and also deals with role of hedging as a protecting strategy as well. Indirectly, the impact of hedging affects the competitiveness of the national economy.

Besides stated, the theoretical fundamentals of the hedging strategy is explained and survey on relevant theoretical findings and research on hedging and it's importance in contemporary economic life.

UVOD

Poslovno iskustvo velikog broja hrvatskih gospodarskih subjekata upućuje na problem nestabilnosti i osjetljivost vezano za disproporcije deviznih tečajeva i nestabilnost cijena na robnim burzama. Spomenuti problem pogađa skoro sve: od turizma, brodogradnje, naftne industrije pa do proizvođača konditorskih proizvoda, uglavnom sve one industrije koje imaju relativno dugo razdoblje između ugovaranja, realizacije i naplate nekog posla.

Obzirom na sve izraženiji spomenuti problem, kao i postojanje terminskih tržišta koji u svjetskom gospodarstvu igraju nezaobilaznu ulogu nema formalnih zapreka da i hrvatske tvrtke intenzivnije „zaigraju“ na njima. Ovdje se u prvom redu misli na hedging kao instrument zaštite od naglih i nepredvidljivih događaja i promjena cijena na tržištima, bez obzira radi li se o cijeni nafte, čelika, broskog prostora, deviza, i sl.

Ulaskom u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO) Hrvatska je pokazala spremnost za izazove međunarodnog tržišta. Također se aktivno uključila u evropske integracijske procese kao što su Pakt o stabilizaciji i pridruživanju EU-u, članstvo u CEFTA-i te je otvorila i uspješno privela kraju pregovore za punopravno članstvo u EU-u. Obzirom na relativno malo tržište i otvoreno gospodarstvo, Republika Hrvatska se nužno usmjerava na globalne tržišne partnere.

Ilustracijeradi, recentni podaci o hrvatskom gospodarstvu govore sljedeće: udio hrvatskog izvoza u ukupnom svjetskom iznosi 0,07%; odnos razmjene (Terms of Trade) je 49%; a udio usluga u hrvatskom BDP-u je 63%. Iz ovih podataka možemo zaključiti da je hrvatsko gospodarstvo, u

kontekstu sveukupnog svjetskog gospodarsva, skoro zanemarivo, da je vrlo otvoreno i vrlo osjetljivo na promjene u gospodarskom okružju.

Slijedom navedenog, jasni su i logični prioriteti hrvatske gospodarske politike - nastavak izgradnje stabilnog gospodarstva konkurentnog na međunarodnom tržištu, stalno jačanje makroekonomske stabilnosti i razvijanje održivog gospodarskog razvitka, povećanje izvoza i zaposlenosti. Naglasak treba posebno staviti na stvaranje poslovnog okružja poput onog koje prevladava u Evropskoj uniji, daljnji razvitak i jačanje instituta tržišne ekonomije, promociju međunarodne konkurentnosti, te poduzetničkih inicijativa i tržišnih sloboda.

Obzirom na ,upravo opisane karakteristike hrvatskog gospodarstva i na izložene prioritete gospodarske politike, hedgiranje se nameće kao jedan od alata zaštite od rizika.

Kao predmet ovoga rada postavljen je *hedging* to jest njegova uloga u poslovanju gospodarskih subjekata. Nivo znanja i sposobnosti menadžmenta trebao bi biti na nivou zahtjeva koje pred njega, u današnjim uvjetima, postavlja svakodnevna rizičnost poslovanja i menadžerskih uloga. U tome hedging, kao moćan alat stoji na raspolaganju menadžmentu, a na njemu su opcije, koristiti ili ne koristiti hedging.

Svrha ovoga rada je približiti hedging menadžmentu i objasniti mogućnosti njegovog korištenja. Pritom je cilj ovog rada prezentirati način korištenja hedginga, kako bi menadžment mogao koristiti hedging u praksi i polučiti nesporno pozitivne rezultate.

Osnovna hipoteza ovog istraživanja je da će menadžment koji spozna dobrobiti hedginga i koristi ga, polučiti bolje rezultate i smanjiti rizik poslovanja.

U ovom radu koristit ćemo razne znanstvene metode, kao što su analiza, sinteza, metoda dedukcije, desk-research, metode statističke analize i drugo.

Rad se sastoji od pet cjelina, to jest uvoda i zaključka i tri radna poglavlja. Na kraju rada navedena je literatura u smislu korištenih izvora.

U prvom radnom poglavlju objašnjava se pojam hedginga, i navode se osnovni pojmovi koji se koriste u praksi poradi još uvijek ne riješenih leksičkih pitanja vezanih za korištenje stranih riječi u Hrvatskoj.

U drugom poglavlju prikazuje se teorija hedginga, te se navode njegove teoretske i znanstvene karakteristike.

U četvrtom radnom poglavlju obrađuje se moguća dilema menadžmenta „hedgirati ili ne?“ to jest obrazlažu se okolnosti korištenja hedginga kao i načini korištenja.

ŠTO JE HEDGING?

Obzirom na relativnu slabu upućenost u tehnike i strategije trgovanja na terminskim tržištima u koje spada i hedging, te na svojevrsnu terminološku zbrku koja vlada u hrvatskoj stručnoj literaturi, treba svakako reći nešto io samom terminu *hedging* koja se, kao i njene izvedenice, koristi u ovom radu.

Riječ *hedging* je engleska riječ i dolazi od prijelaznog glagola *to hedge*, što znači zaštititi, obraniti nekoga ili nešto, a kao imenica znači ograda, sredstvo zaštite.

U stručnom smislu, kao tehnički termin, *hedging* označava radnju kojom se zaštićujemo od gubitka, tj. označava prodaju ili kupnju terminskih ugovara na burzi da bi se zaštitili od nepredvidivog pada ili porasta cijena neke robe na svjetskim tržištima, odnosno radi smanjenja rizika i zaštite od financijskog gubitka.

U hrvatskoj stručnoj literaturi upotrebljava se *hedging*, ali i *hedžing*, te vrlo rijetko riječ *živičarenje* koja se, usprkos domaćem porijeklu, nije udomaćila.

Bilo kako bilo, riječi *hedging*; *hedge* u svom izvornom obliku imaju prednost pred ostalim iz najmanje tri razloga:

- nepostojanje adekvatnog, u gramatičkom i semantičkom smislu, hrvatskog izraza
- ako se već upotrebljava strana riječ tada je prihvatljivije pisati je u izvornom obliku, tim više jer je stručna riječ. Postoji veliki broj stručnih riječi u uporabi u raznim strukama koje su izravno preuzete iz stranih jezika, pretežno iz engleskog, pa se neke pišu izvorno, a neke su doživjele promjene u duhu hrvatskog jezika. Koliko su te promjene sretno pogođene, to je drugo pitanje.
- prevođenje tehničkih (u smislu stručnih) termina moglo bi izazvati zbrku i pogrešne interpretacije, a uostalom upravo iz tog razloga medicina se i dan danas služi latinskim izrazima.

obliku je postupak koji ima svrhu pokrića, odnosno zaštite od rizika promjene cijena, a što može imati vrlo negativne implikacije na cjelokupno poslovanje poduzeća.

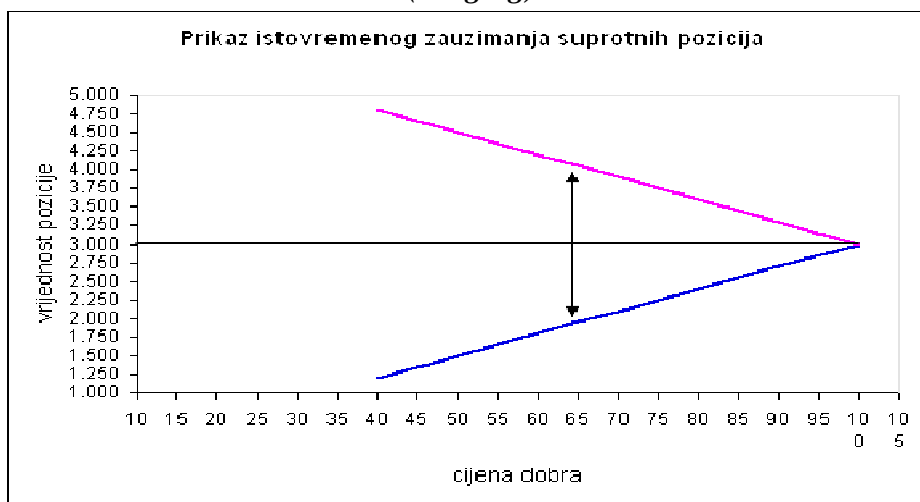
Da bi se zaštitili od nenadane promjene cijena, a taj je rizik uvijek prisutan u svakoj promptnoj poziciji, hedgeri (pojedinci ili poduzeća) zauzimaju simultano suprotnu poziciju na terminskom tržištu. Ta pozicija je jednake „snage“ što znači vrijednosti, ali suprotna predznaka. Smisao hedgiranja je zaštita od loših posljedica, a ne zarada (osim u spekulativnom hedgiranju) tako da je konačni rezultat hedging posla jednak nuli. Tome treba pridodati troškove hedgiranja koji spadaju u tzv. transakcijske troškove, a sastoje se od:

- iznosa margine
- troškova eventualnog servisiranja margine
- provizije brokeru
- oportunitetnog troška uloženi sredstava na margini

TEORIJSKA ZASNOVANOST HEDGINGA

Hedging kao jedna od strategija trgovanja na terminskim tržištima u svom temeljnom

Slika 1: Prikaz istodobnog zauzimanja pozicija iste vrijednosti a suprotnog predznaka (hedging)

Izvor: izradio autor Šperanda, I.

Iz prethodnog grafikona je posve jasno da će se u svakoj točki pozicije na terminskom tržištu (plava krivulja) i spot tržištu (crvena krivulja) dobiti, odnosno gubici

poništavati, tako da će konačni rezultat biti neutralan.

prije svega u temeljitoj edukaciji osoba zaduženih za terminsko trgovanje. Iako

uspješna uporaba spomenutih instrumenata može značajno smanjiti izloženost temeljnim poslovnim rizicima s druge strane nepoznavanje osnovnih pravila trgovanja ili pak želja za brzom zaradom mogu prouzročiti brzi bankrot svakog poduzeća. Vjerojatno najslavniji primjer zloporabe terminskog trgovanja je primjer čuvene britanske Bearing banke koja je zahvaljujući nekontroliranom terminskom trgovanju 1995. godine doživjela bankrot (Dixon, Bahandari 1997)

Iz navedenog primjera logično se izvodi zaključak kako svaka organizacija, ovisno o specifičnostima svog poslovanja mora imati detaljno razrađenu politiku i svrhu nastupa na terminskom tržištu jednako kao i načine za provjeru provedbe spomenute politike.

HEDGIRATI ILI NE HEDGIRATI ?

Prateći relevantne radove na temu hedginga drugim temama vezanim na hedgiranje i terminsku trgovinu dolazi se do zaključka da je neusporedivo više radova napravljeno i objavljeno u inozemstvu i to na anglo-saksonskom govornom području nego li u Hrvatskoj. Takava konstatacija je posve razumljiva i očekivana jer se hrvatska ekonomska znanost relativno nedavno susrela s fenomenom terminskih tržišta, hedgiranjem zaštitama od rizika i sl., a gospodrska prakse tek pomalo i vrlo oprezno „ulazi“ na ta područja.

Gledajući kronološki, prvi su se značajniji radovi u inozemnoj literaturi pojavili ranih sedamdestih godina prošlog stoljeća, a da bi prava „eksplozija“ radova nastupila početkom devedesetih. Zanimljiva je činjenica da „biblija“ investitora slavna knjiga B.Grahama „Inteligentni investitor“ koja je svoje prvo izdanje imala krajem četrdesetih godina uopće ne posvećuje skoro nikakvu pažnju hedgiranju kao načinu zaštite od rizika premda riziku, kao vrlo važnom fenomenu u investiranju i općenito poslovanju, pridaje dosta značaja s tim da su njegovi savjeti kao smanjiti rizik

klasično konzervativni. Tako autor u svojoj knjizi kad govori o kontroli rizika govori da se on da kontrolirati: „odlukom koliko ćete sredstava staviti u dionice, diversifikacijom i rebalansiranjem.“ (Graham, 2006) Kasniji radovi na temu portfoljo strategija, hedgiranja, vrednovanja

vrijednosnica, redukcije rizika i sl. su bili dosta skeptični spram izvedenica, koje su bile u svom začetku i financijskog tržišta općenito (M. Miller i F. Modigliani na primjer), dok su kasniji radovi puno benevolentniji prema tim pojavama. Osamdesetih i nadasve devedesetih godina s velikim razvojem i rastom terminskih tržišta nastaje prava „poplava“ radova koji se isključivo oslanjaju na matematičke formule i relacije pomoću kojih bi se odredila budućnost poslovanja, a rizik sveo na prihvatljivi minimum (R. Stultz, C. Smith, J. Cvitanić, J. Kearney i brojni drugi).

Takav pristup problematici uopće ne čudi jer spomenuto razdoblje predstavlja „zlatno doba“ uporabe matematike u analizi tržišta i uopće u poslovnoj analizi. Upravo u tom razdoblju mnoge financijske i brokerske kuće (Merill Lynch, A. Andersson, Goldman & Sachs) zapošljavaju brojne matematičare i astrofizičare (sic!) kao analitičare financijskog tržišta. Naravno da veliki broj matematički izuzetno obrazovanih ljudi rezultira i velikim brojem razno-raznih „vrlo pouzdanih“ matematičkih modela predviđanja i određivanja s manje-više neslavnim završetkom. Očigledno je bio upravo J.K. Galbraith kada je u svojoj knjizi „Doba neizvjesnosti“ govoreći o Irvingu Fisheru i njegovoj ulozi u povijesti ekonomske misli ustvrdio: „Ekonomska matematika nije nam do danas omogućila da saznamo sve o ekonomiji, ali joj se nešto mora priznati: ona pruža brojnim ekonomistima mogućnost da se nećim bave“ (Galbraith, 1982) Na ovu pomalo zajedljivu izjavu nakako se zgodno nadovezuje činjenica da su „najslavniji“ svojedobni gubitnici na burzovnom poslovanju bili upravo I. Fisher i mnogo ranije Sir Isak Newton.

U svom radu pod naslovom: „Hedging in the Theory of Corporate Finance: A Replay to our Critics“ objavljenom u proljeće 1995. godine u *Journal of Applied Corporate Finance* Merton Miller i njegov kolega s čikaškog sveučilišta Christopher Culp ustvrdili su da „većina tvrtki koje maksimiraju svoju vrijednost uopće ne koriste hedging“. Izravan povod za ovu tvrdnju bio je slučaj tvrtke Metallgesellschaft čija je vrijednost pala nakon fijaska s hedgiranjem cijene nafte¹⁵, kao izravne posljedice loše izabrane strategije hedgiranja.

Zajedničko istraživanje koje su proveli Chase Manhattan bank i Wharton School tijekom 1995. godine (The Economist, 1996) potvrdilo je postojeću tezu da velika većina tvrtki koje koriste derivate, to rade radi hedginga.

Istraživanje je pokazalo da 75% onih tvrtki koje koriste derivate (a takvih je u uzorku bilo oko 1/3) to rade radi zaštite svojih tekućih poslovnih obveza (cash-flow-a), 40% ispitanika ponekad koriste derivate da bi sagledali smjer pojedinog tržišta, a samo 8% njih to radi učestalo.

Da bi opravdali spekulacije s derivatima manageri tvrtki moraju imati čvrste razloge da smatraju da mogu nadmudriti one tvrtke kojima je posao s derivatima osnovna djelatnost. One tvrtke koje u poslu s robom, poput nafte, žitarica i sl. i koje radi zaštite svog poslovanja hedgiraju imaju svakako čvrst razlog zašto to rade i možda na takvim aktivnostima i nešto zarade. Međutim, nefinancijske tvrtke koje se „klade“ na kretanje kamatnih stopa ili kretanje međuvalutarnih tečajeva, iako često tvrde da ostavljaju profit, od tog profita vrlo često nema ništa.

¹⁵Ranih devedesetih njemački div Metallgesellschaft (MG) je prodao veliku količinu dugoročnih ugovora na naftu fiksnom cijenom. U međuvremenu cijene sirove nafte na spot tržištima su naglo pale i MG je morao pokriti vrlo velike iznose zbog tzv. margin calls na terminskim tržištima, te se našao u ozbiljnim financijskim teškoćama zbog gubitka od cca. 1,4 milijardi američkih dolara.

Postavlja se pitanje: zašto hedgiranje može biti pogrešno?

U svom slavnom teoremu tzv. „M&M teoremu“ iz 1950. godine nobelovci (tada još ne) M. Miller i F. Modigliani pokazali su da tvrtka zarađuje novac jedino ako novac ulaže u isplative i kvalitetne investicije koje stalno povećavaju tvrtkin cash flow (gotovinski tijek). Na koji način i iz kojih izvora su takve investicije financirane, prema spomenutoj dvojici autora, to nije uopće relevantno. Da li je posao financiran emisijom dionica, obveznica, bankovnim kreditom ili na neki drugi način relevantno je samo utoliko što će to odrediti kasniju podjelu dobiti, odnosno višak vrijednosti tvrtke. Ukoliko su u pravu, tada to ima velikih implikacija na hedging. Jer, ako način financiranja i karakter financijskog rizika nisu važni, zašto se uopće baviti njima? Uporaba derivata za hedgiranje je besmisleno jer ne povećava vrijednost tvrtke (!), čak suprotno: obzirom da derivati (i hedgiranje) nisu besplatni oni povisuju troškove i time smanjuju vrijednost tvrtke. Konzekventno: tvrtke se uopće ne moraju brinuti o financijskom riziku, neka to rade ulagači diverzificirajući svoj ulagački portfolio.

Naravno da je ovakvo razmišljanje našlo na veliki broj oponenta koji su osporavali djelimice ili u potpunosti Modigliani-Miller stavove i teze. Većina od njih osporavajući spomenutu tezu o nepotrebnosti hedginga, štoviše, o njegovoj štetnosti za vrijednost tvrtke pokazali su da hedging može i povećati vrijednost. Osnovni razlozi su sve veća i veća volatilnost svjetskih tržišta, disperziranost rizika tako da i tvrtke trebaju dio zaštite od rizika preuzeti na sebe (manage the risk) i nataj način spriječiti da tvrtka zapadne u financijske teškoće ili čak da bankrotira.

Za ovakve, sve više prevaladavajuće stavove brojnih ekonomista i financijskih stručnjaka iz polja mikroekonomike (Corporate Finance) presudan je bio rad trojice bostonskih ekonomista Kennetha Froota, Davida Scharfsteina i Jeremy Steina pod

nazivom: „A framework for Risk management“ objavljen 1994. godine u Harvard Business Review-u.

U spomenutom radu pokazano je, a držeći se osnovne MM teze, da tvrtke trebaju hedgirati da bi štitile svoje novčane tokove i na taj način osigurale svoju likvidnost i solventnost te time omogućile pravovremeno financiranje potencijalnih investicija i u vremenima kada je vanjsko zaduženje (bez obzira koje vrste) znatno otežano. Ovaj rad dobiva na važnosti i aktualnosti u trenucima financijskih kriza svjetskih razmjera kakva je ova trenutna.

Na primjeru američke farmaceutske tvrtke Merck autori J. Lewent i J. Kearny (Lewent-Kearney, 1993) su pokazali kao je moguće kombiniranim strategijama uporabe derivata i hedgiranja osigurati smanjenje operativnih troškova i sigurno i redovito financiranje poslovanja, što svakako pridonosi povećanju njene vrijednosti i konkurentnosti na globalnom tržištu. Autori svoj značajni rad zaključuju ovom konstatacijom: „... naš je zaključak da u farmaceutskoj i ostalim granama nestabilnost i neizvjesnost novčanih tješkova i zarada uzrokovanih volatilnosti valutnih tečajeva vodi u smanjenje ulaganja u istraživanje.“ Što ovakva posljedica (usporavanje razvoja) znači za svaku tvrtku, pa i gospodarstvo nije potrebno detaljnije objašnjavati.

Bostonska trojka Froot, Scharfstein i Stein u svom već spomenutom radu opravdano upozoravaju da svaki poremećaj u redovitim novčanim tješkovima dovodi do usporavanja razvoja ili kaskanja u razvoju što svaku tvrtku dovodi u nezavidan položaj na tržištu. Tako na primjeru jedne naftne kompanije pokazuju kako zbog pada cijena nafte dolazi do poremećaja u gotovinskim tješkovima i računu dobiti i gubitka, što nužno vodi u značajno smanjenje u ulaganje i istraživanje novih izvora nafte, te na taj način se značajno smanjuje konkurentnost tvrtke i njena vrijednost. Autori izlaz iz takve situacije, ili bolje rečeno metodu koja će spriječiti nastajanje situacije vide u

hedgingu s ciljem zaštite gotovinskih tješkova (cash-flow hedging).

Rene Stulz profesor financija s Ohio State University drži da postoje barem dva jaka razloga za hedging (Stulz, 1995):

- osiguranje novčanih tješkova tvrtke koje osiguravaju normalno poslovanje i razvoj
- smanjenje poreznog opterećenja ukoliko profiti određene tvrtke stalno variraju između poreznih razreda

U svom razmatranju profesor Stulz ide i dalje (Stulz, 1995) i tvrdi da tvrtke koje su visoko zadužene (highly geared) imaju više razloga za hedgingom jer su jače i više izložene financijskom riziku, pa hedgiranjem otklanjaju „višak“ rizika i na taj način povećavaju vrijednost tvrtke.

Potvrda ove teze je, kako navodi autor, vidljiva u činjenici da se tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća za vrijeme pomame tzv. leveraged buy-out-a kada su se tvrtke otkupljivale na teret dugova same tvrtke, došlo je do simultanog povećanja upotrebe hedginga i masovnog povećanja vrijednosti tvrtki. Naravno, opisana situacija se događala na anglosaksonskom poslovnom području, a hrvatski „buy-out“ dogodio se petnaestak godina kasnije posve drugačijim metodama i s posve suprotnim posljedicama. (*criminal buy-out !?*)

Međutim, ne slažu se svi autori s postavkom da je potrebno to više hedginga što je tvrtkin dug veći i obratno naravno. Tako poznati Myron Scholes, a poznat je po svom modelu vrednovanja opcija kojeg je razvio zajedno s Fischer Blackom, na temelju svojih istraživanja na Stanfordu, smatra da bi i relativno nisko zadužene tvrtke trebale koristiti hedging i tako smanjiti stupanj rizika što bi im omogućilo da se više zaduže na tržištu kapitala, jer je često korištenje vlastitih izvora financiranja skuplje od vanjskih izvora. Naravno, viši vanjski dug čini tvrtku izloženu većem riziku i shodno prethodno iznesenim tvrdnjama i skloniju hedgiranju radi zaštite svojih gotovinskih tješkova.

Osnovni razlog zbog čega su vlastiti izvori financiranja skuplji leži u činjenici da ulagači (vlasnici) traže više stope povrata od onih garantiranih na obveznicama ili kod bankovnih kredita. Pored toga, Myron Black, kao pravi predstavnik „čikaške škole“, drži da će mnoge tvrtke putem hediranja radi zaštite od rizika (risk-reducing hedging) i s tim povezanog uzajmljivanja potrebnih financijskih sredstava ostati ili postati pretežno privatne tvrtke.

$$C_t = \underbrace{S_t \cdot N(d)}_{\substack{\text{Pr eporucena} \\ \text{hedging} \\ \text{strategija}}} - e^{-r(T-t)} K \cdot N(d - \partial\sqrt{T-t})$$

gdje je:

- $N(d)$ – broj vrijednosnica (>0)
- S_t - vrijednost vrijednosnica

Ono što je vrlo zanimljivo je da prvi dio formule govori koliki dio vrijednosnica kupiti, odnosno sugerira adekvatnu hedging strategiju za svakog investitora individualno, pored toga što određuje cijenu opcija. Osnovni koncept na kojem počiva ovaj model zasniva se na pretpostavkama da postoji jedana rizična veličina i jedan izvor (uzrok) nestabilnosti ili nesigurnosti, da se može formirati takav portfoljo koji odgovara ispativosti opcija te da cijena takvog portfolja je jednaka cijeni opcije.

O optimalnom hedging kvocijentu (Optimal Hedging Ratio) (Cvitanić, 2009), regresijskom modelu ocjene efikasnosti hedginga kao i o eksplikacijama Black i

Spominjući autore toliko razvikanog modela vrednovanja opcija poznatim pod imenom „Black & Scholes Formula“ kojeg su autori prezentirali u radu „The Pricing of Options and Corporate Liabilities“ (Black-Scholes, 1973) iz 1973. godine dok su još bili predavači na University of Chicago, odnosno na MIT-u.

Model vrednovanja europskih put i call opcija glasi ovako:

Scholesova modela dosta detaljno, premda visoko matematizirano, što i ne čudi obzirom da se radi o matematičarima, razglabaju autori J. Cvitanić i F. Zapatero s California Institute of Technology u knjizi „Introduction to the Economics and Mathematics for Financial Markets“ (Cvitanić-Zapatero, 2004).

Optimal Hedging Ratio (ρ) u međuodnos stavlja tri parametra:

- standardnu devijaciju tj. volatilitnost tržišnih cijena tijekom razdoblja hediranja (∂S)
- standardnu devijaciju tj. volatilitnost cijena izvedenica za istovrsnu robu (∂F)
- koeficijent korelacije između tržišnih cijena i cijena izvedenica (ρ)

$$\text{Optimal Hedge Ratio} = \rho \cdot \left(\frac{\partial S}{\partial F} \right)$$

Iz prethodne relacije je jasno da će udio, tj. veličina optimalnog uloga koji bi se trebao hedirati, biti to veći što je korelacija među spot (trenutna tržišna cijena) cijena i cijena izvedenica tj. budućih spot cijena veća i što je omjer njihovih standardnih devijacija veći.

O povezanosti hedginga u tvrtkama i konkurentnosti pojedinih nacionalnih ekonomija nema radova koji se bave njihovom izravnom povezanosti, jer se pretpostavlja logična veza između povećanja / smanjenja konkurentnosti

pojedinih tvrtki i povećanja / smanjenja stupnja konkurentnosti pojedinih gospodarstava.

Hedging, kao strategija zaštite, štiti u pravilu tvrtku od prevelikog stupnja poslovnog rizika, pa na taj način hedging smanjuje troškove poslovanja tvrtku čini ekonomičnijom, a time i konkurentnijom.

O povezanosti hedginga i konkurentnosti tvrtki istaknuo bih dva rada američkih znanstvenika i to rad Christine Parlour (University of California) i Tingjun Liu-a (Arizona State University) pod simptomatskim naslovom: „Hedging and Competition“ (Parlour-Liu, 2008) u kojem autori ispituju mogućnosti izravnog hedgiranja gotovinskog tijeka tvrtke i polaze od pretpostavke da se to radi radi smanjenja stupnja rizika u poslovanju, ali se istodobno povećava rizik tvrtke na financijskim tržištima zbog uporabe instrumenata zaštite tj. hedgiranja (opcije različitih vrsti i kategorija).

Ovo je još jedna od potvrda teze da bi tvrtke trebale hedgirati s onim instrumentima koji su što bliži i srodniji (underlying) s predmetom njihovog poslovanja (core business).

Drugi značajniji rad na ovu temu je nešto stariji (2006. godina) i plod je rada trojice također američkih znanstvenika Tima Adamsa s Humboldt University-a, Sudibta Dagubte s Sveučilišta u Hong Kong-u i Sheridanana Titmana koji djeluje na Sveučilištu u Texasu koji su u svom zajedničkom radu „Financial Constraints, Competition and Hedging in Industry“ (Adams-Dagubta-Titman, 2006) iznijeli vrlo zanimljive zaključke svojih istraživanja o tome da ne postoji niti može postojati jedinstveni i opće primjenjivi model i zakon hedgiranja za sve tvrtke. Ustanovili su da svaka tvrtka za sebe stvara svoju strategiju hedgiranja ovisno o poslovanju te tvrtke, nenom udjelu u tržištu, veličini, tipu posla kojim se bavi, stanju na tržištu i sl.

Kao što svaka tvrtka treba odrediti svoju optimalnu hedging strategiju (Optimal Hedge Ratio) koja ovisi o cijelom nizu

specifičnih i promjenljivih parametara, tako i mjerenje, odnosno određivanje efikasnosti zaštite ili hedgiranja je također specifično za svaku tvrtku posebno i ovisi i o uvjetima u kojima ta pojedina tvrtka posluje.

Najopćenitija i najraširenija metoda ocjene efikasnosti hedginga je regresijska metoda i njene varijacije (linearna, eksponencijalne... itd).

O uporabi regresijskih metoda za ocjenu efikasnosti hedgiranja kod pojedinih tvrtki vjerojatno najiscrpniji pregled dat je u knjizi „Financije za strateško odlučivanje“ (Narayanan-Kanda, 2007) autora M.P. Narayanan-a i V.K. Nande sa Sveučilišta u Michiganu (prevedena i u Hrvatskoj) gdje ističu i pojašnjaju ulogu koeficijenta determinacije (R^2) u regresijskoj analizi efikasnosti hedgiranja. Po njihovom sudu koeficijent determinacije je najbolji pokazatelj ili mjera zaštite. Naime, koeficijent determinacije mjera dijela odstupanja novčanog tijeka koja se može objasniti promjenama (volatiliteti) nezavisne varijable. Dakle, što je koeficijent determinacije veći i rezultati zaštite su bolji. Odličan rad na temu ispitivanja učinkovitosti hedginga objavljen je u časopisu „Risk Management“ i dolazi iz pera Ire Kawaller-a i R.B. Steinberg-a (Kawaller, 2002) u spomenutom radu pod naslovom: „Hedge Effectiveness Testing“ autori ukazuju na sve prednosti i mane regresijske analize kao metode mjerenja uspješnosti hedgiranja, te također upućuju na koeficijent determinacije kao najpouzdaniju mjeru efikasnosti provedenog hedgiranja. Također poput svih autora koji se bave ili su se bavili ovom problematikom upozoravaju da je pristup hedgiranju individualan. Autori se u ovom radu osvrću i na tzv. „dollar offset“ (izjednačavanje prema valuti) metodu kao najjednostavniju za testiranje i ocjenu efikasnosti primjenjenog hedgiranja. Po toj metodi, promjene unutar vrijednosti derivata uspoređuju s promjenama unutar variranja zavisne varijable tj. štice

stavke. U praksi, pojam „visoko učinkovit“ interpretira se tako da ovaj omjer bude u rasponu od 80% do 120%. Veliki nedostak ove metode je što je realno teško zadovoljiti postavljene kriterije učinkovitosti, a prednost je njena jednostavna primjena.

Za razliku od većine autora, pored navedenih još bi trebalo spomenuti i J. Cvitanića, John C. Hull-a, F. J. Fabozzi-a i sl. koji preferiraju regresijsku analizu, i to metodu linearne regresije, za ocjenu efikasnosti hedgiranja, izdvaja se pristup Ronalda Ripplera sa Macquarie University-a i Imada Moosa sa Sveučilišta La Trobe, koji su iznijeli u svom radu „Futures Maturity and Hedging Effectiveness-The Case of Oil Futures“

(www.econ.mgedu.au/research/2005/hedgingeffectiveness.pdf, 06/2012) iz 2005. godine.

Ovaj rad se bavi odnosom vremena dospjeća dervata (u konkretnom slučaju: futures) koji se upotrebljavaju za hedgiranje protiv rizika pada / rasta cijena sirove nafte na spot tržištu. Uspoređujući dnevne i mjesečne promjene cijena na spot i futures tržištu tj. mjereći njihovu volatilnost, autori su odredili optimalni hedge odnos portfelja (Optimal Hedge Ratio) i došli do zaključka da je hedgiranje više uspješno što je manje volatilno, a manje je volatilno što su u uporabi futures s kraćim rokom dospjeća. Drugim riječima: što je manji rizik i hedgiranje je efikasnije.

Ovaj rad bi bio nepotpun a da se ne spomenu hrvatski autori koji su se bavili i još se bave problemima terminskog trgovanja i hedgingom kao jednom od značajnijih strategija i to od M. Hanžekovića, H. Šimovića, S. Orsaga, Z. Prohaske i T. Lazibata, koji to rade u najvećoj mjeri. Radovi svih domaćih autora su pretežno pregledno-didaktičkog karaktera i svrha im je upoznati što širi krug zainteresiranih s terminskim trgovanjem i strategijama trgovanja i njihovim prednostima i zamkama. Na tom tragu je i izloženi rad koji predstavlja teoretsko promoviranje hedginga kao instrumenta

zaštite od rizika uz pregled značajnijih radova na tu temu u svjetskoj i hrvatskoj literaturi.

ZAKLJUČAK

U današnjem svijetu, kako stvarnom tako i ekonomskom gotovo da ništa nije sigurno. Kako se u društvima mijenjaju vlade, revolucijama ruše državna uređenja, tako sve te političke i društvene pretpostavke utječu na cijene raznih instrumenata i roba na tržištima diljem svijeta. Dovoljan je jedan pokušaj terorističkog napada na naftne bušotine, pa da cijene nafte preko noći porastu i istodobno izazovu lančanu reakciju korekcija svjetskih cijena kako to navode profesori Lazibat i Kolaković u svojoj knjizi „Međunarodno poslovanje u uvjetima globalizacije“.

Jedan od učinkovitih i naširoko primjenjivanih instrumenata osiguranja od takvih i sličnih promjena cijena je hedging. Hedging je razvijen od strane suvremenih trgovaca i menedžera koji su morali doskočiti velikim gubicima. Globalno trgovanje, liberalizacije gotovo svih privreda svijeta i sve raskošnija lepeza mogućnosti trgovanja na terminskim tržištima doveli su do hedgiranja i povećanja konkurentskih pozicija gotovo svih većih tvrtki.

Prema tome, osnovna uloga hedginga kao tehnike trgovanja na terminskim tržištima je osiguranje od rizika poslovanja, odnosno naglog i značajnog porasta/pada cijena dobara i usluga na međunarodnom tržištu.

Rizik, općenito uzevši, predstavlja mogućnost i određeni stupanj vjerojatnosti nekog događaja s nepovoljnim posljedicama i sve je više sastavni dio poslovanja tvrtki u tehnološkom, komercijalnom, financijskom i općem ekonomskom aspektu. Veličina rizika da se kvantitativno izrazi, te iz tog proizlazi da je bit pojma rizika mjerenje i predviđanje (planiranje) i zbog toga rizik i uspješnost poslovanja imaju visok stupanj negativne korelacije.

Nesporno je da je cjelokupno poslovanje u visoko globaliziranom svijetu vrlo rizično, a bit će još i više u budućnosti, a da u tom pogledu prednjače izvozne industrije zbog svoje elastičnosti na promjene vanjskih i unutarnjih činitelja.

Na kraju, može se zaključiti da spomenuta hamletovsaka dilema iz naslova četvrtog poglavlja rada dobiva svoj konačan odgovor da je nužno ne prepustiti se *strelicama i mecima silovite sudbine* tj. hirovima svjetskih tržišta, već *zgrabiti oružje odupriet se*, dakle boriti se i zaštititi se, čemu uostalom hedging u svom izvornom smislu i služi.

LITERATURA

1. Dixon, R. & Bhandari, R.K., Derivatives, risk and regulation: chaos or confidence ?, International Journal of Bank Marketing, No.3,1997.Vol.15,
2. B.Graham:“Inteligentni investitor“- Masmmedia Zagreb, Zagreb, 2006.
3. J.K.Galbraith:“Doba neizvjesnosti“- Stvarnost Zagreb, Zagreb 1982.
4. A frefwork for Risk Mnagement“- Harvard Business Review, November, 1994.
5. Lewent-J.Kearney: „Indentifying,Measuring and Hedging Currency Risk at Merck“- The New Corporate Finance-D.Chew,McGraw-Hill,1993.
6. R.Stultz:“Rethinking Risk Management“- Ohio state University working paper ; Oct. 1995.
7. R.Stulz – C.Smith:“The Determinants of Firm's Hedging Policies“, Journal of Finance & Quantitative Amalysis, December, 1985.
8. F.Black-M.Scholes:“The Pricing of Options & Corporate Liabilities“- Journal of Political Economy, May/Jun 1973.Vol.81,No3;
9. Autorizirano izlaganje prof. J.Cvitanić,Ph.D.,CalTech, USA, „Derivatives & Hedging“, Zgb. rujnan, 2009.
10. J.Cvitanić-F.Zapatero:“ „Itrroduction to the Economics and Mathematics for Finacial Markets“-Students Manual, MIT Press,2004.
11. C.A.Parlour-T.Liu:“Hedging & Competition“- Journal of Financial Economics, 3, December,2008.
12. T.Adams-S.Dagubta-S.Titman:“Financial Constraints,Competition & Hedging in Industry“, Philadelphia Meetigs Working Papers, May, 2006.
13. M.P.Narayanan-V.K.Nanda: „Financije za strateško odlučivanje“-Mate d.o.o., Zagreb, 2007.
14. I.G.Kawaller-R.B.Steinberg:“Hedge Effectiveness Testing“- Risk Management,Sept./Oct.2002.
15. M.Hanžeković:“Vrijednosni papiri i njihovo tržište“- Institut za iavne financije-Zagreb, Zagreb, 1990.
16. S.Orsag: „Izvedenice“- HUFA Zagreb, 2006.
17. T.Lazibat-B.Brizar-T.Baković:“ „Burzovno poslovanje –terminska trgovina“ – Znanstvena knjiga d.o.o., Zagreb 2007.
18. T.Lazibat-M.Kolaković:“Međunarodno poslovanje u uvjetima globalizacije“- Sinergija-nakladništvo, Zagreb, 2004.
19. The Economist, February 10, 1996.
20. www.econ.mgedu.au/research/2005/hedgingeffectiveness.pdf

UVOĐENJE PDV-a I NJEGOV ZNAČAJ ZA EKONOMIJU BIH

INTRODUCTION OF VALUE ADDED TAX AND THE IMPORTANCE OF ECONOMICS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sadik Bahtić

SAŽETAK

Porez na dodanu vrijednost je vrsta poreza na promet kojim se oporezuju sve faze prometa, počev od proizvođača do krajnjeg potrošača. U ovom radu će biti riječi o pojmu i razlozima za uvođenje PDV-a u BiH, efektima poreza na dodanu vrijednost na poresku disciplinu, prikupljanje javnih prihoda, povrat poreza, te njegov značaj za ekonomiju Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: porez na dodanu vrijednost, uvođenje, efekti, ekonomija, Bosna i Hercegovina.

Key words: value added tax, the introduction, the effects, the economy, Bosnia and Herzegovina.

ABSTRACT

Value added tax is a type of sales tax levied on all stages of transport, from the producer to the consumer this paper will address. The concept the reasons for the introduction of vat in Bosnia and Herzegovina, the effects of the value added tax on fiscal discipline, the collection of public revenue and tax refunds, and its importance to the economy of Bosnia and Herzegovina.

UVOD

PDV je vrsta poreza na promet kojim se oporezuju sve faze prometa, počev od proizvođača do potrošača. To je specifičan neto porez koji se obračunava u svakoj fazi proizvodnog ciklusa, ali samo za iznos dodane vrijednosti koja se oblikovala u toj fazi proizvodnje, a ne na cjelokupnu vrijednost proizvodnje ili prometa. Uvođenje PDV-a 1. januara 2006 godine u visini od 17%, zasigurno je najbolji projekat u Bosni i Hercegovini poslije rata i predstavlja vrhunac reforme sistema indirektnog oporezivanja u BiH. Porezna politika predstavlja izraz nacionalnog suvereniteta i dio je cjelokupne ekonomske politike jedne države.

EFEKTI I ZNAČAJ PDV-A ZA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE

1. Implementacija PDV 2006 godine imala je višestruke pozitivne efekte na ekonomiju BiH. U toj godini Bosna i Hercegovina imala je ekonomski i fiskalni napredak. Npr. U 2005 godini BDP je bio 14.455 milijardi KM, a nakon uvođenja PDV-a 2006 godine BDP je porastao na 17.559.6 milijardi KM, što je značilo povećanje od 11,2% i što je veće u odnosu na zemlje u okruženju.
2. Došlo je povećanja izvoza i smanjenje uvoza, što je doprinjelo smanjenju trgovinskog deficita, koje je vodilo i smanjenju deficita takućeg računa. Deficit na tekućem računu opao je s 3,4 milijarde KM u 2005 godini (21,3% BDP) na svega 2 milijarde u 2006 godini (11,6% BDP). Razlog za

enormno povećanje izvoza leži u činjenici da su izvoznici uvođenjem PDV-a dobili poticaj da prikazuju stvarne vrijednosti izvoza na fakturama jer im je za isti odobren povrat poreza na dodanu vrijednost.

3. Uvođenje PDV-a dovelo je do smanjenja sive ekonomije, tako da se dio sive ekonomije uključio u regularne tokove, a što je imalo jako pozitivne efekte na ekonomiju BiH.
4. Došlo je do povećanja poreske baze-poreskih obveznika i veće finansijske discipline.
5. Duplo je povećan broj preskih obveznika s 20.000 na 40.000 što je uticalo na rast prihoda.
6. Uvođenjem PDV-a dobili smo suficit na svim nivoima, da nam prihodi rastu, dobro napreduju, međutim vođenje fiskalne politike nije bilo dobro, jer umjesto da te prihode usmjerimo u razvoj oni su završili u potrošnji. Došlo je do povećanja plata na svim nivoima, iako to povećanje plata nije pratilo produktivnost.
7. Zahvaljujući PDV-u došlo je do povećanja investicija u Bosni i Hercegovini, do povećanja proizvodnje i zaposlenosti.

UTICAJ PDV-A NA ROBNU RAZMJENU SA INOSTRANSTVOM

PDV je jako stimulatvno djelovao na izvoz, jer nakon uvođenja PDV-a proizvodi iz BiH postali su konkurentniji na svjetskom tržištu. U prvoj godini došlo je do umjerenog porasta uvoza u odnosu na isti period 2005. godine u iznosu od 5%, s druge strane došlo je do rekordno visokog rasta izvoza, koji je u 2006. godini u odnosu na 2005. Godinu porastao za oko 38,6%. Jedan od razloga za brži rast izvoza leži u činjenici da su izvoznici odlučili realizirati planirani izvoz nakon uvođenja PDV-a radi ostvarivanja prava na povrat na kojeg nisu imali pravo u ranijem režimu poreza na promet. Po osnovu PDV-a za

prvih 9 mjeseci 2006. godine Uprava za indirektno oporezivanje BiH vratila je oko 158 miliona KM bosanskohercegovačkim izvoznicima. Uvođenjem PDV-a bh. izvoz dodatno je ojačao svoju konkurentnost, posebno u odnosu na zemlje u regiji. Prije uvođenja PDV-a u BiH naši izvoznici bili su u podređenom položaju u odnosu na izvoznike iz regije jer su njihove zemlje ranije uvele PDV, zbog čega su oni, za razliku od naših izvoznika bili u mogućnosti da ostvare pravo na povrat. Bez obzira na ohrabrujuće podatke i rezultate u pogledu rasta izvoza u prvoj godini uvođenja PDV-a, nije bilo moguće uraditi ozbiljne analize kretanja vanjskotrgovinske razmjene na osnovu podataka od prve godine implementacije PDV-a. Međutim već prve analize ukazuju i na to da su izvoznici nakon uvođenja PDV-a počeli prikazivati prave-stvarne vrijednosti izvoza, da bi stekli pravo na povrat poreza, čime je uvođenje PDV-a dodatno doprinjelo smanjenju sive ekonomije i jačanju poreske discipline. Standardna stopa PDV-a na oporezivi promet dobara i usluga i uvoz dobara u Bosni i Hercegovini je 17%.

UTICAJ PDV-A NA STANDARD GRAĐANA

Nesumnjivo je da je uvođenje PDV-a imalo značajan uticaj na standard građana i socijalni položaj najsiromašnijih slojeva društva, jer nakon uvođenja PDV-a po stopi od 17% došlo je do povećanja i cijena osnovnih životnih namirnica (ulje, šećer, brašno, sol itd) što najviše pogađa siromašne, penzionere i nezaposlene. Taj utjecaj bio je najači u početku primjene PDV-a, jer u tom periodu bio je prisutan nizak standard stanovništva sa izrazito niskim, neredovnim ili nikakvim primanjima. Međutim, nakon 2 god. od početnog udara došlo je do pomaka u ostvarivanju prihoda, zahvaljujući disciplini u pogledu ubiranja prihoda. Uvođenje PDV-a proizvelo je povećanje cijena,

poskupjele su i osnovne životne namjernice,ta poskupljenja nisu opravdana i ona,najviše pogađaju siromašne,penzionere i nezaposlene.

PREDLAGANJE UVOĐENJA NULTE ILI DIFERENCIRANE STOPE PDV-A U BIH

U Bosni i Hercegovini unazad par godina od strane javnosti i nekih političkih partija bilo je više inicijativa za izmjenom PDV-a i uvođenje nulte ili diferencirane stope PDV-a. Političke partije takve inicijative u parlament BiH, upućivale su pretežno pred izbore,radi dobivanja jeftinih političkih poena, nevedeći računa da bi izmjena PDV-a ugrozila makroekonomsku stabilnost BiH i dovela u pitanje njeno funkcionisanje. BiH prije nego što uđe u proces izmjena PDV-a treba uraditi detaljnu analizu, analizu koliko će to finansijski iznositi i kako će se to ,odraziti na prikupljanje prihoda. Znamo da svako smanjenje stope dovodi do manjeg prihoda na računu, a to znači manji budeti na svim razinama vlasti u Bosni i Hercegovini. Dosadašnja iskustva nam govore da većina zemalja u tranziciji kao što je i BiH još uvijek nemaju zaštićene granice, uređen sistem,mehanizam zaštite i kontrole, razvijene institucije,tako da bi od uvođanja diferencirane stope najviše koristi imali trgovci,šverceri,kriminalci i profiteri a ne siromašni i nezaposleni. Iz razgovora s predstavnicima međunarodnih finansijskih institucija, MMF-om i svjetskom bankom može se zaključiti da nam oni sugeršu da se ne ide u uvođenje diferencirane stope jer bi to bilo štetno po ekonomiju BiH. Primjer Hrvatska,koja je bila to uradila i samo za 1 godinu izgubila je 500 miliona KM,cijene nisu pale samo su profitirali,kriminalci,tajkuni, trgovci i šverceri,a država izgubila javne prihode. Nakon godinu dana Hrvatska se ponovo vratila na jedinstvenu stopu naplate PDV-a.

POSLJEDICE KOJE BI NASTALE UVOĐENJEM DIFERENCIRANE STOPE

1. Povećale bi sivu ekonomiju šverc,mito,kriminal i korupciju jer kod nas u BiH nažalost mafija i kriminalci još uvijek su dosta organizovaniji od države i državnih institucija.
2. Uvođenje diferencirane stope povlači za sobom nova zapošljavanja,povećanje administracije,povećat ćemo rashode zbog zapošljavanja novog osoblja,s obzirom da ja diferencirana stopa podložna poreskim prevarama i utajama.
3. Došlo bi do vala poskupljenja i to najviše osnovnih životnih namjernica,gdje bi trgovci i profiteri ubrali dodatni profit na raču siromašnih.
4. Vodilo bi i narušavanju dostignutog nivoa poreske discipline,buknuo bi šverc,utaje i prevare,npr.uvozi visokotarifnu robu a na fakturama piše roba koja je oslobođena poreza.
5. Ugrozilo bi funkcionisanje budeta na svim nivoima, jer bi to vodilo gubitku javnih prihoda.
6. Većina zemalja koje su uvele diferenciranu stopu to su uradile tek nakon više godina kad su bile sigurne u zatvorenost svojih granica i kad su bili materijalno tehnički opremljeni.
7. Uvođenje diferencirane stope bi štetno djelovalo na ekondomski razvoj Bosne i Hercegovine i smanjilo ulaganje u kapitalne investicije.
8. Uvođenje diferencirane stope PDV-a zbog gubitka javnih prihoda ograničilo bi mogućnost za smanjenje unutrašnjeg duga, koji predstavlja najveću prijetnju makroekonomskoj stabilnosti zemlje.

ZAKLJUČAK

- Pored ekonomskog uticaja PDV, predstavlja važan korak ka stvaranju jedinstvenog ekonomskog prostora i u izgradnji državnih institucija.
- Implementacija PDV-a u BiH završena je uspješno i imala jako pozitivne efekte na ekonomiju Bosne i Hercegovine, koju nažalost naša vlast nije znala iskoristiti, umjesto da višak prihoda usmjere u razvoj i podsticaje proizvodnje, sve je završilo u potrošnji-u novčanicama budžetskih korisnika.
- U implementaciji PDV-a ostvaren je visok nivo koordinacije aktivnosti među različitim nivoima vlasti.
- PDV je ojačao konkurentnost ekonomije BiH i počeo stimulatvno djelovati na rast izvoza zbog povrata poreza.
- PDV je kreirao pretpostavke za veća ulaganja, zapošljavanje, veća izdvajanja za socijalnu zaštitu, povratnike i raseljena lica.
- Rast cijena samo je djelimično bio uzrokovan uvođenjem PDV-a, a značajnim djelom i rekordnim poskupljenjima energenata na međunarodnom tržištu.
- PDV je otežao poslovne aktivnosti izdavačke industrije u BiH, a druga negativnost vezana je za neopravdano visok rast cijena lijekova.

- Uvođenjem PDV-a, humanitarne organizacije stavljene su u položaj da plaćaju PDV bez prava na povrat, što također predstavlja jednu od negativnosti u implementaciji PDV-a
- Fiskalna reforma koja je započela s prenosom nadležnosti u sferi indirektnih poreza s entiteta na državnu razinu i osnivanjem UIO-uprave za indirektno oporezivanje, što je zasigurno najveći projekat i najveća reforma u Bosni i Hercegovini od kraja rata.

LITERATURA

1. Strategija integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju-Direkcija za evropske integracije 2006.
2. Dr. Bašić, M. Ekonomija BiH, 2005.
3. Dr. Kešetović, I. PDV u sistemu računovodstva i poslovnih finansija, Printcom. Tuzla 2005/2006.
4. Zbirka propisa iz oblasti PDV-a i akciza s primjerima iz prakse. FEB 2012.
5. Kragulj, D. Ekonomija-Uvod u ekonomsku analizu mikroekonomije i makroekonomije. Kragulj, Beograd 2009
6. Komentar o uvođenju PDV-a, savez računovođa i ravizora RS Banjaluka. 2005.
7. Prof.dr. Puljić, M. PDV u BiH, prednosti i mane. Sarajevo 2006.

INSTRUMENTI FINANCIJSKIH TRŽIŠTA

INSTRUMENTS OF FINANCIAL MARKETS

Vlado Sabljic

SAŽETAK

U ovom radu autor se bavi instrumentima financijskih tržišta. Rad pruža kratak pregled osnovnih instrumenata tržišta novca i tržišta kapitala. Pokazano je kako čitati financijska izvješća tržišta kapitala, kako iz njih izračunati price earnings ratio (PE), kako čitati financijska izvješća tržišta novca te kako računski utvrditi cijenu obveznice s obzirom na tržišnu kamatnu stopu. Uz to u radu se daje osvrt na suvremene instrumente i mehanizme tržišta kapitala kao što su futures ugovori, opcijski ugovori i sekuritizacija te se utvrđuje njihova povezanost s pojavom velike globalne financijske krize.

Ključne riječi: tržište kapitala, tržište novca, PE ratio, Sekuritizacija, financijska kriza

Keywords: capital market, money market, PE ratio, securitization, financial crisis

SUMMARY

The author deals with the instruments of financial markets. This paper provides a brief review of the basic instruments of the money and capital markets. It is shown how to read financial statements of the capital markets, how to calculate price earnings ratio (PE), how to read financial statements of the money markets and how to determine the bond price regarding the market interest rate. In addition, this paper provides a review of modern instruments and capital market mechanisms such as futures contracts, options and securitization, and it contains the analysis of their connections

with the emergence of global financial crisis.

UVOD

Glavni problem svakog gospodarskog sustava je dati odgovor na temeljna ekonomska pitanja: *što, kako i za koga* proizvoditi. Proizvodnja jednog dobra zahtjeva odustajanje od proizvodnje nekog drugog dobra ili usluge zbog ograničenih resursa s kojim proizvodni sustav raspolaže. Dobra i usluge se mogu proizvoditi različitom kombinacijom proizvodnih resursa. U ekonomskim modelima za potrebe teorijske analize navedene problematike proizvodni resursi su podijeljeni u tri osnovne kategorije: zemlja, rad i kapital. Potrebno je izabrati optimalnu kombinaciju rijetkih resursa (zemlje, rada i kapitala), a različiti gospodarski sustavi na različit način odgovaraju na postavljeno pitanje *kak*o proizvoditi, s obzirom na rijetkost tj. cijenu različitih proizvodnih resursa.

Za pribavljanje proizvodnih resursa potrebno je imati financijska sredstva. Poduzetnik koji zna odgovor na pitanje *što* i *kako* proizvoditi ne mora ujedno raspolagati i s financijskim sredstvima. On može potrebna financijska sredstva pribaviti na dva načina: posuditi ih što znači uzeti kredit ili pronaći osobe koji bi bili voljni investirati svoja financijska sredstva u njegov poduzetnički pothvat. U oba slučaja potrebno je da postoje novčano suficitarne jedinice kod kojih se akumulira štednja, te preusmjeravanje tih ušteđenih novčanih sredstva prema poduzetniku tj. prema novčano deficitarnoj jedinici u obliku investicija.

Kad bi štednja bila jednaka investicijama u financijska sredstva za sve ekonomske jedinice u ekonomiji tijekom svih vremenskih perioda, tada ne bi bilo potrebe za vanjskim financiranjem i ne bi postojala financijska tržišta. Svaka ekonomska jedinica bila bi sebi dovoljna; tekuća potrošnja i investicije plaćale bi se iz tekućeg dohotka. Vanjsko financiranje je potrebno samo kada investicije neke ekonomske jedinice prijeđu njenu štednju i kada ona tu razliku želi financirati posuđujući sredstva ili izdajući vrijednosni papir.¹⁶

Financijsko posredovanje tj. preusmjeravanje financijskih sredstava od novčano suficitarnih jedinica ka novčano deficitarnim jedinicama se često u literaturi naziva financijska intermedijacija. Najpoznatiji financijski intermedijeri su banke, međutim isto tako sve su važniji i investicijski fondovi, mirovinski fondovi, štedionice itd.

Kretanje novca prati kretanje vrijednosnih papira u suprotnom smjeru kao „potvrda“ o primljenom novcu. Vrijednosni papiri koji idu od novčano deficitarne jedinice ka novčano suficitarnoj jedinici mogu biti dionice, obveznice, međutim isto tako i ugovori o depozitu, kreditu i sl., s tim da ovi potonji nisu utrživi. Vrijednosni papiri predstavljaju potraživanje prema izdavateljevom budućem dohotku ili prema njegovoj imovini i u pravilu nose prinos ovisno o kamatnoj stopi. Kamatna stopa je trošak posuđivanja ili cijena koja se plaća za najam financijskih sredstava. Ovaj rad bavi se s vrijednosnim papirima kao instrumentima financijskih tržišta.

POJAM I ULOGA FINACIJSKIH TRŽIŠTA

Prema Gorencu, „Financijsko tržište (engl. financial market, njem. Finanzmarkt) znači

mjesta, osobe, instrumenti, tehnike i tokovi koji omogućavaju razmjenu novčanih viškova i manjkova, tj. novca, kapitala i deviza.“¹⁷ Iz navedene definicije može se zaključiti da financijsko tržište čini pet elemenata, a da je funkcija financijskih tržišta razmjena novčanih viškova i manjkova.

U društvenoj praksi pojedinih zemalja dade se primijetiti da financijska tržišta mogu biti više ili manje razvijena. Nerazvijena financijska tržišta svedena su na depozit, kredit i banke. Razvijena tržišta obiluju brojnim financijskim instrumentima, raznovrsnim financijskim institucijama i složenim financijskim tehnikama. Isto tako, postoji mnoštvo vrsta tržišta: tržište dionica, obveznica, državnih vrijednosnih papira, kredita, opcijskih i futures tržišta, tržišta potraživanja po kreditnim karticama, leasinskim poslovima, izvoznim potraživanjima, tržište novca, tržište kapitala, primarno tržište, sekundarno tržište, burza, OTC tržište itd. Raznovrsnost tržišta proizlazi iz različitih kriterija podjele tržišta. Financijska tržišta zapravo čine sudionici i instrumenti tržišta. Osnovna podjela financijskih tržišta koja se koristi pri izradi ovog rada je podjela financijskih tržišta na tržište novca i tržište kapitala.

INSTRUMENTI TRŽIŠTA NOVCA

Instrumenti novčanog tržišta imaju nekoliko važnih karakteristika koji presudno utječu na njihovu likvidnost i značaj. To su: kratki rok dospijeca, i to od nekoliko sati pa do jedne godine, sigurnost, tj. nizak stupanj rizika, visok stupanj likvidnosti, male fluktuacije u cijeni vrijednosnica i aktivno sekundarno tržište. Razvijeno tržište novca može se promatrati kao skup (sub)tržišta za trgovinu kratkoročnim instrumentima poduzeća, države i financijskih posrednika: Na tržištu novca kotiraju trezorski zapisi, komercijalni

---

¹⁶Van Horne, J. C. Financijsko upravljanje i politika (financijski menadžment), deveto izdanje, MATE, Zagreb, 1993. str. 550.

---

¹⁷Gorenc, V., Rječnik trgovačkog prava, MASMEDIA, Zagreb, 1997., str. 476.

zapisi, certifikati o depozitima, tržište bankarskih akceptata i repo ugovori.

Trezorski zapisi

Ministarstvo financija u skladu s pravilima i uvjetima aukcije izdaje kratkoročne prenosive nematerijalizirane trezorske zapise. Trezorski zapisi se izdaju s rokom dospjeća od 91, 182 i 364 dana. U pravilu imaju nešto povoljniji prinos od prinosa blagajničkih zapisa. Imaju visoki stupanj likvidnosti i sigurnosti. Upis trezorskih zapisa vrši se na aukcijama na koje imaju pravo izaći samo domaće banke i domaće tvrtke. U primarnoj aukciji prodaju se uz diskont dok se kasnije s njima trguje na sekundarnom tržištu. Trezorski zapisi su dakle kratkoročne obveze država te nose gotovo nulti rizik jer za njih jamči država.

Komercijalni zapisi

Komercijalni zapisi emitiraju poduzeća i financijske institucije - brokerska poduzeća, osiguravajuće kompanije, financijske kompanije. Izdavatelj komercijalnog zapisa se obvezuje u određenom roku isplatiti kupcu komercijalnog zapisa iznos uvećan za iznos kamata. Izdavatelj donosi odluku o izdavanju komercijalnog zapisa određenih karakteristika u svezi roka dospjeća i kamatne stope. Komercijalni zapis može a ne mora pratiti garancija banke. Kupac komercijalnog zapisa u pravilu ima visoko povjerenje prema izdavatelju tog vrijednosnog papira zbog njegovog boniteta i kreditne sposobnosti. Komercijalni zapisi su najstariji instrument novčanog tržišta a po obujmu transakcija samo ga nadmašuju trezorski zapisi. Po prirodi izdavatelja ovog vrijednosnog papira može se zaključiti da je to nešto rizičniji vrijednosni papir nego trezorski zapis (jer za njega jamči izdavatelj a to je u pravilu neko poduzeće, a za trezorski zapis jamči država). Međutim, ovu vrstu vrijednosnih papira izdavaju u pravilu velika poduzeća s visokim kreditnim statusom, pa se stoga i ovi papiri smatraju nisko rizičnim.

Većina komercijalnih zapisa je rangirano od različitih agencija za rangiranje

vrijednosnih papira te se na taj način pomaže investitorima ustanoviti razinu rizika. S druge strane, izdane bankarske garancije također doprinose razini povjerenja u ovu vrstu vrijednosnih papira kao i razini njihove likvidnosti.¹⁸

Repo ugovori – sporazumi o reotkupu

Naziv „repo ugovor“ dolazi od engleskog naziva „repurchase and reverse repurchase agreement“, to znači pozajmljivanje trenutno raspoloživih sredstava, a s druge strane, prodaju vrijednosnica zajmodavcu s obvezom ponovnog otkupa tih istih vrijednosnica od zajmodavca u dogovoreno vrijeme i po dogovorenoj cijeni, koja uključuje kamatu. Brokeri ili banke dogovaraju simultanu prodaju vrijednosnica i njihovu kupnju na neki budući datum po unaprijed ugovorenoj cijeni. Repo ugovori su krediti osigurani vrijednosnim papirom. Kod repo ugovora zajmoprimac prodaje vrijednosne papire drugoj strani na kratki rok s obvezom da će po isteku ugovorenog roka ponovno otkupiti te iste vrijednosne papire. U pravilu se kod repo ugovora za osiguranje koriste državni vrijednosni papiri. Motiv privremenog kupca vrijednosnog papira koji je u ulozi kreditora jest u tome da prima određeni prihod dok drži vrijednosni papir tj. dok kreditira zajmoprimca. Duljina razdoblja obvezatnog držanja vrijednosnog papira može biti od jedne noći (prekonoćni) do nekoliko dana. Repo ugovori su jedan od alata koje koriste centralne banke u provođenju monetarno-kreditne politike. Pomoću njih često vrše korekciju novčane mase i razinu kamatne stope. Postoji određeni rizik koji preuzima i prodavatelj i kupac repo ugovora. Primjerice, ako poraste kamatna stopa na tržištu novca to će utjecati na pad vrijednosti vrijednosnice koja se koristi u repo ugovoru. U tom slučaju gubi korisnik kredita jer mora otkupiti vrijednosnicu po unaprijed dogovorenoj višoj cijeni od

¹⁸Koch, T., W., MacDonald, S., S., Bank Management, fifth edition, Thomson, Southwestern, Ohio, 2003. str. 716.

tržišne. Ponuđač kredita je izložen riziku pada kamatne stope, tj. rasta vrijednosti vrijednosnice koju mora ponovno prodati po nižoj cijeni koja je unaprijed dogovorena.¹⁹

Kod repo ugovora uobičajeno je da je banka (a to je najčešće centralna banka) stranka koja prodaje vrijednosnice, tj. prima novac tako da je ona zapravo u ulozi posuditelja novca. Kada je banka (tj. centralna banka) u ulozi stranke koja posuđuje drugoj strani novac (na osnovu kupljenog vrijednosnog papira) tada se takav ugovor naziva „obrnuta repo transakcija“²⁰

Prenosivi certifikati o depozitu

Prenosivi certifikat o depozitu - negotiable certificate of deposits – NCD ili depozitne note - depository notes je vrijednosni papir koji izdaje neka banka kao dokaz o postojanju depozita. Glavne odrednice ovog instrumenta su: iznos depozita, datum dospijeca, kamatna stopa i način obračuna kamate. Certifikat o depozitu je vrijednosni prenosivi papir kojim banke pribavljaju kratkoročna novčana sredstva s rokom od nekoliko tjedana ili dugoročna sredstva s rokovima od više godina. Prenosive certifikate o depozitu banke „prodaju“ emitirajući njihova izdanja u velikim iznosima ili ih izdaju na temelju depozita. Zbog povjerenja u dužnike – banke emitente, tražen su instrument financijskog tržišta. Za individualne investitore emitiraju se s nominalom od stotinu ili više dolara, a za velike institucionalne investitore s nominalnom vrijednošću od preko 100.000, do onih s nominalom od više milijuna američkih dolara. Za razliku od standardnog bankovnog depozita koji se može razročiti samo uz određene restriktivne uvjete, CD se brzo i lako unovčava na sekundarnom tržištu i to na tržištu novca. Ne treba ga miješati s potvrđama o depozitu koje nisu

utržive. Certifikati o depozitu su zanimljivi investitorima zbog toga što nose prinos veći nego trezorski zapisi i ako su izdani od dobro poznate banke lako se prodavaju na sekundarnom tržištu prije datuma njihovog dospijeca.

Bankovni akcept

Bankarski akcept je jedan od najstarijih instrumenata novčanog tržišta. Bankovni akcept nastaje akceptiranjem mjenice. Akcept je izjava koja se stavlja na mjenicu od strane neke osobe (akceptanta), u pravilu poslovne banke kojom dotična izjavljuje da prihvaća mjeničnu obvezu. To se provodi tako da akceptant stavlja klauzulu „akceptiram“ ili „prihvaćam“ i sl. i ispod toga stavlja svoj vlastoručni potpis. U ulozi akceptanta se najčešće nalazi trasat, ali to može izvršiti i bilo koja druga osoba. U praksi između trasanta i trasata postoji tzv. predugovor o akceptu, po kojem se trasat obvezuje da će do određenog iznosa akceptirati mjenice koje bude vukao na njega trasant, međutim ovaj sporazum se ne vidi iz same mjenične isprave.²¹

Bankarski akcept se u praksi koristi kao poticaj u poslovanju domaćih i inozemnih poslovnih subjekata. Uvoznik ne mora odmah platiti uvezenu robu već može koristiti posredovanje banaka čime je omogućena poslovna transakcija. Bankarski akcept je veoma siguran i visokokvalitetan instrument novčanog tržišta jer za njih jamče banke. Uobičajeni rokovi bankarskih akceptata su od 30 do 270 dana, a najčešći su od 90 dana.

Nakon što banka kreira akcept akceptiranjem mjenice ona ima na raspolaganju dvije opcije: da proda akcept ili da ga zadrži u svom portfelju. Ako proda akcept ona ostvaruje proviziju bez angažmana svojih sredstava, jer to za nju preuzima kupac akcepta – investitor. Ako banka zadrži akcept ona tada postaje investitor te taj akcept može veoma brzo

---

¹⁹Svilokos, T., Razvitak financijskih tržišta Hrvatske i drugih zemalja u regiji i njihova integracija u financijski sustav EU, doktorska disertacija, Sveučilište u Mostaru, 2009., str. 22.

²⁰Koch, T., W., MacDonald, S., S., op.cit. str. 712.

---

²¹Konjhodžić, H., (red.) Međunarodna privreda, ekonomsko i političko – pravni aspekti, LOGOS, Split, 2001., str. 379.

konvertirati u klasični kredit. Jedan dio akcepata prodaje se putem dilera koji povezuju banke i investitore. Dileri zarađuju na razlici između njihove kupovne cijene od banke i prodajne cijene investitorima, ili na promjenama kamatne stope.²²

INSTRUMENTI TRŽIŠTA KAPITALA

Dionice

Dionica je vrijednosni papir koji predstavlja pravo vlasništva u nekom dioničkom društvu. Vlasnik dionice tj. dioničar u pravilu ima pravo na postotni udio svega što dioničko društvo posjeduje, među ostalim i pravo na dobitak dioničkog društva. Dionička društva svojim dioničarima obično plaćaju dividendu iz neto dobiti društva te vrlo često s rastom dobiti poduzeća raste i iznos dividende. Postoje obične tj. redovne i povlaštene dionice. U načelu svaka redovna dionica nosi jedno pravo glasa na skupštini dioničara. Cijenu dionica određuje ponuda i potražnja na tržištu kapitala, a one se mogu kupiti ili prodati na burzama vrijednosnih papira.

Dioničar je imatelj dionice, osoba koja je kupnjom dionice stekla sva prava i obveze iz dionice, a to su pravo birati i biti biran u organe dioničkog društva, odlučivati na skupštini društva, sudjelovati u dobitku društva, pravo na sudjelovanje u raspodjeli imovine poduzeća u slučaju bankrota, obvezi naknadnih uplata, pravo na nove dionice ako se izdaju i sl. Dioničar može biti fizička i pravna osoba. Dioničko društvo može se sastojati i od samo jednog člana. Za obveze dioničkog društva dioničar ne odgovara. Rizik dioničara sveden je na uplaćeni ulog.

Dionice imaju nominalnu, knjigovodstvenu i tržišnu vrijednost. Nominalna vrijednost dionice ima značenje jedino kod inicijalnog

plasiranja dionice dok je tržišna vrijednost zapravo stvarna vrijednost koju neka dionica postiže na tržištu i predmet je interesa dioničara. Knjigovodstvena vrijednost dionice računa se iz odnosa dioničke glavnice i broja dionica u prometu.²³

Financiranjem emisijom običnih dioničara donosi poduzeću određene prednosti i nedostatke. Prednosti su:

- Kapital pribavljen od dioničara nema rok dospijeca, što znači da ga poduzeće ne mora zamijeniti drugim izvorom financiranja,
- Trošak trajnog kapitala - dividenda, tj. povrat na kapital osiguran od vlasnika nije zakonska obveza, pa poduzeće s jedne strane, nije pod pritiskom bankrota u slučaju lošeg poslovanja, dok s druge strane umjesto da povrat na korišteni kapital isplati dioničarima može iskoristiti (djelomice ili u cijelosti) za proširenje poslovanja,
- Porast dioničkog kapitala, budući da inkorporira rezidualna potraživanja prema imovini poduzeća emitenta, povećava zaštitu vjerovnika u slučaju gubitaka, a time i kreditnu sposobnost poduzeća,
- Ponekad je lakše kompanijama pribaviti sredstva emisijom dionica zbog veće stope povrata u odnosu na druge korporacijske vrijednosnice kao u inflatornim razdobljima zbog veće zaštite vlasničkih instrumenta.

Nedostaci financiranja emisijom dionica su:

- Emisija novih dionica može dovesti do promjene kontrole nad kompanijom čemu mogu biti osobito neskloni vlasnici manjih tvrtki,
- Emisija dionica, napose od zrelog poduzeća može se protumačiti kao negativni signal - da menadžeri smatraju dionice poduzeća precijenjenim, što

²²Cooke, T., Q., Rowe, T., D., Instruments of The Money Market, FRB of Richmond, Richmond, 1986., str. 131

²³Vidučić, Lj. Financijski menadžment, IV izdanje, RRIF-plus d.o.o., Zagreb, 2004., str. 164.

- može navesti investitore da prodavaju te dionice i time snize njihovu cijenu,
- Troškovi flotacije (upisa i distribucije) dionica viši su nego kod prioriternih dionica i obveznica.²⁴

Dionice su najvažniji tip vrijednosnica i njihova vrijednost je pod utjecajem brojnih faktora. Glavni razlog zašto ulagači kupuju dionice nije primanje dividende niti pravo glasa na glavnoj skupštini dioničara, već očekivanje kupca dionice da će njihova cijena porasti na tržištu iznad one za koju su je kupili. Samo rijetki kupuju dionice zbog toga što one nose i vlasnička prava.

Danas se dionička društva klasificiraju u dvije grupe: „privatna dionička društva (private corporation)“ i „javna dionička društva (public corporation)“. Privatna dionička društva su ona čije su dionice u vlasništvu relativno malog broja fizičkih ili pravnih osoba i nisu predmet trgovanja na burzovnom tržištu. Javna dionička društva su ona čijim se dionicama trguje slobodno na tržištu kapitala i mogu biti kupljene od bilo kojeg sudionika na tržištu. Takva društva mogu imati tisuće ili čak milijune vlasnika dionica. Primjerice American Telephone & Telegraph ima preko dva milijuna dioničara, a General Motors oko jedan milijun.²⁵

Uz obične dionice u praksi se koriste i preferencijalne ili povlaštene dionice. To su dionice koje se razlikuju od običnih dionica po tome što imatelji ove vrste dionica imaju određeni povlašteni položaj u odnosu na imatelja obične dionice. Vlasnik preferencijalne dionice ima prioritet u sudjelovanju u raspodjeli dobiti i u sudjelovanju u raspodjeli likvidacijske mase poduzeća. Preferencijalne dionice nude vlasniku pravo na fiksnu dividendu,

ali u pravilu nose i manja upravljačka prava.

Kumulativne preferencijalne dionice osiguravaju, u slučaju da u jednoj godini poduzeće ne isplati dividendu, da dioničar ima pravo primiti zaostatke dividendi iz budućeg profita prije nego se objavi plaćanje za obične dionice.

Preferencijalne dionice se smatraju hibridni način financiranja jer sadrže obilježja i duga i običnih dionica. One kao i obične dionice nemaju rok dospijeca, međutim vrlo često sadrže mogućnost poduzeća da otkupi te dionice po pozivnoj cijeni koja se definira pri izdavanju dionice i u pravilu je veća od cijene po kojoj se po prvi put prodavaju. Navedeno svojstvo daje poduzeću fleksibilnost u dinamici financiranja. Neke preferencijalne dionice su konvertibilne za obične dionice te ih imatelj može u svakom trenutku konvertirati u obične dionice. Isto tako, preferencijalna dionica može imati opciju poziva prema kojoj poduzeće može prisiliti vlasnika da izvrši konverziju. Jedan od motiva financiranja preferencijalnim dionicama u odnosu na klasični zajam poduzeće vidi u tome što se dividenda ne mora isplatiti dok se kamate i dio duga mora otplatiti bez obzira na financijski rezultat poduzeća. Drugi motiv je u tome što ta dionica nema konačni rok dospijeca pa ima karakteristike vječnog zajma. Suprotno od vjerovnika po klasičnom zajmu, preferencijalni dioničari ne mogu prisiliti poduzeće na zakonski bankrot. Burze izdavaju burzovna izvješća u kojem se nalaze podatci o cijenama dionica. Slijedi primjer s objašnjenima burzovnog izvješća o kretanju cijene dionica s Bečke burze u tablici broj 1.

---

²⁴Ibid., prema: Brigham, E., F., Gapenski, L., C., Financial Management – Theory and Practice, The Dryden Press, 1991., str. 166.

²⁵Kapoor, J., R., Dlabay, L., R., Hughes, R., J., Personal Finance, Third Edition, IRWIN, Sydney, 1994. str. 440.

Tablica 1. Cijene najlikvidnijih dionica s Bečke burze na dan 3. siječnja 2007.

Naziv poduzeća	Prinos na godišnjoj	Obujam dnevne trgovine	Cijena dionice u trenutku	Najviša i najniža cijena unutar 52 tjedna	Cijena dionice u trenutku		Najviša i najniža cijena unutar 52 tjedna	Promjena u odnosu na prethodni	52 Week	52 Week
					High	Low				
Company	Div	Yield	PE	Vol	High	Low	Close	Chg	High	Low
Bank Austria Credit	2.50	2.05	9.75	336	123.00	120.82	123.00	+1.55	122.90	90.34
BoehlerUddeholm	1.88	3.41	12.04	1,937	54.80	53.16	53.46	-1.43	54.89	32.70
EVN	1.20	1.33	16.59	97	90.09	89.41	89.71	-0.37	100.80	67.75
ErsteBank	0.55	0.91	19.87	8,443	61.30	59.81	60.95	+0.95	61.30	39.05
FlughafenWien	2.00	2.63	21.56	236	76.00	75.70	76.00	+0.10	77.30	51.50
Immoeast	...	...	15.94	12,150	10.79	10.71	10.79	+0.11	10.80	8.14
Immofinanz	...	...	10.30	18,445	10.92	10.84	10.91	+0.10	10.92	8.15
Mayr-Melnhof	2.60	1.82	15.73	73	143.00	141.85	142.40	-0.10	154.40	116.64
Verbund	0.50	1.22	26.09	2,012	41.44	40.18	40.36	-0.57	42.00	29.75
Wienerberger	1.18	2.58	16.88	2,510	46.00	45.34	45.54	-0.20	46.02	32.11
bwin Interactive	...	...	12.30	3,571	18.23	17.20	18.15	+1.01	105.50	13.00
voestalpine	0.77	1.78	11.72	3,593	43.42	42.10	42.10	-1.39	43.55	20.88

Izvor: Wall Street Journal Online – Internet adresa: <http://online.wsj.com/mdc/public/>

U tablici se vidi da je Bank Austria Credit isplatila 2,50\$ dividende po dionici, što znači da je prinos dividende (Yield) iznosio 2,05%. Ovaj podatak se dobiva ako se podijeli iznos dividende s prosječnom najvećom i najmanjom cijenom dionice

$$\left(\frac{2,5}{\frac{120,82 + 123,00}{2}} \cdot 100 = 2,05\% \right) \text{ PE tj.}$$

price earnings ratio se dobiva dijeljenjem cijene dionice sa zaradom poduzeća po dionici (EPS – earnings per share). To je vjerojatno najkorišteniji i najpoznatiji fundamentalni omjer po kojem se uspoređuju i vrednuju poduzeća. Ovaj

omjer pokazuje koliko je puta tržište spremno platiti na neto zaradu poduzeća po dionici. Bez obzira na njegovu vrlo široku upotrebu, ovaj omjer ima nedostatak u nemogućnosti usporedbe s drugim kompanijama u slučaju da poduzeće ostvaruje neto gubitak. Drugi problem usporedbe ovog pokazatelja je u situacijama kada većina poduzeća na burzi nisu profitabilna ili imaju profitabilnost ispod razine industrije. U takvim slučajevima nije moguće izračunati ovaj pokazatelj ili on ima nerealno visoku vrijednost što otežava usporedbu i procjenu vrijednosti poduzeća.²⁶ Visoki PE u pravilu imaju dionice koje imaju visoki potencijal rasta ali to treba uzeti s rezervom zbog gore navedenih nedostataka tog pokazatelja.²⁷

Opseg trgovanja dionicom iz odabranog primjera je relativno mali s obzirom na trgovanje drugim dionicama, što se vidi iz stupca „Vol“. Iz podatka opsega trgovanja možemo donijeti sud u svezi likvidnosti dionice. Kretanje cijene dionice je uzlazno, te ne oscilira previše na godišnjoj razini. Navedeno se utvrđuje iz posljednja dva stupca tablice.

Obveznice

Obveznice su uz dionice najpoznatiji tip vrijednosnih papira. Postoje gotovo na svim burzama. Zbog svojih obilježja obveznice su puno konzervativniji instrument u odnosu na dionice, pa stoga niti njihove cijene nemaju značajnih oscilacija. Obveznica (engl. Bond) je tip vrijednosnice kojim se izdavatelj obveznice (engl. Issuer) obvezuje vratiti primljenu sumu novca u određenom roku dospijea (engl. Maturity), a u međuvremenu vlasniku obveznice (engl. Bondholder) isplaćivati točno određenu kamatu koja je navedena na obveznici (engl. Stated Interest Rate, Coupon Rate).

Obveznice su, dakle, jedna vrsta zajma u kojem zajmoprimac izdaje obveznicu kao potvrdu na osnovu koje imatelj te potvrde tj. obveznice ostvaruje određeno pravo na isplatu kamate. Obveznice se prodavaju s kuponom ili bez kupona. Navedena definicija obveznice je definicija obične obveznice s kuponom. Kupon je kamatna stopa prema kojoj se računa prihod od obveznice. Obveznice su instrument trgovanja na tržištu kapitala što znači da su lako prenosive.

Postoji više vrsta obveznica: obične obveznice, vječne ili neiskupive obveznice, obveznice bez kupona, konvertibilne obveznice, obveznice s varantom, obveznice vezane za indeks i obveznice denominirane u dvije valute.

Vječne obveznice nemaju rok dospijea, a neke se mogu iskupiti po pozivu imatelja te obveznice. Obveznice bez kupona ne donose nikakve isplate prije dospijea same obveznice, međutim one se prodaju po velikom diskontu u odnosu na nominalu. Konvertibilne obveznice su one koje su zamjenjive za neki drugi vrijednosni papir, u pravilu za dionice prema određenim uvjetima. Mogu biti zamjenjive po pozivu izdavatelja obveznice ili po pozivu imatelja obveznice. Konverziju vrši izdavatelj obveznice. Obveznice s varantom nose sa sobom i specijalno pravo kupovine nekog drugog vrijednosnog papira u budućnosti po unaprijed određenoj cijeni. Vrijednost obveznica vezane za indeks u trenutku njihovog dospijea ovisi o kretanju nekog određenog indeksa. Kod obveznice denominirane u dvije valute kupon se može isplaćivati u jednoj valuti, a iskupna cijena u nekoj drugoj valuti.

S obzirom na mjesto izdavatelja postoji domaće obveznice, strane i euroobveznice. Domaće obveznice izdaju poduzeća koja imaju sjedište u tuzemstvu. U tu grupu spadaju i obveznice koje izdaje sama država. Strane obveznice izdaju strana poduzeća ili države koje svoje sjedište imaju u inozemstvu a prodavaju svoje obveznice u tuzemstvu. Euroobveznice su

---

²⁶Gregorić, J., (Pre)visoki omjeri cijena i zarada, Investitor - financijski magazin, god. 1, br. 4, Masmedia, Zagreb, 2007. str. 14.

²⁷Svilokos, T., op.cit., str. 34.

vrijednosni papiri s eurotržišta. Eurotržište je specifično tržište koja nisu nigdje stvarno locirana i ne nalaze se ni pod čijom jurisdikcijom, već ga stvaraju američke, japanske i europske banke međusobno, uglavnom na europskim kontinentu.

S obzirom na tip izdavatelja razlikuju se državne, korporacijske i municipalne obveznice. Državne obveznice izdaju organi državne vlasti za financiranje javnih dobara tj. proračunskih izdataka i prilikom čega nastaje javni dug. Te se obveznice smatraju vrlo sigurne zbog toga što za njih garantira država, a isplatu obveznice ona garantira svojim poreznim sustavom. Korporacijske obveznice izdavaju poduzeća za financiranje svojih projekata. Poduzeća garantiraju svojom imovinom za izdane obveznice te tretiraju izdane obveznice u svom računovodstvu kao bilo koji drugi zajam. Municipalne obveznice izdaje lokalna samouprava tj. općine, županije i gradovi. Postoje dvije vrste municipalnih obveznica: obvezujuće obveznice i prihodovne obveznice. Obvezujuće se koriste za popunjavanje proračuna, a lokalna samouprava jamči za isplatu tih obveznica. Prihodovne obveznice se koriste za točno određenu namjenu tj. projekt (npr. za izgradnju sportskog centra) te se isplaćuju samo iz prihoda tog projekta. Zbog svojih karakteristika prihodovne obveznice su riskantnije u odnosu na obvezujuće, međutim nose i višu stopu prinosa.

Cijena obveznice ovisi o dva faktora. To su trenutna tržišna kamatna stopa i povjerenje investitora u izdavatelja kupljene obveznice. Tržišna kamatna stopa se koristi kao diskontni faktor za izračunavanje vrijednosti obveznice po formuli:

$$P = \sum_{i=1}^n \frac{K}{\left(1 + \frac{p}{100}\right)^i} + \frac{N}{\left(1 + \frac{p}{100}\right)^n} \quad (1)$$

Gdje su: P – cijena obveznice na tržištu, p – tržišna kamatna stopa, n – broj perioda do dospjeća obveznice, tj. broj isplata kupona, K – kuponski prinos obveznice (engl. Coupon Yield), N – nominalna vrijednost obveznice koja se isplaćuje u trenutku dospjeća obveznice.

Kao što je iz priložene formule vidljivo, vrlo je bitna kamatna stopa u određivanju cijene obveznice, a kako se ona nalazi u nazivniku izraza (1), to znači da smanjivanje tržišne kamatne stope dovodi do povećanja vrijednosti obveznice i obratno. Priložena formula je teoretska osnova za izračun vrijednosti obveznice s kuponom. Vrijednost obveznice bez kupona bi se izračunavala po formuli:

$$P = \frac{N}{\left(1 + \frac{p}{100}\right)^n} \quad (2)$$

Tablica 2. Cijene najlikvidnijih američkih obveznica na dan 3. siječnja 2007

Naziv izdavatelja	Simbol	Datum dospjeća obveznice	Najveća cijena obveznice	Zadnja cijena obveznice	Prinos na godišnjoj razini s obzirom na cijenu	Najniža cijena obveznice	Change	Yield %	
Issuer Name	Sym	Nominalna kamata obveznice (kupon)	Ocjena kvatitete obveznice	Rating body's/S&P/Fitch	High	Low			
FORD MOTOR	F.GY	7.450%	Jul 2031	Caa1/CCC+B-	81.840	76.750	79.220	0.407	9.681
FORD MOTOR CREDIT CO	F.GSG	8.000%	Dec 2016	B1/B/BB-	101.913	98.750	99.125	0.005	8.129
GENERAL MOTORS ACCEPTANCE	GMA.HF	8.000%	Nov 2031	Ba1/BB+/BB+	115.063	112.500	114.875	-3.224	6.755
GENERAL MOTORS ACCEPTANCE	GMA.IMW	6.750%	Dec 2014	Ba1/BB+/BB+	103.750	101.475	103.188	-0.188	6.231
GENERAL MOTORS	GM.HB	8.375%	Jul 2033	Caa1/B-/B	92.688	89.780	92.625	0.385	9.116
DELTA AIR LINES	DAL.GJ	8.300%	Dec 2029	--/-/C	68.500	64.150	65.870	0.370	N/A
CLEAR CHANNEL COMM	CCU.GV	5.500%	Sep 2014	Baa3/BB+/BB-	85.375	85.052	85.125	0.169	8.140

Izvor: Wall Street Journal Online – Internet adresa: <http://online.wsj.com/mdc/public/>

Iz tablice 2. se vidi, primjerice, da je od prikazanih obveznica najveći prinos po kuponu imala obveznica Ford motor credit co., međutim stvarni prinos ovisi o cijeni obveznice pa je stvarni prinos nešto manji. Najveći stvarni prinos nosi Ford motor, međutim vidimo da je ta obveznica imala i najnižu ocjenu kvalitete obveznice.

NOVI INSTRUMENTI TRŽIŠTA NOVCA I KAPITALA

Financijske inovacije potaknute razvojem tehnologije utjecale su na razvoj novih i modifikaciju tradicionalnih instrumenata tržišta novca i kapitala. Posljedice pojave novih financijskih instrumenata (futuresa, opcija isekuritizacije) ogledaju se u povećanju izbora investitora za rješavanje određenih financijskih problema (npr. zaštite od rizika), ali isto tako i u povećanju mogućnosti pogreške njihove primjene, a što ukazuje na povećanu potrebu regulacije. Naime, novi instrumenti su daleko složeniji od tradicionalnih. Kada se pravilno koriste,

oni mogu odlično poslužiti kao instrument hedginga, povećanja likvidnosti i prevladavanja rizika. Međutim, njihova složenost i kompleksnost može utjecati da ih čak i iskusni bankari i manageri financijskih poduzeća neprimjereno koriste kao alat preuzimanja prevelikih rizika. Upravo se to dogodilo u SAD-u čime je pokrenuta krajem 2007. godine globalna financijska kriza.

Futures ugovori

Futures (engl. futures contracts, njem. Finanztermingeschäft) ili ročnica, oblik kupoprodajnih ugovora, isporukom terminski pozicioniranih na buduće vrijeme. Cijena i uvjeti se unaprijed definiraju, a isporuka je odgođena. Futures ugovori su nastali na području tržišta poljoprivrednih proizvoda (zbog sezonskog karaktera proizvodnje), zatim na tržištu metala, a danas su se znatno proširili na razvijenim tržištima kapitala i vrijednosnih papira.

Futures poslovi se mogu podijeliti na realne i špekulativne poslove. Realni su oni kad se roba s kasnijom isporukom kupi radi njezine stvarne uporabe, a špekulativni oni

kad se roba kupuje s ciljem da se dalje preprodaje kako bi se na tom poslu zaradilo na promjeni cijene. U futures ugovorima je specificirana količina imovine koja treba biti isporučena, vrsta imovine, minimalne promjene cijena ugovora i vremensko razdoblje ugovora. U trgovini s futuresima, ugovorna obveza se ne uspostavlja izravno između dvije protu stranke u ugovoru, tj. između kupca i prodavatelja, već neizravno posredstvom posebne institucije tzv. Clearing House. Clearing House time postaje kupac svakom prodavatelju, odnosno prodavatelj svakom kupcu. Na taj način se uspješno uklanja eventualni rizik nesolventnosti suprotne stranke u ugovoru kojim bi se dovelo u pitanje izvršavanje ugovorene obveze. Naime, kako se ugovorene obveze realiziraju tek u budućnosti, a ne na dan sklapanja ugovora, postoji realna opasnost, posebno kad se radi o dugoročnim ugovorima, da partneri dođu u situaciju da ne mogu izvršiti ugovorenu obvezu.²⁸

Cijena po kojoj se trguje s futures ugovorima ovisi o cijeni vrijednosnih papira koji su predmet futures ugovora. Cijena kupoprodaje futuresa može se mijenjati. Budući da je svaki ugovor na relaciji prodavatelj – Clearing House popraćen kontra ugovorom na relaciji Clearing-House – kupac, svaka promjena cijene će istodobno značiti gubitak po osnovi jednog ugovora i dobit po osnovi drugog ugovora. Za potrebe te promjene cijena Clearing House vodi sredstva tzv. inicijalne marže, a doplata na tu maržu je nužna samo ako zbog promjene visine cijena dolazi do gubitka koji prelazi određenu granicu visine inicijalne marže. Na dan isteka futures ugovora, cijena ugovora je jednaka cijeni imovine koju se dostavlja.

Američke terminske burze su prve razvile futures ugovore ranih osamdesetih, a kasnije se trguje futures ugovorima na Londonskoj međunarodnoj burzi terminskih

ugovora. Futures ugovori na indeks dionica razvijeni su 1982. godine kako bi udovoljili potrebi upravljanja rizikom tržišta dionica te su postali futures ugovori kojima se najviše trguje.

Opcijski ugovori – opcije

Opcije (engl. options, njem. Option) su pismene punomoći kojima njihov izdavatelj daje kupcima pravo na kupnju i/ili prodaju određenog paketa vrijednosnih papira u određenom vremenu i po utvrđenoj cijeni. To su samostalni vrijednosni papiri uvedeni i na tržište kapitala. Po svojoj definiciji opcija je ugovor koji kupcu opcije daje pravo ali ga ne obvezuje na kupnju ili prodaju utvrđenog vrijednosnog papira po određenoj cijeni u određenom vremenskom razdoblju, a prodavatelj opcije ima obvezu kupiti ili prodati utvrđeni vrijednosni papir po definiranoj cijeni ukoliko to od njega zatraži kupac opcije. U opcijskim ugovorima definirana su tri uvjeta: imovina koja treba biti isporučena, cijena imovine i vremensko razdoblje u kojem se pravo sadržano u ugovoru mora iskoristiti.

U praksi postoje tri vrste opcijskih ugovora. To su ugovori „call“ opcije, ugovori „put“ opcije, te ugovori „double“ opcije. „Call“ opcija daje imatelju pravo kupnje određene količine nekog financijskog instrumenta po točno definiranoj cijeni. Ovaj se oblik opcije kupuje kad se očekuje rast cijena na tržištu, s tim da investitor istovremeno želi ograničiti svoj mogući gubitak ako se dogodi suprotno. „Put“ opcija je suprotna „call“ opciji. Ona daje imatelju pravo prodaje određene količine nekog financijskog instrumenta po točno definiranoj cijeni. Ovaj se oblik opcije koristi kad se očekuje pad cijena na tržištu, s tim da investitor istovremeno želi ograničiti svoj mogući gubitak ako se dogodi suprotno. „Double“ ili dvostruka opcija ide u oba smjera a koristi se kad investitor očekuje zaradu bez obzira u kojem će se pravcu kretati tržište. Potrebno je samo da se cijena promjeni u tom

²⁸Konjhodžić, H., op. cit. str. 509.

rasponu da pokrije i dvostruku premiju koja se plaća za ovu vrstu opcije.²⁹

S obzirom na to da li kupac opcije ima mogućnost realizacije opcijskog ugovora u bilo kojem trenutku tijekom trajanja opcije razlikuju se „američke“ i „europske“ opcije. Kod američkih opcija realizacija ugovora je moguća u bilo kojem trenutku do konačnog roka opcije, a kod europske opcije to je moguće samo na određeni datum tj. na dan dospijeca roka opcije. S obje vrste opcija se trguje podjednako i u Americi i u Europi.³⁰

Ako se pravo iz osnova opcije, tj. kupovina ili prodaja utvrđenog vrijednosnog papira ne realizira unutar opcijskog razdoblja, opcija prestaje postojati a kupac opcije je ostvario gubitak iz tog posla u razini cijene opcije. Kako je cijena po kojoj se mogu vrijednosni papiri po opciji trgovati definirana unaprijed, zbog kretanja cijena vrijednosnog papira koji je predmet u opcijskom ugovoru dolazi do toga da opcija može imati tri tzv. stanja: „at the money“, „in the money“ ili „out the money“. U prvom slučaju podudaraju se fiksna cijena po kojoj se može realizirati opcija i tržišna cijena tih vrijednosnih papira. Pravo na realizaciju takve opcije ne donosi vlasnika opcije u ništa povoljniji položaj nego što su to bilo koji drugi sudionici na tržištu u tom trenutku jer je i onako je za tu cijenu vlasnik opcije mogao kupiti tj. prodati odnosno vrijednosni papir, pa se opcije u takvoj situaciji pravilu ne realiziraju. Kod opcije „In the money“ je fiksna cijena „call“ opcije niža od tržišne cijene vrijednosnog papira koji je predmet kupnje, odnosno kod nje je fiksna cijena „put“ opcije viša od tržišne cijene vrijednosnog papira koji je predmet prodaje. Realizacijom opcije u takvoj situaciji vlasnik opcije će zaraditi jedino ukoliko je razlika u cijeni dovoljno velika da pokrije troškove kupnje opcije (premiju), te da

osigura i dodatnu zaradu. Treći slučaj se može dogoditi kada je fiksna cijena „call“ opcije viša od tržišne cijene vrijednosnog papira koji je predmet kupnje, odnosno kada je fiksna cijena „put“ opcije niža od tržišne cijene vrijednosnog papira koji je predmet prodaje. Očigledno je da će cijena „out the money“ opcije biti vrlo mala ili jednaka nuli, ovisno o preostalom vremenskom roku trajanja opcije, a „in the money“ opcija će imati financijsku vrijednost ovisno o dubini „in the money“ pozicije te ju imatelj opcije može prodati prije datuma isteka vrijednosti opcije te ostvariti određenu zaradu.

Trgovina opcijama je vrlo značajan instrument suvremenog tržišta kapitala zbog prednosti koje ona pruža. Jedna od značajnih prednosti je što je kod trgovine opcijama maksimalni gubitak kupca opcije limitiran premijom koja se plaća prilikom kupnje opcije. Istodobno, opcija omogućava brzo ostvarivanje profita uz relativno mala ulaganja. Konačno, opcije su fleksibilne i mogu se na odgovarajući način kombinirati s drugim instrumentima u cilju zaštite financijske pozicije i profita kupca (odnosno ulagača). Navedene prednosti su glavni razlog brze afirmacije trgovine opcijama na razvijenim financijskim tržištima.

Sekuritizacija

Sekuritizacija se u širem smislu može objasniti kao način prikupljanja sredstava putem kreditnih (dužničkih) vrijednosnih papira zadužnica. U užem smislu sekuritizacija je proces kreiranja utrživih financijskih instrumenata na temelju nekih nelikvidnih oblika aktive, kao što su automobilski ili hipotekarni krediti.³¹

Ovom tehnikom se klasični oblici potraživanja preobražavaju u nove odnose zaduženja koje predstavljaju vrijednosni papiri u kojima su ti odnosi utjelovljeni. Sekuritizacijom se želi osloboditi dio imobiliziranog kapitala za druge svrhe,

---

²⁹ Andrijanić, I., Poslovanje na robnim burzama, drugo izdanje, MIKRO RAD, Zagreb, 2003., str. 106.

³⁰ Siegel, D.R., Siegel, D.F., The Futures Markets - Arbitrage, Risk Management and Portfolio Strategies, McGraw Hill Book Company, London, 1990., str. 427.

---

³¹ Lovrinović, I., Uzroci promjena na suvremenom financijskom tržištu, Računovodstvo i financije, 6/96, Zagreb, 1996., str. 63.

povećati povrat na angažirani kapital, diversificirati kreditni i minimizirati kamatni rizik te osigurati dodatne izvore likvidnosti.³²

Samu sekuritizaciju kao i motive sudionika može se najbolje razumjeti kroz konkretan primjer. Npr. hipotekarna banka može objedinjavanjem različitih hipotekarnih kredita (aktive) emitirati obveznicu kojom kupcima te obveznice obećava priljeve po otplatama tih, sada sekuritiziranih kredita i dio kamata koje će se na temelju danih hipotekarnih kredita kroz vrijeme ostvariti. Izdavanje obveznice banka u pravilu ne čini sama već se u tom poslu pojavljuje i treća osoba (specijalizirana financijska institucija) na koju banka računovodstveno prenosi hipotekarne kredite i koja posreduje u izdavanju obveznice. Na taj način banka izbacuje potraživanja na osnovu danih hipotekarnih kredita iz bilance te unosi gotovinska sredstva dobivena od prodaje obveznice čime popravljaju svoju likvidnu poziciju. Uz to, banka ostvaruje zaradu od razlike između aktivne (one koje naplati na osnovu danih hipotekarnih kredita) i pasivne (onu koju plati kupcu obveznice) kamatne stope. Motiv kupca obveznice nastale sekuritizacijom je prinos koji ona donosi s tim da kupac prihvaća i rizik koji ovisi o karakteristikama izdanih hipotekarnih kredita. Motiv specijalizirane financijske institucije koja se javlja u ulozi posrednika je u proviziji koju naplaćuje u tom poslu.

Tehniku sekuritizacije razvijaju financijske organizacije ili velike korporacije da bi iz bilance izbacile ona potraživanja koja su podložna promjenama kamatnih stopa, kreditnom riziku ili su općenito nepovoljnih ili rizičnih karakteristika. Tradicionalna sekuritizacija se vrši prodajom nelikvidnog portfelja sadašnjih ili budućih potraživanja posebnoj tvrtki ili fondu koji na temelju toga portfelja izdaju vrijednosnice na tržištu kapitala.

U SAD-u sekuritizacija se primjenjuje od 1970. na planu hipotekarnih kredita, automobilskih zajmova, potraživanja po kreditnim karticama. Na osnovi skupa (pool) standardnih hipotekarnih kredita s unaprijed poznatom dinamikom po otplatama glavnice i kamata, a uz garancije državnih hipotekarnih agencija emitiraju se udjeli u tome skupu ili obveznice. Otplatama standardnih hipotekarnih kredita od strane individualnih korisnika tih kredita, kroz vrijeme se servisiraju obveze po emitiranim udjelima ili zadužnicama (vrijednosnice na osnovi hipoteke, mortgage-backed securities). Najveći kupci ovih vrijednosnica su investicijski fondovi, štedno-kreditne organizacije, mirovinski fondovi, trust odjeli banaka.

Nakon velikog uspjeha sekuritizacije hipotekarnih kredita, tehnika se širi na sekuritizaciju automobilskih zajmova, potraživanja po kreditnim karticama, leasing potraživanja, hipotekarnih kredita u brodogradnji, potraživanja po bankovnim akceptima pa sve do sekuritizacije svih oblika kredita ili cjelokupne aktive. U SAD je 1996. sekuritizirano 71,4 milijardi dolara automobilskih kredita, a 2007. to je bilo učinjeno s više od 198,5 milijardi dolara takvih potraživanja. Isto tako, 2007. u SAD-u sekuritizirano je 347,8 milijardi dolara potraživanja po kreditnim karticama i 585,6 milijardi dolara nehipotekarnih potraživanja. Sekuritizacijom se u financiranje prodaje kuća, stanova, automobila, potrošačkog kreditiranja, leasinga i sl. osim proizvođača i trgovaca uključuje i široki krug investitora od kojih se „ex post“ pribavljaju sredstva za takve namjene.

Za uspješnu primjenu sekuritizacijskih tehnika nužna je moderna kompjutorska tehnologija koja omogućava uredne evidencije, snižava troškove i omogućava krojenje raznovrsnih skupova potraživanja, angažman države (prvenstveno kroz sustav garantiranja) i odgovarajuća porezna politika. Na taj način se uz široke mogućnosti investiranja omogućava i dezinvestiranje, čime se svakom sudioniku

³²Čećuk, A., *Financijska globalizacija*, Graf form, Split, 2002., str. 63.

financijskog tržišta pruža mogućnost „rastresanja“ imovine i stalnog prilagođavanja pasive ali i aktive uvjetima i poticajima s tržišta. Organizatori sekuritizacije mogu biti banke, osiguravatelji, vlade, velike korporacije te svi koji imaju potrebu za likvidnošću i/ili kapitalom a u imovini imaju dobro definirana sadašnja i/ili buduća potraživanja razmjerno velike vrijednosti

Uz primjenu sekuritizacije olakšano je upravljanje kapitalom u industrijama koje imaju snažnu regulaciju kapitala (financijski sektor) zbog mogućnosti definitivnog prijenosa rizika na treće strane. Motiv za iniciranje sekuritizacije može biti i financiranje. Primjerice, umjesto da se zaduži kod domaćih ili inozemnih banaka cestograditelj može unaprijed prodati očekivani priljev od cestarine na jednoj dionici auto ceste da bi sagradio drugu. Drugi motiv je smanjivanje zahtjeva za potrebnim kapitalom. Dok banka nosi rizik portfelja kredita, taj rizik mora pokriti kapitalom. Ako rizik proda tj. prenese na kupce vrijednosnica potrebe za kapitalom se smanjuju.³³

Već je prije bilo spomenuto da je neadekvatnom primjenom novih financijskih instrumenata odnosno neadekvatnom regulacijskom strukturom koja se koristila u svezi s tim instrumentima krajem 2007. pokrenuta u SAD-u velika financijska kriza. Naime, jedan od uzroka financijske krize je i prekomjerna sekuritizacija drugorazrednih kipotekarnih kredita stambene izgradnje, tzv. alt-A i "subprime" kredita koje su Moody's i Standard&Poor ocjenjivali s AAA ocjenom. Odgovor na pitanje kako su takvim upitnim založnim kreditima Moody's i ostali mogli davati tako visoki rejting leži jednim dijelom u tome što su agencije dodjeljivale kreditni rejting izdanjima čiji fundamentalni rizik nisu u potpunosti razumjele, a na temelju metodologija koje nisu dovoljno razlikovale od standardnih

metodologija koje se primjenjuju pri dodjeli rejtinga korporativnih obveznica. Korisnici s druge strane nisu dovoljno detaljno proučavali metodologije agencija i nekritično su prihvaćali njihove ocjene. Drugi razlozi takvog ponašanja neki vide u sukobu interesa agencija koji je proizlazio iz usporednog savjetovanja klijenata pri strukturiranju transakcija i odobravanja rejtinga.

Kako bilo, atraktivni prinosi na hipotekarne obveznice s (pre)visokim kreditnim rejtingom prije izbijanja krize privukli su uz američke mirovinske fondove i konzervativne investitore poput rizničara norveških gradova, njemačkih državnih banaka, čeških mirovinskih fondova i druge, a što je omogućilo prelijevanje krize iz SAD-a širom svijeta.³⁴

Fitilj krize je zapaljen padom cijena nekretnina u SAD-u. Naime, cijene nekretnina su vrlo važan gospodarski parametar u SAD-u zbog toga što američka kućanstva imaju visoku sklonost potrošnji, a vrijednost nekretnina predstavlja glavnu odrednicu neto vrijednosti kolaterala s kojima ona raspolažu za pristup kreditima. Visoka zaduženost kućanstava uvjetuje veliku osjetljivost investicija i potrošnje na promjene vrijednosti kolaterala. Kada vrijednosti kolaterala rastu, raste potrošnja, dolazi do kreditne ekspanzije, postojeći krediti se uredno vraćaju, rastu investicije, a sve to zajedno djeluje na povećanje gospodarske aktivnosti i rast BDP-a. S druge strane, situacija je obrnuta kada vrijednosti kolaterala padaju. U tom slučaju dolazi do kreditne kontrakcije što dovodi do manje potrošnje, investicija, tj. smanjenja gospodarske aktivnosti i može dovesti zemlju u stanje recesije.

Ovdje je posebno potrebno naglasiti da postoji visoka osjetljivost urednosti otplate kredita na promjene vrijednosti kolaterala. Naime, standardni opcijski model otplate hipotekarnog kredita polazi od toga da će

---

³³Ognjenović, Đ., Vrijeme je za sekuritizaciju, Investitor, god. 1 br. 2, Zagreb 2006., str. 37

³⁴HUB analize, "Subprime" kriza i dvojbe financijske regulacije: Gdje je granica između globalnih i lokalnih učinaka?, Hrvatska udruga banaka, br. 12, 2008.

dužnik plaćati rate kad tržišna vrijednost nekretnine padne ispod nominalne vrijednosti hipotekarnoga duga. Upravo to se dogodilo u SAD-u kada je zbog pada vrijednosti nekretnina došlo do pada performansi "subprime" kreditnih portfelja. Tako su investitori koji su ulagali u obveznice nastale sekuritizacijom tih hipotekarnih kredita došli u situaciju nemogućnosti prodaje istih. Došlo je do naglog rasta kamatnih stopa na tržištu novca jer su svi počeli čuvati viškove likvidnosti i povukli se s tržišta, a što je bio jasan znak da počinje globalna kriza čije se posljedice do danas još uvijek ne mogu sagledati.³⁵

ZAKLJUČAK

Na kraju izlaganja o instrumentima financijskih tržišta može se zaljučiti sljedeće:

Prvo, financijsko tržište znači mjesta, osobe, instrumenti, tehnike i tokovi koji omogućavaju razmjenu novčanih viškova i manjkova, tj. novca, kapitala i deviza

Drugo, instrumenti novčanog tržišta imaju karakteristike: kratki rok dospijeca, i to od nekoliko sati pa do jedne godine, nizak stupanj rizika, visok stupanj likvidnosti, male fluktuacije u cijeni vrijednosnica i aktivno sekundarno tržište. Na tom tržištu kotiraju trezorski zapisi, komercijalni zapisi, certifikati o depozitima, tržište bankarskih akceptata i repo ugovori.

Treće, instrumente tržišta kapitala čine dionice (obične i preferencijalne) i obveznice (obične, vječne ili neiskupive, obveznice bez kupona, konvertibilne obveznice, obveznice s varantom, obveznice vezane za indeks i obveznice denominirane u dvije valute).

Četvrto, cijena obveznice ovisi o dva faktora: trenutna tržišna kamatna stopa i povjerenje investitora u izdavatelja kupljene obveznice.

Peto, financijske inovacije potaknute razvojem tehnologije utjecale su na razvoj novih i modifikaciju tradicionalnih instrumenata tržišta novca i kapitala. U te nove instrumente mogu se ubrojiti futuresi, opcijski ugovori i sekuritizacija,i

Šesto, jedan od uzroka velike globalne financijske krize koja se krajem 2007. proširila iz SAD-a gotovo na sve zemlje svijeta je prevelika i nepravilna upotreba procesa bankarske sekuritizacije „subprime“ kreditnih portfelja stambene izgradnje povezano s nerealno dodjeljenim im visokim rejtinzima od strane rejting agencija.

LITERATURA

1. Andrijanić, I., Poslovanje na robnim burzama, drugo izdanje, MIKROKAD, Zagreb, 2003.
2. Cooke, T., Q., Rowe, T., D., Instruments of The Money Market, FRB of Richmond, Richmond, 1986.
3. Čečuk, A., Financijska globalizacija, Graf form, Split, 2002.
4. Gorenc, V., Rječnik trgovačkog prava, MASMEDIA, Zagreb, 1997.
5. Gregorić, J., (Pre)visoki omjeri cijena i zarada, Investitor - financijski magazin, god. 1, br. 4, Masmmedia, Zagreb, 2007.
6. HUB analize, "Subprime" kriza i dvojbe financijske regulacije: Gdje je granica između globalnih i lokalnih učinaka?, Hrvatska udruga banaka, br. 12, 2008.
7. Kapoor, J., R., Dlabay, L., R., Hughes, R., J., Personal Finance, Third Edition, IRWIN, Sydney, 1994.
8. Koch, T., W., MacDonald, S., S., Bank Management, fifth edition, Thomson, South-western, Ohio, 2003.
9. Konjhodžić, H., (red.) Međunarodna privreda, ekonomsko i političko – pravni aspekti, LOGOS, Split, 2001.
10. Lovrinović, I., Uzroci promjena na suvremenom financijskom tržištu, Računovodstvo i financije, 6/96, Zagreb, 1996.

³⁵Svilokos, T., op.cit., str. 32.

11. Ognjenović, Đ., Vrijeme je za sekuritizaciju, *Investitor*, god. 1 br. 2, Zagreb 2006.
12. Siegel, D.R., Siegel, D.F., *The Futures Markets - Arbitrage, Risk Management and Portfolio Strategies*, McGraw Hill Book Company, London, 1990.
13. Svilokos, T., *Razvitak financijskih tržišta Hrvatske i drugih zemalja u regiji i njihova integracija u financijski sustav EU*, doktorska disertacija, Sveučilište u Mostaru, 2009.
14. Van Horne, J. C. *Financijsko upravljanje i politika (financijski menedžment)*, deveto izdanje, MATE, Zagreb, 1993.
15. Vidučić, Lj. *Financijski menadžment*, IV izdanje, RRIF-plus d.o.o., Zagreb, 2004.

PREDNOSTI MONETIZACIJE PUTEM KONCESIJE NASPRAM PRIVATIZACIJE U MREŽNIM INDUSTRIJAMA

THE ADVANTAGE OF MONETISATION THROUGH CONCESSION COMPARED TO PRIVATIZATION IN NETWORK INDASTRY

Izet Bajrambašić

SAŽETAK

Monetizacija putem koncesije je proces koji generira nove finansijske efekte i može dati značajan doprinos ekonomskom razvoju. To je proces koji donosi svjež novac na bazi ustupanja upravljačkih, a ne i vlasničkih prava na duži vremenski period, gdje država ostaje suvereni vlasnik imovine, a upravljanje nad imovinom se, uz naknadu, daje koncesionaru.

Koristi države od monetizacije su višestruki, jer se, osim koncesijske naknade, uvodi novi menadžment, isključuje pravo prijenosa vlasništva, te se isključuju rizici političke i ekonomske zavisnosti države, a što se često susreće u procesu privatizacije.

Iako monetizacija u nekim segmentima podsjeća na privatizaciju, može se reći da postoji sličnost samo u dijelu postizanja finansijskih efekata i konkurencije, dok je pravna osnova potpuno različita. Zbog različitosti ova dva procesa, monetizacija je posebno značajna za tranzicijske zemlje, jer to daje određene značajne karakteristike razvoju tržišta i formiranju cijena u ovim industrijama. Tržišta ovih industrija razvija se i kreće između monopola i konkurencije, a cijene su tijesno vezane za tipove tržišta i mogu biti: tržišne cijene, cijene određene vladinim mjerama i kombinirane cijene.

Ključne riječi: privatizacija, koncesija, monetizacija, mrežne industrije i monopol.

Key

words: privatization, concession, monetization, development, concession, network industry and monopoly.

SUMMARY

The monetization through concession is a process that generates new financial effects and can make a significant contribution to the economic development. It is a process that generates fresh money on the basis of the transfer of the management (and not the ownership) rights for a longer period of time, where the state remains the sovereign owner of the assets and the management of the assets is granted to the concessionaire, against payment of fees. The monetization process benefits for the state are manifold, because, apart from the concession fees, it introduces new management, excludes the right to transfer ownership and excludes risks of political and economic dependence of the state, which is often encountered in the privatization process. Although in some segments the monetization process may seem as privatization, it can be argued that the only similarity is in relation to financial effects and achieving competition, whereas the legal background is entirely different. Due to differences between the two processes, the monetization is particularly significant for the transition countries, because monopoly and oligopoly markets are mainly represented in the network

industries, and in other markets to a less degree. Mostly represented are monopoly (one company supplies the whole market) and oligopoly (several companies supply the market with similar or different products). Less frequent are markets with monopolistic competition and markets with perfect competition, and prices are tightly linked to certain types of markets and may be: market prices, prices determined by government measures and mixed prices.

UVOD

U mrežnim industrijama³⁶ transformacija vlasništva i upravljačkih prava u različitim historijskim periodima bila je vezana za društveno-ekonomsko uređenje, kojim su određivani pravci kretanja kapitala. U svim kriznim situacijama to je bilo vezano za državno vlasništvo, a u mirnim vremenima, prirodno, razvoj ekonomije i tržišta zahtijevali su druge transformacije, a najčešće je to bila privatizacija određenih mrežnih industrija. Prilikom privatizacije nova kompanija postaje vlasnik i nezavisna je u pogledu poslovanja, zatim novih transakcija, bez obaveze transformacije u obrnutom smjeru (povrat) i sl. Ovaj oblik transformacije nije uvijek davao očekivane rezultate, pa su vođene diskusije o potrebi i ciljevima svake privatizacije, posebno sa aspekta gubitka vlasništva i zadržavanja monopola.

Transformacije u mrežnim industrijama su različitih oblika i imaju različitu svrhu i ciljeve. Kada je riječ o monetizaciji³⁷

---

³⁶Mrežne industrije su značajne za društvo i ekonomiju, a prema industrijskoj organizaciji su dio nacionalne ekonomije. Za razliku od drugih industrija ove su bazirane na povezanim distributivnim mrežama i predstavljaju grupacije međusobno povezanih preduzeća za praćenje i analizu agregatnih veličina (proizvodnja, potrošnja, zaposlenost, uvoz, izvoz, cijene, ulaganja itd.).

³⁷ Monetizacija putem koncesije je isto što i transformacija u značenju pretvorbe imovine u novac putem koncesije. Ova dva termina sa istom koncesijekom osnovom imaju isto značenje, i ako monetizacija u širem smislu riječi ima dvojako

(transformaciji) putem koncesije kod preduzeća u javnom vlasništvu, ciljevi i svrha su jasno iskazani u programskoj dokumentaciji i odlukama, te pripremoj i tenderskoj dokumentaciji. Ukupni efekti ove transformacije s makroekonomskog aspekta su višestruki u pogledu ovih industrija i drugih sektora ekonomije, jer su ulaganja značajna. Nadalje, nova preduzeća mrežnih industrija su korporacije koje uglavnom izlaze na finansijska tržišta radi investicija i time potiču razvoj finansijskih tržišta, te pokreću veliki broj novih investitora. U praksi je vidljivo da su vrijednosni papiri preduzeća iz mrežnih industrija veoma traženi, što predstavlja veliku prednost za novi investicijski ciklus, nakon obavljene monetizacije putem koncesije.

Transformacija vlasničke strukture u procesu privatizacije u poređenju sa monetizacijom putem koncesije, gdje se vlasništvo ne mijenja, ključna je prednost (pravna i suštinska) iz koje proizilaze sve druge uporedne razlike.

OPĆENITO O TRANSFORMACIJI KAPITALAI PREDUZEĆA

Kapital sa svojom vrijednošću i strukturom je ključni faktor raznih oblika transformacije, a za monetizaciju putem koncesije to je od posebne važnosti, jer koncesionar preuzima kapital i kompletan proizvodni proces. Vezano s tim, važna je vlasnička i upravljačka struktura kapitala, te struktura faktora proizvodnje i tržište, jer se na toj osnovi, uz ostalo, zasniva procjena vrijednosti za transformaciju. Vlasnička i upravljačka strukturapreduzeća su

---

značenje: „1) U finansijskom menadžmentu preduzeća ili organizacije to je pretvaranje sredstava u novac..., a sredstva će biti monetizirana“, a „2).

U monetarnom menadžmentu vlade to je printanje novca, bazirano na sigurnim rezervama i distribucija istog kroz bankarski sistem. Generalno govoreći, termin je primjenjiv kad god se imovina ili sredstva pretvaraju u novac“ (Avon, USA, 2001. The Complete Investment and Finance Dictionary, Adams Media, str. 424.)

međuzavisne, pa je struktura uprave vezana za vlasničku strukturu, gdje se upravom smatraju nadzorni odbor i uprava preduzeća. Razumijevanje prakse ovih struktura je najbolje kod korporativnog načina upravljanja, gdje je jasno postavljena struktura vlasništva i struktura upravljanja.

„Prvi korak razumijevanja ponašanja velikih korporacija jest shvaćanje da su one većinom „u javnom vlasništvu”. Korporativne dionice može kupiti bilo ko, a vlasništvo je rasprostranjeno na mnogo ulagača...S obzirom na to da su dionice velikih tvrtki raspršene, vlasništvo je obično odvojeno od nadzora. Pojedini vlasnici ne mogu jednostavno utjecati na akcije velikih korporacija. I dok dioničari tvrtke biraju odbor direktora–skupina ljudi iz tvrtke i stručnjaka izvan nje– plaćeni menadžment donosi glavne odluke o korporativnoj strategiji i svakodnevnom poslovanju”³⁸.

Navedeno pokazuje koliko je važna upravljačka struktura (menadžment) u jednom preduzeću kao i njena transformacija. Uzajamna veza vlasnika i preduzeća je veoma jaka i po vlasničkoj i po upravljačkoj strukturi. Obje ove strukture su važne za transformaciju kapitala, jer se radi o pravu vlasništva i pravu raspolaganja (upravljanja) kapitalom ili preduzećem. S obzirom, da vlasnička struktura određuje učesća i prava odlučivanja o kapitalu, potrebno je prije svake transformacije uraditi procjenu vrijednosti kapitala ili preduzeća, jer je to važno za donošenje odluka, pregovore i postizanje realne protuvrijednosti za sve strane u ovom procesu. Svaka strana želi da zna sve elemente i vrijednosti kapitala, proizvodnje i druge elemente poslovanja, jer su interesi i jednih i drugih usmjereni ka što uspješnijim pregovorima i konačnom dogovoru.

³⁸Paul A. Samuelson i William D. Nordhaus, *Ekonomija*, 18. izdanje, MATE d.o.o. Zagreb (Copyright by The McGraw-Hill Companies, Inc.), 2007. g. str. 193.

Procjena vrijednosti kapital preduzeća je jednostavnija, nego procjena preduzeća ukupno, i iskazuje se kao: ukupni kapital (aktiva umanjena za kratkoročne obaveze), sopstveni kapital (aktiva umanjena za kratkoročne i dugoročne obaveze) i kapital više vlasnika (aktiva umanjena za sopstveni kapital i kapital ostalih vlasnika). Metode procjene kapitala preduzeća su različite, a mogu biti: *statičke, dinamičke i kombinirane*.

U statičke metode procjene kapitala spadaju: metoda knjigovodstvene vrijednosti, metoda korigirane knjigovodstvene vrijednosti, metoda reproduktivne vrijednosti (troškovna ili metoda netovrijednosti) i metoda likvidacione vrijednosti.

Metoda knjigovodstvene vrijednosti utvrđuje knjigovodstvenu vrijednost (poslovna aktiva umanjena za iznos gubitka svih drugih obaveza), a metoda korigirane knjigovodstvene vrijednosti, također, utvrđuje knjigovodstvenu vrijednost, s tim što je korigira za utvrđene latentne rezerve (potcijenjanje aktive i precjenjivanje pozicija pasive) i skrivenog gubitka (precjenjivanje aktive i potcijenjivanje pozicija pasive). Ova druga metoda je vrlo bitna jer može doći do vještačkog smanjenja vrijednosti kapitala (skriveni gubitak veći od latentnih rezervi), odnosno povećanja vrijednosti kapitala (latentne rezerve veće od skrivenih gubitaka).

Metoda reproduktivne (tržišne) vrijednosti (troškovna ili metoda netovrijednosti) ima za cilj stvarnu tržišnu procjenu vrijednosti kapitala i zasniva se na procjeni svih pozicija aktive i pasive, a u procjeni koristi realne tržišne parametre.

Metoda likvidacione vrijednosti je kao i metoda knjigovodstvene vrijednosti, a koristi se u slučaju likvidacije za utvrđivanje likvidacione mase i obaveza preduzeća.

U dinamičke metode procjene kapitala spadaju: metoda kapitalizacije netodobitka i diskontne metode.

Metoda kapitalizacije netodobitka za osnovu obračuna uzima buduće planove i namjere preduzeća u poslovanju, te njegove buduće ostvarene (kapitalizirane) rezultate prema tržišnim vrijednostima. Na dobivene veličine budućeg poslovanja primjenjuje se obračun (diskont) po vremenskoj vrijednosti novca. Finalni rezultat (vrijednost preduzeća) odnos je netodobitka i cijene kapitala.

Diskontne metode, također, koriste vremensku vrijednost novca da bi diskontovanjem buduće rezultate preduzeća svele na sadašnje stanje. Moguće je raditi diskontovanje netodobitka i neto novčanih tokova.

Procjenavrijednostipreduzeća uključuju, osim ukupne vrijednosti kapitala (opipljiva aktiva), i druge vrijednosti (neopipljiva aktiva) kao što su: znanje, iskustvo, tradicija, intelektualno vlasništvo, tržiše, koncesijska, licencna prava i sl. Procjenu vrijednosti preduzeća ili dijela preduzeća obavljaju stručnjaci (procjenitelji) s posebnim znanjem iz ove oblasti. Tržišna vrijednost preduzeća postignuta javnim konkursom, iako je najprihvatljivija, nije uvijek objektivna i potrebni su korektivni faktori za postizanje boljih uslova monetizacije, a to se može postići samo ako je kvalitetno urađena stvarna procjena vrijednosti preduzeća.

Procjena vrijednosti kapitala i preduzeća predstavlja temeljne veličine za odlučivanje, pregovoranje i druge aktivnosti procesa monetizacije. Važna analitička i ocjenjivačka aktivnost za vlasnika i koncesionara u pripremi za transformaciju je sveobuhvatna procjena, *due diligence*, koja obuhvata: makro-ekonomski aspekt, poreski sistem, propise, pripadajuću industriju, okoliš i sl., te posebne faktore preduzeća, kao što su: menadžment, ljudski potencijali, imovina, proizvodnja, tehnologija, oprema, marketing i dr. To pomaže da se vidi kompletno očekivano poslovanje, kretanje dobiti, troškovi finansiranja, koncesijske naknade, ulaganja

i dr. Prilikom primjene ovog pristupa bitno je razumijevanje poslovanja preduzeća koje je predmet transformacije, gdje treba odgovoriti na mnoga pitanja, uzimajući u obzir rizike, trend poslovanja, povrat uloženi sredstava i drugo. Znači, u ovom procesu (*due diligence*) provodi se dubinska analiza prošlosti i predviđa status i buduće poslovanje preduzeća. Ovu analizu radi tim stručnjaka različitih profila: pravnici, finansijeri, stručnjaci za ljudske resurse, tehnolozi, IT stručnjaci itd. Ukupni rad tima sadržanje u konačnom dokumentu procjene nazvanom „*Due diligence report*“.

OBLICI TRANSFORMACIJE U MREŽNIM INDUSTRIJAMA

Transformacija u mrežnim industrijama predstavlja promjenu vlasničke i (ili) upravljačke strukture kapitala ili preduzeća, s ciljem postizanja finansijskih ili drugih efekata, općenito, a može se realizirati na više načina s različitim efektima. Mogući su različiti stepeni promjene strukture, kao naprimjer, transformacija samo upravljačke strukture, a ne i vlasničke, što je slučaj kod koncesijskog pristupa ili promjena i vlasničke i upravljačke strukture, što je slučaj kod prodaje (privatizacija). Stepen i vrsta transformacije zavisi od odluke vlasnika ili zakonodavca, te drugih okolnosti.

Transformacija može biti: *ugovorna*, *neugovorna* i *transformacija putem tržišta kapitala*.

Ugovorna transformacija preduzeća je u obliku: prodaje, spajanja, razdvajanja, udruživanja, te u raznim oblicima tehnoloških povezivanja i sl. Kod ovih oblika transformacije prisutni su poslovni interesi i uvijek se radi o slobodnom ugovornom obliku, bez obzira što je to nekada posljedica zakonskih odredbi ili odluka vlade, kao što su, naprimjer, zakonska odredba najnižeg nivoa kapitala

(sensus), privatizacija državne imovine, stečajni i likvidacijski postupak i sl.

Neugovorna transformacija je vezana za određena društvena uređenja i zakone, a odnosi se na: nacionalizaciju, konfiskaciju, denacionalizaciju, eksproprijaciju, pretvorbu, npr. društvene imovine u državnu, sudske presude i sl.

Ove dvije grupe transformacija su različite po karakteru, načinu i obimu, a ovdje je bitna prva grupa, ugovorni oblik transformacije. što je u sažetom obimu obrađeno u nastavku teksta.

Transformacija putem tržišta kapitala postiže se putem vrijednosnih papira – dionica, koje, prema kategorijama kapitala, mogu biti obične i preferencijalne. I jedne i druge dionice predstavljaju skup prava u određenom preduzeću. Ta prava odnose se na stepen vlasništva preduzeća, odnose među dioničarima, pravo glasanja, dividendu, zatim prava u slučaju stečaja i druga prava, koja moraju unaprijed biti poznata. Preferencijalne dionice u pogledu prava daju određene prioritete u odnosu na obične dionice. Vlasništvo u korporacijskim organizacijama je najpogodnije za ove transfere, što potvrđuje praksa širom svijeta. „Vlasništvo korporacija je uspostavljeno putem prodaje dionica. Početni vlasnici preduzeća daju dio preduzeća ljudima koji je snabdijevaju s kapitalom, tako da i oni postaju „dio“ preduzeća: oni su dioničari. Ako preduzeće emituje 2.000.000 dionica, naprimjer, jedan pojedinac vlasnik 100.000 dionica je ovlašten (prema 100.000/2.000.000) sa 5 procenata profita preduzeća i 5 procenata glasova odlučivanja u radu preduzeća“³⁹.

U svakoj transformaciji upravljačka i vlasnička struktura se mijenjaju srazmjerno iznosu transformacije kapitala ili preduzeća. Kod transformacije putem koncesije mijenja se samo upravljačka struktura za ugovorenovrijeme.

MONETIZACIJANASPRAM PRIVATIZACIJE

Privatizacija je najčešći oblik transformacije i slična joj je monetizacija putem koncesije, ali nije ista. Monetizacija ima značajne prednosti, naročito mrežnim industrijama, pa je iz tog razloga bitna analiza i poređenje ova dva oblika transformacije.

Privatizacija je proces transformacije državnog vlasničkog i upravljačkog prava u privatno pravo, odnosno privatni posjed. Pravo vlasništva je univerzalno i ne postoje uslovi za njegovo korištenje i kontrolu. Iz tog razloga je značajno istražiti poziciju mrežnih industrija (naročito strateških) u procesu privatizacije u odnosu na proces transformacije putem koncesije.

Ciljevi privatizacije u mrežnim industrijama su različito postavljeni.

Prvi i osnovni cilj privatizacije u ovim industrijama, kojim se opravdava sve ostalo, jeste eliminacija monopola, te uvođenje konkurencije. Privatizacija je svojevremeno dobila punu podršku i zbog lošeg stanja u javnim preduzećima u pogledu neefikasnosti, troškova, plaća, velikog broja zaposlenih, visokih troškova, kvaliteta usluga i sl. Smatralo se da dolaskom privatnog sektora to sve nestaje i da će sistem biti potpuno uređen. Međutim, u praksi su mnogi privatizacijski procesi donijeli razne i neočekivane negativnosti.

Vlade, u mnogim zemljama, su imale svoj interes da propagiraju i forsiraju privatizaciju, između ostalog, i zbog novca koji bi dobili prodajom preduzeća, a koji se uglavnom koristio za pokrivanje finansijskih nedostataka. Na taj način, ove zemlje su trajno izgubile vlasničko pravo i pravo upravljanja ovim strateškim sektorima, postali su ovisni, bez mogućnosti uticaja na razvoj i dalju prodaju, te dolazak novog vlasnika, pa i onog politički nepoželjnog.

Obećanja i ciljevi privatizacije u većini slučajeva nisu postignuti i mnogi traže poništenje privatizacije, naročito u

³⁹Joseph E. Stiglitz and Carl E. Walsh, Principles of Macro-Economics, IV izdanje New York, 2005. g. str. 172.

komunalnim mrežama. Strateška imovina se bitno razlikuje od druge imovine, te u interesu države i građana, zahtijeva posebnu pažnju i tretman.

„Bosna i Hercegovina i Hrvatska su u procesu pristupanja ili su već pristupile mnogim organizacijama koje, među ostalim, uvjetuju prihvatanje i provođenje pomenutih pravila. Pravila i instrumenti primjene su isti, a jedan od instrumenata koji su forsirani jeste privatizacija državne imovine. Međunarodna zajednica navodi da se time želi postići liberalizacija i otvorena tržišna konkurencija, a ukloniti monopol i uticaj aktuelne politike“⁴⁰. Međutim, jasno je da privatizacija nije jedini način za postizanje postavljenih ciljeva i da se to može postići i na drugi način, kao što je monetizacija putem koncesije.

Monetizacija putem koncesije predstavlja proces promjene upravljačke strukture s ciljem povećanja finansijskih mogućnosti, poboljšanja kvaliteta javnih usluga, upravljanja, eliminacije monopola i dr. To pruža šansu velikom broju preduzeća da iskoriste svoje iskustvo i znanje, te daje povoljnost korisnicima usluga da za istu cijenu taksi (naknada) koje plaćaju imaju bolje usluge. S druge strane, ovaj proces u datim okolnostima, znači uvođenje tržišnih principa poslovanja u mrežnim industrijama, a finansijski je vrlo interesantan i dinamičan s aspekta ulaganja. Ovim putem ulagači žele da ulože u dugoročne projekte sa osnovnim zahtjevom da se uloženi novac vrati uz određenu zaradu, a javni sektor želi da ovim partnerskim odnosom proširi finansijske izvore za ukupni ekonomski razvoj, da poveća obim i kvalitet usluga, smanji troškove i slično. Monetizacija pokazuje veliku sličnost sa privatizacijom, ali i prednosti monetizacije naspram privatizacije u pogledu kontrole i nadležnosti vlade.

---

⁴⁰ Izet Bajrambašić „Strateška državna imovina zahtijeva poseban tretman”, Poslovnitjednik “Lider”, Zagreb, 2008. g., br. 145, str. 69.

Tabela 1. Pregled uporednih karakteristika privatizacije i monetizacije putem koncesije umrežnim industrijama

Autor: istraživački rad

KRITERIJI POREĐENJA	PRIVATIZACIJA	KONCESIJSKI MODEL
1. Vlasnička struktura	Potpuna transformacija	Nema transformacije
2. Upravljačka struktura	Potpuna transformacija	Potpuna transf. na određeni vremenski (koncesijski) period
3. Finansijska naknada	Protuvrijednost procijenjene vrijednosti preduzeća	Dogovorena naknada prema procjeni vrijednosti preduzeća
4. Eliminacija monopola i postizanje konkurencije	Da, ali zavisi od niza drugih faktora	Da, ali zavisi od niza drugih faktora
5. Djelimično učešće javnog sektora u upravljanju pred. nakon transformacije	Nije ostvarivo	Ne primjenjuje se, ali je ostvarivo prema ugovoru o transformaciji
6. Poslovni rezultati	Poboljšanje	Poboljšanje
7. Kontrola poslovanja	Uobičajena zakonska kontrola	Uobičajena zakonska kontrola i kontrola predviđena ugovorom
8. Smanjenje troškova i broja zaposlenih	Da	Da
9. Poboljšanje kvaliteta usluga	Da	Da
10. Nova ugovorna transformacija	Da, dozvoljena bez ograničenja	Ne, ili samo u okviru ugovora o transformaciji
11. Nova transformacija putem tržišta kapitala	Da, dozvoljena bez ograničenja	Da, ali samo u okviru ugovora o transf. (npr. obveznice)
12. Raskid ili odustajanje od ugovora	Nije predviđeno	Da, predviđeno je
13. Transformacija obrnutog smjera	Ne	Da, nakon isteka koncesijskog perioda
14. Ispunjenje obaveza iz ugovora	Da, ali su instrumenti predviđeni ugov. nedovoljni	Da, predviđeni instrumenti ugovora su dovoljni

Prilikom privatizacije nova kompanija postaje vlasnik i nezavisna je u pogledu poslovanja, zatim novih transakcija, bez obaveze transformacije u obrnutom smjeru (povrat), a što nije slučaj sa monetizacijom. Transformacija vlasničke strukture u procesu privatizacije u poređenju sa monetizacijom, gdje se vlasništvo ne mijenja, ključna je pravna i suštinska razlika iz koje proizilaze i sve naknadne uporedne razlike. Važno je primjetiti i naglasiti razliku u pogledu vladinog uticaja, što pokazuju kriteriji: kontrola poslovanja, djelimično učešće javnog sektora u upravljanju preduzećem nakon transformacije, transformacija putem tržišta kapitala, nova ugovorna transformacija, transformacija obrnutog smjera i sl.

Operativni poslovi i ciljevi su uglavnom isti, što pokazuju kriteriji: eliminacija monopola i postizanje konkurencije, poslovanje, smanjenje troškova i broja zaposlenih, poboljšanje kvaliteta usluga i sl. Detaljnijom analizom razlika, odnosno prednosti i nedostataka privatizacije i monetizacije putem koncesije, može se zaključiti da koncesijski pristup pokriva sve ili veliku većinu nedostataka procesa privatizacije, a zadržava njene prednosti i ciljeve. To je ujedno najveći razlog da se transformacija u strateškim mrežnim industrijama obavlja putem monetizacije putem koncesije, a ne putem privatizacije.

ZAKLJUČAK

Transformacija putem koncesije ima značajne prednosti u odnosu na privatizaciju posebno u oblasti strateških mrežnih industrija, jer se putem ovog procesa mijenja upravljačka, a ne i vlasnička struktura. Iako različita, oba ova procesa se realiziraju s ciljem pribavljanja i povećanja finansijskih sredstava, poboljšanja kvaliteta javnih usluga, upravljanja, eliminacije monopola i dr. To daje povoljnost korisnicima usluga da za istu cijenu koju plaćaju imaju bolje usluge, a vladi daje mogućnost sticanja novih finansijskih

sredstava, jer je to dobar način povećanja stranih i domaćih izvora finansiranja, odnosno ulaganja. Dakle, monetizacija daje mogućnost vladi za sticanje novih finansijskih sredstava bez dodatnih zaduživanja i bez gubitka vlasništva nad monetiziranom imovinom. Ova finansijska sredstva mogu značajno putem domaćih i stranih ulaganja unaprijediti proizvodnju, povećati zaposlenost i izvoz, što doprinosi rastu BDP domaće ekonomije. Monetizacija putem koncesije pruža zadovoljavajuće finansijske koristi za vladu i koncesionara. Prednosti ovog modela transformacije u odnosu na privatizaciju su značajne u svakom pogledu, a posebno jer seostvaruju svi ciljevi, kao u privatizaciji, a ne gubi se potpuna kontrola i vlasništvo vlade (javnog sektora).

LITERATURA:

1. Joseph E. Stiglitz and Carl E. Walsh, 2005. g. *Principles of Macro-Economics*, IV izdanje New York, str. 172.
2. Paul A. Samuelson i William D. Nordhaus, 2007. *Ekonomija*, 18. izdanje., Zagreb: MATE, str. 193.
3. Izet Bajrambašić, 2008. „Strateškadržavnaimovinazahtjevaposebantretman”, Poslovnitjednik “Lider”, Zagreb, br. 145, str. 69.
4. Colchester, UK, 2005. *Transportation Finance Review, Euromany Institutional Investor, str 11.*
5. Avon, USA, 2001. *The Complete Investment and Finance Dictionary*, Adams Media,
6. RAK, 2011. *Telekomunikacijski pokazatelji Bosne i Hercegovine za 2010. godinu*, 09.05.2011. godine
7. Confidad.o.o. Sarajevo (vanjskirevizor), 2011. *Godišnjiizvještajposlovanjuemitenta „BHTelecom” d.o.o.Sarajevo za 2010. godinu*, (<http://www.bhtelecom.ba>)
8. BDO d.o.o. Beograd(vanjskirevizor), 2011. *Izvještaj o poslovanju za 2010. godinu, Telekom Srbije, Beograd*, (<http://www.telekom.rs>)

DEFINIRANJE PRETPOSTAVKI RAZVOJA TURIZMA I TERMINOLOŠKA DISTINKCIJA KLJUČNIH POJMOVA U KONTEKSTU DRUŠTVENO - EKONOMSKIH PROMJENA

DEFINING ASSUMPTIONS OF TOURISM DEVELOPMENT
AND TERMINOLOGICAL DISTINCTION OF KEY TERMS IN THE
CONTEXT OF SOCIAL AND ECONOMIC CHANGES

Iris Mihajlović

SAŽETAK

Naslov ovog rada upućuje na kompleksnost istraživane problematike koja pridonosi rasvjetljavanju kategorijalnih pojmova i pretpostavki od kojih je sazdan fenomen turizma. Ishodišna osnova temelji se na brojnim stavovima teoretičara turizma, od kojih neki podržavaju pristup u definiranju turizma kao industrije imajući naglasak na ekonomskom ili holističkom aspektu koji definiranjem kategorija turista, pripadajućih potreba i turističkih proizvoda u sprezi snaga inovativnih čimbenika i stvaranja novih uvjeta i pretpostavki determiniraju sutavni pristup turizmu. Težište doprinosa ovoga rada je u lakšem razumijevanju društveno – ekonomskih promjena, koje su u jednom trenutku inicirale kretanja ljudi u prostoru koja poprimaju atribut turističkih, koje su uvjetovale razvoj i nastavile evoluciju pojava oblika turizma koji smisao i suštinu crpe iz društvenih potreba, potreba turista – kao pojedinaca, te „potreba“ profitno orijentiranih tržišnih subjekata a koji iz navedenih okolnosti i mogućnosti pripadajućih tehnologija stvaraju vlastite prednosti, temeljeći na istima svoje ekonomske koristi. Kritičkom analizom iznesenih stavova nadalje, jasno se argumentiraju rezultati kao posljedice razvojnih procesa, razvidni transformacijom turističkih potreba i proizvoda, a kojim

u kontekstu predstavljaju dodatni poticaj znanosti u istraživanju mogućnosti i daljnjeg razvojnog smjera ovog fenomena.

Ključne riječi: turizam, društveno – ekonomske promjene, turističke potrebe, turistički proizvod, tehnologija

Keywords: tourism, socio - economic changes, travel needs, tourist products, technology

ABSTRACT

The title of this paper refers to the complexity of the studied problem that contributes to clarify categorical concepts and assumptions that constitute the phenomenon of tourism. Underlying base starts from numerous opinions of theorists of the tourism. Some attitudes justify the approach to defining tourism as an industry from the economic point of view. From the holistic point of view, defining categories of tourists and the associated needs, defining tourism products in combination of innovative power factors that create a new terms and condition, represent the starting point systematic approach to tourism. Pursuant to the above, the focus of the contribution of this paper is to facilitate the understanding of the socio – economic change, that have initiated the movement of the people who become „touristic“. The

changes and conditions have continued evolution of forms of tourism that derive the sense and substance of social needs, secondary needs for travel and leisure, including the „need“ of providers and other profit – oriented commercial entities that according to opportunities and associated technologies create the ability for proving advantages, basing on the fact its economic benefits. Critical analysis of the views expressed on, clearly argue the results as a consequences of the development process, reflecting the transformation of tourist needs and related products which, in that context, represents an additional incentive of scienc, researching opprortunities and direction for further development of this phenomenon.

UVOD

Pojmovno determiniranje fenomena turizma ne može se otrgnuti od vremena u kojem su se stvorile pretpostavke njegova razvoja. Društveni i ekonomski razvoj razvidan je u povećanoj urbanizaciji, nastanku metropola poput novih civilizacija na asfaltu, te pripadajućim višim standardima života koji determiniraju njegovu kvalitetu. Razine tehnoloških dostignuća stvarale su okvire u vidu mogućnosti prema kojima se u određenom trenutku javio interes, dovoljno jakog intenziteta, kod dovoljno velike grupe ljudi koja se iz osobnih razloga i motiva uključila u migratorana kretanja prema odredištima koja su im svojim sadržajima pružala zadovoljstvo svojih potreba. Suvremena kretanja ostavljaju trag na razvoj turizma, davaju drugu dimenziju ovoj pojavi, a kroz činitelje –inovativne pokretače imaju velik utjecaj kako na strani turista, tako i na strani subjekata turističke ponude. Analiza fenomena turizma na spoznajno – teoretskoj razini također se ne može distancirati od događaja i pripadajućeg vremena, prikupljajući informacije i pri tom analizirajući pripadajuće promjene, potom razvidne kroz nove spoznaje. Razvojne pretpostavke i

ograničenja davali su priliku znanstvenicima iz područja turizma za procjenu i donošenje zaključaka kroz raščlambu temeljnih pretpostavki, spoznavši kauzalitet kroz njihov međuodnos, a sloboda rasuđivanja u okviru istog vremena izoštravala je spoznajne nijanse pojedinaca u svom izričaju kroz definiranje ovog kompleksnog pojma.

POJMOVNO ODREĐENJE TURIZMA KAO DRUŠTVENOG FENOMENA

Moglo bi se reći kako su društveno – ekonomske mogućnosti, determinirane prostornim i vremenskim činiteljima, imale za posljedicu grupiranje sličnih ili različitih znanstvenih spoznaja u odnosu na fenomen turizma. U skladu sa istaknutim, eminentno je stajalište prema kojemu se smisao turizma analizira u kontekstu divergetnosti turističkog tržišta te pripadajućih odnosa uvjetovanih specifičnstima turističke ponude i turističke potražnje i posljedicama koje je taj odnos zatekao ili bio razlogom promjena u prostoru. U tom kontekstu upečatljiv je naglasak na sudionicima procesa promjena (sa strane oba tržišna pola) koji na osobnoj ili na šire-društvenoj razini javnog interesa kroz vlastitu transformaciju, transformiraju i okruženje. Istaknuta misao nailazi na podršku kod autora koji proučavaju turizam u kontekstu migratorne pojave koja snagom svoga djelovanja među ljudima na obje strane, u prostoru stvara posljedice, uključujući pritom pretpostavke razvidne poput aktivnosti koje rezultiraju potrebnim uvjetima, a o čemu svjedoči interaktivan odnos na razini pshičkih, psiholoških i socioloških utjecaja sudionika turističke potražnje i stanja kakva isti zatječu u prostoru (Vukonić i Keča, 2001., 17). Ishodišnu osnovu za potrebe analize i proučavanja ekonomskih učinaka turizma označava definicija turizma istaknutih teoretičara Hunzikera i Krapfa prema kojima je turizam skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja

nekoj mjestu, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s takvim boravkom nije povezana nikakva gospodarska djelatnost⁴¹ (Pirjevec, B., 2008., 13). Autori Cracco, Caralo, Guadavliequlo i Tucci također se zalažu za istaknutu definiciju turizma, dajući pri tom naglasak na ciljeve boravka turista u destinaciji i načine kojima se realiziraju isti (Antunac, I., 2001).

Prema Burkartu i Medliku očito je razlikovanje konceptualnih i tehničkih definicija. Autori ističu kako koncept turizma pruža uvid u teoretski rad rasvijetljavajući pritom karakteristike fenomena po kojima se on, iako sličan, znatno razlikuje u odnosima koje uzrokuje (Burkart i Medlik 1974., 39). Pritom je naglasak na terminološkom razgraničenju osobitosti koje konstituiraju i potiču odnose razvidne u okviru fenomena turizma koji okuplja brojne aktivnosti, uz intrese potpuno suprotne od onih koje radno stanovništvo ima i koristi u mjestu boravka; uz povremeno kretanje ka destinacijama koje su posjećene iz razloga, za poslovne obveze sudionika turističkih kretanja. Izniman znanstveni doprinos ovih teoretičara turizma sadržan je u pristupu turizmu kao fenomenu koji je kompleksan a na koji autori ukazuju kroz ispreplitanje funkcija i aktivnosti, izravno ili neizravno vezanih za turizam, a koje pojedinac preuzima u ovisnosti o novoj ulozi – turistu, koja mu se dodjeljuje boravkom u u određitu. Na tragu izrečenoga, povlačeći paralelu između potreba, aktivnosti i oblika ponašanja turista u destinaciji, sljedeća grupa autora aludira na bihevioralni pristup ovom fenomenu. Zastupajući svoja antropološka i sociološka stajališta, Jafari konstatira da je turizam studija čovjeka izvan mjesta svog stalnog boravka u

aktivnostima koje odgovaraju njegovim potrebama imajući u vidu i utjecaje koje taj boravak ima na socio-kulturološko, ekonomsko i fizičko okruženje (Theobald, W. F., 2001). Iako se sociološka gledišta s obzirom na kompleksnost i širinu analize činitelja i suvremenih procesa koje uzrokuju među pojmovima i kategorijama razlikuju od antropoloških koja u proučavanju društvenih pojava i pripadajućih utjecaja naglasak daju na kauzalnost činitelja kojima se determiniraju utjecaji na pojedinu kulturu (Ware i sur., 1969). Među autorima koji također zastupaju istaknuta stajališta su Cohen, Smith, de Kadt, Young, Turner, Ash, Pearce i Pizam (Vukonić i Keča, 2001). Goeldner i Ritchie definiranjem turizma naglašavaju značenje poticaja u destinaciji ključnih za odabir iste, razvidnih kroz aktivnosti, pogodnosti i događaje kojima se zadovoljavaju potrebe za putovanjem (Goeldner i sur., 2009.) Za Mathiesona i Wall-a, ograničavati definiciju turizma na razinu isključive identifikacije s industrijom nema smisla o čemu svjedoči narav turizma i posljedice koje ostavlja na prostor kroz brojne aktivnosti koje graniče s turizmom ili su njegov isključiv dio, uključenost nositelja ponude u destinaciji (Wall i Mathieson, 2006.), a u skladu sa heterogenim ponašanjem turista koje se profilira u skladu s mogućnostima i trendovima na strani potražnje u nove pojavne oblike. Značenje istaknute definicije ukazuje na brojnost područja koja obuhvaća potrošnja sudionika turističkih kretanja. U konačnici broj područja s kojima graniči i preklapa se smislo turizma proporcionalna je primicima koji determiniraju turističku potrošnju sukladno očekivanjima turista (Wall i Mathieson, 2006.).

Prema Leiperu tri su pristupa u definiranju turizma: ekonomski, tehnički i holistički (Burkart i Medlik, 1974.). Ekonomske definicije proučavaju turizam s aspekta posla i industrije, tehničke definicije identificiraju turiste da bi pružili jednaku osnovu u prikupljanju podataka posebice

⁴¹Definicija turizma prema Hunziker, W., Krapf, K., koju su iznijeli u svom kapitalnom djelu „Die Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehr Lehre“ Polygraphischer Verlag AG Zurich, 1942.; a koja je prihvaćena i nadopunjena od strane Međunarodnog udruženja znanstvenih turističkih stručnjaka (AIEST) 1954. godine

ako se uzme u obzir značenje novog pristupa metodologiji i prihvaćanje modela kojima je olakšana raščlamba podataka i kvantifikacija dokaza (Ware i sur., 1969.), dok se holističkim definicijama zaokružuje cjelokupni smisao sustava u kojima djeluju subjekti. S aspekta tehničkog značenja prema Burkartu i Medliku bitno je razgraničenje **svrhe i razloga** putovanja, definiranje vremena kojim se determinira atribut posjetitelja odnosno turista u odnosu na trajanje putovanja, (minimalnog, ne kraćeg od 24 sata i maksimalnog, ne duljeg od 365 dana), pri čemu se pozornost treba usmjeriti i na djelomične situacije pri kojima se miješaju osobine pojedinih kategorija i odnosa koje obilježavaju putovanje, mijenjajući ulogu sudionika u prometu ovisno o situaciji (Burkart i Medlik, 1974., 41). U sistematizaciji pristupa analize dimenzija putovanja, svojim se stavovima pridružuje i Theobald, koji na svojstven način pridonosi rasvjetljavanju ključnih kategorija u okviru turizma, uključivši udaljenost destinacije od mjesta stalnog boravka turista, način prijevoza, te mjesto stalnog boravka posjetitelja u analizu (Theobald, 2001., 9). Među teoretičarima turizma prema kojima se smjer istraživanja temelji na analizi utjecaja udaljenosti na turistički razvojbrajaju se Meyer, Miller, Perdue, Gutske, Shefty, Lerman i Kottke (Vukonić i Keča, 2001.). U kontekstu turizma i antagonizma značajki obaju tržišnih polova, turističke ponude i turističke potražnje, turistička kretanja se mogu opisati kao aktivnosti razvidne u masovnim sezonskim migracijama turista usmjerenijim ka specifičnijim odredištima koja sadržajno mogu odgovoriti sve sofisticiranijim zahtjevima turista. Uvažavajući recentna znanstvena mišljenja teoretičara iz područja turizma, danas se općeprihvaćenom drži definicija turizma koju predlaže UNWTO prema kojoj turizam uključuje aktivnosti proizašle iz putovanja i boravka osoba izvan njihove uobičajene sredine ne duže od jedne godine radi odmora, poslovnog putovanja i drugih razloga nevezanih uz

aktivnosti za koje bi primili ikakvu naknadu u mjestu posjete (Goeldner i sur. 2009).

PRETPOSTAVKE RAZVOJA TURIZMA

Razvoj turizma potaknut je stvaranjem novih mogućnosti razvidnih u slobodnom vremenu i slobodnim novčanim sredstavima. Istaknute mogućnosti poticaj su evoluciji potreba koje poprimaju karakter sekundarnih, a koje svojim karakteristikama visoke razine supstitucije utječu kako na mogućnost odgode u podmirenju, tako i na mogućnost pribavljanja alternativnog proizvoda koji svojom korisnošću zadovoljava istu ili sličnu potrebu. U tom kontekstu može se govoriti o turističkim potrebama, turistu i turističkom proizvodu. Mogućnosti izbora i odgode, karakteristike su sekundarnih potreba, a elastičnost razvidna u kontekstu supstitucije jednog turističkog proizvoda drugim potiče niz činitelja na turističkom tržištu koji izravno predstavljaju poticaj stvaranju konkurentnih tržišnih uvjeta, grupiranju i integriranju subjekata kao „istorodnih“ davatelja usluga ili različitih ali koji iz svog komplementarnog odnosa „crpe“ svoju ekonomsku korist.

Sredinom 19.-tog stoljeća, društvene prilike i znanstveno-tehnološke mogućnosti su stvorile uvjete i time utjecale na preobrazbu povijesno-izvorne misije putovanja definiravši ga u početku kao tehnički oblik izvedbe prijevoza i „transporta“ čovjeka od ishodišne do odredišne točke, a potom, kasnije (upotpunjenog pogodnostima specifičnih motiva i resursa u destinaciji), kao sastavnicu novih doživljaja koji na svojstven način postaje aktivni element. Takvo nešto zahtijevalo je pretpostavke tj. uvjete u kojima bi se zadovoljavanje obostranih interesa moglo dogoditi kroz razmjenu između zainteresiranih strana. Alfier je pritom upozorio na potrebu strogog diferenciranja putovanja iz davne prošlosti i putovanja što čine suvremeni turizam, te smatra kako se ne može dokazati

njihova međusobna genetska i razvojna veza, jer se putovanja u prošlosti i turistička putovanja bitno razlikuju (Alfieri, 1994., 18). I prema S. I. Z., Marković, suvremeni turizam u koji je uključen značajni dio čovječanstva, bitno se razlikuje od analognih pojava u prošlim etapama društvenog razvitka. Autori navode da razina društveno-ekonomskog razvoja obilježava povijesnu etapu u razvoju čovječanstva karakterističnih tehničko-tehnoloških pretpostavki, određenih uvjetima poput načina rada karakterističnih za pojedino razdoblje, a razvidnih kroz odgovarajući način proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje. Iz toga ne umanjuju ni značenje pojava „analognih turizmu“ za koje smatraju da im se značenje veže za ondašnje mogućnosti i razinu društveno-ekonomskog razvoja po pojedinoj etapi. To potvrđuju kada pojam putovanja vežu za pojedine vremenske etape obilježene tehničkim mogućnostima prijevoza ograničenog razinama proizvodnih odnosa i tehničkog napretka. Naglašavaju kako su način putovanja i sadržaji bili prilagođeni prilikama i uvjetima vezanim uz pojedina vremenska razdoblja (Marković, S. I. Marković, Z., 1967., 18). Dok Leiper turizam analizira s aspekta industrije⁴² koju konstituiraju subjekti i pripadajući odnosi svih nositelja turističke ponude, a turistički razvoj gleda kroz prizmu kategorijalnih odnosa subjekata turističke ponude koji prilagodbu marketinškog spleta temelje na varijacijama potreba različitih tržišnih segmenata, Higgins-Desbiolles čini odmak od „marketizacije“ koja je dominirala u neoliberalnoj eri u drugoj polovici 20. stoljeća, stavljajući turizam u kontekst društvene snage. Prema autorici turizam je u kontekstu modernog shvaćanja kao društvene snage razvidan još u razdoblju 19. stoljeća u okvirima društvenih potreba, a koje su odgovarale razini društvenog razvoja i pripadajućih okolnosti kojima se trebalo prilagoditi (Higgins-Desbiolles,

2006.). Danas u 21.-om stoljeću turizam mora dati naglasak na razine diversifikacije, specijalizacije sadržaja turističkih proizvoda shodno brojnim potrebama uz razinu osjetljivosti na društvene potrebe, brigom o javnom dobru i osviještenost u smislu savjesnog odnosa prema okruženju. Walton ističe kako je za budući razvoj turizma posebno važno pronaći ravnotežu između profitabilnosti i utjecaja na okoliš s održivošću kao ciljem (Walton, 2009.). Na istaknutim pretpostavkama temelji se i očuvanje prirodnih i kulturnih resursa u destinacijama te multipliciraju mogućnosti kojima se sudionici u turizmu mogu i kvalitativno prilagođavati daljnjim tržišnim trendovima i time postizati spremnost u odnosu na izazove okruženja.

ULOGA TURISTA

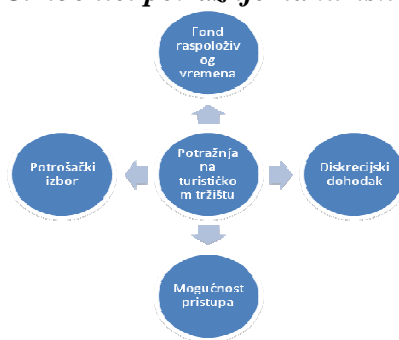
Temeljeno na klasifikaciji Svjetske turističke organizacije kojom se determiniraju pojmovi i uloga sudionika u prometu s obzirom na svrhu i razlog putovanja, razvidna je distinkcija pojmova putnika i posjetitelja, prema kojoj se pojam putnika odnosi na osobu koja napušta domicil, odlazi na putovanje iz bilo kojeg razloga, dok pojam posjetitelja označava osobu koja napušta mjesto stalnog boravka u svrhu posjete neke prostorno udaljene turističke destinacije u kojoj nema stalno mjesto boravka i u kojoj, ne smije obavljati nikakvu djelatnost sa svrhom zarade (Pirjevec, 2008., 9). Nadalje, prema definiciji Svjetske turističke organizacije - turist je posjetitelj koji putuje u zemlju koja nije njegovo ili njezino stalno boravište, usmjereno izvan njegova ili njezina uobičajenog okoliša, za vrijeme od najmanje jedne noći, ali ne više od godine dana, s glavnom namjerom posjetitelja drugačije od obavljanja neke lukrativne djelatnosti u zemlji u koju se putuje (Vukonić, Čavlek i sur., 2001., 38). Pojam izletnika odnosi se na osobu koja privremeno napušta domicilno mjesto boravka i koja u turističkoj destinaciji ne

⁴²Autor na turizam kao industriju gleda kao na djelatnosti koje kooperiraju u zadovoljavanju potreba turista

boravi dulje od 24 sata (Pirjevec, 2008., 9). Promatrati ulogu turista, isključivo kao sudionika turističkih kretanja s ciljem potrošnje dobara i pritom ne uzeti u obzir širi kontekst i smisao kojeg ona zapravo ima, a kojima se obogaćuje profil turista, Vukonić i Keča smatraju neprikladnim. (Vukonić i Keča, 2001., 10). Oni uzimaju u obzir višu dimenziju i pripadajuće odnose kao i posljedice koji proizlaze ili su uzrokom ponašanja turista, povezujući ulogu turista sa prijenosom duhovnih dobara, navika i vjeroispovijesti, naglašavajući pritom širi kontekst turističke potražnje razvidne kroz turističku potrošnju koja se preklapa sa sferama koje nisu isključivo vezane za turizam, što nadilazini razinu podmirenja egzistencijalnih potreba na koje bi se kao takve moglo gledati sa aspekta podmirenja osnovnih potreba

turista tijekom njihova boravka u destinaciji. Isto tako rizičnim se čini svesti turizam na razinu isključivo ekonomske kategorije zbog mogućeg gubitaka te neravnoteže koja bi uslijed neplanskog i neracionalnog odnosa prema okruženju i pripadajućim resursima mogla imati posljedice na razvojnu održivost prostora. Potražnja na turističkom tržištu odnosno potražnja za aktivnostima koje se ostvaruju u okviru slobodnog vremena ovise o sljedećim čimbenicima koji međusobno povezani sinergijski utječu na smjer potražnje: fond raspoloživog vremena, diskrecijski dohodak, mogućnost pristupa lokalitetima i kapacitetima gdje se ostvaruje ponuda usluga i potrošački izbor među alternativnim rješenjima (Senečić i Grgona, 2006.). Taj odnos predočen je na slici 1.

Slika br.1. Čimbenici potražnje na turističkom tržištu

Izvor: Vlastita izrada prema Senečić, J. i Grgona, J. *Marketing menadžment u turizmu*.

Turistička potražnja, determinirana istaknutim činiteljima, pokazuje visoku razinu elastičnosti pa prema tome i visoku razinu supstitucije u odnosu na pojedine turističke proizvode i usluge. Neki autori poput Vanhove naglašavaju nove trendove potaknute društveno-ekonomskim promjenama, koji će naglašavati zahtjeve ka ujednačavanju kvalitete u odnosu na turističke proizvode i rast kriterija u odnosu na odabir istih (Vanhove, 2005.) Da turizam nije jednostavna pojava ističe Leiper ukazujući na pojavu razvidnu kroz preklapanje „masovnog i tipičnog turizma na jednom prostoru“, naglašavajući da shvaćeni u kontekstu turističkih potreba, pripadajući proizvodi (iako različitih modaliteta i sadržaja koji pripadaju „različitim razvojno - evolucijskim etapama turizma“), nailaze na opravdanost istodobnosti svoje ponude na jednom prostoru izuzetnom prilagodbom i komplementarnošću kakvu u definiranim uvjetima okruženja turisti drže prihvatljivima (Leiper, 2008., 244).

Koncentrirajući se na različita turistička tržišta nudeći prilagođene proizvode, turistima se povjerava sloboda u izboru proizvoda ali koja je determinirana kupovnim mogućnostima i dostupnošću. Vremenska dimenzija koja determinira nove trendove ponašanja turista, ogleđa se u sve većem korištenju slobodnog vremena u turističke svrhe, boljoj iskorištenost vremena, dinamiziranju putovanja, većoj frekvenciji kraćih putovanja tijekom godine, integriranjem djelomičnih interesa i potreba na putovanju koji dobivaju potpuni smisao korištenjem istih shodnih usluga u destinaciji. Također je potrebno navesti da tendencija rasta razine prirodne osvještenosti i kulturne dosljednosti u ponašanju turističkog potrošača predstavlja poticaj migracijskim kretanjima mase turista sa izričito definiranim stavom prema sadržajima turističkih usluga, preciziranim željama vezanim uz sadržaje boravka i terminiranja putovanja. Stoga je jedna od pretpostavki da će u turizmu subjekti turističke ponude i posrednici kvalitetom

sadržaja svojih proizvoda, koji dodatno uvažavaju kriterije koji jamče razvojnu održivost destinacije, morati odgovoriti i udovoljiti sve većim zahtjevima rastućeg turističkog tržišta. Pritom je potrebno ostaviti slobodan manevarski prostor pojedincu za izražavanje i zadovoljavanje individualnih ideja, a imajući u vidu tendenciju porasta aktivnog sudjelovanja turista u kreiranju prostorne i vremenske dimenzije tijekom turističkog boravka u destinaciji, bez obzira na način organizacije putovanja. Da je turizam poprimio nove oblike, sadržaje i načine kojima se upotpunjuje njegova realizacija (od tehničkog usavršavanja prijevoznih sredstava s obzirom na kriterije brzine i sigurnosti do inovativnih rješenja u segmentu komunikacije, rezervacije i pribavljanja specifičnih usluga – potpomognutih novim tehnologijama), uz transparentnu informaciju te prihvatljivu cijenu dostupnu širim društvenim slojevima, svjedoči dimenzija masovnosti razvidna kroz mobilnost turista na kvantitativnoj razini, ali i kroz heterogenost njihovih interesa razvidnih kroz kvalitativne promjene. Kvalitativni aspekti na razini strukturnih promjena iziskuju „dublje poniranje“ u suštinsku izmjenu sadržaja turističkog proizvoda, bilo dosadašnjih diversificiranih ili standardiziranih, kako bi se odgovorilo novim izazovima i udovoljilo novim interesima potražnje na turističkom tržištu. Uvjeti koji definiraju takav poredak, zahtijevaju uravnoteženje vrijednosti sadržaja turističkih proizvoda i njihove cjenovne prihvatljivosti u skladu sa mogućnostima kako bi bili dostupni širim društvenim masama.

ULOGA TURISTIČKIH POTREBA U KREIRANJU I DEFINIRANJU TURISTIČKOG PROIZVODA

Sa psihološkog aspekta, čovjekova neravnoteža i unutarnji nesklad koji nastaju pod utjecajem potreba koje su se „razvile

„do razine neodgodivosti“ u smislu hitnog podmirenja, predstavljaju stanje motiviranosti i potiču čovjeka na akciju (Mazaar, 2005.) pa prema tome potreba predstavlja temelj motiviranog ponašanja čovjeka (Pirjevec i Kesar, 2002.) Turistička motivacija odražava želje i potrebe i može biti razmatrana kao kritička varijabla temeljem koje se donose odluke, a potom djeluje, i kreira „proizvod“ zadovoljstva, kao rezultat podmirene potrebe (Chang, 2007.) Ono što je turistu neotuđivo zasigurno je iskustvo na putovanju, koje se definira se kao kumulativne promjene u stavu pojedinca o sebi i svome okružju koje su posljedica događaja i aktivnosti u njegovu životu, pri čemu je istaknuta razina iskustva razvidna preko broja posjećenih destinacija, vremena provedenog na putovanju i ukupnog broja putovanja osobe (Filep i Greenacre, 2007., 25). Važno je naglasiti da se iskustvo turista sastoji od tri faze: sudjelovanje, konzumacija i sjećanje, koje osoba pamti čitav život, posebice ako je putovanje bilo ugodno i pozitivno iskustvo (Arnould i Price, 1993.) Turisti sobom nose vlastite vrijednosti i obrasce ponašanja koji potječu iz njihove vlastite kulture i osobnosti, a koji naravno utječu na njihovu percepciju i reakciju na nova iskustva koja stječu putovanjem u doticaju s drugim kulturama, narodima, destinacijama i običajima (Cohen, 1972., 179). S uporištem u Maslowljevoj „Teoriji ljudske motivacije“⁴³ i hjerarhijskim ustrojem potreba, turističke potrebe spadaju u grupu sekundarnih potreba, potreba višeg reda, čije je podmirenje pretpostavka podmirenosti primarnih potreba. Za pojam turističke potrebe veže se karakteristika mogućnosti supstitucije. Pri tome vertikalna supstitucija označava situaciju kada se potencijalni turist odlučuje na zamjenu zadovoljenja turističkih potreba

zadovoljenjem neke druge potrebe koja nije u izravnoj vezi s turizmom, a horizontalna označava zamjenu zadovoljenja jedne turističke potrebe drugom (Pirjevec i Kesar, 2002.).

Prema istraživanju koje je provedeno na uzorku tajvanskih turista o vrednovanju činitelja koji su ključni prilikom donošenja odluka o turističkim aktivnostima rezultati ukazuju na izuzetnu važnost zadovoljenja socio-psiholoških potreba dovodeći pojedinca u stanje motiviranosti i predstavljaju ključni poticaj odluci o putovanju, ali i društveno-ekonomskih čimbenika koji su presudni kod donošenja odluke o putovanju. Istraživanjem je dokazano kako je odluka o sadržajima vezanim uz putovanje pod snažnim utjecajem društvenih odnosa vezanih uz preporuke obitelji i prijatelja koje turisti drže pouzdanim izvorima informiranja. Budući da se izvorima informiranja pridaje velika uloga prilikom donošenja odluke o putovanjima, turističkim posrednicima se preporuča dodatan napor na održavanju pozitivnog imidža s ciljem zadržavanja i privlačenja povjerenja klijenata (Chang, 2007.).

Suvremeni trendovi i konkurentni uvjeti na turističkom tržištu nalažu preispitivanje mogućnosti subjekata turističke ponude po pitanju kreiranja turističkih proizvoda koji će kvalitetom sadržaja zadovoljiti, ili premašiti razinu očekivanja turista, ali i efikasnošću od trenutka plasmana, po kojima će se subjekti turističke ponude i posrednici na tržištu verificirati konkurentnima. Iz istaknutoga su razvidne mogućnosti ekspanzije turističkih potreba pri čemu se naslućuju trendovi potaknuti novim potrebama. Kako navode neki teoretičari turizma, sva pojedinačna turistička dobra moraju biti u takvoj međusobnoj vezi da zajednički i sinkronizirano formiraju upravo onu skupinu turističkih usluga koja odgovara skupnoj turističkoj potrebi (Senečić i Grgona, 2006., 41). Dulčić s obzirom na krajnju korisnost turističkog proizvoda povlači paralelu između potreba i dobara

---

⁴³A.H.Maslow svoju teoriju temelji na trajnoj podjeli osnovnih ljudskih potreba na sedam kategorija: fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću, potrebe za pripadnošću, potrebe za poštovanjem, potrebe za samoostvarenjem, potrebe za znanjem i razumijevanjem, potrebe za estetikom

kada analizirajući turistički proizvod ima u vidu preobrazbu prirodnih resursa vezanih za neki prostor koje čovjek preuzima poput predmeta rada te proizvodnjom transformira u nova dobra kojima je cilj zadovoljiti turističke potrebe (Dulčić, 1991.)

Bez obzira o kojoj društveno – ekonomskoj uvjetovanosti sa aspekta sadržajnih i tehničkih mogućnosti koje se pojedincu pružaju je riječ, on zbog neostvarenosti određenih ideala s ciljem postizanja unutarnje ravnoteže u uvjetima koji mu dozvoljavaju, poseže za aktivnostima i uslugama kojima zadovoljava potrebu, smanjujući emotivnu tenziju.

Kao pretpostavku definiranja pojma turističkog proizvoda potrebno je istaknuti komponente koje uključuje turistička ponuda počevši od atraktivnosti prostora, prometne dostupnosti, zgrađenih receptivnih kapaciteta i promocije.⁴⁴ U širem kontekstu turistička ponuda uključuje sve gospodarske i društvene sudionike jedne zemlje, koji na direktan ili indirektan način pridonose širenju i različitosti ukupne ponude i time mogućem povećanju turističke potrošnje, kao ekonomske rezultante privremenog boravka domaćih i inozemnih turista (Pirjevec, 1998). Da primarni elementi turističke ponude, poput prirodnih resursa i pogodnosti nekog turističkog prostora, ne mogu predstavljati turistički proizvod već samo komponente istog, nakon što ih neki nositelj turističke ponude ugradi u svoj vrijednosni sustav nudeći ih u kombinaciji sa ostalim elementima dobivajući pritom svoju tržišnu vrijednost, zalažu se Vukonić, Pirjevec i Češljaš (Senečić i Grgona, 2006, 46). Vukonić i Keča ističu kako je atraktivan prostor osnovna supstancija turizma pa prema tome i prostorna komponenta uz ekonomsku i socijalnu komponentu, ključne komponente razvoja turizma (Vukonić i Keča, 2001., 17). Mnogi autori upozoravaju na ograničenost ovog resursa,

u smislu stvarnog broja specifičnih prostora koji udovoljavaju kriteriju atraktivnih prostora, ili u smislu koji se odnosi na umanjivanje njezine kvalitete kroz velike koncentracije turista pri čemu se ne vodi računa o racionalnom odnosu prema okolini i optimalnoj valorizaciji sadržaja koji prostor podrazumijeva.

Pri definiranju turističkog proizvoda, engleski teoretičar Lockyer bavi se pitanjima obilježja uslužnog sektora i njegove distinkcije od proizvodnoga, s obzirom na karakteristiku neopipljivosti usluge koja je supstancija turističkog proizvoda ili, u teoriji često spominjanoj (kao osobitosti uslužnoga sektora), uključenosti potrošača u proces transformacije, dok Bunc ide i dalje u teoretiziranju navedenoga pojma te oslanjajući se na Krippendorfa o postojanosti prostorne komponente sadržane u proizvodu definira turistički kraj temeljnom jedinicom marketinga u turizmu (Senečić i Grgona, 2006., 46). Planina, turistički proizvod pojmovno određuje sa stajališta proizvođača, sa stajališta prodavača, i sa stajališta potrošača (Senečić i Grgona, 2006.). Vanhove, navodi kako je sa stajališta turista turistički proizvod sve ono što turist kupi, odnosno konzumira u zadovoljenju svoje potrebe (Vanhove, 2005), a ovu tezu Vukonić i Čavlek dodatno elaboriraju sa drugog aspekta promatrajući turistički proizvod kao skup materijalnih i nematerijalnih elemenata koji pripadaju izvornoj i izvedenoj ponudi (Vukonić i Čavlek, 2001, 401). Prema Burkartu i Medliku turistički proizvod definiran je kao amalgam svega onoga što turist poduzima u destinaciji i usluge koje koristi da bi zadovoljio svoje turističke potrebe (Burkart i Medlik, 1974., 39).

U analizi pojma turističkog proizvoda otvara se mogućnost gledišta s aspekta međuovisnosti turističke ponude i neizostavne mu komponente turističkog prostora te s aspekta turističke potražnje sa naglaskom na specifičnost turističke potrebe i pripadajućeg afiniteta kojega

⁴⁴Stajalište o uvjetovanosti turističke ponude podupiru teoretičari poput Huntiker i Krapfa, Burkarta i Medlika, kaspara i Morisona.

razvija prema nekom turističkom prostoru, turistističkom proizvodu.

Klasičnu masovnu proizvodnju danas zamjenjuje „masovna proizvodnja prilagođena individualnom kupcu“, tako proizvođači danas moraju dizajnirati specifične proizvode u skladu s njihovim interesima. To je potaknulo potrebu ublažavanja jaza koji je dugo vremena počivao u terminološkoj kontradiktornosti između poimanja „masovne koncentracije“ u smislu postojanja sličnih potreba koje pokazuju mogućnost visoke razine supstitucije s jedne strane, te „specijalizacije“ razvidne kroz mogućnost diversifikacije turističkih proizvoda u skladu sa specifičnim potrebama te mogućnostima koje pružaju dodatni manevarski prostor subjektima turističke ponude za prilagodbu programa vlastitih proizvoda. Na istaknutu ideju navodi Leiper naglašavajući s aspekta nositelja turističke ponude na mogućnost visoke razine supstitucije sadržajima jednog turističkog proizvoda drugim, koristeći se pritom sličnim tehnologijama, kooperativnim marketinškim nastupom i primjenjujući provjerene strategije (Leiper, 2008., 244). S aspekta horizontalne supstitucije, a u svjetlu njezina odnosa naspram novih tendencija razvidnih načinom ponašanja turista prilikom izbora turističkih proizvoda, razvidne su slijedeće specifičnosti: a) povećana potreba turista za izborom sličnijih, ili kategorijom više-manje specifičnijih proizvoda i turističkih usluga, ali čija je koristnost ekvivalentna očekivanoj razini kvalitete koja rezultira zadovoljstvom turista, iz čega logično proizlazi i b) intenziviranje potrebe za cjenovnom i sadržajnom harmonizacijom usluge, čijim se odabirom logično poistovjećuje razina očekivanja i zadovoljstva u odnosu na kvalitetu.

TEHNOLOGIJA

Revolucionarna otkrića odraz su društveno-ekonomskih uvjeta i sastavni su dio

okruženja pojedine razvojne etape društva, formacije. Snaga njihovog utjecaja kroz povijest je ostala zabilježena u tehnološkim rješenjima koja su utjecala na niz drugih čimbenika i nastanak novih pojava, između ostalog i turizam. Pri tome su bitni i organizacijski oblici koji mogu podržavati ove promjene, a u suvremenom svijetu poslovne strategije se u sve većoj mjeri temelje na umrežavanju međuovisnih poslovnih subjekata, sinergijskom sniženju troškova kroz dijeljenje poslovnih usluga, te druge oblike holističkog i ekološkog razmišljanja (Mazarr, 2005., 149).

Jedno od vrlo prihvaćenih znanstveno utemeljenih stajališta turizma počiva na ideji da je turizam kao društveno – ekonomski fenomen utemeljen na pojavama koje je uzrokovala revolucija u području znanosti, tehnologije i uvjetovana kako pozitivnim, ali tako i negativnim promjenama koje je u kontinuitetu poticao razvoj „tehničke civilizacije“ (Alfieri, 1994.). Rezultati svih tih promjena su omasovljenje prometa od trenutka kad je stvorena pretpostavka za njegovu realizaciju, te preobrazbe kao transformacije oblika turizma utemeljene na motivima proizišlim iz zahtjeva tog vremena i potreba koje su u istom trenutku potaknule čovjeka na akciju. Turizam u tom smislu ne možemo otrgnuti od razdoblja u kojem je nastao i uvjeta koji su ga baš takvim oblikovali. Zbog mobilnosti današnji čovjek ima na raspolaganju mnogo načina za sagledavanje svijeta, što uključuje svjesnost vlastite kulture, ali spoznaje usmjerene na upoznavanje drugih kultura, svjetonazora i krajolika, stvarajući pri tom pretpostavku za „sudar civilizacija“ (Mazarr, 2005., 185). Mobilnost ljudi i informacija dodatno utječe na brojne aspekte modernog društva i poslovanja, stvara pritisak za alokaciju uslužnih djelatnosti u dijelove svijeta s nižim nadnicama, utječe na nezaposlenost u raznim dijelovima svijeta, povećava zagovaranje protekcionizma, ali i stvara društvene izazove nedemokratskim društvima koji mogu utjecati na političke

promjene te istodobno povećava važnost poznavanja stranih jezika zbog lakše mogućnosti komuniciranja s interesnim skupinama širom svijeta (Mazarr, 2005.). Tehnološki napredak i turizam su usko povezani budući da su oba područja doživjela eksponencijalni porast u posljednjih 50-ak godina (Poon, 1993.). Otkrivanje novih ideja eksponencijalno raste. Sofisticiranije potrebe nadilaze onu razinu zahtjeva prema kojima je kvaliteta turističkog proizvoda isključivo kreirana i jednostrano definirana od subjekata ponude u destinaciji te kao takva može utjecati na oblikovanje konkurentnog proizvoda. Neizostavnom se čini uloga informacijske i komunikacijske tehnologije (ICTa) koja tvori efikasno sredstvo i/ili kanal komunikacije (Li, 2007). Na globalnoj je razini (ICT) ima utjecaj na razvoj turizma, a njegov razvoj i napredak dodatno je utječe na praksu poslovanja, unoseći promjene u način posebice u kontekstu inovativnih alata. Internet je kroz dostupnost informacija, aplikativne mogućnosti, interaktivnost i transparentnost utjecao na svakodnevni život i poslovanje subjekata u turizmu o čemu svjedoči njihova sve češća primjena na način kreiranja turističkih proizvoda, način promocije proizvoda i usluga u turizmu i način plasmana (Porter, 2001). Pri tome su tri nova sustava dramatično promijenila taktičko i strateško poslovanje (eBusiness W@tch, 2006.), a to su Računalno rezervacijski sustav, Globalni distribucijski sustav i Internet (Buhalis, 2003). Razvoj Internet pretraživača, kapaciteta prilikom obrade podataka i prijenosa informacija, brzine mreže, potaknuli su eksponencijalni rast broja korisnika tj. potencijalnih putnika koji koriste navedenu tehnologiju u planiranju svojih putovanja. Zadovoljstvo povratnim informacijama pojačava pozitivne aspiracije u odnosu na rezultate istaknutog medija i izvora, vežući ih kroz pozitivno emotivno iskustvo za konkretnog davatelja usluge. Vremenski ograničeni, fizički često dislocirani od davatelja, turisti korištenjem prednosti novih tehnologija lakše

prevladavaju vremenske i prostorne barijere u neposrednoj komunikaciji s davateljima usluga u destinaciji. Brzina dostupnosti informacija, lakoća primjene i mogućnosti interaktivnog komuniciranja kao performansama suvremenih oblika komunikacije turisti daju prednost i prilikom odabira usluga i turističkih proizvoda, a što se potvrđuje koncentracijom na one davatelje koji koriste mogućnosti istaknutih tehnologija. Oni subjekti turističke ponude i posrednici koji impelmentiraju (ICT) putem funkcija u pojedinim segmentima svoga poslovanja, efikasniji su u području plasmana proizvoda i usluga u odnosu na konkurente.

ZAKLJUČAK

Osim uvjeta koji su vidu slobodnog vremena i viška novčanih sredstava utjecali na nastanak turizma, veliku ulogu u njegovom razvoju imali su i oni činitelji koji su poput katalizatora utjecali na razvoj turističkih potreba, turističkih proizvoda, pa prema tome i transformaciju turizma u alternativni, specifični oblik. Riječ je o tehnologiji. U okviru određene vremenske dimenzije razvidne su pripadajuće tehničke pretpostavke koje stvaraju ključne mogućnosti njegova razvoja ali i tehnološke pogodnosti, koje nadalje potiču specifičnost njegovih pojavnih oblika. Podržavajući sintagmu „razvojnog kontinuiteta u funkciji održivosti s jedne strane, te ovih koncentracija u turizmu razvidnih kroz nove organizacijske oblike i pripadajuće interese s druge strane“, u današnje doba fenomen turizma bilježi posljedice s izuzetnim senzibilitetom na kvalitativne oscilacije koje su rezultat promjena iz okruženja, a koje su poticaj stvaranja novog hjerarhijskog ustroja potreba, afiniteta i prioriteta, te novih proizvoda. Činjenica da se smisao potrebe realizira njezinim podmirenjem govori u prilog izuzetnog unutarnjeg poriva i energije koju pojedinac (svjesno ili ne) ulaže. Za takvo što su bile potrebne

pretpostavke koje su determinirale uvjete života i rada. Potrebe koje su povijesnim razvojem evoluirale poprimajući oblik sekundarnih potreba, govore u prilog evolucije pretpostavki bitnih za njihovu realizaciju. Između ostalih kao što je prethodno izrečeno izuzetno bitnom se izdvaja tehnologija, vremenski detriminirana i prihvatljiva korisniku. Vremenu se kao resursu u trenutku i pod utjecajem sve bržih društveno-ekonomskih promjena daje sve veća važnost. Istaknute promjene determiniraju način njegovim raspolaganjem, razdiobom na slobodno i radno vrijeme. Kroz način provedbe slobodnog vremena odražavaju se specifične želje pojedinca, bez obzira o kojoj je sekundarnoj potrebi riječ. Prema tome, za zaključiti je da je okvir u kojem se pojedinac razvija određen vremenom na čiju se efikasnost utrošenog utječe tehnologijom kao - instrumentom čovjeka. Kada je riječ o turističkoj- sekundarnoj potrebi, tržišni zahtjev je poticaj ka diversifikaciji usluga na kojima se temelji specifičan turistički proizvod a na čijim se osnovama izgrađuje turizam mjereno novim kriterijima specifičnih oblika. U takvim uvjetima na turističkom tržištu će biti konkurentni oni subjekti turističke ponude i oni turistički posrednici koji će prilagodbom vlastitih proizvodnih programa moći odgovoriti takvim tržišnim zahtjevima za čiju će efikasnost biti odgovorna tehnologija „prema mjeri turista.“ Prednosti koje ima Internet sadržane su u mogućnostima lakše transmisije znanja, zbližavanju i jačanju odnosa u okviru skupina koje bilježe iste ili slične interese, svjetonazore, hobije povezanih u forume, druženja, te kroz interaktivni pristup. Prema tome, naglasak treba biti na „kontroliranoj“ tehnologiji u funkciji turista, ali i subjekata turističke ponude koji će znati prepoznati prednosti i transformirati ih u vlastite koristi. Kako bi se protumačilo ponašanje turista, subjekti u poslovanju se moraju osloniti na analitički pristup tržišnom okruženju, praćenju trendova, razgraničenju aktivnosti u okviru

organizacije putovanja, fokusiranjem na potrebe turista u okviru faza koje se odnose na prikupljanje informacija prije, za vrijeme i nakon putovanja. Ograničeni vremenom, turisti više „ne traže“ samo vrijednost za novac već i vrijednost za vrijeme dajući važnost točnoj informaciji i ispunjenju zahtjeva u okviru vremena. Stoga, iskustvom, praćenjem specifičnih tržišnih zahtjeva, uvažavajući navike putovanja turista -prilagodbom lepeze turističkih proizvoda posebnim interesnim skupinama te uvažavanjem slobode pri odabiru različitih načina njihove kupnje- temelji su na kojima će morati počivati strateška prednost subjekata turističke ponude i posrednika u turizmu. Uz navedeno, tehnologija povećava efikasnost poslovanja, a mogućnošću interaktivnog pristupa ubrzava se razmjena informacija i proces donošenja odluka o kupnji proizvoda. Prema tome, vrijeme je resurs koji tehnologiju čini ključnom pretpostavkom konkurentnosti. To znači da mjesto među konkurentnim sudionicima turističke ponude će pripadati tehnološko-inovativnim turističkim subjektima, ali i iskusnim te intuitivnim koji će znati iskoristiti trendove kao prilike iz okruženja i pretočiti ih u vlastite snage.

LITERATURA

1. Alfier, D. (1994) . *Turističke funkcije kulture i kulturne funkcije turizma*, u Turizam, izbor radova, Zagreb, Institut za turizam, str. 189 – 199.
2. Antunac, I. (2001). *Turizam teorijsko-znanstvene rasprave*, Institut za turizam, Zagreb
3. Arnould, E. J., Price, L. L. (1993). River magic: extraordinary experience and the extended service encounter. *Journal of Consumer Research*, Vol.20, No.6., str. 24-45.
4. Buhalis, D. (2003) *eTourism: IT for strategic tourism management*. London: Pearson.

5. Burkart, A. J., Medlik, S. (1974). *Tourism, Past, Present, and Future*. Heineman, London
6. Chang, J. C. (2007), Travel motivations of package tour travelers, *Tourism*, Vol. 55, No. 2, 2007., str. 157 – 176.
7. Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., Wanhill, S. (1998). *Tourism – Principles and Practice* (2nd ed.), Longman, Harlow, Essex, Addison Wesley Longman Ltd.,
8. Cohen, E. (1972). Towards a sociology of international tourism. *Social Research*, Vol. 39, str. 164–182.
9. Čavlek, N. (1998), *Turoperatori i svjetski turizam*, Golden marketing, Zagreb
10. Čavlek, N., Bartoluci, M., Prebežec, D., Kesar, O. et al (2011), *Turizam, ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb
11. Dulčić, A. (1991). *Turizam: načela razvoja i praksa*, Institut za turizam, Zagreb
12. eBusiness W@tch (2006). ICT and e-business in the tourism industry, sector impact study, No. 08/2006, *European Commission*. Dostupno na: http://www.ebusiness-watch.org/resources/tourism/SR08-2006_Tourism.pdf. [7.3.2011.]
13. Goeldner, C.R., Ritchie, J.R.B., McIntosh, R.W. (2009). *Tourism-Principles, Practices, Philosophies*, John Wiley & Sons, New Jersey
14. Higgins-Desbiolles, F. (2006). More than an „industry“: The forgotten power of tourism as a social force, *Tourism Management*, Vol. 27, str. 1192-1208.
15. Leiper, (2008). „Why „the tourism industry“ is misleading as a generic expression: The case for the plural variation, tourism industries, *Tourism Management*, Vol. 29., str. 237-251.
16. Li, M. (2007). An Insight into Internet-Assisted Independent Travel: From the tourist's perspective. Unpublished doctoral thesis, University of Nottingham, 2007. Dostupno na: <http://edissertations.nottingham.ac.uk/1030/1/07msclxml13.pdf>, pregledano 15.12.2011
17. Marković, S., Marković, Z. (1967). *Osnove turizma*. Školska knjiga, Zagreb
18. Mazaar, M.J. (2005). *Global trends* Palgrave, New York
19. Ware, C. F., Panikkar, K. M., Romein, J. M. (1969). *Historija čovječanstva: Kulturni i naučni razvoj, Dvadeseto stoljeće, Naprijed*, Zagreb.
20. Pirjevec, B. (1998). *Ekonomska obilježja turizma*, Golden marketing, Zagreb.
21. Pirjevec, B., Kesar, O. (2002). *Počela turizma*. Mikrorad, Zagreb
22. Pirjevec, B., (2008). *Turizam – jučer, danas...*, Veleučilište u Karlovcu, Karlovac
23. Poon, A. (1993). *Tourism, technology and competitive strategies*. Oxford: CAB International
24. Porter, M. (2001) Strategy and the Internet, *Harvard Business Review*, 79 (3), str. 63–78.
25. Senečić, J., Grgona, J. (2006). *Marketing menadžment u turizmu*. Mikrorad, Zagreb
26. Theobald, W. F. (2001). *Global Tourism*. Butterworth & Heinemann, Oxford
27. Vanhove, N. (2005). *The Economics of Tourism Destinations*. Elsevier, Oxford
28. Vukonić, B., Čavlek, N. (urednici) (2001). *Rječnik turizma*. Masmedia, Zagreb
29. Vukonić B., Keča, K. (2001). *Turizam i razvoj*. Mikrorad, Zagreb
30. Wall, A, Mathieson, (2006.). *Tourism: change impacts and opportunities*, Dorset press
31. Walton, J.K. (2009). Prospects in tourism history: Evolution, state of play and future developments, *Tourism Management*, Vol. 30, str. 783-793.

ANALIZA DUGOROČNIH POSLJEDICA SAVREMENIH FINANSIJSKIH KRIZA

ANALYSIS OF LONG-TERM CONSEQUENCES OF MODERN FINANCIAL CRISIS

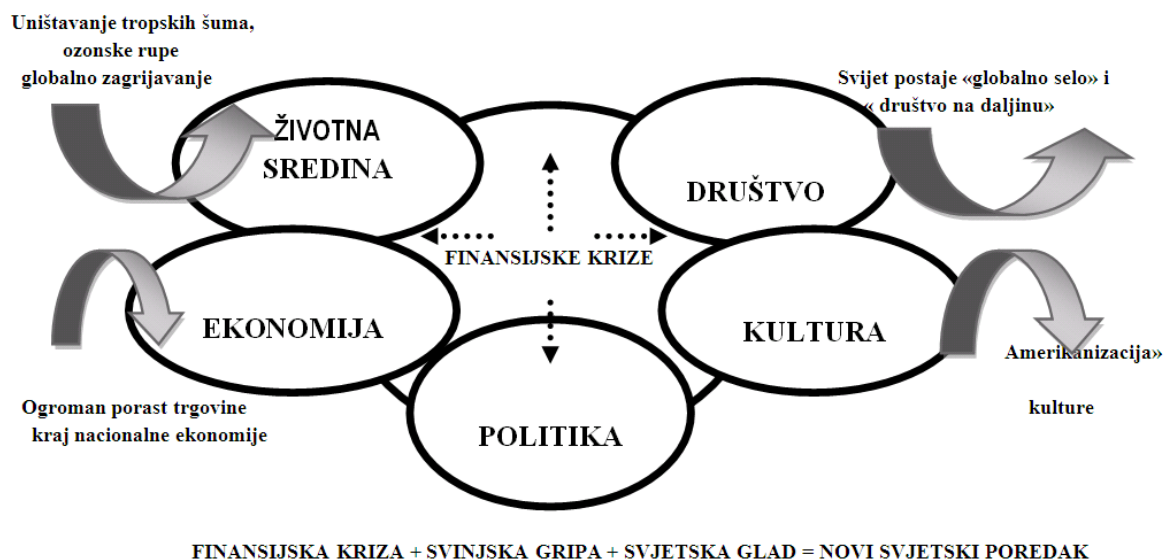
Almira Mujačić
Amra Nuhanović

UVOD

Neoliberalna globalizacijska politika donosi mnoge negativne posljedice po cijelo čovječanstvo, koje se ogledaju u povećanom ekološkom uništavanju, povećavanju nivoa siromaštva, pogoršanju

radnih uslova, implikaciji različitih oblika kulturnog nasilja, proširenju neutemeljenih nejednakosti, produbljivanju demokratskih deficita i sl. U posljednjih nekoliko decenija, civilizacija nije doživjela veću krizu u oblasti finansija, energetike i prehrane, nego što se to sada dešava.

Slika 1. Osnove posljedice finansijskih kriza⁴⁵

⁴⁵ Kreacija autora. Prilagođeno prema: IMF, (2009), *The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries*, str. 68

EKSPANZIJA GLOBALNOG SIROMAŠTVA I PREHRAMBENO – NAFTNA KRIZA

U najnovijem izvještaju američke neprofitne organizacije *Bread for the World* za 2010. godinu se navodi da su globalno siromaštvo i glad u posljednjih nekoliko godina u dramatičnom porastu, te da bi produbljanje svjetske finansijske krize moglo samo dalje pogoršavati tu situaciju.⁴⁶ Prema njihovom istraživanju, broj ljudi širom svijeta koji žive u siromaštvu se povećao za 100 miliona u manje od dvije godine, a broj ljudi koji su gladni povećao za više od 75 miliona. Analiza Svjetske banke pod simboličnim nazivom «Krizna pogađa domaćinstva – testiranje osjetljivosti domaćinstava u Evropi i Centralnoj Aziji, 2010.»⁴⁷ je pokazala da je svjetska finansijska kriza imala poražavajući utjecaj na porodice u Evropi i Centralnoj Aziji sa rizikom da se napredak, ostvaren u protekloj deceniji na smanjenju siromaštva, smanji tek za jednu petinu. Prema procjeni Svjetske banke, do kraja 2012. godine bi moglo biti još više od 10 miliona siromašnih osoba u regiji i još blizu dodatnih 25 miliona onih koji su bili gotovo srednja klasa, a sada su tek iznad linije siromaštva, uz mogućnost gubitka svojih domova, posla i osnovnih usluga.

Od 2000. godine pa naovamo, svijet se kontinuirano susreće sa rekordnim cijenama prehrambenih proizvoda. Takve cijene, zbog prebrzog povećanja, globalnu ekonomiju čine nestabilnom. S obzirom na njihov utjecaj na distribuciju prihoda i siromaštvo, u posljednje vrijeme visoke cijene prehrambenih proizvoda stvaraju sve veću zabrinutost, nego visoke cijene nafte. Tako ekonomski stručnjaci potvrđuju da će sljedećih nekoliko mjeseci biti teško prevazići ovakvu vrstu krize, te izbjeći njene potencijalne posljedice. Upoređujući ranija povećanja cijena hrane između 2005.

i 2009. godine, neminovno se dolazi do zaključka da su povećanju cijena više podložnije zemlje u razvoju. Zbog globalne trgovinske politike i općih trgovinskih uslova, od januara 2009. godine posljedice poskupljenja hrane u više od 15 zemalja svijeta su veće od 10% GDP-a i zbog toga je prostor koji je predviđen za jačanje makroekonomskog menadžmenta ekonomija u razvoju ograničen. Konstantno visoke cijene hrane će pogoršati inflatorni pritisak, čime će se povećati izdaci ugroženih grupa i još više ugroziti siromašni u svijetu. Kako je Ministarstvo finansija G-8 naglasilo, visoke cijene hrane predstavljaju ozbiljan problem ekonomske stabilnosti i rasta, te kao takve otežavaju napredak mnogih zemalja koje su u razvoju.

Jedan od rastućih problema danas u svijetu je sigurnost snabdijevanja hranom. Prema istraživanjima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)⁴⁸ sigurnost snabdijevanja hranom je obezbijedena ako svi ljudi u datom trenutku imaju materijalnu mogućnost i fizički pristup dovoljnim količinama sigurne i zdrave hrane. Govoreći o sigurnosti u obezbijedenosti hranom, slično energentima i nafti, mora se napomenuti da nije riječ samo o neometanoj fizičkoj snabdjevenosti, već i o cijeni koja bi omogućila neometanu ekonomsku aktivnost. Imajući to u vidu, svjetske rezerve hrane su u 2009. godini bile na nižem nivou, odnosno na najnižem nivou. S druge strane, cijene glavnih prehrambenih proizvoda su porasle rekordno, pri čemu je samo kukuruz krajem 2009. godine dostigao 50% višu cijenu od one zabilježene 12 mjeseci ranije.⁴⁹ Rast cijena prehrambenih proizvoda se desio i u zemljama koje se pretežno oslanjaju na

---

⁴⁶Jicking M., (2008), *Containing the financial crisis*, str. 5

⁴⁷[http://worldbank.org/world_report, juli 2010.]

---

⁴⁸FAO ima za cilj pomoći onima koji su u opasnosti, osigurati da siromašni ne gladuju, spriječiti društveni kolaps koji je izazvan galopirajućim rastom cijena hrane u svijetu, povećati ulaganja u poljoprivredu, modernizovati poljoprivredne grane i tehnologije koje se u njima koriste, ulagati u intenzivna istraživanja, itd. Tucker P., (2009), *Reparing the world's financial system*, str. 14

⁴⁹Jicklinh M., (2008), *Averting the financial crisis*, str. 79-80

svoju proizvodnju. Prema procjeni UN-a, broj svjetskog stanovništva će dostići 9 milijardi do 2050. godine, što će preko rasta potražnje utjecati na dalji rast cijena prehrambenih proizvoda.⁵⁰ Danas, milijarda ljudi preživljava sa dnevnim prihodom od 1 dolara, što je karakteristika sve izraženijeg siromaštva. Međutim, stanovništvo koje ima samo 50 centi na dan suočeni su sa katastrofom, dok za srednju klasu u siromašnim zemljama svjetska prehrambeno - naftna kriza znači odricanje od zdravstvene zaštite i povlačenje djece iz škole. Predstavnici Svjetske banke upozoravaju da bi upravo, ta globalna kriza mogla gurnuti još 100 miliona ljudi ispod granice sve dubljeg siromaštva i tako poništiti sve što je učinjeno u posljednjim desetljećima, a posebno u poboljšanju standarda siromašnih u svijetu. U tom kontekstu, danas se na svjetskim samitima predlažu različiti programi pomoći za globalnu politiku hrane koja uključuje, između ostalog, povećanje pomoći u Africi, ali i formiranje zahtjeva najvećim proizvođačima žitarica zbog poništenja njihove zabrane izvoza. Osim toga, nude se i prijedlozi za rješavanje problema sa prehranom u školi, uslovljenim prenosom novca, povećanjem poljoprivredne proizvodnje, boljim razumijevanjem utjecaja cijena biogoriva, smanjenom podrškom i trgovačkim preprekama koje desetljećima ometaju konkurentnost na svjetskom poljoprivrednom tržištu, itd.

Rast cijena hrane u svijetu postaje sve veći problem. Poskupljenje hrane u mnogim dijelovima svijeta se posebno osjetio tokom 2010. i 2011. godine. Ukoliko se u skorijem periodu ne poduzmu neke mjere, situacija bi se mogla generalno pogoršati. Tome u prilog govori i činjenica da u preko 90 zemalja svijeta prijete protesti zbog cijena hrane. Porast cijena u prošloj godini je bio jedan od najoštrijih u historiji, a kao posljedica toga većina zemalja (Bangladeš, Malavi, Obala Slonovače, Etiopija, Pakistan, Egipat, Haiti,

Filipini, Salvador, Afganistan, Senegal....) su uvele kontrolu cijena, ograničenje izvoza, niže carine i subvencije za potrošače. Većina ekonomista vidi uzroke takve situacije na tržištu hrane zbog volatilnosti cijena nafte, povećane potražnje (Kina i Indija), povećanih subvencija i provođenja protekcionizma. Uprkos rekordnoj proizvodnji hrane u svijetu u prvoj deceniji XXI stoljeća, cijene će ostati vrlo visoke sve do 2015. godine. Uz najsiromašnije, time će najviše biti pogođene zemlje koje se oslanjaju na uvoz hrane. Prema izvještaju Svjetske banke za 2010. godinu, u posljednje tri godine cijene pšenice na svjetskom nivou su porasle 181%, a cijene hrane 83%. Povećane su i cijene riže, kukuruza, jestivog ulja, mlijeka i drugih namirnica. U samo nekoliko sedmica, cijena riže je dostigla historijski rekord sa 75% rasta na globalnom nivou, a cijena hljeba u većini siromašnih zemalja više se nego udvostručila.⁵¹

Tabela 1. Indeks projekcije cijena hrane i žitarica, 2004=100⁵²

Realne cijene	2007.	2008.	2009.	2010.	2015.
Kukuruz	139	175	165	155	140
Pšenice	154	215	191	166	148
Riža	130	243	208	183	160
Soja	119	156	147	139	115
Sojino ulje	136	187	173	160	110
Šećer	133	157	167	176	182

Mnogi stručnjaci procjenjuju da će cijene žitarica do 2015. godine biti visoke i da je tek poslije tog perioda moguće očekivati stabilizaciju prilika na tržištu osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Uz to, oni navode da je jedan od najbitnijih razloga oštrog rasta cijena poljoprivrednih proizvoda sve masovnija upotreba kukuruza i nekih drugih sirovina u proizvodnji biogoriva. Zbog toga se traži od zemalja koje su najvažniji proizvođači poljoprivrednih sirovina, da promijene

⁵⁰Ibidem.

⁵¹World Bank, (2010), *World Development Indicators*, str. 35

⁵²Ibidem.

svoju agrarnu politiku i znatno više računa povedu o normalnom snabdijevanju stanovništva prehrambenim proizvodima. Celuloza treba da bude osnovna sirovina za dobijanje biogoriva, a ne kukuruz i druge vitalne poljoprivredne kulture. Danas SAD troše više od četvrtine ukupne proizvodnje kukuruza za izradu biogoriva i to je glavni razlog drastičnog skoka cijena žitarica u toku proteklih 12 mjeseci. Međutim, osim navedenih ekonomskih posljedica ove prehrambeno – naftne krize, sve su češće i političke nestabilnosti. Tako su u 2009. godini narastajuće cijene hrane izazvale unutrašnje nemire u nizu zemalja (Meksiko, Bengal u Indiji). Vlade u Rusiji, Egiptu i Kini su intervenisale na tržištu hrane, samo da bi zadržale cijene na nivou dostupnom za stanovništvo.

Ništa manje ne predstavlja ni problem oko genetski modificirane hrane, a polemike na tu temu koje traju više decenija, su 2011. godine dovedene do usijanja.

Genetski modificirani organizmi (u daljem tekstu:GMO) se krajem osamdesetih po prvi put pojavljuju na tržištu. Prvi genetsko modificovan uzgoj bio je paradajz, koji je, zbog ne prihvatanja od strane tržišta, nakon kratkog vremena bio povučen iz upotrebe. Soja je trenutno u svijetu jedna od najzastupljenijih genetsko modificiranih usjeva. Od ukupne svjetske proizvodnje soje, čak 77% iznosi genetski modificirana soja, a što u prevodu znači "poboljšana". Njeno poboljšanje odnosi se na otpornost na herbicide i sušu⁵³.

Tako je Kina odobrila proizvodnju genetski modificovane riže za široku potrošnju. Taj bi potez mogao promijeniti odnos snaga u globalnoj trgovini hranom, te potaknuti druge zemlje i proizvođače na upotrebu kontroverzne tehnologije. Kina se na taj potez odlučila najviše zbog nedostatka površina i vode za poljoprivredu. Inače, taj se kineski postupak nazvao opasnim genetskim

eksperimentom⁵⁴, jer je i ranije bilo zabilježenih slučajeva ilegalne proizvodnje genetski modificovane riže u toj zemlji.

Prema podacima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)⁵⁵, u period od 1997. do 2009.godine za 80 puta se povećala površina zasađena GMO. Sjeverna Amerika prednjači sa proizvodnjom ovakvih proizvoda, iako je u prethodnim godinama zabilježen njen veliki rast i u zemljama u razvoju, a naročito u Indiji i Brazilu. Četiri najrasprostranjenija genetski modificovana usjeva su: soja, uljana repica, pamuk i kukuruz.

U mnogim zemljama Evropske unije, u posljednjoj deceniji, širi se trend proglašenja tkz."GMO slobodnih regija", što znači zabrana proizvodnje genetski modificiranih organizama. Veličina regije slobodne od GMO-a se povećava iz godine u godinu, te je u 2012. godini izgledala ovako (slika br.):

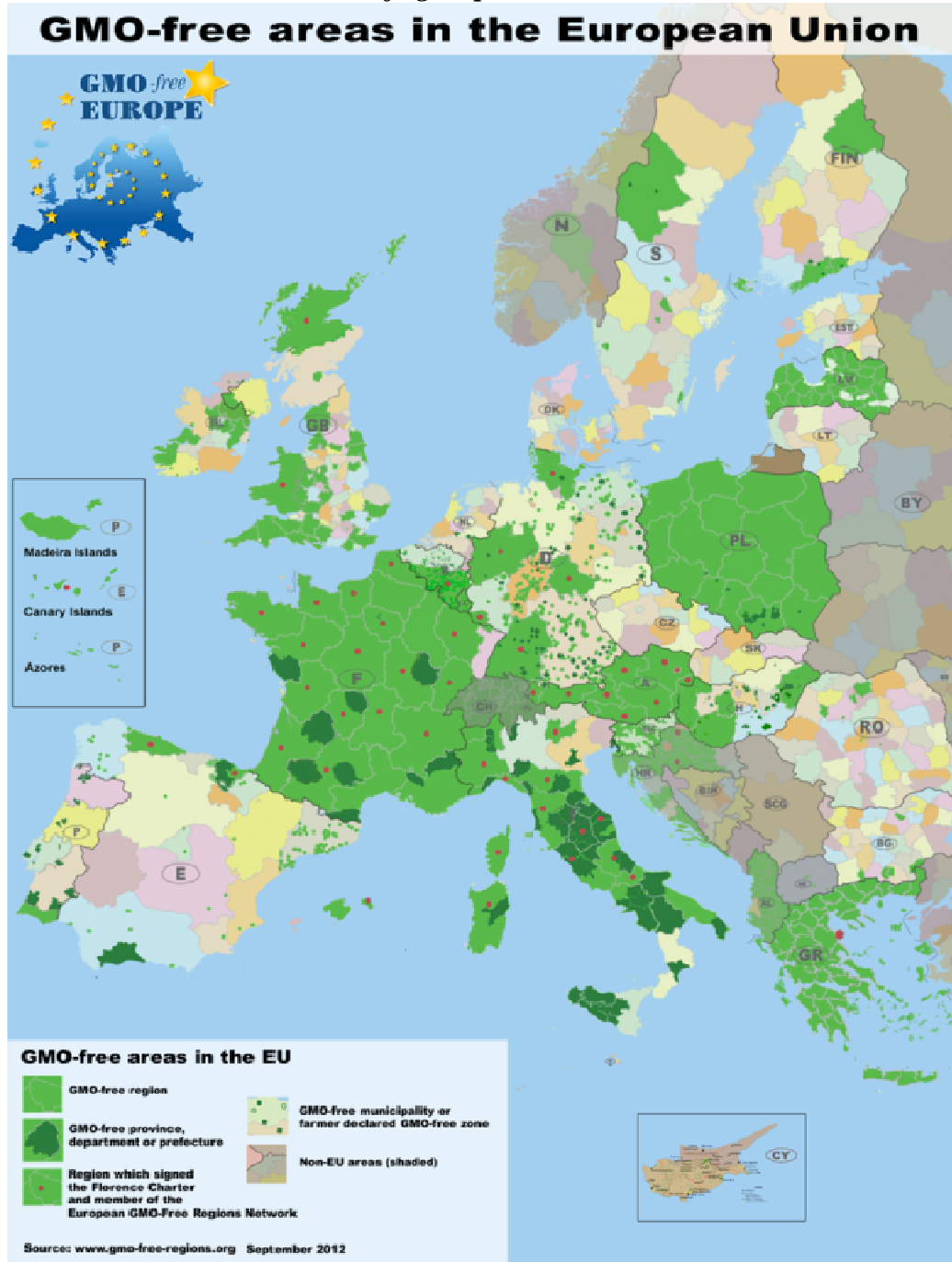
⁵³ Ubrzo nakon puštanja u upotrebu genetski modificirane soje, broj alergija je znatno se povećao, u Velikoj Britaniji čak za 50%.

---

⁵⁴ Nocoll A., (2009), *The importance of the financial crisis*, str. 6

⁵⁵ www.fao.org/fileadmin/user_upload/tcas/.../policy_assistance_series_3.pdf

Slika 2. Korištenje gmo proizvoda u EU⁵⁶

Izvor: GMO-free Europe Conference 2012

⁵⁶Dostupno na: <http://www.gmo-free-regions.org/gmo-free-regions/maps.html>

Delegati iz gmo slobodnih regija, neprestano upućuju pozive mnogim evropskim institucijama da zaštite svoje usjeve od korištenja gmo, da postanu članica gmo slobodne regije te na taj način odupru se proizvodnji bez odgovarajućih mjera opreza.

Svjetski ekonomski forum, održan u Davosu sredinom 2011. godine, je prezentirao veoma interesantan izvještaj pod nazivom «Globalni rizici» u kontekstu razmatranja visokih cijena hrane na tržištu hrane.⁵⁷ Naime, u izvještaju stoji da su u 2011. godini cijene za veći dio hrane dostigle rekordan nivo. Cijena kukuruza je krajem 2011. godine bila za 50% viša od one 12 mjeseci ranije, a cijena pšenice se udvostručila. Globalne rezerve hrane su najniže za posljednjih 25 godina, zbog čega je svjetsko snabdijevanje hranom ranjivo na finansijske krize ili prirodne katastrofe. Izvještaj je prognozirao i rast cijena hrane u Velikoj Britaniji u 2012. godini za 4,7% za period od godinu dana, a u SAD-u za 4,4%, najviše zbog povećane upotrebe kukuruza za proizvodnju etanola. U Kini je porast cijena hrane za godinu dana bio 17,6%, iako su primanja zarade stanovništva ostala skoro nepromijenjena.⁵⁸ U kombinaciji sa naglim porastom cijene nafte, visoke cijene hrane u Kini mogle bi da značajno utječu na globalnu inflaciju. Svjetski čelnici, koji su uzeli učešće na samitu u Davosu, su posebno istakli činjenicu da u mnogim zemljama u razvoju siromašni stanovnici troše oko 75% svojih prihoda na hranu. Oni su najteže pogođeni poskupljenjem osnovnih namirnica. Zbog takve situacije, stanovništvu u zemljama u razvoju prijeti povećanje neuhranjenosti i gladi, te poništenje napretka ostvarenog na ograničavanju siromaštva i smanjenja tereta dugova najsiromašnijih zemalja. Takođe, prema prognozi ekonomskih analitičara MMF-a skuplja hrana će u svijetu teže pogoditi Srednju i Istočnu Evropu, jer će

jače generirati inflaciju, nego u Zapadnoj Evropi. Udio cijena hrane u potrošačkoj košarici u srednjoevropskim i istočnoevropskim zemljama za 2011. godinu je iznosio između 22 i 40%, a u zapadnoevropskim 14%.⁵⁹ Prema njihovom mišljenju, faktori koji utječu na globalnu nesigurnost hrane (kao što su rast populacije, promjene u životnim navikama, upotreba žitarica u proizvodnji biogoriva i klimatske promjene, itd.) će zasigurno, dugoročno utjecati na preokret na svjetskom tržištu hrane i otvoriti pitanja globalne ravnopravnosti.

Nepobitna je činjenica da se prehrambeno – naftna kriza odvija u pozadini širenja svjetske finansijske krize, usporavanja ekonomskog rasta, ulaska američke ekonomije u recesiju, neravnoteže na valutnim tržištima i rasta inflacije. Njena dalja eskalacija prijeti izazivanjem novih socijalnih nereda, a to znači da ako se ne bude djelovalo brzo na stvaranju globalnog konsenzusa o spirali cijena, socijalni nemiri, potaknuti cijenama hrane u više zemalja, će se spojiti u globalnu zarazu, ne ostavljajući ni jednu zemlju nedirnutu. U cilju zaustavljanja rasta cijena hrane i drugih sirovina, koji prijeti širenjem nemira i gladi među stanovništvom najsiromašnijih zemalja, međunarodni predstavnici Svjetske banke i MMF-a su hitno pozvali na koordiniranu akciju industrijski razvijenih zemalja i zemalja u razvoju za vraćanje nesavjesnog povećanja cijena hrane i energenata. U vezi s time, Svjetska banka već radi na sklapanju dogovora sa agencijama UN-a kroz program *Secretary General's High-Level Task Force*⁶⁰, koji tretira problematiku svjetske krize zaliha hrane, kako bi implementirala zajednički odgovor na postojeću krizu. Zajednička strategija suzbijanja prehrambeno – naftne krize se sastoji od četiri osnovne smjernice. Prva smjernica se tiče aktivnosti Svjetske banke koja pregovara sa preko 40 zemalja

---

⁵⁷World Bank, (2009), *Global Development Finance - Charting a global recovery*, str. 117

⁵⁸Ibidem.

---

⁵⁹World Economic Outlook, (2009),

Global Economic Slump Challenges Politics, str. 112

⁶⁰World Bank, (2009), op.cit., str. 119

da pomognu pronaći različite vrste odgovora na postojeću krizu, kako bi onda sprovela adekvatne programe finansijske pomoći. U tom kontekstu je pokrenut *Global Food Crisis Responce Program* (GFRP)⁶¹ kao druga smjernica, čime se pokušalo ubrzati stvaranje fondacija IDA i IBRD-a usmjerenih prema pogođenim zemljama (što ujedno predstavlja treću smjernicu). Konačno, četvrta smjernica se odnosi na kreiranje jednog novog fonda nazvanog *Multi Donor Trust Fund* (MDTF)⁶², pomoću kojeg Banka nudi inovativne načine finansijskog osiguranja tržišnih proizvoda, kao što su osiguranje od vremenskih utjecaja, kako bi pomogla zemljama da kontrolišu rizike koje donose (suše ili neke druge vremenske nepogode). Da bi se popunile praznine, Banka nastavlja svoju saradnju sa drugim svjetskim istraživačkim organizacijama, pokušavajući iskoristiti postojeće empirijsko znanje stručnjaka za stvaranje odgovarajućih politika koje će pomoći rješavanju kriza i globalnih nestabilnosti u bliskoj budućnosti.

EKOLOŠKA KRIZA KAO NAJVEĆI TRŽIŠNI NEDOSTATAK I CIVILIZACIJSKA PRIJETNJA

Globalno zagrijavanje i klimatske promjene, uzrokovane prvenstveno ljudskim djelovanjem, uz snažnu i ubranu destrukciju biološke raznolikosti ulaze među najistaknutije oblike ekološke krize. Trenutno je na djelu stalan porast upotrebe fosilnih goriva, porast antropogenih emisija stakleničkih plinova u atmosferu, porast globalne prosječne temperature i sl. Zbog toga što je u većini slučajeva ekološka kriza globalna, sa totalnim posljedicama, osnovane su međunarodne institucije, održavane svjetske konferencije, čak su postignuti i dogovori u vezi zaštite okoline. Međutim, sve to nije bilo dovoljno, jer visokorazvijene zemlje ne dozvoljavaju da

se donesu radikalne i potpunije mjere za sprečavanje zagađenosti. Čak se i one usvojene mjere ne sprovode ili se sprovode djelimično sa velikim odlaganjima.⁶³

Svjetski klimatolozi u posljednjih nekoliko godina upozoravaju da će gomilanje plinova (kao što je CO₂), uglavnom prouzrokovano izgaranjem fosilnih goriva, dovesti do globalnog zagrijavanja i drugih važnih promjena klime. Na osnovu utvrđenih klimatskih metoda, mnogi naučnici smatraju da će se, ako se nastave sadašnji trendovi globalnog zagađivanja životne sredine, Zemljina kora zagrijati od 5°C do 10°C Fahrenheitovih.⁶⁴ To bi klimu na Zemlji dovelo iznad nivoa koji je osjetila ljudska civilizacija tokom svoje cjelokupne historije. Pri tome bi zemlje morale prihvatiti skuplju energiju, niži životni standard i niže nivoe potrošnje.

U vezi s time, većina ekonomista danas proučava ekonomske utjecaje promjene klime, kako bi spoznali kako države mogu poduzimati osjetljive strategije.⁶⁵ Prema njihovom mišljenju, u toku dugog napredovanja ekonomskog razvoja, tehnologija je sve više odvajala ljude i ekonomsku aktivnost od klime i klimatskih promjena. Danas, zahvaljujući savremenoj tehnologiji ljudi žive i napreduju praktično u svakoj klimi na zemlji. Za veći dio ekonomske aktivnosti, različite varijable kao što su nadnice, sindikaliziranja stručnog obrazovanja radne snage ili političkih faktora preplavljaju klimatske obzire. Općenito, oni sektori ekonomije koji veoma mnogo zavise od ekosistema, odnosno od prirodnih pojava će biti najosjetljiviji na klimatsku promjenu. Dosadašnje studije su pokazale da ekološka kriza nije u najmanju ruku slučajna, već da je imanentna suštinskim obilježjima

⁶³Postoji veliki broj zemalja koje su prihvatile ciljeve Protokola iz Kyota, a koje ih u praksi ne poštuju. Hatibović Dž., (mart 2009.), *O globalizaciji još jednom.*

⁶⁴Ibidem.

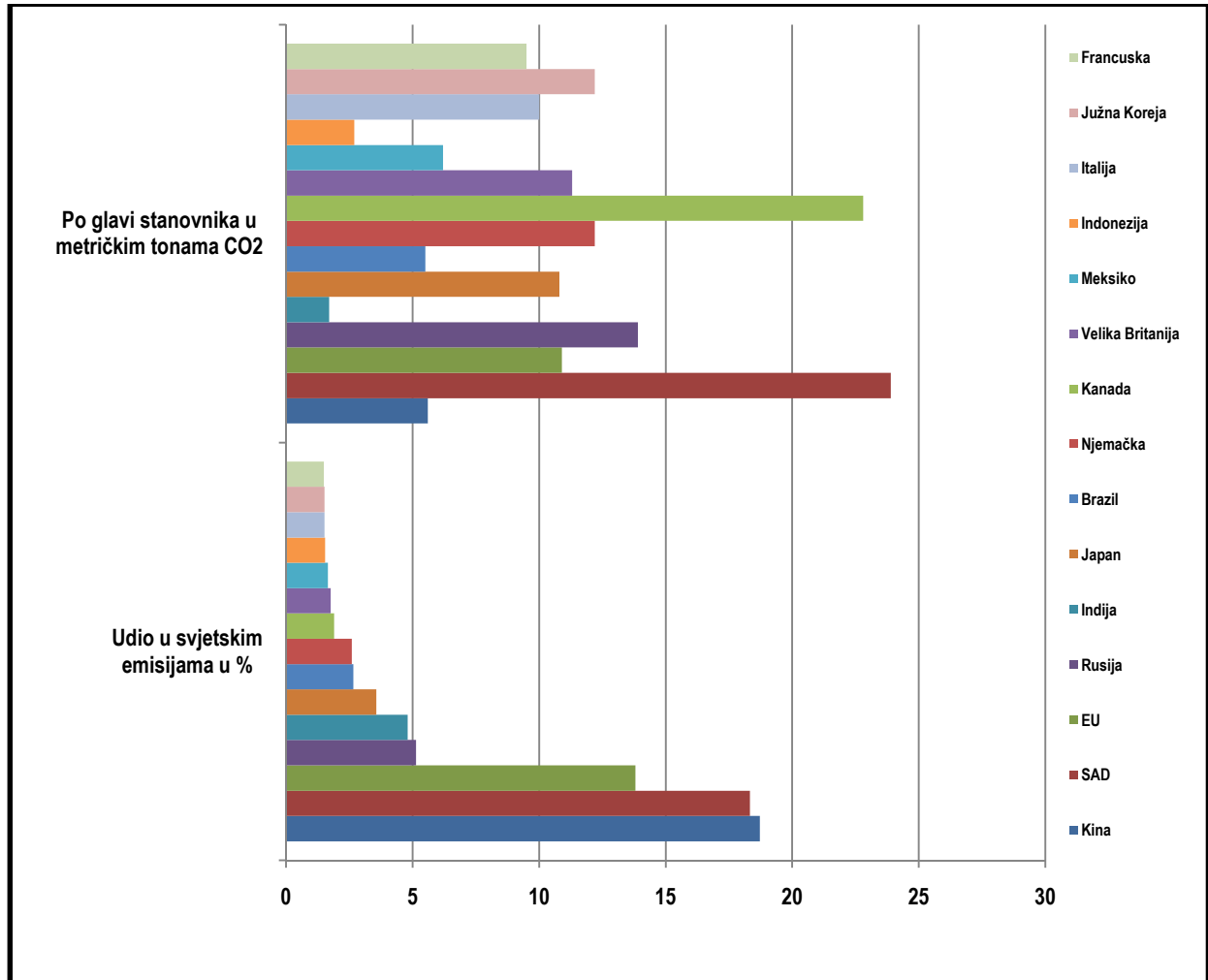
⁶⁵Zemlje, poput Japana i SAD-a su prilično izolirane od promjena klime, dok su zemlje u razvoju kao što su Indija i Brazil ranjivije.

⁶¹Ibidem.

⁶²Ibidem.

industrijske civilizacije. U pitanju je prije svega, sistem vrijednosti savremene civilizacije. U tom kontekstu, u prvi plan se nameće profilerski orijentisana etika individualizma, koja je značajno smanjila

polje moralnih subjekata i potpuno ignorisala moguće moralne objekte. Većina ekonomista je uvjeren da je krajnji uzrok savremene ekološke krize u sferi duha i kulture.

Slika 3. Najveći emitenti stakleničkih plinova⁶⁶

⁶⁶[<http://www.manager.ba/clanak/?i=2010>, januar 2011.]

Do danas nije postignut nikakav sporazum u Kopenhagenu u vezi sa klimatskim promjenama, što će u budućnosti zasigurno imati snažne posljedice koje će se, između ostalog, ogledati u vidu smanjenja produktivnosti poljoprivrednog sektora i egzistencijalne zemljoradnje (smanjenje i za 50% u narednih 20-tak ili 30-tak godina), pojavi bolesti, poplava, suša, nedostatka vode, te pojavi gladi, hroničnoj neuhranjenosti, promjenljivosti vremenskih prilika, pojavi ozonskih rupa⁶⁷, kiselih kiša⁶⁸, efekta staklene bašte koji produkuje povećanu temperaturu, itd. S obzirom da se radi o globalno rasprostranjenom problemu, zaštita životne sredine je bila glavna tačka dnevnog reda na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu u aprilu, 2010. godine. Podsjećanja radi, na Summitu u Kopenhagenu su bila postavljena tri cilja, i to: (1) smanjenje emisija stakleničkih plinova, naročito u razvijenim zemljama, (2) predviđanja Svjetske meteorološke organizacije (WMO) upućuju na to da je potrebno izvršiti regulisanje CO₂ kao opasnog zagađivača finansijska podrška za siromašne zemlje i zemlje u razvoju, i (3) shema razmjene sredstava, kako bi se do

⁶⁷Najveća oštećenja ozonskog sloja otkrivena su 1986. godine iznad Južnog pola, koja su se 1989. godine proširila na oblasti južne Australije. Od tada do danas postoje dokazi o smanjenju prostora sa oštećenjima ozonskog omotača, što je rezultat i veoma stroge kontrole i ograničene upotrebe freona.

⁶⁸Padavine (vodeni talozi, kiše) često su blago kisele reakcije zbog prisustva ugljene kiseline u njima zahvaljujući prisustvu CO₂ u atmosferi. Međutim, kao rezultat antropogenih aktivnosti u vazduhu se nalaze gasovita jedinjenja-oksidi sumpora i azota, koji se rastvaraju u vodi stvarajući odgovarajuće kiseline (prije svega, sumporastu i azotastu). Padavine u urbanim i industrijskim zonama koje obiluju ovim kiselinama, označene su kao kisele kiše. Pod dejstvom kiselih kiša propada šumska vegetacija, uništavaju se poljoprivredne površine i dolazi do pomora riba u jezerima. Velika oštećenja od kiselih kiša prisutna su u centralnoj Evropi, naročito u Njemačkoj kao i u Velikoj Britaniji. Na području Balkanskog poluostrva i čitave jugoistočne Evrope, gdje je krečnjačka matična podlloga, štetno dejstvo kiselih kiša je slabije izraženo, jer se u prisustvu karbonata održava povoljna reakcija zemljišta i vode.

2030. godine okončalo uništavanje svjetskih šuma.⁶⁹

Tabela 2. Glavne opcije za smanjenje emisije štetnih gasova⁷⁰

<p>Poboljšati iskoristivost energije, npr. u transportu, građevinama, aparatima, osvjetljavanju</p> <p>▲ – brze dobiti na startu korištenja ▼ – otpor potrošača i interesnih grupa zbog troškova</p>
<p>Čista obnovljiva energija, npr. vjetar, voda, sunce, biomasa, geotermalna energija iz valova</p> <p>▲ – nezagađujuća, čista ▼ – visoke cijene opreme, upitan utjecaj na okolinu</p>
<p>Biogoriva, npr. kukuruz, šećerna trska, palmno ulje</p> <p>▲ – biljke konzumiraju CO₂ tokom razvoja ▼ – traži poljoprivredne izvore i tako utiče na proizvodnju hrane čime dolazi do poskupljenja hrane</p>
<p>Porezi i ograničenja emisija štetnih gasova – takse na fosilna goriva, ograničenja emisija</p> <p>▲ – postavljaju cijene na emisije ▼ – moglo bi usporiti ekonomski razvoj</p>
<p>Skladištenje ugljika – uzimanje CO₂ na izvoru i skladištenje pod zemljom</p> <p>▲ – pomoć u tranziciji za ekonomije bazirane na fosilnim gorivima ▼ – nepoznati ili visoki komercijalni troškovi, nejasna dugoročna sigurnost</p>
<p>Nuklearna energija – proširenje već prisutne industrije</p> <p>▲ – nizak nivo štetnih gasova, pouzdanost u isporuci energije ▼ – velika opasnost od jako štetnih nesreća, skladištenje radioaktivnog otpada je neriješeno</p>

Legenda:

▲ - prednosti ▼ - nedostaci

⁶⁹ [http://

www.carbonpro.org/docs/public/Kyoto_protocol/MZOPUGoKyotu.pdf, januar 2011.]

⁷⁰ <http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Bit-ka-za-smanjenje-emisije-stetnih-gasova-u-atmosferu-50681.html>, januar 2011.]

Evropska Komisija je sredinom 2010. godine napravila pregled globalnih troškova u borbi protiv klimatskih promjena i taj prijedlog je bio osnova za pregovore 27 država članica EU-a o zajedničkom stavu na Međunarodnoj konferenciji o klimi u Kopenhagenu, održanoj u decembru 2010. godine. Na toj konferenciji je dogovoren novi globalni sporazum o klimi koji će zamijeniti Protokol iz Kyota (a koji ističe 2012. godine).⁷¹ Komisija je procijenila da će zemljama u razvoju za borbu protiv klimatskih promjena do 2020. godine trebati oko 66 do 80 mlrd. eura godišnje. Od tog iznosa, troškovi prilagodbe iznosili bi između 10 i 24 mlrd. eura, a ublažavanja posljedica klimatskih promjena oko 56 mlrd. eura. Takođe, Komisija je procijenila da bi industrija i elektrane trebale osigurati 33 mlrd. eura, poljoprivreda 5 mlrd., a sporije uništavanje tropskih šuma 18 mlrd. eura. Pored tih javnih sredstava, međunarodno tržište ugljika će osigurati do 2020. godine 38 mlrd. eura na godinu. Udio pojedinih članica EU-a je najspornije pitanje, jer bi EU trebala osigurati 287,8 mlrd. eura na svaku milijardu dogovorenu na globalnom nivou. Najveći teret bi, pri tome, pao na najveće zapadne članice, Njemačku (57,96 miliona eura), Veliku Britaniju (46,60 miliona eura) i Francusku (43,52 miliona eura).⁷² Zbog trenutne situacije na svjetskoj sceni, u zemljama EU (posebno Francuska) je početkom 2011. godine uveden tzv. ugljeni porez na potrošnju plina, nafte i ugljena.⁷³ Svijest o globalnom zatopljenju na međunarodnom nivou postoji (Protokol iz

Kyota). Međutim, veliki problem predstavljaju SAD koje za sobom povlače niz problema i nesuglasica, ne poštujući navedeni Protokol. U vezi s time, u svjetskom finansijskom sistemu se izdvajaju tri apela svjetskih čelnika: prvi je za zemlje u razvoju kojima će globalno zatopljenje nanijeti najveće štete, drugi je upućen SAD-u, jer se smatra da postoji moralni imperativ da se pridruži ostatku svijeta u bavljenju globalnim zatopljenjem i treći apel se upućuje Evropi, u smislu da Evropa mora biti spremna upotrijebiti veliku moć ekonomske globalizacije, te da se uhvati ukoštac sa najvažnijim svjetskim problemima okoline. Uzimajući to u obzir, danas se predlažu trgovinske sankcije preko Svjetske trgovinske organizacije (WTO), koja može biti upotrijebljena za nametanje boljeg ponašanja prema životnoj sredini.

Jedan od najvećih nedostataka tržišnog sistema privređivanja jeste ono što proizvodi zagađivanje čovjekove okoline. Privredni sistemi zemalja nisu uspjeli da obuzdaju taj tržišni nedostatak. Kada se kriza po osnovu tog velikog tržišnog nedostatka ispolji neuporedivo jače i katastrofalnije, nego što je ova sada, svijet će se suočiti sa apokaliptičnim posljedicama sudbonosnog karaktera za ljudsku civilizaciju i za sva živa bića na zemlji. Tada će nedostatak štednje, likvidnosti, nerealno prikazivanje rezultata kompanija, stečajevi (ali i drugi nedostaci tržišta) i finansijska kriza, koja je dan danas prisutna i koju se pokušava riješiti, u odnosu na svjetsku ekološku krizu izgledati marginalno!

U rješavanje nagomilanih problema uključeni su svi glavni učesnici globalnih ekonomskih tokova. Uglavnom se svi slažu da je pored pronalaska rješenja izlaska iz krize, potrebno osigurati da takvo rješenjem bude u funkciji postizanja stabilnog održivog modela rasta.

“Rizik od ponovljene «double-dip» recesije ili «w» - oblikovanog oporavka je i dalje prisutan u mnogim dijelovima svijeta. Dugoročne posledice krize na ekonomskom i socijalnom planu, kako primećuju pojedini

---

⁷¹Ibidem. Protokol iz Kyota (1997.) je dogovor najrazvijenih zemalja o smanjenju emisije otpadnih plinova u atmosferu, prema kojem bi ona trebala smanjiti za 5,2% do 2012. godine u odnosu prema 1990. godine. Mnogi ekonomisti smatraju da se neće moći ispuniti očekivanja tog protokola do radnog roka (2008.-2012.) i da će se smanjiti temperatura za 0,15 °C za razliku od predviđenih 4,2°C - 5,8°C. Potrebno je smanjenje od 60 do 80% CO₂, da bi se stabilizirala atmosfera.

⁷²[<http://europeancommission.org/countryreport>, juli 2010.]

⁷³Ibidem.

autori, mogu da budu oštrije od onih vidljivih na kratak rok, pa se kratkoročno ekonomsko prilagođavanje lako može preobraziti u dugoročni razvojni problem”⁷⁴.

U traženju najboljeg modela budućeg rasta, mnogi stručnjaci se slažu da rast treba biti “čistiji” u skladu sa aktuelnim pokušajima da se ublaže posljedice nepovoljnih klimatskih promjena. U tom smislu, trebalo bi izbjegavati investicije koje štete životnoj sredini, na način da se traže alternativna rješenja⁷⁵. Europska Komisija je izradila i usvojila dokument “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast-Europa 2020” u kojoj su definisani prioriteti koji bi trebali predstavljati Europu 2020⁷⁶. Održivi rast predstavlja jedan od tri postavljena prioriteta iz Strategije⁷⁷. Prema navedenom dokumentu, održivi rast bi se promovisao kroz konkurentniji, zeleniji i učinkovitiji rast. Na temelju navedenog, u okviru održivog rasta postavljeni su ciljevi do 2020.godine koji se odnose na smanjenje emisije stakleničkih plinova za 20% u odnosu na razine iz 1990.godine kao i povećanje izvora obnovljive energije u konačnoj potrošnji energije na 20%⁷⁸. Aktivnosti u smjeru postizanja navedenih ciljeva moraju prethoditi promjeni načina razmišljanja, a to se prije svega odnosi na promjenu infrastrukture koja će biti podloga za provedbu postavljenih ciljeva.

⁷⁴ Lin, J. Y., «Learning from the past to Reinvent the Future», Annual Bank Conference on Development Economics, Lessons from East Asia and the Global Financial Crisis, 2009, World Bank and Korea Development Institute, Seoul, str2

⁷⁵ OECD, Synthesis Report on the Strategic Response, C/MIN (2009)9, Jun 2009;

⁷⁶ Europska komisija, “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast, Bruxelles, 2010

⁷⁷ “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast-Europa 2020” definisala je prioritete koji bi trebali predstavljati Europu 2020, i to: pametan rast, održiv rast i uključiv rast.

⁷⁸ Ostvarivanjem cilja od 20% učešća obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije, za EU bi značilo povećanje broja radnih mjesta za oko 600.000.

Milenijumska procjena ekosistema (The Millennium Ecosystem Assessment) pokazala je da su u posljednjih 50 godina „ljudska bića promijenila ekosisteme mnogo brže i ekstenzivnije nego u bilo kom drugom periodu istorije čovječanstva”⁷⁹. Na osnovu ovih procjena da se zaključiti da će nastavak uništavanja ekosistema dovesti u opasnost opstanak budućih generacija.

Usmjavanje privrede prema razvoju zelene ekonomije, svakako će u narednom periodu predstavljati važan instrument u procesima prevazilaženja ekološke krize. “Ozelenjavanje” ekonomije znači stavljanje okolišne politike u centar ekonomske politike. Razvojem “nove ekonomije”, svjetske privrede će na učinkovitiji način koristiti svoje resurse, kao i reciklirati približno 100% proizvedenog otpada. Zelena ekonomija uveliko mijenja proizvode koje koristimo na način da oni postaju održiviji i ekološki prihvatljiviji a što za rezultat ima manju ukupnu potrošnju resursa u proizvodnji⁸⁰. U prilog ovakvim opredjeljenjima govore i mnogi zaključci na temu zelenog razvoja ekonomije, u kojima se ističe da ne postoji izlaz iz globalne ekonomske krize koji ne uključuje razvoj zelenih tehnologija, zaštitu životne sredine kao i racionalno korištenje resursa. Zemlja koja se opredijelila za razvoj zelene ekonomije, svakako će biti konkurentnija na svjetskom tržištu, a uzimajući u obzir sve njene odlike i prednosti.

Agencija Bloomberg⁸¹ (2011.) objavila je neke od rezultata postignutih ulaganjima u zelenu ekonomiju. Tako su globalna ulaganja u obnovljivu energiju porasla sa 32% u 2010.godini, do iznosa rekordnih 211 milijardi dolara. Nakon rastućih

⁷⁹ Millennium Ecosystem Assessment, Synthesis Report, p 10

<http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>

⁸⁰ Zeleni proizvodi na prvi pogled izgledaju skuplji od konvencionalnih proizvoda, ali posmatrajući ih dugoročno, kroz životni vijek korisnosti, oni su svakako isplativiji odnosno jeftiniji.

⁸¹ Više o navedenom dostupno na: www.bloomberg.com

ekonomija Indije, Kine i Brazila, najizraženiji napredak u razvoju zelene ekonomije bilježi se u afričkim zemljama, procentualno izraženo. U istom izvoru se navodi da su u Egiptu ulaganja u obnovljivu energiju dostigla iznos od 1,3 milijarde dolara⁸² a da su u Keniji u 2010. godini ulaganja u obnovljivu energiju iznosila čak 1,3 milijarde dolara, iako u 2009. godini ovakvih ulaganja skoro da i nije bilo⁸³.

U izvještaju UNEP-a pod nazivom "Prema zelenoj ekonomiji: Putevi prema održivoj ekonomiji i suzbijanju siromaštva, navodi se kako bi ulaganja, u iznosu od 2% globalnog GDP-a, u razvoj deset ključnih sektora omogućila zaokret današnje "zagađivačke" ekonomije prema zelenoj i održivoj ekonomiji. Ovakav koncept mjera kratkoročno bi proizveo negativne efekte (krize i nestašice usljed zaustavljanja rasta zagađivačke ekonomije, privremeno smanjenje broja radnih mjesta) ali bi dugoročno osigurao da broj zaposlenih odnosno kvalitetnih radnih mjesta se poveća. U kontekstu svega navedenog, sve veći broj zemalja usvaja programe prilagođavanja odnosno programe tranzicije u ovom pravcu⁸⁴.

Dakle, iz svega navedenog može se zaključiti da je problem zaštite životne sredine važan izazov u narednom periodu u borbi protiv ekološke krize, koja ima daleko dublje korijene i veće posljedice u usporedbi sa finansijskom krizom. Klimatske promjene, sa svim negativnim posljedicama koje one nose sa sobom, nameće potrebu za korjenitim promjenama od načina razmišljanja, promjene svijesti preko ulaganja u novu infrastrukturu, obrazovanje i intenzivan razvoj zelene

ekonomije. Samo ovakvim mjerama, dugoročno se mogu očekivati pozitivni pomaci u pravcu ekološkog razvoja ekonomije, što će u konačnici smanjiti broj siromašnih, obezbijediti budućim generacijama zdraviju, kvalitetniju hranu kao i uslove života, a uz istovremeni razvoj nove tehnologije koja će značajno smanjiti zagađivanje životne sredine.

ZAKLJUČAK

Na temelju do sada iznijetoga, da se zaključiti da mnoge finansijske krize, koje su se desile tokom XX i početkom XXI stoljeća, ukazuju na jednu važnu činjenicu, a to je da nacionalni finansijski sistem može biti «Ahilova peta» makroekonomskog menadžmenta ekonomije jedne zemlje. Naime, finansijske krize su nezaobilazna i prateća pojava savremenog tržišnog sistema privređivanja. Razvoj finansijskog sektora (npr. berzi i bankarskog poslovanja) može imati pozitivne efekte na ekonomski rast i razvoj. Međutim, berzanski krahovi i finansijske krize pokazuju da je trend porasta cijena bilo kojeg finansijskog instrumenta na finansijskom tržištu često previše dug (odnosno, formira se finansijski balon ili mjehur) i da je potrebno da dođe do manje-više intenzivnog smirivanja cijena na nižem nivou (tzv. pucanje balona). Pri tome, dolazi do poremećaja u realnom sektoru privrede ne samo ugrožene zemlje, već i okolnih susjednih zemalja, pa i većine svjetskih razvijenih zemalja.

Generalno, uzrok velikom broju povećanih finansijskih kriza u posljednje dvije decenije, svakako je povećana globalizacija i mobilnost kapitala na svjetskom finansijskom tržištu, liberalizacija tekućeg i kapitalnog računa, neusklađena sa liberalizacijom i reformama ostalih sektora privrede, sprovođenje neodrživih mjera makroekonomske politike kao i pojavljivanje mnogo novih tržišta i zemalja u tranziciji prema tržišnoj privredi, uz *grosso modo* slabljenje svjetskog finansijskog sistema. S time u vezi je

---

⁸² Ovaj rekordni iznos ulaganja u obnovljivu energiju u Egiptu posljedica je projekta korištenja toplinske solarne energije.

⁸³ U Keniji su ulaganja u obnovljivu energiju usmjerena na geotermalnu energiju kao i izgradnju velikog broja malih hidroenergetskih postrojenja i korištenja biogoriva.

⁸⁴ Dokument Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication moguće je preuzeti na internetskoj stranici UNEP-a: <http://www.undp.hr/www.unep.org/greeneconomy>

pravilno definisanje uzroka finansijske krize od iznimnog značaja za njeno rješavanje. Praksa pokazuje da su finansijske krize pojava koja se javlja u svim ekonomskim sistemima, te da je na kraju u njihovom rješavanju ipak, nužna intervencija države.

LITERATURA

1. IMF, (2009), *The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries*, IMF, Washington D.C.
2. Jicking M., (2008), *Containing the financial crisis*, CRS Report Congress
3. Tucker P., (2009), *Repairing the world's financial system*, Futurist; Mar/Apr 2009, Vol. 43 Issue 2,
4. Jicklinh M., (2008), *Averting the financial crisis*, CRS Report Congress
5. World Bank, (2010), *World Development Indicators*, WB, Washington D.C.
6. Nocoll A., (2009), *The importance of the financial crisis*,
7. World Bank, (2009), *Global Development Finance - Charting a global recovery*,. WB, Washington D.C.
8. World Economic Outlook, (2009), *Global Economic Slump Challenges Politics*, WB, Washington D.C.
9. Hatibović Dž., (mart 2009.), *O globalizaciji još jednom*.
10. Lin, J. Y., (2009), *Learning from the past to Reinvent the Future*», *Annual Bank Conference on Development Economics, Lessons from East Asia and the Global Financial Crisis*, World Bank and Korea Development Institute, Seoul
11. OECD, (2009), *Sinthesis Report on the Strategic Response*, C/MIN (2009)9
12. Europska komisija, (2010), *Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast*, Bruxelles.
13. Millennium Ecosystem Assessment, *Synthesis Report*.
14. http://worldbank.org/world_report,
15. <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
16. <http://www.undp.hr/www.unep.org/greeneconomy>
17. <http://www.manager.ba/clanak/?i=2010>,
18. http://www.carbonpro.org/docs/public/Kyoto_protocol/MZOPUGoKyotu.pdf,
19. <http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Bitka-za-smanjenje-emisije-stetnih-gasova-u-atmosferu-50681.html>,
20. <http://europeancommission.org/countryreport>
21. www.fao.org/fileadmin/user_upload/tcas/.../policy_assistance_series_3.pdf
22. <http://www.gmo-free-regions.org/gmo-free-regions/maps.html>

MODELI IZGLAĐIVANJA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA UPOTREBE H2 BLOKATORA

SMOOTHING MODELS IN FUNCTION OF PREDICTING THE USE OF H2 RECEPTOR ANTAGONIST

Samir Mukinović

SAŽETAK

Visoko učešće u ukupnim izdacima za lijekove sa liste esencijalnih lijekova imaju lijekovi za liječenje bolesti probavnog sistema i metabolizma, u koje spada lijek ranitidin, u obliku tableta jačine 300 mg i pakovanju od 20 tableta. Učešće pomenute skupine lijekova iznosi oko 30 %. Potrošnja lijekova tokom vremena ima obilježja pojave sa trendom. Prognoza upotrebe lijekova iz ove skupine je bitna za donošenje odluka na makro i mikro razini. Predmet rada je primjena modela izgladivanja u svrhu prognoze upotrebe lijekova čija upotreba tokom vremena sadrži trend. Analiza ima za cilj izbor prikladnog modela izgladivanja za pojave sa linearnim trendom. Osnovna hipoteza rada je da su Holtov i Brownov modele podjedanko precizni u prognozi upotrebe H2 blokatora, lijekova u okviru grupe A02.

Ključne riječi: jednostavno eksponencijalno izgladivanje, dvostruko eksponencijalno izgladivanje, Holtov model eksponencijalnog izgladivanja, Brownov model eksponencijalnog izgladivanja, MAPE – prosječna postotna apsolutna pogreška.

Key words: single exponential smoothing, double exponential smoothing, Holt's models exponential smoothing, Brown's models exponential smoothing, MAPE - mean absolute percentage error.

ABSTRACT

High proportion of total expenditure on medicines from the list of essential drugs are medications for the treatment of diseases of the digestive system and metabolism, which includes drug ranitidine in tablets dosage 300 mg pack of 20 tablets. Participation of the aforementioned group of drugs is about 30%. Consumption of drugs over time has the characteristics of phenomena with the trend. Forecast use of drugs in this group is important for decision making at the macro and micro level. The subject of the application model smoothing to forecast the use of drugs whose use over time contains trend. The analysis aims to select appropriate models for smoothing the appearance of the linear trend. The basic assumption is that Holt's and Brown's models are in equal precision in forecasting the use of H2 blockers, drugs within the group A02.

UVOD

Lijekovi iz skupine H2 blokatora označavaju lijekove grupisane na drugom nivou klasifikacije iz skupine A lijekova. U okviru skupine A lijekove nalaze se lijekovi za liječenje bolesti probavnog sistema i metabolizma. Šta je ustvari ATC klasifikacija?

Anatomsko – terapijsko – hemijska klasifikacija (ATC) je međunarodno prihvaćeni klasifikacioni sistem za medicinske proizvode, koji propisuje Svjetska zdravstvena organizacija (WHO). Svakom nezaštićenom imenu lijeka (ili kombinaciji lijekovitih supstanci) odovara šifra od sedam

alfanumeričkih karaktera razvrstanih u 5 nivoa klasifikacije.

Za ATC klasifikaciju je zadužen Kolaborativni centar WHO za metodologiju statistike lijekova, čije je sjedište u Norveškom institutu za javno zdravlje u Oslu. Gdje god je moguće, koriste se međunarodna nezaštićena imena. ATC oznaka svih novih lijekova se revidira nakon 3 godine, a može doći i do revizije šifre lijekova koji su i duže u upotrebi.

Praćenje potrošnje lijekova je od izuzetne važnosti za mikro i makro razinu. Na mikro razini posebno moramo istaći javne zdravstvene ustanove, gradove, kantone, županije, apoteke, dok se na makro razini pojavljuju državne organi i agencije koji prate potrošnju lijekova na nacionalnoj razini. Praćenje upotrebe, odnosno potrošnje lijekova ima za svrhu postizanje nekoliko ciljeva:

Racionalna farmakoterapija, koja podrazumjeva upotrebu pravog lijeka u pravoj dozi, za pravog pacijenta tokom potrebnog vremenskog perioda uz minimalne troškove za društvo i pojedinca.

Utvrđivanje uzroka potrošnje lijekova

Usporedba potrošnje lijekova između ustanova, regija i između država

Poduzimanje potrebnih mjera i aktivnosti u slučaju neracionalne potrošnje lijekova.

Na području Tuzlanskog kantona, prema izvještaju Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona (ZZO TK) ukupna potrošnja lijekova na teret zavoda iznosila je 37.862.295 KM. U okviru ukupne potrošnje lijekova relativno učešće lijekova grupe A iznosi 27,33 %.

METODOLOGIJA I CILJ ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je usmjereno na utvrđivanje efikasnosti upotrebe jednostavnih prognostičkih postupaka u predviđanju upotrebe lijekova na drugom nivou klasifikacije A02-Antacidi i lijekovi za liječenje ulkusne bolesti. Budući da upotreba lijekova izražava kontinuiranu

tendenciju rasta, cilj je analizirati efikasnost primjene modela eksponencijalnog izgladivanja: jednostavnog eksponencijalnog izgladivanja i dvostrukog eksponencijalnog izgladivanja.

Kao što smo istakli, praćenje potrošnje lijekova u cjelini, a naročito lijekova sa esencijalne liste lijekova čija se potrošnja najvećim dijelom finansira sredstvima doprinosa za zdravstveno osiguranje, od velike važnosti je za subjekte na mikro i makro razini. Shodno predmetu i cilju istraživanja osnovna istraživačka hipoteza glasi: Modeli eksponencijalnog izgladivanja za pojave sa linearnim trendom, Holtov i Brownov, podjednako su precizni u prognozi upotrebe H2 blokatora, lijekova u okviru grupe A02.

Analiza podataka se zasniva na analizi vremenskog niza o potrošnji lijekova, prikupljenim kod Zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona. Podaci se odnose na vremenski period od 01.01.2011. do 01.07.2012. godine. Dakle, analizom je obihvaćeno 18 mjesečnih frekvencija. Obzirom na predmet, cilj i hipotezu istraživanja metodologija istraživanja je bazirana na primjeni regresijske analize, dinamičke analize, i jednostavnim prognostičkim postupcima. Za ocjenu efikasnosti analiziranih prognostičkih postupaka korištene su mjere uspješnosti.

Značaj istraživanja u teorijskom smislu ogleda se u tome što daje osnovu za pravilan izbor i primjenu prognostičkih modela za vremenske serije koje sadrže linearni trenda. U empirijskom smislu doprinos istraživanja se odnosi na izgradnju modela za prognoziranje potrošnje lijeka nezaštićenog naziva ranitidin, u obliku tableta, jačine 300 mg koji pripadi podgrupi H2 blokatora.

PROGNOSTIČKE METODE I MODELI

Brojne su situacije u kojima je predviđanje nužno u cilju donošenja odluka. Postoje

dvije glavne grupe prognostičkih metoda: kvalitativne i kvantitativne [Dumičić, K., Bahovec, V., 2012., 398]. Kod kvalitativnih prognostičkih metoda procjena budućih stanja, kao i procjena buće razine posmatrane pojave predstavlja rezultat rada stručnjaka. Koristi se u situacijama kada nemamo dovoljno podataka o realizaciji posmatrane pojave u prošlosti i uslučaju kada uopšte neraspolažemo podacima.

Za razliku od kvalitativnih metoda, kvantitativne metode koriste empirijske podatke i prognostičke modele. Razlikujemo nekoliko prognostičkih modela, među kojima se najčešće upotrebljavaju:

modeli izgladivanja (engl. smoothing modles).

modeli vremenskih serija (engl. general time series models), i

regresijski modeli (engl. regression modles)

MODELI EKSPONENCIJALNOG IZGLADIVANJA

Modeli eksponencijalnog izgladivanja mogu biti jednostruki i dvostruki. Izgladivanje vrijednosti vremenskog niza se vrši ponderisanjem članova niza nejednakim ponderima (konstantama). Ponderi predstavljaju eksponencijalno opadajući niz. Osnovna razlika između modela eksponencijalnog izgladivanja i metode pomičnih prosjeka je u tome što metoda pomičnih prosjeka daje jedanke pondere svim analiziranim podacima. Kod modela eksponencijalnog izgladivanja vrijednost vremenskog niza, hronološki uređenog, koja je najbliža tekućem trenutku vremena ima najveći ponder. Što je vrijednost vremenskog niza udaljenija od trenutka prognoziranja to je vrijednost pondera manja, i obrnuto.

MODELI EKSPONENCIJALNOG IZGLADIVANJA ZA POJAVE SA TENDOM

Veom često vremenske pojave sadrže trend. Prema tome mnoge procedure eksponencijalnog izgladivanja zasnivaju se na proširenju jednostavnog eksponencijalnog izgladivanja. Jedna od takvih procedura je Holtova procedura koja dopušta postojanje trendovskog ponašanja. Navedeni model se u literature često naziva Holtov dvoparametarski model linearnog eksponencijalnog izgladivanja (engl. single exponential smoothing with linear trend, SEST) [Čižmešija, M., Sorić, P., 2012., 95]. Prognostičke vrijednosti za jedan period unaprijed, jedan period nakon tekućeg razdoblja, izračunava se prema obrascu:

$$F_{t+1} = F_t + T_t$$

$$F_t = \alpha (Y_t - S_{t-s}) + (1-\alpha)(F_{t-1} + T_{t-1})/I$$

$$T_t = \beta(F_t - F_{t-1}) + (1-\beta)T_{t-1}$$

U obrascu α i β su konstante izgladivanja, a T_t je procjena efekta trenda. Holt je proširio model jednostavnog eksponencijalnog izgladivanja kako bi omogućio prognoziranje pojava sa trendom. Holtov odle sadrži dvije konstante I to: konstantu izgladivanja za razinu pojave (α) i konstantu izgladivanja za uticaj trenda (β). Obje konstante mogu poprimiti bilo koju vrijednost između nula i jedan. Inicijalna prognostička vrijednost je uobičajeno jednaka prvoj stvarnoj vrijednosti ili procjeni parametra α u modelu linearnog trenda. Inicijalna procjena efekta trenda je uobičajeno nula ili je jednaka procjeni parametra β u modelu linearnog trenda.

Osim Holtov-og dvoparametarskog modela linearnog eksponencijalnog izgladivanja, za potrebe prognoziranja pojava sa linearnim trendom često se upotrebljava i Brownov model dvostrukog eksponencijalnog izgladivanja (engl. double exponential smoothing with linear trend,

DEST) [Čižmešija, M., Sorić, P., 2012., 104].

Prognostičke vrijednosti za jedan period unaprijed, jedan period nakon tekućeg razdoblja, izračunava se prema obrascu:

$$F_t = \alpha Y_t + (1 - \alpha) F_{t-1}$$

$$F'_t = \alpha Y_t + (1 - \alpha) F'_{t-1} \quad (2)$$

$$F_{t+\tau} = 2F_{t+\tau} + F'_t + \tau [\alpha / (1 - \alpha)] (F_t - F'_t)$$

$$0 < \alpha < 1, F_0 = F'_0 = Y_1$$

Brownov model dvostrukog eksponencijalnog izgladivanja je ustvari specijalan slučaj Holtovog modela u kome je konstanta α jednaka konstanti β

ODABRANE MJERE TAČNOSTI PROGNOSTIČKIH MODELA

Koliko je primjenjeni prognostički postupak kvalitetan može se ocijeniti različitim mjerama. Ima ih nekoliko, ali zajednička karakteristika svim mjerama je da polaze od prognostičkih pogrešaka [Dumičić, K., Bahovec, V., 2012., 416-417].

Prognostička pogreška (engl. error – e) izračunava se po obrascu:

$$e_t = Y_t - F_t \quad t=1,2,\dots,T \quad (3)$$

pri čemu je: Y_i – stvarne vrijednosti posmatrane pojave, F_i – prognostička vrijednost posmatrane pojave, T – broj parova stvarnih i prognostičkih vrijednosti.

Postotna prognostička pogreška (engl. mean error – ME) se izračunava po obrascu:

$$ME = \frac{1}{T} \sum_{i=1}^T e_i \quad (4)$$

Prosječna apsolutna pogreška (engl. mean absolute error – MAE) se izračunava po obrascu:

$$MAE = \frac{1}{T} \sum_{i=1}^T |e_i| \quad (5)$$

Srednja kvadratna prognostička pogreška (engl. mean squared error – MSE) se izračunava po obrascu

$$MSE = \frac{1}{T} \sum_{i=1}^T e_i^2 \quad (6)$$

Prosječna postotna apsolutna prognostička pogreška (engl. mean absolute percentage error – MAPE) se izračunava po obrascu:

$$MAPE = \frac{1}{T} \sum_{i=1}^T \left| \frac{Y_i - F_i}{Y_i} \right| \quad (7)$$

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Za prognoziranje potrošnje lijeka ranitidine u obliku tablet, jačine 300 mg koji pripadi grupi lijekova H2 blokatora, grupisanih na drugom nivou ATC klasifikacije. Pomenuti lijek se nalazi na esencijalnoj listi lijekova Tuzlanskog kantona.

KLASIFIKACIJA LIJEKOVA

U Anatomsko-terapijsko-hemijskom (ATC) sistemu klasifikacije, aktivne tvari su podijeljeni u različite grupe prema organima ili sistemima na koje djeluju i njihovim terapijskim, farmakološkim i hemijskim svojstvima.

Lijekovi se svrstavaju u skupine na pet različitih nivoa. ATC sistem dijeli sve kategorije lijekova na 5 nivoa.

- prvi nivo je anatomski i označava se velikim latiničnim slovom. Lijekovi su podeljeni u 14 anatomskih grupa.
- drugi nivo se sastoji od dva arapska broja i označava glavnu terapijsku grupu kojoj pripada dati lijek
- treći nivo je označen latiničnim slovom i bliže određuje farmakološko-terapijsku podgrupu
- četvrti nivo je predstavljen latiničnim slovom i označava farmakološko-hemijsku podgrupu

- poslednji (peti) nivo se sastoji od dve arapske cifre i označava pojedinačan lijek ili njihovu kombinaciju u okviru farmakološko-hemijske podgrupe.

Tabela 1. ATC klasifikacija lijekova na prvoj razini

Kod	Sadržaj
A	Probavni sistem i metabolizam
B	Krv i krvotvorni organi
C	Kardiovaskularni sistem
D	Koža
G	Mokraćni sistem i spolni hormoni
H	Sistem žlijezda s unutarnjim lučenjem
J	Sistemske infekcije (izuzev infekcija uzrokovanih parazitima)
L	Zloćudne bolesti i imunomodulatori
M	Mišićno-koštani sistem
N	Živčani sistem
P	Infekcije uzrokovane parazitima
R	Sistem dišnih organa
S	Čulni organi (Osjetila)
V	Razno

POTROŠNJE RANITIDINA U OKVIRU POSMATRANOG PERIODA

Za potrebe istraživanja, odnosno prognoze, prikupljeni su podaci o potrošnji lijeka ranitidin, u obliku tableta jačine 300 mg u

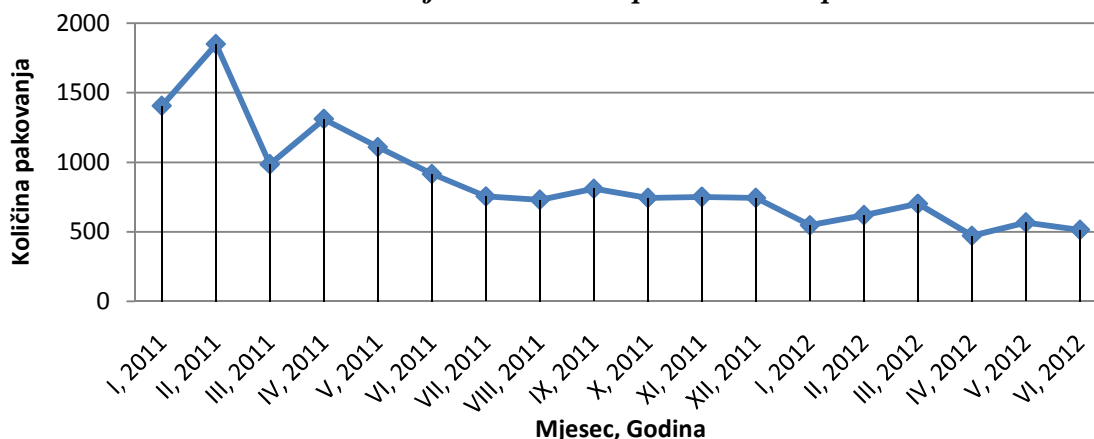
vremenskom periodu 18 mjeseci, odnosno od 01.01. 2011. do 01.07.2012. godine. Potrošnja ranitidina u odabranom vremenskom razdoblju na području Tuzlanskog kantona prikazani je u tabeli 2.

Tabela 2. Potrošnja ranitidina- tablete od 300 mg u pakovanju od 16 kapsula

Mjesec, Godina	Količina pakovanja
I, 2011	1406,1
II, 2011	1850
III, 2011	985
IV, 2011	1311
V, 2011	1109
VI, 2011	915
VII, 2011	754
VIII, 2011	730
IX, 2011	809
X, 2011	743
XI, 2011	751
XII, 2011	743
I, 2012	546
II, 2012	619
III, 2012	701
IV, 2012	471
V, 2012	566
VI, 2012	513

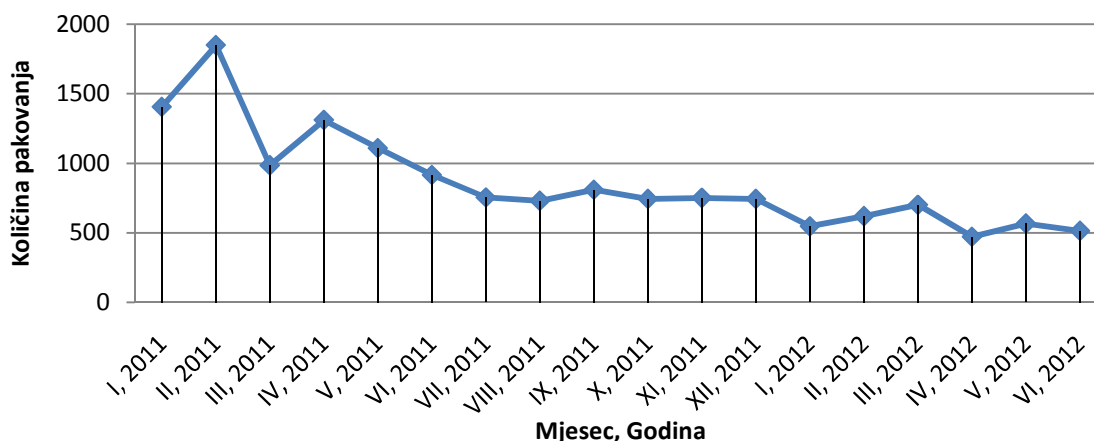
Grafički prikazano izgleda ovako:

Slika 1. Potrošnja ranitidina u posmatranom periodu

Na osnovu grafičkog prikaza, vidljivo je da potrošnja ranitidina u obliku tableta, jačine

300 mg i pakovanjima od 10 tableta, ima opadajući trend.

HOLTVOV MODEL PROGNOZIRANJA POTROŠNJE RANITIDINA

Kod primjene Holtovog modela, odnosno u procesu inicijalizacije potrebno je procijeniti prvu izglađenu vrijednost F_1 , kao i početnu

vrijednost trenda T_1 . Već smo istakli da izbor inicijalnih vrijednosti se može izvršiti na nekoliko načina, u nastavku inicijalne vrijednosti će biti procjenjene upotrebom regresijske analize nad izvornim podacima. Rezultati regresijske analize prezentirani su na slici 2 koja slijedi.

Slika 2. Rezultati regresijske analize – ocjena modela

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Durbin-Watson (d)
1	0,846	0,716	0,698	196,53	2,00

ANOVA						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1554406,638	1	1554406,638	40,244	0,000
	Residual	617992,105	16	38624,507		
	Total	2172398,743	17			

Koeficijenti						
Model	Nestandardizovani koeficijenti		Standardizovani koeficijenti		T	Signifikantnost
	B	Standardna pogreška	Beta			
1	(Constant)	1.400,43	96,65		14,49	0,000
	Vrijeme	-56,64	8,93	-0,85	-6,34	0,000

MAD = ⁸⁵

⁸⁵ Mjera uspješnosti za regresijski model izračunat pomoću Excel sttističkog paketa.

Kao što se vidi radi se o regresijskom modelu u kome je nezavisna varijabla vrijeme. Indikatorske varijable se uvode za kvartale. Modelom je objašnjeno 71,60 % svih odstupanja. Model regresije sa ocjenjenim parametrima je dat izrazom:
 $Y_t = 1.400,43 - 56,64 X_t$

Regresijski koeficijent je -56,64 koji jasno pokazuje da potrošnja ranitidina, tablete od 300 mg, oma opadajući trend, gdje protokom jedenog mjeseca potrošnja smanjuje u prosjeku za 56,64 pakovanja. Kritične vrijednosti Durbin-Watsonovog testa, na nivou značajnosti (signifikantnosti) od 0,05, broj nezavisnih varijabli $k = 1$ i za dužinu serije $n=18$ vrijednosti slučajnih varijabli su: $dL = 1,157$ $dU = 1,391$. Sada slijedom obrazaca za provođenje Durbin –Watsonovog testa izračunavamo:

$$4 - dL = 4 - 1,157 = 2,843$$

$$4 - dU = 4 - 1,391 = 2,609$$

Kako je Durbin–Watsonovo obilježje $d=2,00$ odnosno $d < 2,843$ ili $d < 4 - dU$,

prihvatamo H_0 , odnosno prihvatamo hipotezu o nepostojanju autokorelacije.

Nakon što smo izvršili procjenu parametara nad izvornim podacima, procjena inicijalne izgladene vrijednosti jednaka je parametru α , dok je inicijalna vrijednost trenda jednaka parametru β . Određivanje konstanti može da bude zasnovano na analitičarevom iskustvu ili metodom pokušaja i pogreške. Veliku pomoć pri određivanju konstanti pružaju statistički softver (WinQSB) koji pruža mogućnost automatskog određivanja konstanti koji će imati minimalnu pogrešku. Prognostičke vrijednosti i mjere uspješnosti primenom Holtovog dvoparametarskog modela za pojave sa linearnim trendom, izračunate su uz pomoć programskog paketa WinQS, prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 3. Stvarne i prognostičke vrijednosti uz primjenu Holtovog modela

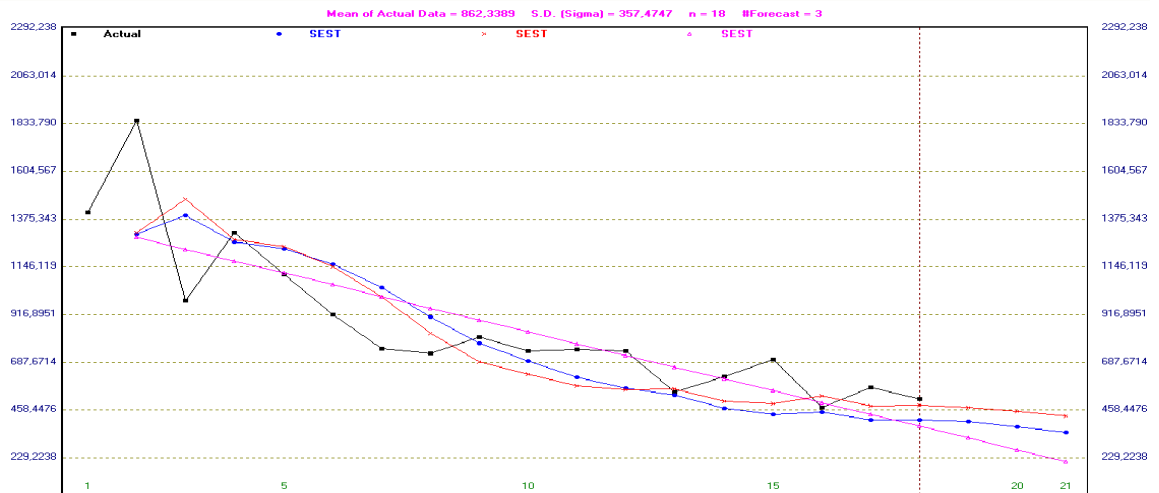
06-16-2013 Mjeseci	Actual Data	Forecast by SEST	Forecast by SEST	Forecast by SEST	Forecast Error	CFE	MAD	MSE	MAPE (%)	Tracking Signal	R-square
1	1406,1										
2	1850	1303,351	1311,451	1287,15	562,85	562,85	562,85	316800,1	30,42432	1	
3	985	1392,578	1470,453	1230,51	-245,51	317,34	404,18	188537,6	27,6746	0,7851452	0,138879
4	1311	1266,505	1278,564	1173,87	137,13	454,47	315,1633	131960	21,93638	1,442014	0,197194
5	1109	1233,517	1244,96	1117,23	-8,22998	446,24	238,43	98986,91	16,63782	1,871577	0,1504282
6	915	1159,255	1148,601	1060,59	-145,59	300,65	219,862	83428,81	16,49255	1,367449	8,881283E-02
7	754	1046,39	1001,926	1003,95	-249,95	50,70007	224,8766	79936,51	19,26877	0,2254573	7,475173E-02
8	730	906,355	828,6402	947,3099	-217,3099	-166,6099	223,7957	75263,23	20,76872	-0,7444731	0,1029703
9	809	778,9456	691,2624	890,6699	-81,66992	-248,2798	206,03	66689,08	19,43453	-1,205066	0,1451075
10	743	694,6213	629,3943	834,0299	-91,02991	-339,3097	193,2522	60199,9	18,63643	-1,755787	0,1918873
11	751	616,8646	576,5112	777,3899	-26,38989	-365,6996	176,5659	54249,55	17,12419	-2,071178	0,2446869
12	743	564,3073	557,5969	720,7499	22,25012	-343,4495	162,5372	49362,78	15,83968	-2,113051	0,3044405
13	546	531,3831	558,6432	664,1099	-118,1099	-461,5593	158,835	46411,71	16,32236	-2,905905	0,3500436
14	619	466,5207	499,1378	607,4698	11,53015	-450,0292	147,5038	42851,8	15,21008	-3,050966	0,4120705
15	701	438,3795	490,1715	550,8298	150,1702	-299,959	147,6943	41401,75	15,65381	-2,030268	0,4920417
16	471	448,0238	527,4698	494,1898	-23,18982	-323,0488	139,394	38677,49	14,93846	-2,317523	0,5432938
17	566	411,1179	479,4962	437,5498	128,4502	-194,5986	138,71	37291,36	15,4232	-1,402917	0,623811
18	513	409,886	482,2001	380,9098	132,0902	-62,50842	138,3206	36124,09	16,03057	-0,4519097	0,7040876
19		404,4874	470,9648	324,2698							
20		378,4659	450,4895	267,6298							
21		352,4445	430,0142	210,9898							
CFE		447,9988	339,5211	-62,50842							
MAD		172,8346	169,4652	138,3206							
MSE		49378,38	49011,1	36124,09							
MAPE		20,26084	19,30093	16,03057							
Trk.Signal		2,592066	2,003485	-0,4519097							
R-square		1,110491	1,064126	0,7040876							
		Alpha=0,2	Alpha=0,3	Alpha=0							
		Beta=0,3	Beta=0,3	Beta=0							
		F(0)=1400,430	F(0)=1400,430	F(0)=1400,430							
		T(0)=-56,64	T(0)=-56,64	T(0)=-56,64							

Stvarne i prognostičke vrijednosti dobivene primjenom Holtovog dvoparametarskog modela eksponencijalnog izgladivaja za pojave sa trendom, uz primjenu različitih

konstanti, uključujući i automatsko određivanje konstanti, prikazane su grafički na sledećoj slici.

Slika 3. Grafički prikaz stvarnih i prognostičkih vrijednosti uz primjenu Holtovog modela

U nastavku su prezentirani rezultati primjene Brownovog modela eksponencijalnog izgladivanja za pojave sa trendom. Polazimo od toga da u inicijalne vrijednosti jednake prvoj originalnoj, izvornoj vrijednosti $F_0 = F'_0 = Y_1 = 1.406,01$. Konstanta će poriniti vrijednosti između 0 i 1. Ista će biti određivana

proizvoljno, ten a karaju automatski određena uz pomoć statističkog softwera WinQSB. Prognostičke vrijednosti i mjere uspješnosti primenom Brownovog modela za pojave sa linearnim trendom, izračunate uz pomoć programskog paketa WinQS, prikazani su u tabeli 4.

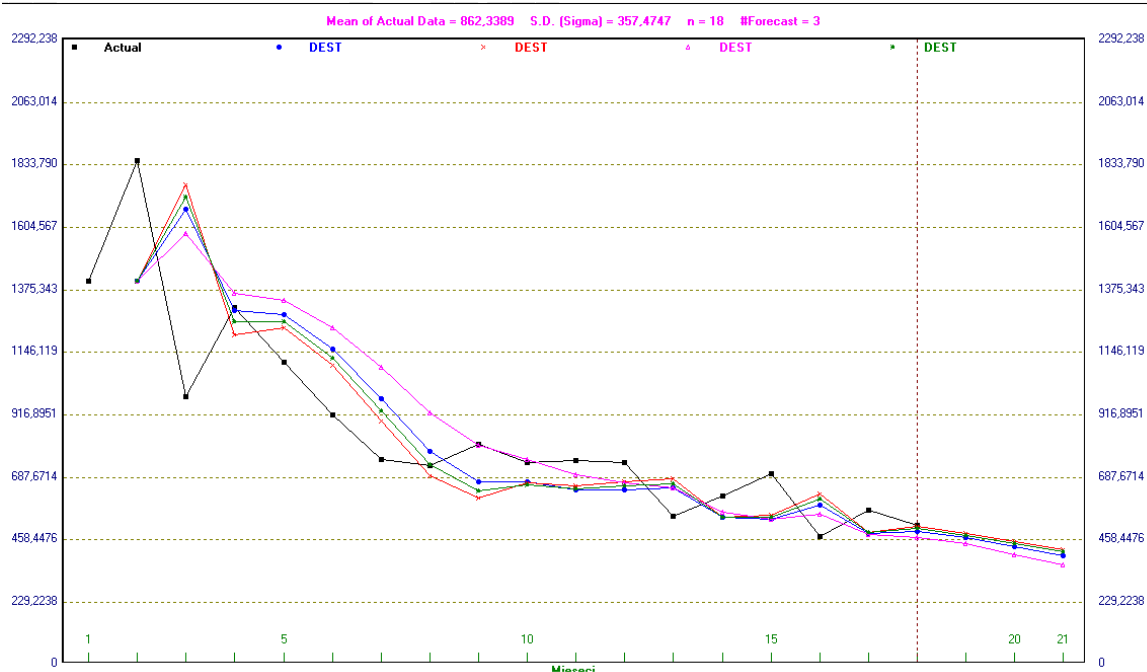
Tabela 4. Stvarne i prognostičke vrijednosti uz primjenu Brownovog modela

06-16-2013 Mjeseci	Actual Data	Forecast by DEST	Forecast by DEST	Forecast by DEST	Forecast by DEST	Forecast Error	CFE	MAD	MSE	MAPE (%)	Tracking Signal	R-square
1	1406.1											
2	1850	1406,064	1406,082	1406,046	1406,073	443,927	443,927	443,927	197071,2	23,99605		1
3	985	1672,434	1761,231	1583,631	1716,833	-731,833	-287,906	587,88	366325,4	49,14691	-0,489736	0,2398499
4	1311	1299,936	1211,287	1361,941	1258,942	52,05786	-235,8481	409,2726	245120,3	34,08822	-0,5762618	0,3349347
5	1109	1284,668	1237,902	1335,381	1260,125	-151,1252	-386,9734	344,7358	189549,9	28,97296	-1,122522	0,4042294
6	915	1158,356	1097,579	1236,607	1125,457	-210,4573	-597,4307	317,8801	160498,4	27,77853	-1,879422	0,4883794
7	754	975,6213	893,6899	1090,688	930,7441	-176,7441	-774,1747	294,3574	138955,1	27,05558	-2,63005	0,5989321
8	730	784,0253	694,8996	925,8722	733,8492	-3,849182	-778,0239	252,8562	119106,5	23,26583	-3,076942	0,76669
9	809	673,0411	613,5911	803,9151	636,3294	172,6706	-605,3533	242,833	107945	23,02556	-2,492879	0,9577967
10	743	671,1851	666,1455	754,5059	661,9019	81,09808	-524,2552	224,8625	96681,91	21,67994	-2,331448	
11	751	643,079	655,1218	698,664	644,5259	106,4741	-417,7812	213,0237	88147,39	20,92971	-1,961196	
12	743	643,0999	671,6138	667,8986	654,8475	88,15247	-329,6287	201,6717	80840,43	20,10559	-1,634482	
13	546	648,0211	683,8527	648,3326	665,3871	-119,3871	-449,0159	194,8147	75291,51	20,25227	-2,304836	
14	619	540,7806	540,1223	560,7972	541,4477	77,55231	-371,4636	185,7945	69962,49	19,65815	-1,999325	
15	701	532,5026	547,7197	533,3827	540,741	160,259	-211,2046	183,9706	66799,66	19,88695	-1,148035	
16	471	585,431	627,4597	552,062	607,4291	-136,4291	-347,6337	180,8011	63587,22	20,49221	-1,922741	
17	566	483,7672	483,9325	477,9743	486,0674	79,93265	-267,7011	174,4968	60012,34	20,0941	-1,534131	
18	513	489,8029	506,1936	468,2792	499,4462	13,5538	-254,1473	165,0296	56493,01	19,06751	-1,54001	
19		467,8181	481,3766	444,7832	476,1516							
20		434,0028	452,2034	405,1877	445,0297							
21		400,1875	423,0303	365,5922	413,9077							
CFE		-375,8145	-182,4227	-989,978	-254,1473							
MAD		165,9587	168,2944	168,239	165,0296							
MSE		54262,64	59917,45	54780,36	56493,01							
MAPE		19,22659	19,47604	19,32324	19,06751							
Trk.Signal		-2,264506	-1,08395	-5,884354	-1,54001							
R-square		1,194193	1,17497	1,21297	1,180967							
		Alpha=0,3	Alpha=0,4	Alpha=0,2	Alpha=0,35							
		F(0)=1406,01	F(0)=1406,01	F(0)=1406,01	F(0)=1406,01							
		F'(0)=1406,01	F'(0)=1406,01	F'(0)=1406,01	F'(0)=1406,01							

Stvarne i prognostičke vrijednosti dobivene primjenom Brownovog modela eksponencijalnog izgladivaja za pojave sa trendom, uz primjenu različitih konstanti,

uključujući i automatsko određivanje konstante, prikazane su grafički na slici 4.

Slika 4. Grafički prikaz stvarnih i prognostičkih vrijednosti uz primjenu Brownovog modela

ZAKLJUČAK

U radu je izvršena primjena modela eksponencijalnog izgladivanja za pojave koje sadrže trend, odnosno izvršeno je primjena Holtovog i Brownovog modela eksponencijalnog izgladivanja za pojave sa linearnim trendom. Pomenuti modeli su primjenjeni na upotrebu lijekova u grupi A, probavni sistem i metabolizam, podgrupi lijekova pod nazivom H2-blokatori. Konkretno modeli su primjenjeni na upotrebu lijeka ranitidin, oblika tablete i jačine 300 mg u pakovanjima od 20 tableta. Efikasnost modela je ocjenjivana primjenom MAPE mjere uspješnosti. Primjenom Holtovog dvoparametarskog modela, najniža vrijednost MAPE mjere uspješnosti od 16,030 je zabilježena u slučaju primjene konstanti $\alpha=0$ i $\beta=0$, odnosno konstante koje su automatski određene pomoću statističkog softverskog paketa WinQSB.

Primjenom Brownovog modela eksponencijalnog izgladivanja za pojave koje sadrže linearni trend, najniža vrijednost MAPE mjere uspješnosti od 19,067 je zabilježena u slučaju primjene konstanti $\alpha=0,35$. I u ovom slučaju konstanta je automatski određene pomoću statističkog softverskog paketa WinQSB.

Prema vrijednostima MAPE mjere uspješnosti zaključak je da Holtov dvoparametarski model eksponencijalnog izgladivanja daje bolje rezultate kada se radi o upotrebi lijeka ranitidin, tablete jačine 300 mg, u pakovanjima od 20 tableta. Holtov model ima prioritet pri modeliranju upotrebe lijekova koje sadrže linearni trend u odnosu na Brownov model eksponencijalnog izgladivanja za pojave koje sadrže linearni trend.

Važno je istaći da je upotreba lijekova za liječenje bolesti probavnog sistema i metabolizma, u koje spada lijek ranitidin

pomenutog oblika i jačine, u toku 2012.godine finansirana sredstvima zavoda zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona u iznosu 10.349.636,00 KM ili 27,33% od ukupnog iznosa rashoda za lijekove.

LITERATURA

1. Bahovec, V., Erjavec., N., Uvod u ekonometrijsku analizu, Element, Zagreb, 2009.
2. Box, E., P., G., Jenkins, M., G., 1976., Time series analysis – forecasting and control, Holden-day, Oacland , California.
3. Dumičić, K., Bahovec, V., Poslovna statistika, Element, Zagreb, 2012.
4. Čižmešija, M., Sorić, P., 2012, Statističke metode za poslovno upravljanje, Element, Zagreb.
5. Mladenović, Z., Nojković., A., Primjenjena analiza vremenskih serija, CID Ekonomski fakultet, Beograd, 2012.
6. Newbold, P, Carlson, L., W., Thorne, B., 2010., Statistika za poslovanje i ekonomiju, Mate, Zagreb.
7. Šošić, I., Serdar, V., 1995., Uvod u statistiku, Školska knjiga, Zagreb.
8. Federalno ministarstvo zdravstva, 2011., Pravilnik o uvjetima za propisivanje i izdavanje lijekova u prometu na malo, [“Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, broj 42/11], Sarajevo.
9. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, 2008., Zakon o lijekovima i medicinskim sredstvima [“Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, broj 58/08], Sarajevo.
10. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, 2011., Odluka o listi esencijalnih lijekova neophodnih za osiguranje zdravstvene zaštite u okviru standarda obaveznog zdravstvenog osiguranja u FBiH, [“Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine”, broj 75/11], Sarajevo.
11. Eurostat,2013., [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/health/public_health/data_public_health /database](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/health/public_health/data_public_health/database) (pristupljeno 19.02.2013.godine).
12. Tablice Durbina-Watsona (wartosc krytyczna 5%), <http://www.kufel.torun.pl/dw.xls> (pristupljeno 19.02.2013.godine).
13. OECD, 2013., Health Data 2012 - FrequentlyRequested Data, <http://www.oecd.org/els/health-systems/oecdhealthdata2012frequentlyrequesteddata.htm>, (pristupljeno 20.02.2013.godine)
14. http://www.zzotk.ba/?option=com_rok_downloads&view=folder&Itemid=85&id=366:22 (pristupljeno 30.05.2013)

PROMJENA ORGANIZACIJSKE KULTURE U FUNKCIJI UNAPRJEĐENJA KONKURENTSKIH PREDNOSTI PREDUZEĆA

CHANGES OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN FUNCTION OF IMPROVEMENT OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF THE COMPANY

Hariz Muratović

SAŽETAK

Rad predstavlja dio šireg istraživanja organizacijske kulture u konceptu konkurentske prednosti preduzeća, koje je obavljeno metodom studije slučaja na dva bosanskohercegovačka preduzeća iz privredne grane namještaja, jednog starijeg i jednog mlađeg preduzeća. Kao predstavnik relativno mlađih preduzeća (ali dovoljno starih da izgrade prepoznatljivu kulturu), koja su od početka tj. od svog osnivanja bila u privatnom vlasništvu, u ovo istraživanje izabrano je preduzeće doo „Fis” Vitez. Rad se bavi istraživanjem sadržaja organizacijske kulture ovog preduzeća, s ciljem utvrđivanja njegove usklađenosti s opredjeljenjima (preduzeća) o odabranom načinu konkurisanja, izgradnji organizacijskih kompetencija i konkurentskih prednosti, te njihovog očuvanja i inoviranja. Na ovaj način se stvara osnova za osmišljavanje aktivnosti koje treba poduzeti radi promjene, odnosno poboljšavanja kulture opserviranog preduzeća i njenog daljeg usklađivanja sa organizacijskim opredjeljenjima.

Ključne riječi: dijagnosticiranje i promjena organizacijske kulture, konkurentske prednosti

Key words:

ABSTRACT

UVOD

Istraživanje u radu je provedeno korištenjem metodologije koja obezbjeđuje teorijski okvir za razumijevanje, validne instrumente za dijagnosticiranje i sistematsku strategiju za promjenu organizacijske kulture. „Ona počiva na procesu dijaloga između individua koje su odgovorne za iniciranje i upravljanje

promjenom (organizacijske kulture). Ovdje su najčešće uključeni menadžeri iz samog vrha organizacije, ali mogu biti uključeni i članovi sa svih nivoa organizacije (menadžeri i zaposlenici).” Članovi ove grupe najprije individualno popunjavaju upitnik osmišljen za olakšavanje identifikacije postojeće kulture nazvan OCAI (skraćeno od engleskog naziva Organizational Culture Assessment Instrument), a potom se sve osobe uključene u ovaj proces sastaju i usaglašavaju svoja mišljenja u cilju davanja zajedničkog mišljenja (konsenzusa) o tekućoj kulturi preduzeća koja je predmet dijagnosticiranja. Isti postupak i isti upitnik koriste se i za usaglašavanje mišljenja o preferiranoj kulturi. Konačna zajednička mišljenja o tekućoj i preferiranoj kulturi definišu profile ovih kultura opservirane organizacije, koji se nakon toga i grafički predstavljaju na formi organizacijskog profila osmišljenog za ovu svrhu. Interpretacija i analiza profila tekuće i preferirane kulture koja nakon toga slijedi, stvara osnovu za kasniju promjenu, odnosno razvoj i poboljšanje kulture istraživanog preduzeća. Ovo je najkraći i vrlo uprošten prikaz metodologije Camerona i Quinna, korištene za istraživanje u ovom radu.

Uvažavajući postojanje različitih alternativa za procjenu organizacijske kulture, oblikovanje i korištenje instrumenta OCAI se, na osnovu dosadašnjih iskustava njegovih autora, pokazalo i kao ispravno i kao veoma korisno u dijagnosticiranju važnih aspekata organizacijske kulture, te je kao takav do sada upotrebljavan u velikom broju organizacija. Prema skromnom mišljenju autora ovog rada, on je i veoma prikladan za istraživanje organizacijske kulture u konceptu konkurentne prednosti, te je kao i ukupna metodologija u koju je uključen, kao takav i prepoznat i korišten u ovom radu.

Nakon uvodnog dijela u radu su prezentirani uslovi u kojima je oblikovana kultura ovog preduzeća. Slijedilo je dijagnosticiranje stanja njegove postojeće

ili trenutne, a potom i poželjne ili preferirane kulture, koja bi najbolje odgovarala organizacijskim opredjeljenjima u stvaranju vrijednosti za kupce i preduzeći. Potom je izvršeno oblikovanje i interpretacija profila dijagnosticiranih stanja kulture, utvrđivanje razlika među njima i analiza njihovih tipova snage i kongruencije. U zaključku rada date su preporuke vezane za poboljšavanje kulture opserviranog preduzeća i njenog usklađivanja sa organizacijskim usmjerenjima.

Obzirom da rad predstavlja dio šireg istraživanja obavljen metodom studije slučaja na dva bosanskohercegovačka preduzeća iz privredne grane namještaja, gdje su nakon analiza kulture svakog od ovih preduzeća, vršene i komparativne analize koje su generirale dodatne informacije i zaključke za svako od njih, u tekstu rada se za preduzeće doo „Fis” Vitez koristi naziv preduzeće Y.

Uslovi oblikovanja kulture doo “Fis” Vitez kroz njegov istorijat

Preduzeće doo “Fis” Vitez (u daljem tekstu preduzeće Y) nastalo je prije četvrt stoljeća u manjem gradiću romantičnog imena - Vitez, u srednjoj Bosni. Prepoznavanje tržišnih prilika i osmišljavanje adekvatne ponude kojom se može udovoljiti zahtjevima potrošača, duboka je i vidljiva težnja ovog preduzeća od njegovog osnivanja. Tako je i njegov nastanak vezan za otvaranje jedne od prvih videoteka u tadašnjoj Jugoslaviji 1987. godine, kao i za ponudu u to vrijeme jako tražene televizijske opreme i usluga, zbog čega mu se daje epitet i jednog od pionira i preteča kablovske televizije na ovim prostorima. Velika ljubav njegovog osnivača prema muzici, posebno prema harmonici koju svira još od djetinjstva (postigavši zavidno umijeće), inspirisala je davanje imena ovom preduzeću („Fis”) koje asocira upravo na tu ljubav, na muziku (peuzeto iz kataloga ovog preduzeća Company profile 2010).

U početku je preduzeće imalo deset uposlenika da bi kasnije njihov rast počeo

poprimati karakteristike geometrijske progresije. Reakcija preduzeća Y na novu poslovnu priliku bila je otvaranje u to vrijeme modernog kafića, čija je dobra atmosfera i usluga privlačila veliki broj posjetilaca. Nakon toga slijedi otvaranje prvog maloprodajnog objekta robe široke potrošnje i namještaja, što je ovom preduzeću dalo novo i ključno usmjerenje oko koga je kasnije počeo razvoj novih, pretežno s njim povezanih biznisa.

Postavljanjem kamena temeljca modernom trgovačkom centru u proljeće 2002. godine, počinje ekspanzija razvoja i gradnje trgovačkog lanca ovog preduzeća, širom Bosne i Hercegovine i susjedne Hrvatske. Danas ovaj lanac obuhvata trinaest maloprodajnih objekata u kome se prodaje 250.000 artikala robe široke potrošnje i namještaja.

Preduzeće Y do danas je izgradilo 220.000 m² vlastitog izložbeno-prodajnog prostora, a stalnim istraživanjem novih tržišnih mogućnosti, umrežavanjem i kvalitetnom saradnjom sa poslovnim partnerima širom svijeta i BiH (trenutno imaju oko 1500 poslovnih partnera iz pedesetak zemalja), nastoji poboljšavati svoju ponudu u skladu s opredjeljenjima o postizanju što boljeg kvaliteta i drugih svojstava proizvoda značajnih kupcima po najpovoljnijim cijenama, te tako stvarati njihovo zadovoljstvo i pravdati svoj već poznati slogan "kupujte sa zadovoljstvom".

Stečena obilježja svrstavaju ovo preduzeće među vrlo respektabilne poslovne subjekte s odlikama lidera u domaćoj trgovini, a u posljednje vrijeme i među respektabilne proizvođače u oblasti prerade drveta i proizvodnje namještaja i tekstila. Podatak da vikendom prodajne centre ovog preduzeća posjeti preko 50.000 kupaca, te da ono ima 98.400 članova svog kluba potrošača (podaci iz kataloga Company profile 2010), govori da je ovo preduzeće na pravom putu ka ostvarenju osnovne težnje - kreiranja zadovoljnog kupca. Široki asortiman, konkurentne cijene, višegodišnja saradnja sa blizu 2000 aktivnih i stalnih domaćih i ino kupaca, te logistička podrška

i servisiranje, omogućili su svrstavanje preduzeća Y među respektabilne subjekte i na polju veleprodaje. U ukupnom prometu robe kroz ovaj kanal (veleprodaje), najveće je učešće namještaja (jedna trećina), a potom slijede programi alata, tehnike, posuđa, igračka itd.

Preduzeće Y je porodično, sa stalno rastućim brojem uposlenika koji je trenutno dostigao 2.500 osoba. Od 2002. godine ono prihvata novi poslovni izazov - proizvodnju. Investicijama u nove proizvodne tehnologije, opremu i kadrove, počinje sa razvijanjem proizvodnje namještaja, bio goriva - peleta, tekstila, rasvjetnih tijela, a pokreće i uzgoj cvijeća i junadi, te na koncu ulazi i u područje razvoja eko turizma.

Investicijama vrijednim nekoliko desetina miliona EUR-a u izgradnju infrastrukture i vrlo modernu tehnologiju, stvorene su mogućnosti za upošljavanje 480 stručnih zaposlenika u jednoj od najmodernijih fabrika za proizvodnju namještaja na Balkanu, izgrađenoj u okviru ovog preduzeća. Plasmanom kvalitetnog namještaja iz asortimana proizvodnje ove fabrike kroz vlastitu distributivnu mrežu, te putem brojnih domaćih i ino kupaca, stvara se 17 % godišnje dobiti ove kompanije (podaci iz Company profile 2010). Sada već stvoreni brend ove proizvodnje s ponosom predstavlja oko 500 artikala, koji u ukupnom prometu namještaja kroz distributivnu mrežu preduzeća Y učestvuje sa preko 50 %, dok se 15 % ove proizvodnje plasira u zemlje CEFTE i EU.

Široki asortiman ove proizvodnje čine:

- kuhinje i kuhinjska galanterija,
- kupatilski, uredski i tapacirani namještaj,
- spavaće, dječije i dnevne sobe,
- ormari, predsoblja, cipelari i sl.,
- unutrašnja vrata, stepeništa, parketi,
- karniže, vješalice i suvenirni,
- repromaterijal i segmenti namještaja.

Ovom asortimanu treba dodati i uređenje poslovnih prostora različitih namjena (enterijere) kao i opremanja namještajem po mjeri. Povjerenje stečeno kod brojnih

klijenata i na ovom području potvrđuje kvalitet ove proizvodnje, što dodatno motivira njihov menadžment i zaposlenike ka još većoj kreativnosti i inventivnosti. U tom smislu se kao reference ovdje ističu lijepo i funkcionalno uređeni i opremljeni brojni hoteli, moteli, apoteke, poslovni uredi, restorani, butici, kafe barovi i pizzerije širom BiH i zemalja u okruženju. Dijagnosticiranje postojeće i poželjne kulture preduzeća Y, kreiranje njihovih profila i utvrđivanje neslaganja među njima. Dijagnosticiranje postojeće i poželjne kulture preduzeća Y izvršeno je, shodno predviđenoj metodologiji, ukratko opisano u uvodnom dijelu ovog rada. Obzirom na veličinu preduzeća u ovom dijagnosticiranju je učestvovala 21 osoba iz različitih dijelova preduzeća, od kojih su jednu trećinu ukupnog broja učesnika činile osobe iz proizvodnje i prodaje namještaja, što približno odgovara njihovom učešću u strukturi zaposlenih u ovom preduzeću. U grupi je učestvovalo i nekoliko rukovodećih osoba različitih područja i

odjela preduzeća, kao i osobe koje imaju perspektivu sagledavanja kulture cijelog preduzeća. Svim članovima ove grupe podijeljeni su prvo upitnici br. 1 (OCAI) na pojedinačno popunjavanje podataka vezanih za procjenu postojeće kulture preduzeća Y. Nakon toga, kroz interakciju u međusobnoj diskusiji postepeno su se izdiferencirala zajednička stajališta ove grupe postizanjem konzenzusa o pitanjima datih u upitniku br. 1, tako da je popunjen jedan zajednički obrazac upitnika kojim se izražava zajedničko mišljenje grupe o tekućoj kulturi preduzeća Y.

Poslije je isti postupak ponovljen i u procjeni preferirane kulture preduzeća (samo na drugom obrascu upitnika, tj. upitnika br. 2) koji je, takođe, završen postepenim postizanjem konsenzusa grupe, ovaj put o poželjnoj kulturi. Rezultate ovih dijagnosticiranja dajemo u tabeli 1. na istom obrascu upitnika i za tekuću i za preferiranu kulturu preduzeća Y (tj. dajemo podatke iz oba upitnika, br. 1 i br. 2):

Tabela 1. Rezultati procjene sadašnje i poželjne (preferirane) kulture preduzeća Y (rezultati iz upitnika br. 1 i br. 2)

1. Dominantne karakteristike		Sada	Prefer
A	Organizacija je vrlo privatno mjesto. Ona je kao nastavak porodice. Unutar organizacije ljudi dijele puno zajedničkog.	20	20
B	Organizacija je vrlo dinamično i poduzetno mjesto. Ljudi su spremni isturiti svoje vratove i preuzeti rizik.	25	25
C	Organizacija je orjentisana prema uspjehu. Najveća važnost daje se obavljanju posla. Ljudi su usmjereni na takmičenje i postignuće.	40	45
D	Organizacija je vrlo kontrolirano i struktuirano mjesto. Formalne procedure najčešće određuju šta ljudi rade.	15	10
	UKUPNO	100	100
2. Vođstvo organizacije			
A	Vođstvo u organizaciji najčešće predstavlja mentorstvo.	15	10
B	Vođstvo organizacije najčešće predstavlja poduzetnost, inovativnost i preuzimanje rizika.	30	35
C	Vođstvo organizacije najčešće podrazumijeva borbenost u poslu i fokusiranje na rezultate.	35	40
D	Vođstvo organizacije najčešće podrazumijeva tumačenje koordiniranja, organiziranja i postepenog postizanja efikasnosti.	20	15
	UKUPNO	100	

3. Upravljanje zaposlenima			
A	Stil upravljanja u organizaciji karakteriše timski rad, saglasnost i sudjelovanje.	25	25
B	Stil upravljanja u organizaciji karakteriše pojedinačno preuzimanje rizika, inovacija, sloboda i jedinstvenost.	25	25
C	Stil upravljanja u organizaciji karakteriše jak natjecateljski duh, visoki zahtjevi i postignuće.	40	40
D	Stil upravljanja u organizaciji karakteriše sigurnost zaposlenih, sklad, predvidljivost i stabilnost u odnosima.	10	10
	UKUPNO	100	100
4. Organizacijsko „ljepilo”			
A	„Ljepilo” koje povezuje organizaciju je lojalnost i međusobno povjerenje. Organizacija mnogo drži do toga.	25	25
B	„Ljepilo” koje povezuje organizaciju je predanost inovaciji i razvoju.	25	25
C	„Ljepilo” koje povezuje organizaciju je naglasak na postignuće i ostvarivanje ciljeva. Borba i pobjeda su rutinske teme.	40	45
D	„Ljepilo” koje povezuje organizaciju su formalna pravila i politike organizacije. Održavanje blagog napredovanja organizacije jako je važno.	10	5
	UKUPNO	100	100
5. Strateško naglašavanje			
A	Organizacija naglašava razvoj ljudi. Nastoji se uspostaviti visok stepen povjerenja, otvorenosti i sudjelovanja.	20	20
B	Organizacija naglašava traženje novih izvora i kreiranje novih izazova. Vrednuje se isprobavanje novih stvari i itraživanje prilika.	30	30
C	Organizacija stavlja naglasak na natjecateljske akcije i postignuća. Dominira ostvarivanje ciljeva i osvajanje tržišta.	30	35
D	Organizacija stavlja naglasak na trajnost i stabilnost. Važni su efikasnost, kontrola i funkcionisanje bez velikih prepreka.	20	15
	UKUPNO	100	100
6. Kriterij uspješnosti			
A	Organizacija definiše uspješnost na bazi razvoja ljudskih resursa, timskog rada, predanosti zaposlenih i brizi za ljude.	20	20
B	Organizacije definiše uspjeh na bazi jedinstvenog ili najnovijeg proizvoda. To je proizvod lidera i inovatora.	25	25
C	Organizacija definiše uspjeh na bazi osvajanja tržišta i konkurentskih prednosti.	30	35
D	Organizacija definiše uspjeh na bazi efikasnosti. Presudni su pouzdana dostava, raspored i niski troškovi proizvodnje.	25	20
	UKUPNO	100	100

Procjenjivanje svih šest dimenzija tekuće kulture preduzeća Y završeno je zbrajanjem njihovih rezultata pod A, B, C i D i

dijeljenjem svakog od ovih zbrojeva sa 6, što prezentiramo u narednoj tabeli:

Tabela 2. Zbrajanje bodova iz upitnika br. 1 za preduzeće Y (procjena sadašnje kulture preduzeća Y)

A	Ukupno $A(1-6)/6 = (20+15+25+25+20+20) : 6 = 125 : 6$	20,83
B	Ukupno $B(1-6)/6 = (25+30+25+25+30+25) : 6 = 160 : 6$	26,67
C	Ukupno $C(1-6)/6 = (40+35+40+40+30+30) : 6 = 215 : 6$	35,83
D	Ukupno $D(1-6)/6 = (15+20+10+10+20+25) : 6 = 100 : 6$	16,67
	Ukupno $[A(1-6) + B(1-6) + C(1-6) + D(1-6)] : 6 = 600 : 6$	100,00

Rezultati procjene preferirane kulture iz upitnika br. 2 zbrojeni su i podijeljeni sa 6, na isti način kao i rezultati iz upitnika br. 1, što prikazuje naredna tabela.

Tabela 3. Zbrajanje bodova iz upitnika br. 2 za preduzeće Y (procjena poželjne kulture preduzeća Y)

A	Ukupno $A(1-6)/6 = (20+10+25+25+20+20) : 6 = 120 : 6$	20,00
B	Ukupno $B(1-6)/6 = (25+35+25+25+30+25) : 6 = 165 : 6$	27,50
C	Ukupno $C(1-6)/6 = (45+40+40+45+35+35) : 6 = 240 : 6$	40,00
D	Ukupno $D(1-6)/6 = (10+15+10+5+15+20) : 6 = 75 : 6$	12,50
	Ukupno $[A(1-6) + B(1-6) + C(1-6) + D(1-6)] : 6 = 600 : 6$	100,00

Konačni rezultati iz zbirne tabele 2. prikazuju procijenjeni omjer sadržaja, pod A klan kulture, pod B adhokratske, C tržišne i D hijerarhijske kulture u tekućoj kulturi preduzeća Y. Isto tako, rezultati iz zbirne tabele 3. daju procijenjeni omjer sadržaja ovih osnovnih kultura u preferiranoj (poželjnoj) kulturi preduzeća Y. Rezultati iz ovih tabela definišu profile sveukupne tekuće kulture preduzeća Y (tabela 2.) i sveukupne preferirane kulture ovog preduzeća (tabela 3.).

Obzirom da grafičko prikazivanje ovih podataka iz tabela (kao i podataka o pojedinim elementima kulture iz upitnika) ih čini mnogo transparentnijim, stvarajući mogućnost kroz njihovu interpretaciju za bolje razumijevanje prezentiranih kultura, prikazivanje ovih podataka vršimo na grafičkoj formi organizacijskog profila osmišljenog za ovu namjenu. Ovim se omogućava njihova dalja analiza, povezivanje njihovih pojedinih elemenata, interpretiranje različitih organizacijskih atributa i njihovo objašnjavanje povezivanjem s uslovima njihovog oblikovanja u prošlosti preduzeća i sl., gradeći konačno time i podlogu za poboljšanje kulture preduzeća koja je predmet dijagnosticanja.

Shodno tome, na sljedećoj slici prezentiramo profil sveukupne tekuće (označene punom linijom) i sveukupne preferirane kulture (označene isprekidanom linijom) preduzeća Y.

Slika 1. Nacrt profila organizacijske kulture preduzeća Y

Pogled na nacrt profila sveukupne tekuće kulture preduzeća Y stvara osnovni utisak o eksternom fokusu i diferencijaciji ovog preduzeća. Dominiranje tržišnog kvadranta sa 35,83 boda, a odmah za njim i

adhokratskog sa 26,67 bodova, nad druga dva kvadranta (klan sa 20,83 i hijerarhijskog sa 16,67 bodova) odražava sadržaj ovih osnovnih kultura s vanjskim usmjerenjem u tekućoj kulturi preduzeća Y, oblikovanih u četvrt vijeka dugoj istoriji vrlo uspješnog, ekspanzivnog, pa mogli bi kazati i dramatičnog razvoja ovog preduzeća.

Prepoznavanje tržišnih prilika i nastojanje da se one iskoriste kreiranjem odgovarajuće ponude (sadržaji adhokratskog kvadranta), koja pedpostavlja konkurentnost kao najvažnije obilježje i preduslov njene održivosti i svrsishodnosti (što inkorporira sadržaje tržišnog kvadranta), ključno su značajna usmjerenja i petpostavke oblikovanja ove kulture od nastanka preduzeća Y do danas.

Stalna komunikacija s kupcima, traganje za njihovim potrebama i željama i u njima otkrivanje novih poslovnih prilika, iznjedrili su, do sada se pokazalo, vrlo uspješnu strategiju ovog preduzeća, usmjerenu na razvijanje trgovačkog lanca i s njim povezanih proizvodnji, s vizijom izrastanja u vodeći trgovački lanac u robama široke potrošnje u regiji, te jačanju pozicije ovog preduzeća kao respektabilnog proizvođača namještaja na domaćem i ino tržištu.

Ovakav pristup u razvijanju strategije je u potpunoj konzistenciji sa sljedećim navodima: „Jedno od najboljih pravila za razvoj strategije je nastojati otkriti što ciljani kupci vole i raditi više od toga; te otkriti što ne vole i raditi manje od toga. To znači provoditi vrijeme na tržištu i posmatrati šta je važno. Kako su rekli Al Ries i Jack Trout, strategija se treba razviti iz tržišnog mulja, a ne u antiseptičnom ambijentu kule od bjelokosti”.

Analizom ponude namještaja i drugih roba iz proizvodnog programa preduzeća Y, kao i ponude namještaja i drugih roba od vrlo širokog kruga dobavljača iz svijeta i BiH umreženih s ovim preduzećem, da se uočiti poseban respekt ovog preduzeća prema cjenovnoj diferencijaciji ovih ponuda, koja se može smatrati bitnim obilježjem

dugogodišnjeg fokusiranja poslovnih strategija različitih poslova preduzeća Y. Jednostavno rečeno, vođstvo i uposlenici ovog preduzeća su uočili da tržište, posebno domaće, traži proizvode solidnog i zadovoljavajućeg kvaliteta, po povoljnim (niskim) cijenama i godinama su ustrajavali na stalnom kreiranju i u ovom smislu poboljšavanju svoje, vremenom sve šire i konkurentnije ponude, a poslovni rezultati i jačanje pozicije preduzeća na tržištu su stalno potvrđivali ispravnost ovakvih opredjeljenja.

Stiče se utisak da je kultura ovog preduzeća (kako to gurui organizacijske kulture i misle da bi trebalo biti) u značajnoj mjeri i u dosta konzistentnim sadržajima, inkorporirana unutar ovakvih usmjerenja preduzeća Y i koncepta njegovog strateškog vođenja. U prilog tome, čini se upravo govori naglašavanje sadržaja tržišnog, a uz njega i adhokratskog kvadranta u profilu tekuće kulture ovog preduzeća. Ovu konstataciju posebno potvrđuje profil preferirane kulture koji ukazuje da u poboljšavanju kulture ovog preduzeća, kad je u pitanju omjer sadržaja njenih osnovnih kultura, ne bi trebalo puno toga mijenjati. Zapravo, trebalo bi dodatno naglasiti sadržaje tržišnog kvadranta za 4,17 bodova i adhokratskog kvadranta za 0,83 boda, na račun dodatnog smanjenja hijerarhijskog kvadranta za 4,17 i neznatnog smanjenja klan kvadranta za 0,83 boda.

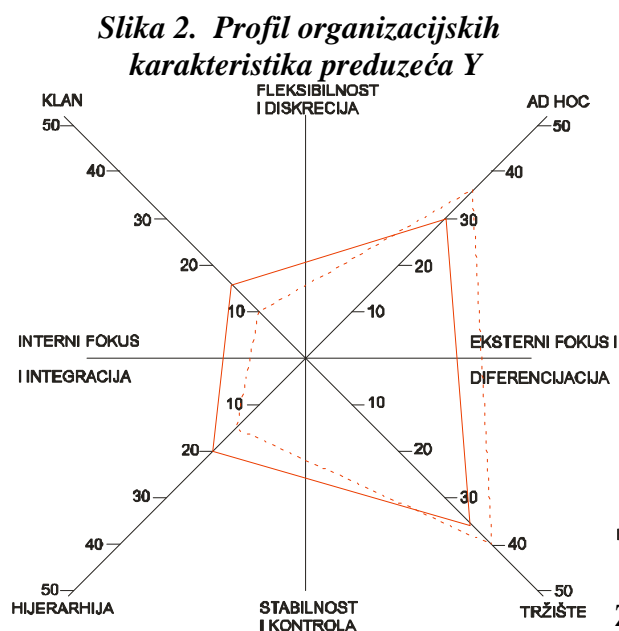
Ovi dosta slični profili preferirane i tekuće kulture potvrđuju saznanja o tome da pretpostavke, vrijednosti, prakse, iskustva i slični sadržaji kulture koji su se u prošlosti pokazali validnim, odnosno dovoljno dobrim u rješavanju problema preživljavanja i ostvarivanja ciljeva grupe, a u ovom slučaju postizanja čak i dramatičnog uspjeha preduzeća Y, postaju polazištem u rješavanju sličnih problema u budućnosti i odrednicom u budućem ponašanju njenih članova.

Jednostavnije rečeno, ono što se pokazalo dovoljno ili jako dobrim u prošlosti, postaje okosnica budućeg usmjerenja preduzeća i po pitanju razvijanja i poboljšavanja

njegove kulture, uz dodatno naglašavanje onih sadržaja kulture koji su vodili ranijem uspjehu.

KREIRANJE I INTERPRETACIJA PROFILA INDIVIDUALNIH ELEMENATA POSTOJEĆE I POŽELJNE KULTURE PREDUZEĆA Y I UTVRĐIVANJE NESLAGANJA MEĐU NJIMA

Poslije prezentiranja profila sveukupne tekuće i preferirane kulture preduzeća Y, u narednim prikazima predstavljamo i profile kultura njegovih šest elemenata koje podrazumijeva OCAI.

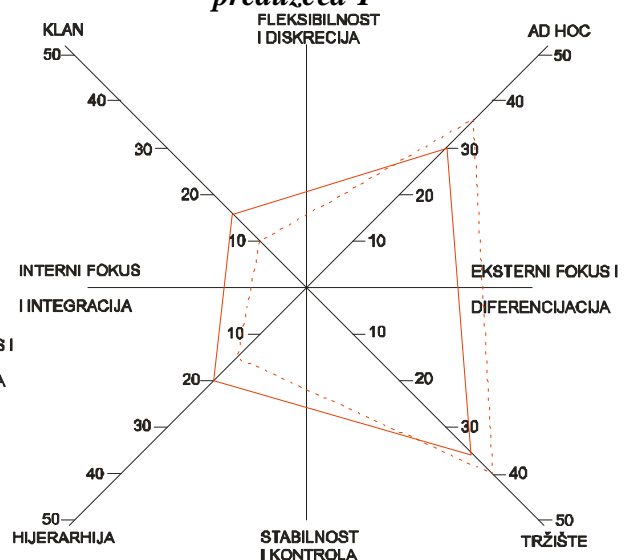
Profil organizacijskih karakteristika pokazuje dosta visoku usklađenost sa profilom sveukupne tekuće kulture preduzeća Y, uz nešto naglašeniji (za 4,17 bodova) kvadrant tržišne kulture ovog profila, u odnosu na isti kvadrant profila tekuće kulture ovog preduzeća.

Profil preferiranih karakteristika organizacije ukazuje na poželjnost daljeg pomjeranja ovog profila prema tržišnom kvadrantu za 5 bodova, uz smanjenje hijerarhijskog kvadranta u istom omjeru, te zadržavanje istog nivoa sadržaja u druga dva kvadranta. U poređenju sa preferiranim profilom sveukupne kulture preduzeća Y,

profil preferiranih organizacijskih karakteristika ovog preduzeća pokazuje, takođe, naglašeniji tržišni kvadrant za 5 bodova, te za po 2,5 bodova manji hijerarhijski i adhokratski kvadrant.

Da se takođe zapaziti da profil organizacijskih karakteristika u poređenju sa profilima drugih elemenata kulture ovog preduzeća prezentiranih u narednim prikazima, uz profil organizacijskog „ljepila“ (sa istim brojem bodova) pokazuje najviše naglašavanje tržišnog kvadranta, kako za tekuću (40 bodova), tako i za preferiranu kulturu (45 bodova).

Slika 3. Profil vodstva organizacije preduzeća Y

Za ekspanzivan rast preduzeća Y najviše zasluge pripadaju njegovom vođstvu, predvođenog njegovim osnivačem koji je izrazito preduzetan, inventivan, sklon eksperimentisanju i riziku i stalnom traganju za novim poslovnim prilikama, ulasku i investiranju u nove poslove koje dovoljno (ili čak uopšte) ne poznaje i sl., što su vrijednosti adhokratskog kvadranta, na slici profila tekućeg organizacijskog vođstva izrazito naglašene sa 30 bodova. U poređenju sa dosta kongruentnim tekućim profilom sveukupne kulture ovog preduzeća, adhokratski kvadrant organizacijskog vođstva ja naglašeniji za 8,33 boda što je, ipak, vidljiva razlika. U poređenju sa drugim elementima kulture

ovog preduzeća, jedino još u profilu strateškog naglašavanja uočavamo ovako veliki broj (30) bodova u adhokratskom kvadrantu.

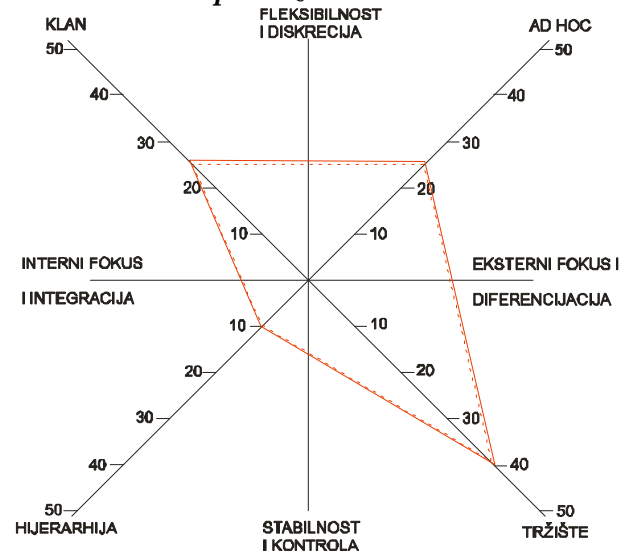
Od ovog (adhokratskog) kvadranta u profilu organizacijskog vođstva jedino je nešto više istaknut tržišni kvadrant za 5 bodova (ukupno ima 35 bodova), što govori o značaju sadržaja tržišnog kvadranta koje podržava vođstvo preduzeća Y. U prilog tome govori anegdota koja se prepričava u ovom preduzeću da njegov osnivač kad dva-tri puta prođe kroz salon namještaja u toku nekoliko dana i uoči istu neprodatu garnituru, da joj sam križa cijenu tražeći od prodavača njeno sniženje i prodaju. Poruka je: „Roba ne smije dugo stajati u prodajnom objektu, prodajte je!“ U tom smislu su i njegovi zahtjevi po pitanju konkurentnosti ponude eksplicitni i izričiti kao i po pitanju zahtjeva u ostvarivanju poslovnih rezultata (obima prodaje, obrta kapitala, dobiti itd.), a što su sve vrijednosti tržišnog kvadranta.

Dva kvadranta koja predstavljaju interni fokus, hijerarhijski sa 20 bodova i klan sa 15 bodova su, kao što se vidi, po snazi znatno manji u poređenju sa kvadrantima eksternog fokusa ovog profila. Brzi razvoj preduzeća i fokusiranje vođstva, posebno njegovog osnivača više na prilike i nove poslove (adhokratski kvadrant) nego na izgradnju organizacije kroz razvoj uposlenika, ovlašćivanje kompetentnih osoba i njihovo osnaživanje (klan kvadrant), kao i kroz kreiranje odgovarajućih načina formalizacije organizacije (hijerarhijski kvadrant), ponekad stvaraju utisak o trošenju („bacanju“) previše novca na različite oblike istraživanja tržišta i sl., da vođa ide daleko ispred organizacije, da ga organizacija ne može pratiti i da bi, žargonski rečeno, trebao „prikochiti“, na šta ga, po izjavama njegovih saradnika i oni povremeno upozoravaju, kako bi imali vremena (žargonski, takođe rečeno) „da stvari postave na svoja mjesta“ i da se bolje organizuju, što implicira upravo kreiranje sadržaja klan i hijerarhijskog kvadranta. No i pored ovakvih objektivnih problema u

stvaranju organizacije, ovo preduzeće stalno ekspanzivno raste i jača svoju poziciju na tržištu.

Predhodna, ipak, veoma pozitivna iskustva vezana za ovakav stil vođstva stvaraju uvjerenje o njegovoj izuzetnoj efektivnosti, pa i procjena preferiranog stila (vođstva) utemeljena na njima, još više naglašava upravo kvadrante koji imaju eksterni fokus, adhokratski i tržišni, za po još 5 dodatnih bodova, pri čemu bi u istom obimu trebali biti smanjeni kvadranti sa internim fokusom, klan i hijerarhijski takođe za po 5 dodatnih bodova. S ovom promjenom u profilu, procjena je, da bi ovaj stil vođstva postao još efektivnijim.

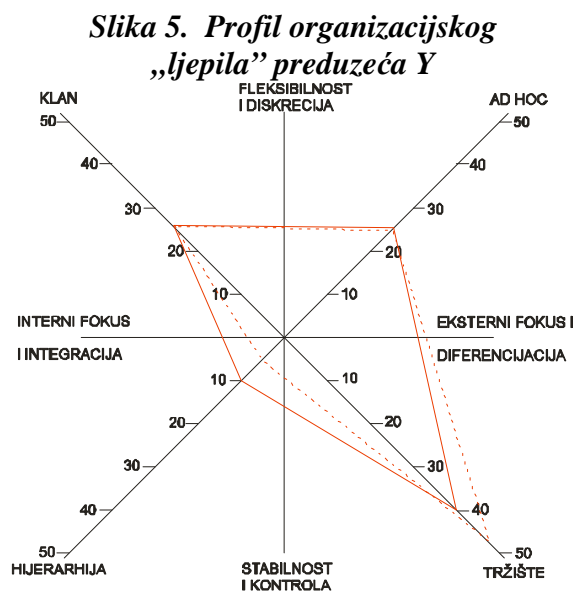
Slika 4. Profil upravljanja zaposlenima preduzeća Y

I u stilu upravljanja zaposlenima dominiraju vrijednosti tržišnog kvadranta (visokih zahtjeva i postignuća, naglašenog natjecateljskog duha i sl.) sa 40 bodova, a s ovako visokim brojem bodova tržišnog kvadranta ocijenjeni su jedino još (od elemenata kulture) organizacijske karakteristike i organizacijsko „ljepilo“. Klan i adhokratski kvadrant ocijenjeni su jednakim brojem od jedne četvrtine ukupnog broja bodova (tj. po 25 bodova), a hijerarhijski kvadrant ocijenjen je najmanjim brojem od 10 bodova.

Prema tome, u stilu upravljanja zaposlenima jednako su zastupljeni atributi

timskog rada, saglasnosti, participacije i sl. (klan kvadrant) i atributi pojedinačnog preuzimanja rizika, inovacije, slobode, preduzumljivosti itd. (adhokratski kvadrant), dok su atributi sklada, predvidljivosti i stabilnosti u odnosima, sigurnosti zaposlenih i sl. (hijerarhijski kvadrant) najmanje zastupljeni. Profil upravljanja zaposlenima pokazuje više od bilo kog drugog elementa kulture da je ono, prema ocjenama iz upitnika, bilo do sada dobro s aspekta organizacijske efektivnosti i da u tom smislu, po pitanju omjera sadržaja osnovnih kultura u ovom profilu, ne bi trebalo ništa mijenjati. Zato su jedino u ovom elementu profili tekuće i preferirane kulture potpuno identični.

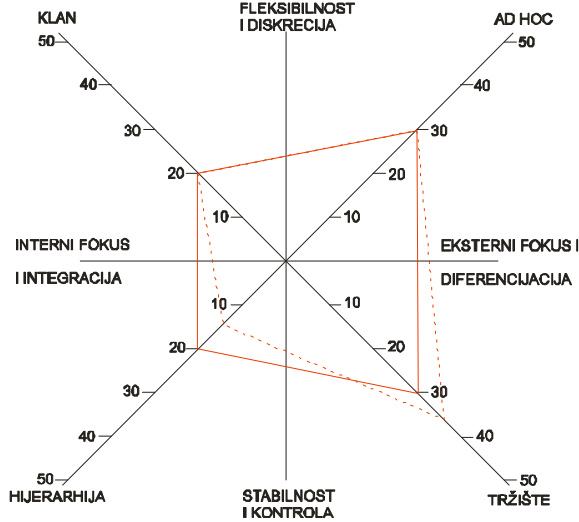
U profilu organizacijskog „ljepila” takođe dominira tržišni kvadrant sa 40 bodova, što znači da ovdje osnovnu supstancu organizacijske povezanosti čini fokus na ciljeve i rezultate, borbu i pobjedu, što su u ovoj organizaciji svakodnevne, rutinske teme i okosnica na kojoj se vrši povezivanje organizacije. Da se zapaziti da je sadašnji profil organizacijskog „ljepila”, potpuno identičan sa prethodno objašnjenim (tekućim) profilom upravljanja zaposlenima, što znači da su i ovdje klan i adhokratski sadržaji zastupljeni sa po jednom četvrtinom (po 25 bodova), a da

hijerarhijski kvadrant ima najmanji broj od 10 bodova.

To pokazuje da ovo preduzeće među različitim elementima organizacijske povezanosti podjednako drži do lojalnosti, međusobnog povjerenja i drugih sličnih obilježja (klan kvadrant), kao i do predanosti inovaciji, razvoju, istraživanju i korištenju novih prilika i sl. (adhokratski kvadrant), te da su formalna pravila i politike, blago napredovanje u organizaciji i druga slična obilježja karakteristična za hijerarhijski kvadrant, kohezivni sadržaji od najmanjeg značaja u okviru konkurentskih vrijednosti ovog preduzeća.

Međutim, za razliku od profila upravljanja zaposlenima koji za tekuću i preferiranu kulturu pokazuje isti profil, (a za kojeg smo upoređivanjem konstatovali da u pogledu sadašnjeg profila pokazuje identičnost sa sadašnjim profilom organizacijskog „ljepila”), preferirani profil organizacijskog „ljepila” pokazuje da je poželjno njegovo pomjeranje prema tržišnom kvadrantu za 5 bodova, na račun dodatnog smanjenja hijerarhijskog kvadranta u istom obimu. Time bi tržišni kvadrant u ovom profilu bio dodatno naglašen i on bi (profil organizacijskog „ljepila”) uz preferirani profil organizacijskih karakteristika u kome je ovaj (tržišni) kvadrant, takođe jednako visoko ocijenjen sa 45 bodova, bio jedini profil elementa preferirane kulture među svim drugim elementima kulture ovog preduzeća, sa ovako visokim vrijednostima tržišnog kvadranta.

Slika 6. Profil strateškog naglašavanja preduzeća Y

Profil strateškog naglašavanja pokazuje jednako naglašavanje sa po 30 bodova adhokratskog i tržišnog kvadranta, koji predstavljaju eksterni fokus preduzeća i po obimu jednaku zastupljenost druga dva manja kvadranta, klan i hijerarhijskog sa po 20 bodova, koji predstavljaju interni fokus preduzeća.

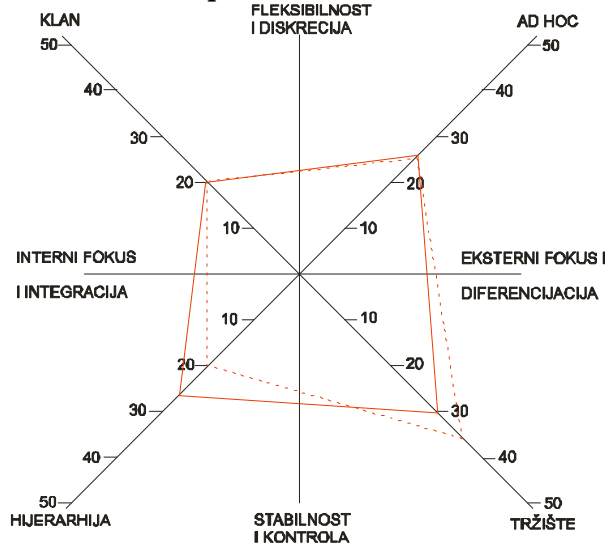
To znači da u strateškom usmjerenju preduzeće Y stavlja naglasak na nove mogućnosti, izvore rasta i kreiranje novih izazova, vrednujući i podržavajući isprobavanje novih stvari, istraživanje novih prilika i sl. (adhokratski kvadrant), ali istovremeno, i u istoj mjeri naglašavajući takmičarski duh, akcije i rezultate, te usmjerenje na ciljeve, osvajanje tržišta i sl. (tržišni kvadrant). Zapažanje da su ovi kvadranti jednaki istovremeno implicira zaključak da je ovo profil jedinog elementa kulture preduzeća Y u kome nije najdominantniji tržišni kvadrant, koji je ovdje jednak, odnosno jednako dominantan kao i adhokratski kvadrant.

Preduzeće, takođe, stavlja strateški naglasak na razvoj ljudi, povjerenja, otvorenosti, sudjelovanja i sl. (klan kvadrant), jednako kao i na stabilnost, trajnost, efikasnost, kontrolu, funkcionisanje bez velikih prepreka i sl. (hijerarhijski kvadrant), s tim da su vrijednosti ovih kvadranta po obimu za

trećinu manji od predhodno opisanih kvadranta sa ekstremnim fokusom.

Preferirani profil strateškog naglašavanja pokazuje preferenciju u dodatnom naglašavanju vrijednosti tržišnog kvadranta od 5 bodova, na račun dodatnog smanjenja hijerarhijskog kvadranta u istom obimu, pri čemu bi bile zadržane iste veličine njegovog klan i adhokratskog kvadranta. Ovakav preferirani profil strateškog naglašavanja bio bi u dosta dobroj kongruaciji sa preferiranim profilom sveobuhvatne kulture preduzeća Y, tj. ova dva preferirana profila poboljšala bi međusobnu kongruenciju u odnosu na njihove postojeće profile.

Slika 7. Profil kriterija uspješnosti preduzeća Y

Profil sadašnjih kriterija uspješnosti indukuje zapažanje da i ovdje dominiraju sadržaji tržišnog kvadranta od 30 bodova, s tim da je preostali broj (od 70) bodova u ovom profilu ravnomjernije raspoređen na preostala tri kvadranta, nego u bilo kom drugom elementu kulture preduzeća Y. Tako su konkurentski kvadranti adhokratski i hijerarhijski, ovdje jednako ocijenjeni sa po jednom četvrtinom (25) ukupnog broja bodova, dok je klan kvadrant ocijenjen sa petinom, odnosno 20 bodova. To znači da preduzeće Y uspjeh dominantno definiše na bazi vrijednosti tržišnog kvadranta,

konkurentskih prednosti, osvajanja tržišta itd., ali da to naravno nije jedini kriterij.

Očigledno je da u ovoj organizaciji znaju da značajni (i najznačajniji) pokretači stvaranja vrijednosti preduzeća mogu biti u adhokratskom kvadrantu, te se i uspjeh ovog preduzeća u dobroj mjeri (od jedne četvrtine) definiše na bazi vrijednosti ovog kvadranta, jedinstvenog ili najnovijeg proizvoda, odnosno proizvoda lidera i inovatora, novih poslova i sl. Ovdje se isto tako poznaje značaj efikasnosti, pouzdanosti dostave, niskih troškova, (kao pretpostavki za vođenje strategije niskih-prodajnih cijena) i sl. i u tom smislu značaj sadržaja kulture hijerarhijskog kvadranta, koji su u ovom profilu ocijenjeni takođe sa jednom četvrtinom ukupnog broja, tj. sa 25 bodova. Ova organizacija, na koncu svoj uspjeh definiše i na bazi razvoja ljudskih resursa, timskog rada, predanosti zaposlenih, brizi za ljude, i sl., a što su vrijednosti klan kvadranta ocijenjene u ovom profilu sa petinom, odnosno 20 bodova.

Preferirani profil kriterija uspješnosti, ipak, želi dodatno naglasiti tržišni kvadrant za 5 bodova tako da bi imao ukupno 35 bodova, smanjujući pri tome hijerarhijski kvadrant sa 25 bodova u sadašnjem profilu (gdje je, inače, ovaj kvadrant bio i najviše ocijenjen u odnosu na sve druge elemente kulture preduzeća Y), na 20 bodova u preferiranom profilu kriterija uspješnosti. Preferirane vrijednosti adhokratskog i klan kvadranta bi, pri tome ostale iste. Ova korekcija u kriterijima uspješnosti bi prema datoj procjeni mogla dodatno podstaći uspjeh preduzeća Y.

KARAKTERISTIKE KULTURE PREDUZEĆA Y: TIP, SNAGA I KONGRUENCIJA

Imajući u vidu da je najviše poena u sveobuhvatnoj tekućoj kulturi preduzeća Y dodijeljeno tržišnom kvadrantu (35,83) možemo konstatovati da u ovom preduzeću dominira tržišni tip kulture, da je potom ovdje sljedeći po zastupljenosti adhokratski

tip kulture (26,67 bodova), iza koje slijedi klan (sa 20,83 bodova), a da je najmanje zastupljen hijerarhijski tip kulture (16,67 bodova). Slična naglašavanja pokazuju i prezentirani individualni elementi postojeće kulture ovog preduzeća u kojima, takođe, u većini slučajeva dominira tržišni tip kulture, iza koga se prema broju bodova istim redoslijedom mogu nabrojati ostali tipovi adhokratski, klan i hijerarhijski tip kulture. Odstupanja od ovog redoslijeda imamo kod strateškog naglašavanja kod koga su ravnopravno dominirani tržišni i adhokratski tip kulture (po 30 bodova), sa jednakom zastupljenošću druga dva tipa kulture, klana i hijerarhijskog (od po 20 bodova). Kod kriterija uspješnosti imamo, takođe, odstupanja u konstatovanom redoslijedu zastupljenosti pojedinih tipova osnovnih kultura gdje je nakon tržišne i adhokratske sljedeća po zastupljenosti hijerarhijska i gdje je ovdje najmanje zastupljena klan kultura.

Preferirani profil sveobuhvatne tekuće kulture preduzeća Y pokazuje dodatno naglašavanje i dominiranje uglavnom tržišnog (za dodatnih 4,17 bodova) i u manjoj mjeri adhokratskog tipa kulture (za 0,83 boda) na račun smanjenja u istom obimu hijerarhijskog (za 4,17 boda) i klan kvadranta (za 0,83 boda). Ovim je profil preferirane kulture preduzeća Y u odnosu na njen postojeći profil, još više usmjeren prema eksternom fokusu i diferencijaciji ovog preduzeća. Slična pomjeranja pokazuju i individualni elementi preferirane kulture ovog preduzeća, s tim da je kod svih njih izuzev organizacijskog vođstva, kao poželjan iskazan isti broj bodova u klan i adhokratskim kvadrantima (koji je procijenjen i za njihove tekuće kulture). Upravljanje zaposlenima poželjnim pokazuje isti omjer sadržaja osnovnih kultura u svim kvadrantima (tj. pokazuje isti profil tekuće i preferirane kulture), dok jedino organizacijsko vođstvo poželjnim pokazuje smanjenje, osim u hijerarhijskom i u klan kvadrantu, radi povećanja adhokratskog i tržišnog kvadranta.

Snaga kulture određuje se brojem dodijeljenih bodova svakom specifičnom tipu kulture. Prema tome, snaga kulture preduzeća Y leži najviše u njegovoj tržišnoj (35,83 boda), a potom i u adhokratskoj kulturi (26,67 bodova), dok su klan (20,83 boda) i hijerarhijska kultura (16,67 bodova) područja slabije snage osnovnih kultura ovog preduzeća. Sadašnje stanje individualnih elemenata kulture ovog preduzeća pokazuje sličan raspored snaga u okviru četiri osnovne kulture međusobno konkurentskih vrijednosti. Snaga tržišne kulture (od 40 bodova) posebno je naglašena kod organizacijskih karakteristika, upravljanja zaposlenima i organizacijskog „ljepila“, dok ona (tržišna kultura) dominira i u drugim elementima kulture ovog preduzeća, ali je nešto ravnomjernije izbalansirana s drugim osnovnim kulturama.

Profil preferirane kulture preduzeća Y pokazuje potrebu dodatnog koncentrisanja i jačanja snage u tržišnom kvadrantu (ukupno 40 bodova) te dodatnog povećanja snage u adhokratskom kvadrantu (ukupno 27,5 bodova), na račun dodatnog smanjenja snage kulture ovog preduzeća u klan kvadrantu (ukupno 20 bodova) i hijerarhijskom kvadrantu (ukupno 12,50 bodova). Profili preferirane kulture individualnih elemenata ovog preduzeća pokazuju da je poželjno povećati njihovu snagu upravo u tržišnim kvadrantima, a organizacijsko vođstvo bi prema iskazanim preferencijama, osim u tržišnom, trebalo povećati snagu i u adhokratskom kvadrantu. Ova povećanja u preferiranim profilima išla bi, uglavnom na račun smanjenja snage u hijerarhijskom kvadrantu, a u slučaju organizacijskog vođstva i snage u klan kvadrantu.

Prezentirani profili sveobuhvatne sadašnje kulture preduzeća Y i njenih pojedinih elemenata pokazuju dosta dobru međusobnu kongruenciju čiji su oblici, uglavnom, okrenuti naglašavanju tržišnog kvadranta, potom adhokratskog, pa klan i na koncu hijerarhijskog kao najmanje zastupljenog kvadranta u ovim profilima.

Jedino u strateškom naglašavanju jednako su dominantni tržišni i adhokratski kvadrant i jednako su od njih, za trećinu manji klan i hijerarhijski kvadrant, a kod kriterija uspješnosti treći po veličini je hijerarhijski dok je ovdje najmanji klan kvadrant. Ipak, ove razlike u izgledima profila ne održavaju značajnije razlike u kongruenciji ovih elemenata, kako sa sveobuhvatnom tekućom kulturom, tako i između ovih elemenata međusobno.

Preferirana sveobuhvatna kultura preduzeća Y, kao i njeni pojedini elementi, a što je vidljivo iz njihovih prezentiranih profila (kako je već i ranije konstatovano), pokazuju uglavnom preferenciju ka dodatnom naglašavanju tržišnog kvadranta, a u slučaju organizacijskog vođstva i adhokratskog kvadranta (što se onda odrazilo i na manje pomjeranje u adhokratskom kvadrantu sveobuhvatne preferirane kulture). Oblici svih preferiranih profila ukazuju na njihovu značajnu usklađenost, kako pojedinih elemenata međusobno, tako i svakog od njih sa sveobuhvatnom preferiranom kulturom ovog preduzeća.

Uočavanje neslaganja u prezentiranim profilima između tekuće i preferirane kulture preduzeća Y, kako za sveobuhvatne kulture, tako i za njihove pojedine elemente, pokazuje da ne postoje značajne razlike u njihovim neslaganjima (veće od 10 poena). Profil upravljanja zaposlenima čak pokazuje identičnost i za tekuću i preferiranu kulturu, a u četiri ostala elementa, (osim organizacijskog vođstva), vrijednosti adhokratskog i klan kvadranta za tekuću i preferiranu kulturu su iskazane jednakim.

Promjene u kulturi ovog preduzeća, obzirom na iskazane preferencije u pojedinim elementima, bi trebalo usmjeriti ka dodatnom naglašavanju tržišne kulture, a kod organizacijskog vođstva i adhokratske. Pri tome bi kod četiri elementa kulture, trebalo smanjiti hijerarhijski kvadrant, a u slučaju organizacijskog vođstva i klan kvadrant.

ZAKLJUČAK

Provedeno istraživanje dovelo je do rezultata koji ukazuju da su iskazane preferencije u poboljšavanju (promjeni) kulture preduzeća Y posljedica njegovog dosadašnjeg dramatičnog uspjeha, pri kome je (ono) u dugom nizu godina bilo okrenuto eksternom fokusu i diferencijaciji uz dominiranje tržišnog i adhokratskog kvadranta, te bi kako pozitivno iskustvo ove kulture nalaže, trebalo i dalje nastaviti na isti (njihov) način, uz dodatno naglašavanje ovih kvadranta, posebno tržišnog. Pri tome, bi trebalo dodatno smanjivati hijerarhijski kvadrant i u nešto manjoj mjeri klan kvadrant.

Sličnim naglašavanjima kulture preduzeća Y u prošlosti, uz učešće njenih prezentiranih elemenata kao najznačajnijih (prema OCAI, ali i bezbroj drugih elemenata različitog značaja), ispleteni su jedinstveni sadržaji kulture ovog preduzeća sa iskazanim odrazom u predstavljenim profilima. No za svaku kulturu se može kazati da je jedinstvena. Ali se sigurno može i dodati da su neke od njih, ipak „jedinstvenije“ od drugih, da se više razlikuju posebno po pitanju za organizacije vrlo bitne njihove efektivnosti. Kultura preduzeća Y pokazala se izuzetno efektivnom u prošlosti. Za to i njeni preferirani profili pokazuju dosta sličnosti sa postojećim, uz preferenciju kako smo već konstatovali, u dodatnom naglašavanju tržišnog i u manjoj mjeri adhokratskog, na račun hijerarhijskog i takođe, u manjoj mjeri klan kvadranta.

Kod ovih, na prezentirani način naznačenih usmjerenja u poboljšavanju i razvoju kulture preduzeća Y, bi se ovdje ipak, mogao sugerisati oprez, posebno imajući u vidu značajnu snagu kulture (broj bodova) u adhokratskom kvadrantu i preferiranje u dodatnom, makar i simboličnom pojačavanju snage u njemu, te, takođe, imajući u vidu slabiju snagu kulture u kvadrantima internog fokusa od kvadranta okrenutih ekstremnom fokusu, kao i u preferiranju u dodatnom smanjivanju snage

kulture u hijerarhijskom i u manjoj mjeri u klan kvadrantu.

Bez obzira što se ovdje radi o vrlo snažnom preduzeću sa bogatim iskustvom u pronalaženju novih prilika, ulaska u nove poslove, velike investicije itd, jačanje konkurencije upućuje na odmjerene i opreznije buduće postupanje s ovakvim praksama, ponašanjima, aktivnostima i drugim sadržajima adhokratskog kvadranta. Istovremeno, moglo bi se razmišljati, tražiti i činiti konkretne napore i korake u izgradnji načina za povećanje efektivnosti internim fokusiranjem u već postojeće poslove, kroz njihovo ojačavanje razvojem ljudi, njihovih kompetencija, timskog rada, lojalnosti, povjerenja i sl. (klan sadržaji), te povećanjem efikasnosti, stabilnosti, koordinacije i sl. u postojećim poslovima, boljom kontrolom njihovih troškova itd. (hijerarhijski sadržaji). Jednostavnije rečeno, možda bi za preduzeće Y bilo korisnije nastojanje da se ono učini više efektivnim na „poznatijem i sigurnijem tlu“ postojećih poslova, kroz bolje organizovanje, ojačavanje i izgradnju njihovih konkurentskih sposobnosti i konkurentskih prednosti, nego kroz brzi rast preduzeća širenjem prema novim, malo poznatim ili čak nepoznatim poslovima.

U skladu s ovim iznosimo i mišljenje Roberta Kaplana profesora sa Harvardskog univerziteta, autora Balanced scorecard (uravnotežene karte rezultata) kao vrlo korisnog i prihvaćenog alata u provođenju strategije, koji smatra da je jako značajno reći ne (novim ili čak postojećim) prividno dobrim poslovima, kako bi se organizacija mogla fokusirati na postojeće (ili neke od postojećih poslova) ojačati ih i učiniti konkurentnijim, budući da niko ne može biti konkurentan baš u svemu, a „ko hoće da bude svakom svašta, rizikuje da ne bude nikom ništa“, što aludira na rizik prevelikog disperziranja snage preduzeća na veliki broj poslova, a što može voditi njihovom slabljenju, smanjenju njihove efektivnosti i konkurentnosti i konačno njihovom potiskivanju sa tržišta.

No kako je paradoks često povezan s uspjesima, posebno velikim, usmjerenja ka ovako definisanim profilima preferirane kulture (sveobuhvatne i njenih pojedinih elemenata) preduzeća Y, mogu rezultirati nastavljanjem izuzetno uspješnih trendova iz prošlosti i jačanjem konkurentnosti ovog preduzeća pod uslovom da njegovo dodatno eksterno fokusiranje prema tržišnom i adhokratskom kvadrantu, prati istovremeno dodatno senzibiliziranje (i usmjerenje) i prema kvadrantima internog fokusa, klan i hijerarhijskom, što su prema konceptu okvira konkurentskih vrijednosti paradoksalni zahtjevi (budući da se teži afirmisanju međusobno suprotstavljenih vrijednosti). Ali kad je preduzeće Y u pitanju i njegovo izuzetno vođstvo, iskustvo iz prošlosti govori da ovdje ništa nije nemoguće.

Na kraju ipak treba konstatovati da su u ovoj studiji prikazani samo profili koji prezentiraju osnovne konture kultura sadržane u okviru četiri osnovne kulture koje imaju međusobno suprotstavljene vrijednosti. Identificiranje stvarnih sadržaja svake od ove četiri osnovne kulture prezentirane u profilima tekuće kulture i usmjerenje ka promjeni (poboljšanju) njihovog konkretnog sadržaja, a što nije bio predmet ove studije, konkretizovalo bi osnovu za poboljšanje kulture ovog preduzeća, definisanu kroz razlike između profila njegove tekuće i preferirane kulture, kako sveobuhvatne tako i kulture njenih pojedinih elemenata. Budući da je kultura inkorporirana u tkivo konkurentskih sposobnosti svakog preduzeća, svako njeno poboljšavanje vođeno usmjerenjima prema preferiranim sadržajima, ispravno dijagnosticiranim u smislu doprinosa organizacijskoj efektivnosti, vodiće i stvarnom poboljšanju u tom smislu i jačanju konkurentskih sposobnosti svakog preduzeća, pa prema tome i preduzeća Y, utirući time put za očuvanje i inoviranje njegovih postojećih i izgradnju novih konkurentskih prednosti.

LITERATURA

1. Blanšar K., O Konor M. (2003): Upravljanje putem vrednosti, Prometej, Novi Sad.
2. Buble i dr. autori (2005): Strateški menadžment, Sinergia-nakladništvo, Zagreb.
3. Cameron K.S., Quinn R.E. (1999): Diagnosing and Changing Organizational Culture, Based on the Competing Values Framework, Addison Wesley, USA.
4. Dedić M., Umihanić B. (2004): Osnove menadžmenta i preduzetništva, Of-set, Tuzla.
5. Hammer M., Champy J. (2004): Reinženjering tvrtke, manifest za poslovnu revoluciju, Mate, Zagreb.
6. Janićijević N. (1997): Organizaciona kultura, kolektivni um preduzeća, Ekonomski fakultet, Beograd.
7. Klopić R. (2010): Marketing, mogućnosti etičke primjene, Off-set, Tuzla.
8. Kotler P. (2003): Kako kreirati, ovladati i dominirati tržištem, Adižes, Novi Sad.
9. Kourdi J. (2007): Poslovna strategija, Masmedia, Zagreb.
10. Kurtić A., Kulović Dž (2011): Poslovno vođenje, Jordan studio, Sarajevo.
11. Niven P.R. (2006): Balanced scorecard, Korak po korak maksimiziranje učinka i održavanje rezultata, Masmedia, Zagreb.
12. Peters T., Waterman R.H. (1996): U potrazi za vrhunskim, lekcije iz najbolje vođenih američkih kompanija, Global Book, Novi Sad.
13. Porter M.E. (2007): Konkurentska prednost, ostvarivanje i očuvanje vrhunskih poslovnih rezultata, Asee, Novi Sad.
14. Renko N. (2005): Strategije marketinga, Naklada Ljevak, Zagreb.
15. Schein E.H. (1999): The corporate culture survival guide: Sense And Nonsense About culture change,

- Jossey-Bass Published, San Francisco, CA.
16. Schein E.H. (2004): Organizacional culture and leadership, Jossey-Bass Published, San Francisco, CA.
  17. Senge P. (2003): Ples promjene, izazovi u razvoju učećih organizacija, Mozaik knjiga, Zagreb.
  18. Smith J. (2007): Kako stvoriti konkurentsku prednost, Naklada Ljevak, Zagreb.
  19. Šunje A. (2003): Top – menadžer, vizionar i strateg, Tirada, Sarajevo.
  20. Šehić Dž. (2001): Strateški menadžment, Slovo, Mostar.
  21. Thompson Jr. A.A., Strickland III A.J., Gamble J.E. (2005): Strateški menadžment, u potrazi za konkurentskom prednošću, Mate, Zagreb.
  22. Thakor A.V. (2005): Kako postati bolji stvaralac vrijednosti, kako poboljšati kompanijinu i vašu vlastitu bilancu, Mate, Zagreb.
  23. Tipurić D. (1999): Konkurentska sposobnost poduzeća, Sinergija, Zagreb.
  24. Welch J., Welch S. (2005): Kako pobijediti, Naklada Zadro, Zagreb.
  25. Žugaj M. i drugi autori (2004): Organizacijska kultura, Tiva tiskara, Varaždin.

PRAVO KAO BITNA ODREDNICA SAVREMENE DRŽAVE

LAW AS AN IMPORTANT DETERMINANT OF THE MODERN STATE

Ismet Alija

SAŽETAK

Nesporna je postavka da je pravo nastalo kao evidentna društvena pojava kad i država, kao i postavka da je prije državnog postojalo običajno pravo. Takođe, svako društvo koje posjeduje svijest o sebi i okolini - živi u nekakvoj organizovanoj zajednici. Bitna karakteristika organizacije jesu pravila ponašanja pojedinaca i grupa (u jedinicama organizacije). Pravila i njihova primjena objedinjuju organizaciju u cjelinu te omogućavaju da organizacija bude funkcionalna i efektivna, odnosno društveno plodotvorna. Ako je država zaista društvena organizacija za upravljanje društvenim procesima (interesima i ponašanjima), onda je potpuno jasno da država (vlast) nije moguća bez prava, kao i pravo bez organizovanog poretka.

Ključne riječi: pravo, savremena država, norma, društvena pojava

Key words: law, modern state, legal norm, social construct

ABSTRACT

It is beyond doubt that law was created as an evident social construct at the same time as the state, as well as the contention that before state law there existed customary law. Also, every society that possesses consciousness of itself and its surrounding – lives in some kind of an organized community. The important characteristic of such an organization are the rules of behavior of the individual and the group (in the units of organization). The rules and

their application combine the organization into a single whole and make possible the functioning and the effectiveness of such an organization, and allow it to be societally fruitful. If the state is really a social organization for the management of social processes (and interests and behaviors), than it is completely clear that the state (government) is not possible without law, and law is not possible without organized order.

UVOD

Pravo već desetljećima pokušavaju definisati mnogi istaknuti pravници i teoretičari. Svako od njih daje neku svoju, ali opet nedeovoljno sveobuhvatnu definiciju. Razlog je svakako taj što pravo ne obuhvata samo skup pravnih normi koje su obavezujuće, sankcionisane i iza kojih stoji državna prinuda. Pri definisanju pojma prava uvijek se mora gledati i koja je to uloga prava, odnosno koji je razlog njegovog postojanja. Osnovna uloga prava u svim periodima razvoja prava i, pogotovo, države jeste uspostavljanje i održavanje poretka.

POJAM PRAVA U SAVREMENOJ DRŽAVI

Pravo su kroz historiju definisali razni autori, ali jedinstvene, opšteprihvaćene definicije ni do danas nema. U tom smislu još uvijek može vrijediti ironična Kantova opaska da se “pravom bave toliki pravници,

a da se još uvijek ne zna šta je pravo". Osnovni spor među pravnicima je, može se reći, u jednostranom pre naglašavanju činioca i aspekata prava. Zato ćemo mi poći od jedne enciklopedijske definicije prava. Tako "Pravna enciklopedija" definiše pravo kao: "sistem društvenih normi koje sankcioniše država i koje predstavljaju volju vladajuće klase, a imaju za cilj da održe dati društveni poredak, odnosno u krajnjoj liniji, dati način proizvodnje, koji je u interesu vladajuće klase".⁸⁶

Teoretičari prava razlikuju dva činioca prava: spoljašni i unutrašnji, pri čemu spoljnim elementom smatraju državne sankcije, a unutrašnjim elementom društvene odnose, radnje, kao i ponašanja ljudi koja se pravom regulišu. U tom razmatranju postoje dva osnovna gledišta. Prvo smatra da pravo reguliše samo spoljne, tjelesne radnje – ponašanje ljudi, i drugo – da ono reguliše slobodu čovjekovog postupanja u slučaju kada bi ta sloboda mogla doći u sukob sa slobodom drugog čovjeka.

I "Politička enciklopedija" definiše pravo: "Pravo je veoma složena pojava, pa se pri određivanju njegova pojma nailazi na najrazličitije stavove. Pojedine definicije treba da se međusobno razlikuju / najčešće po tome što obuhvataju različite elemente prava, koji svi stvarno u pravu postoje...".⁸⁷ Tako bi se uopšteno pravo moglo odrediti kao skup normi koje u krajnjoj liniji sankcioniše država, koje štite prvenstveno interese vladajuće klase kao nosioca datog društvenog sistema određenog objektivnim stanjem razvoja društva, i koje regulišu prvenstveno odnose u kojima dolazi do sukoba klasa, odnosno društvenih sukoba uopšte (prvenstveno ekonomske i političke odnose).

Proučavanje definicija prava date u "Pojmovniku liberalne demokratije" dovelo nas je do konstatacije da je neophodno razlikovati *pravo kao opštu društvenu*

---

⁸⁶"Pravna enciklopedija", Savremena administracija, Beograd, 1979., str. 1054.

⁸⁷"Politička enciklopedija", Savremena administracija, Beograd, 1975., str. 810-811.

pojavu karakterističnu za određeni nivo društvenog razvoja, s jedne strane, od *pravnog sistema određene države*, s druge strane. Čak i ako prihvatimo da je međunarodno pravo poseban pravni sistem, to je druga vrsta prava iza koje ne stoji neposredan tvorac prava i nosilac moći, sile i nasilja.⁸⁸ Opravdano je postaviti pitanje ne daje li sadašnja situacija u međunarodnom pravu (ili možda tačnije u međunarodnim pravima) faktičke osnove za izrazitu dominaciju moćnih država-članica međunarodnih organizacija i saveza da nameću svoju volju i prekrajaju svijet po svojoj zamisli. Za intervencije međunarodne zajednice samo velike države (npr. stalne članice Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija) ili Evropska unija mogu dati finansijska sredstva i potrebne civilne ili vojne snage. Faktički i teorijski se postavlja pitanje odnosa suvereniteta države i državnog prava – bilo na nivou svijeta, bilo na nivou Evropske unije⁸⁹ ili na nekom drugom nivou. U suštini se javlja "nadpravo", te ranije, ali i savremene definicije prava koje pravo vezuju za državu - ne mogu opstati.

Napis o pravu "Pojmovnik liberalne demokratije"⁹⁰ postavlja nam i pitanje o institucionalizovanosti, sveobuhvatnosti, vrhovnosti i otvorenosti prava, odnosno pravnog sistema. Ako je međunarodno pravo nadređeno pravu (malih) država, i ako je to pravo institucionalizovano, onda državno pravo nije "vrhovno", a to pogotovo nije pravni sistem jedne države.

I kod utvrđivanja sveobuhvatnosti državnog prava na osnovu toga što ono polaže pravo da uređuje bilo koji vrstu ponašanja ostaju otvorena dva pitanja. Prvo, pravo države, odnosno njen pravni sistem ne može da "polaže pravo da uređuje bilo koju vrstu

---

⁸⁸"Pravna enciklopedija", Savremena administracija, Beograd, 1979., str. 686, 1050.

⁸⁹ Primjer: komunitarne norme Evropske unije, koje imaju primat nad normama država-članica Evropske unije - osim u Francuskoj.

⁹⁰Vujačić I., Mijatović B., Marinković T., "Pojmovnik liberalne demokratije", Službeni glasnik, Beograd, 2008., str. 146.

ponašanja”, već samo ponašanje na teritoriji određene države za koju ima ovlaštenje, odnosno koja su u nadležnosti pravnog sistema odnosno države. Državno pravo samo učestvuje u uređivanju međunarodnih odnosa koji su u nadležnosti međunarodnih prava.⁹¹ Suprematiju državnog prava, odnosno pravnog sistema shvatamo kao nadređenost pravnih normi i propisa svim drugim normama u stvarnom odnosu, ali ne smijemo zaboraviti da se državno pravo razvija iz običajnog i uspostavljenog moralnog sistema (važjećeg sistema orijentacionih vrijednosti).

Mnogi istaknuti pravници – teoretičari, čija nastojanja veoma uvažavamo, pokušavali su da definišu pravo. Proučavajući njihova djela nameće se zaključak da se moraju radno definisati i razlikovati pravo kao sistem, s jedne strane, i pravo kao praksa i instrument vladavine i upravljanja, s druge strane.

Jedna od predloženih definicija prava kao društvene pojave i tvorevine društva, koja obuhvata sve vidove i sva dobra društvenog razvoja, ima svojstva radne definicije i glasi: *Pravo je unutrašnji, standardizovani proces svake društvene zajednice nužnog uređivanja međusobnih odnosa članova te zajednice, u kojoj je oformljena dovoljno moćna grupa da određuje obavezne norme ponašanja i da njihovu primjenu obezbijedi u praksi života demonstracijom opravdanosti, prijetnjom primjene sile ili praktikovanjem sile i nasilja.*

Shodno naprijed rečenom, naša definicija prava od nastanka države glasi: “Pravo je sistematizovan skup normi kojima država reguliše ponašanje državljana u međusobnim odnosima, nužno u korist ostvarivanja bitnih interesa društva i svoju sopstvenu korist, čiju primjenu garantuje primjenom moći države, uključujući i prijetnju i primjenu sile.”

⁹¹“Politička enciklopedija”, Savremena administracija, Beograd, 1975., str. 562.; Avramov S., Kreća M., “Međunarodno javno pravo”, Savremena administracija, Beograd, 1999., str. 3-10., 36-40.

ULOGA I FUNKCIJE PRAVA U SAVREMENOJ DRŽAVI

Osnovna uloga i funkcija prava, kako smo ga mi definisali, jeste artikulisanje i obezbjeđenje opštedruštvenih interesa, interesa posebnih društvenih grupa, zajednica i pojedinaca, time što će propisati šta je zabranjeno, a šta je dozvoljeno. Državno pravo - kao vrhovno - svoje norme iskazuje kao povezane cjeline dispozicije i sankcije, a njihovo ispunjenje, u krajnjem, obezbjeđuje primjenom monopolisanog fizičkog nasilja države kao legalnog i legitimnog. Ovo stanovište ne usvajamo na osnovu ideoloških argumenata, već na osnovu dokazane međuzavisnosti u postojanju i djelovanju dijelova društva – od pojedinaca do konkretnih društava (u okvirima granica država) i ljudskog društva kao cjeline. Dakle, znamo da nema vladajuće klase i njenih interesa bez postojanja podanika i njihovih interesa koji moraju biti u nekoj konkretno prihvatljivoj mjeri u datom vremenu i prostoru. Ovim nismo rekli da se međusobna borba u društvu za društveni položaj ukida i da nastaje homogeno sretno i solidarno društvo. Naprotiv, ovim samo tvrdimo da pravo, kroz pravni poredak i sistem, svojim propisima i prinudom kanališe tu borbu, njene oblike, intenzitete, sredstva i ciljeve - na one koje je ono svojim normama odredilo kao dozvoljeno. Ostale oblike i učesnike u njima kažnjava. To je, prema Radomiru Lukiću, izvršavanje funkcije *obezbjeđivanja mira*,⁹² ili bar sprečavanje oblika i sadržaja borbe koji bi narušili poredak i odnose nužne za neophodnu proizvodnju društvenih dobara i neophodnu društvenu reprodukciju. Jednostavno rečeno, uspješnom vladanju i upravljanju neophodan je mir i dosljedno, sistematsko izvršavanje prava i dužnosti. Nasuprot tome nastaje haos.⁹³

⁹²Isto, str. 50.

⁹³Mitrović D., “Načela, oblici, ideje i baština”, Službeni list SRJ, Beograd, 1997., str. 111., 155., 161.

Mir je jedna od sadržina funkcija prava. To je, u suštini, odsustvo svakog remećenja ustaljenog reda i poretka; u nekim vremenskim periodima nužan za progres, a u nekim periodima - smetnja progresu. Pravo koje favorizuje opštedruštvene interese ne može biti stabilno, već mora biti dinamično pravo, sposobno da se mijenja u skladu sa zahtjevima razvoja, a da ostane relativno stabilno na duži rok. To je pravo sa velikom prognostikom moći.

Takođe, bitna funkcija je ostvarivanja pravde. Ali na pitanje šta je to pravda, o kojoj i kakvoj je pravdi riječ, pravo određenog doba treba da otkrije.

Profesor Dragoslav Slović, u knjizi "Filozofija prava", i dalje govori o pravu na pravdu, i kaže: "Pravo je stoga oblik društvene organizacije da se zaštiti i sprovede pravda koja proističe iz prirode stvari, i suštine onog pojma koji se pravno oblikuje (...) a mnogi kanonski orijentisani pravници i filozofi u pravdi vide božanske, dakle vječne i nepromjenjive vrijednosti, a u pravu ovozemaljske ljudske zakone koje treba da sprovedu božanska pravila (...). U filozofskom smislu (...) ističe te se ona javlja u obliku:

- Komutativne i
- Distributivne pravde (...).

(...) Komutativna pravda se dijeli svima na jednake dijelove (...). Svi smo, dakle pred komutativnom pravdom izjednačeni (...) bez obzira na to da li su i kako učestvovali u stvaranju onoga što je predmet podjele, odnosno pravde.

Po kriterijumima distributivne pravde pravedno je da svako dobije onaj njen dio koji je proporcionalan njegovom doprinosu u stvaranju onog što čini predmetnost učešća u njenoj podjeli".⁹⁴

---

⁹⁴Slović D., "Filozofija prava i ekonomije", Finex, Beograd, 2006., str. 124-125.

Na kraju izlaganja o ulozi i funkcijama prava neophodno je još pomenuti da u društvene funkcije prava takođe spadaju:

1. integraciono – koheziona;
2. selekciona;
3. uravnotežujuća;
4. obrazovno–vaspitna;
5. usmjeravajuća i
6. informativna.

ZAKLJUČAK

Pravo u razna vremena definišu razni autori, ali jedinstvene, opšteprihvatačene definicije ni do danas nema. U tom smislu još uvijek može da važi ironična Kantova opaska da se "pravom bave toliki pravници, a da se još uvijek ne zna šta je pravo"

Osnovna uloga prava u svim periodima razvoja prava i, pogotovo, države jeste uspostavljanje i održavanje poretka - kako prava, tako i države, jer je *pravo bitan činilac poretka*.

U okviru poretka shvaćenog kao sistema pravo ostvaruje ulogu i funkciju:

1. informisanja, kako bi se znalo šta je dozvoljeno – zabranjeno; šta je dobro, a šta zlo; šta je poželjno, a šta nepoželjno itd.;
2. primjenjivana odredba normi u praksi i nadzire primjenu – sve to posredno i neposredno;
3. proučava konflikte i načine njihovog razrješavanja; i
4. prilagođava norme potrebama društva i poretka; ocjenjuje efekte funkcionisanja prava, pravnog poretka i pravnog sistema.

LITERATURA

1. Avramov S., Kreća M., "Međunarodno javno pravo", Savremena administracija, Beograd, 1999.
2. Hasić Z., „Država“, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Sarajevo, 2009.

3. Hasić Z., „Struktura prava: Uvod u nauku o državi i pravu“, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Sarajevo, 2010.
4. Lukić R., „Teorija države i prava II - Teorija prava“, Naučna knjiga, Beograd, 1957.
5. Mitrović D., “Načela, oblici, ideje i baština”, Službeni list SRJ, Beograd, 1997.
6. Muhić F., „Teorija države i prava“, Magistrat, Sarajevo, 1999.
7. Perić B., „Struktura prava“, Informator, Zagreb, 1994.
8. “Politička enciklopedija”, Savremena administracija, Beograd, 1975.
9. „Pravna enciklopedija”, Savemena administracija, Beograd, 1979.
10. Slović D., “Filozofija prava i ekonomije”, Finex, Beograd, 2006.
11. Visković N., „Država i pravo“, Birotehnika CDO, Zagreb, 1997.
12. Vujačić I., Mijatović B., Marinković T., “Pojmovnik liberalne demokratije”, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

POLITIČKA JAVNOST, DISKURS I KONSENZUS

THE POLITICAL PUBLIC, DISCOURSE AND CONSENSUS

Mensur Kustura

SAŽETAK

U tekstu pod naslovom «Politička javnost, diskurs i konsenzus», tematizira se od Jürgen Habermas` diskurzivno teorijska paradigma civilnog društva. Za Jürgen Habermas` civilno društvo locirano je unutar životnosvjetskog područja djelovanja i stoji u antinomiji prema medijski upravljanim subsistemima. Izbjegava komunikacijske medije, moć i novac, tako što učvršćuje komunikacijske strukture javnosti u društvenim komponentama životnog svijeta, odakle proizilazi autonomija civilnog društva.

Ključne riječi: civilno društvo, komunikacijska moć, sistem, životni svijet, diskurs

Keywords: civil society, communicative power, system, living environment, discourse

ABSTRACT

This article with the title „the political public, discourse and consensus“ deals about the discursive theoretical paradigm of the civil society by Jürgen Habermas. Habermas divides the civil society into spheres of living environments, which are opposed to the subsystems controlled by media. He ignores the media of communication, the power and the money, that the structures of communication in the public are strengthened to the social components of the living environments. The consequence is the self government of the civil society.

UVOD

Jürgen Habermas' diskurzivna argumentacija u povodu teme o civilnom društvu zasniva se na njegovim socijalno teorijskom promišljanjima, koje je on u 1981. u «*Theorie des kommunikativen Handelns*» razvio – otprilike koncept komunikativnog djelovanja i dihotomija sistema i životnog svijeta.

Civilno društvo prema diskurzivnoj teoriji značajno proširuje prostor interesne artikulacije i interesne agregacije kroz uspostavljanje jednog predinstitucionalnog pluralističkog interesnog posredovanja. Tako, posebno potisnuti i teško organizovani interesi pronalaze ovdje mogućnosti javnog prostora za vlastitu (samo)artikulaciju. Jer, taj pojam marginalizovanih interesa označava ne samo ekskludiranje od društvenog bogatstva, nego obuhvata još kulturno i političko depriviranje socijalnih grupa i oduzimanje pristupa resursima i nosiocima političke moći. Od ovoga trebaju agende politike, neovisno i autonomno od struktura moći i organizacija političkog sistema, biti izložene utjecaju kroz samodeterminisane participativne forme. Komunikacijska moć neformalne javnosti garantuje da svi legitimni interesi i socijalno-strukturne grupe pronađu njihovu primjerenu javnu artikulaciju. Jer, svako istinski demokratsko pojmljeno društveno oblikovanje javnog mnijenja i oblikovanje interesa u organizacijama, partijama i parlamentima upućeno je upravo na neformalna javna mišljenja, kako se ona mogu samo izvan struktura jedne na nepolitičkoj moći zasnovane političke javnosti, obrazovati. Teorija civilnog društva od Jürgen Habermas posebno je inspirativna: civilno društvo se treba sastojati od otvorenog

broja autonomnih organizacija, zajednica i pokreta. Te su organizacije, pokreti i zajednice iznutra demokratski strukturirani, tako da njihovi akteri imaju utjecaj na obrazovanje stavova i interesa, odnosno raspolažu resursima komunikacijskog uticaja, koji se može identificirati.⁹⁵ Esenciju civilnog društva obrazuju – piše Habermas -prije svega spontano nastale asocijacije, organizacije i pokreti, koji socijalno slojevite problemske i tematske oblasti privatnog životnog svijeta (Lebenswelt) nalaze, primaju, kondenzuju i dalje prenose u političku javnost. Utjecajne i participatorne mogućnosti civilnog društva na, kroz demokratsku proceduru, baziranu javnost postaju sa implementacijom pojma deliberativne demokratije plauzibilne, osobito, što se tek sa deliberativnom politikom politički procesi vezuju na javno oblikovanje mišljenja, tako da društveni članovi (akteri) mogu djelovati na administrativnu moć, jer je legitimnost mehanizama moći zavisna od participacije svih diskurzivnih aktera u političkim procesima formiranja javnog mnijenja.

TEORIJA KOMUNIKATIVNOG DJELOVANJA

Jürgen Habermas shvata funkcionalno diferencirano društvo kao dvodimenzionalni poredak: «kao sistemski stabilizovane interakcije djelovanja socijalno integriranih grupa.»⁹⁶ Prva komponenta ove definicije «sistemski stabilizovane interakcije djelovanja» odnosi se na sistem, druga komponenta «socijalno integrisane grupe» na životni svijet društva. Najprije – u arhaičnim društvima – su sistem i životni svijet bili nerazdvojeni.⁹⁷ U toku istorije ujedinjuju se ipak sistemski integrisane interakcije djelovanja prema graničnim sferama djelovanja i

osamostaljuju se prema životnom svijetu: «Ja shvatam socijalnu evoluciju» - piše Habermas – «kao jedan proces diferenciranja dvostrukog stepena: sistem i životni svijet se diferenciraju, tako što kompleksitet jednog i racionalitet drugog rastu, ne samo u stanovito vrijeme kao sistem i kao životni svijet – oboje se diferenciraju istovremeno jedno od drugog.»⁹⁸ Jedno takvo diferenciranje medijski upravljanih subsistema iz kroz mehanizme razumjevanja integrisanog životnog svijeta – Habermas govori o jednom odvajanju sistema i životnog svijeta – je specifikum (post)modernog društva. «Moderna društva dostižu [.....] jedan nivo systemske diferencijacije, na kojem autonomno nastale organizacije preko nejezičkih komunikacijskih medija stoje međusobno u vezi. Ovi sistemski mehanizmi upravljaju jednim od normi i vrijednosti zavisanim socijalnim odnosima, naime sistemima svrhovito racionalnog privrednog i upravnog djelovanja, koji su se prema Max Weber` dijagnozi već osamostalili prema njihovim moralno praktičnim osnovama.»⁹⁹ Međutim, ostaju sistem i životni svijet jedan od drugog zavisni. Interakciju sistema i životnog svijeta njemački sociolog Morel predstavlja ovako: systemska oblast je utoliko ovisna od životnog svijeta, «kada on systemsko oblikovane mehanizme institucionalizira, posljedice i neintendirane posljedice systemske dinamike legitimira i članovi društva moraju biti za participaciju u sistemu motivirani. Systemska oblast mora u životnom svijetu biti usidrena.»¹⁰⁰ Životni svijet je od systemske oblasti utoliko ovisan «ukoliko tamo bivaju stvorena sredstva za njegovu materijalnu reprodukciju i stavljena na raspolaganje.»¹⁰¹ Prema Jürgen Habermas' materijalna reprodukcija se dešava «kroz medijum svrhovite djelatnosti, sa kojom područutvljene individue

---

⁹⁸Ibid., str. 230.

⁹⁹Ibid., str. 231.

¹⁰⁰Morel, 1989, str. 206.

¹⁰¹Ibid., str. 206.

---

⁹⁵Kustura, 2004, str. 67.

⁹⁶Habermas, 1995b, str. 228.

⁹⁷Ibid., str. 230.

interveniraju u svijetu, da bi otuda njihovi ciljevi postali stvarnim.»¹⁰²

Esencija socijalne teorije od Jürgen Habermas` sastoji se u hipotezi, da bi sistem i životni svijet, sistemski i socijalna integracija, moć i solidarnost na dvostruki način mogli međusobno dospjeti u konflikt. Pod određenim društvenim uslovima moguće je oboje: [...] «institucije, koje mehanizme upravljanja kao novac ili moć fiksiraju u životnom svijetu, kanaliziraju ili utjecaj životnog svijeta na formalno organizovane sfere djelovanja ili obrnuto utjecaj sistema na komunikacijski struktuirane sklopove djelovanja. U jednom slučaju one fungiraju kao institucionalni okvir, koji održanje sistema subordinira normativnim restrikcijama životnog svijeta; u drugom slučaju kao baza, koja životni svijet podčinjava sistemskim prisilama materijalne reprodukcije i otuda ga medijalizira.»¹⁰³ Tako se može desiti, da sistemski mehanizmi preko granica njihovog «rodnog» područja djeluju na životni svijet, tamo «mehanizme razumjevanja» blokiraju – i sa tim ugoržavaju simboličku reprodukciju životnog svijeta (reprodukcija kulture, društva i personaliteta). Mehanizmi sporazumjevanja prema Jürgen Habermas` funkcioniraju na pozadini simbolički struktuiranog sociokulturnog životnog svijeta. Ovaj se sastoji iz tri strukturalne komponente: «Kulturom ja označavam zalihu znanja, iz koje sebe komunikacijski akteri, da bi se o nečemu u svijetu razumjeli, snabdjevaju sa interpretacijama. Društvom ja označavam legitimne poretke, preko kojih komunikacijski akteri regulišu njihovu pripadnost socijalnim grupama i sa tim osiguravaju solidarnost. Pod personalitetom razumijem kompetencije, koje jednog aktera čine jezički i djelatno sposobnim, dakle dovodi ga u ispravno stanje, da participira u procesima razumjevanja i, pri tome, potvrđuje vlastiti

identitet.»¹⁰⁴ Ako je simbolička reprodukcija životnog svijeta ugrožena, pokazuje se, kako to Jürgen Habermas izražava: naime «[...] protjeruju sistemski mehanizmi forme socijalne integracije isto tako u tim oblastima, gdje se konsenzualno zavisno koordiniranje djelovanja ne može supstituirati: dakle tamo, gdje je simbolička reprodukcija životnog svijeta ugrožena. Tada, medijacija životnog svijeta poprima oblik koloniziranja.»¹⁰⁵ Jürgen Habermas piše u ovom sklopu o jednom «endogenom koloniziranju životnog svijeta.» Iz toga se rezultira za analizu procesa modernizacije globalna pretpostavka, «da se jedan progresivno racionalizirani životni svijet od konstantno, kompleksno postajućih ali formalno organizovanih oblasti djelovanja kao što su ekonomija i državna uprava istovremeno odvaja i dolazi u odnos zavisnosti. Ova na medijaciju životnog svijeta kroz sistemске imperativne svodiva zavisnost poprima u toj mjeri sociopatološke forme jedne unutarnje kolonizacije, kako bi kritične neravnoteže u materijalnoj reprodukciji (dakle neravnoteže sistemsko teorijskoj analizi dostupnih kriza upravljanja) samo još po cijenu poremećaja simboličke reprodukcije životnog svijeta (subjektivno saznatih za identitet opasnih kriza ili patologija) mogle biti izbjegnute.»¹⁰⁶ Takve patološke forme, koje u opisanoj situaciji nastaju – saglasno Jürgen Habermas – su gubitak smisla u području kulture, anomija u području društva i psihopatologija u području personaliteta.¹⁰⁷ U jednoj datoj situaciji je, prema Morel, vjerovatno, da «odnosni akteri uskraćuju subsistemima legitimnost, odbacuju njihovu spremnost za kooperaciju i organizuju se za optor prema koloniziranju životnog svijeta.»¹⁰⁸

¹⁰² Habermas, 1995b, str. 209.

¹⁰³ Ibid., str. 275.

¹⁰⁴ Ibid., str. 209.

¹⁰⁵ Ibid., str. 293.

¹⁰⁶ Ibid., str. 452.

¹⁰⁷ Ibid., str. 216.

¹⁰⁸ Morel, 1989, str. 207.

U svom habilitacijskom rukopisu „Strukturwandel der Öffentlichkeit“ Jürgen Habermas prvi put prikazuje ideju (civilno)društvene samoorganizacije, koja je posredovana preko javne komunikacije koju obilježava stalni rast kritičnosti i refleksivnosti prema legitimnosti socijalnog poretka. Komunikativni potencijal razuma modernog društva prebiva u transparentnim životnim formama i životnim svjetovima, iako se njihovi komunikativni i solidaristički potencijali ne prenose neposredno na nivo političkog.¹⁰⁹ Za to je potrebno diskurzivno oblikovanje mnijenja i volje unutar jedne političke javnosti kao posredujuće instance između moderne pravne države i njenih demokratskih političkih institucija, s jedne strane, i širenja i stvaranju osnove neprisilnog konsenzusa među akterima, kao i u povećanju kapaciteta jezičkih diskursa u kojima se diskurzivno razrješavaju tematski i problemski kompleksi, s druge strane. Diskurzivno oblikovanje mnijenja i deliberativna demokratija oslanjaju se na „političku mobilizaciju i korištenje produktivne snage komunikacije“¹¹⁰ U idealnom slučaju ravnopravnost diskutirajućih aktera, neprisilan diskurs i otvorenost za raznolike teme i doprinose trebali bi, pri tome, biti osigurani. U svakodnevnom sporazumijevanju i društvenoj komunikaciji sadržani su zahtjevi za važenjem koji se podižu da bi se o njima argumentativno odlučilo. Svi ovi zahtjevi stvaraju idealne pretpostavke neophodne za uspostavljanje komunikacije i jezičke argumentacije u teorijskim i praktičnim diskursima. Smisao i svrha vođenja diskursa je produkovati komunikativnu moć, koja može vršiti uticaj na administrativno politički subsistem. Artikulacija interesnih agregata omogućuje utjecaj na institucionalizovane strukture administrativne i socijalne moći. Na toj pozadini diskurzivno oblikovana politička javnost zasniva se, s jedne strane, na

pravnim institucijama, koje je omogućavaju i garantiraju realizaciju svake javnosti, te s druge strane, na jednoj liberalnoj političkoj kulturi. Diskurzivna javnost pretpostavlja publiku, prisutnost i participaciju.¹¹¹ Ovo je ukorjenjeno u životnom svijetu i upućeno je na životnosvjetske izvore komunikativne moći. Visoki stepen djelotvornosti diskurzivne javnosti, za čiju su inauguraciju jedno civilno društvo, jedna publika i mogućnosti za participaciju nužni uslovi, označava isto tako i snažan stepen emancipacije socijalnih aktera prema institucionalnoj politici.

Jürgen Habermas insistira na strukturalno i funkcionalno nužnom samoograničenju radikalno demokratskih potencijala civilnog društva i osporava civilnodruštvenim organizacijama, pokretima i udruženjima sposobnost za samoorganizaciju funkcionalno diferenciranog društva.¹¹² Naprotiv, civilno društvo raspolaze sa dovoljno mogućnosti i resursima utjecaja, da bi sa tim ono njegove zahtjeve moglo artikulirati u subsistemsko specifičnim komunikacijskim relacijama; pri tome, se radi o komunikacijskim strukturama, koje su izgrađene u funkcionalnim sistemima i pokazuju snažan afinitet za diskurzivne impulse civilnog društva. S druge strane, Jürgen Habermas očekuje od prava i političkog poretka kao institucija legitimnosti političke vlasti povratnu vezu sa procesima oblikovanja normi i vrijednosti. Građanska prava, politička prava participacije i komunikativna prava shvataju se kao pozitivne slobode. Oni garantiraju, ne samo slobodu od vanjskih prisila, nego i mogućnost participacije u jednom zajedničkom diskursu. Pravo je interpretirano kao sastavni dio životnog svijeta; ono je medijum, preko koga se komunikativna moć transformira u administrativnu.¹¹³ Svaka komunikacija

---

¹⁰⁹ Kustura, 2003, str. 110.

¹¹⁰ Habermas, 1990, str. 121.

¹¹¹ Benhabib, 1995, str. 117.

¹¹² Habermas, 1995, str. 450.

¹¹³ Kustura, 2003, str. 139.

pretpostavlja životni svijet kao neproblematičnu, snažnu intuitivnu pozadinu, u kojoj njeni akteri trebaju biti bezuslovno ukorijenjeni. Dalje, komunikacijski akteri unutar životnog svijeta su su inkludirani u socijalne integracije u kojima stiču osjećaj pripadnosti pojedinim socijalnim grupama.

Za razliku od političke i socijalne moći, Jürgen Habermas razvija vlastiti pojam komunikativne moći, koja nastaje kroz uticaj civilnodruštvenih aktera, koji mogu u političkoj javnosti u najboljem slučaju zadobiti utjecaj, ali ne i vršiti političku moć. Komunikacijska moć bez relacije sa demokratski uobličenim institucijama oblikovanja javnih politika i mnijenja ostaje nedjelotvorna. Struktura komunikacijske moći sastoji se iz spontano nastalih udruženja, organizacija i socijalnih pokreta. Ona se kao i životni svijet ili civilno društvo u svojoj ukupnosti, reprodukuje preko struktura komunikativnog djelovanja.¹¹⁴ Simbolička reprodukcija životnog svijeta, komunikacijske moći i civilnog društva preko komunikativnog djelovanja osigurava kontinuitet kulturnih resursa i tradicije, s jedne strane, kao i očuvanje grupnog identiteta i legitimnost socijalnog poretka s druge strane. Jürgen Habermas preduzima pokušaj, da razvije model civilnog društva i model deliberativne politike na podlozi vlastite, diskurzivne teorije, koji posreduje između liberalne i republikanske koncepcije. Diskurzivna teorija u saglasnosti sa republikanizmom postavlja političke procese oblikovanja mnijenja i javnih politika u fokus interesovanja i pokušava ospoljiti principe pravne države, s tim da visoko zahtjevne forme komunikacije „jednog demokratskog oblikovanja mnijenja i volje mogu biti institucionalizovane“.¹¹⁵ Diskurzivna teorija demokratije čini širenje deliberativne politike zavisnim od institucionalizacije

odgovarajućih procedura i komunikacijskih pretpostavki, kao i do sklopa institucionalizovanog savjetovanja sa informalno oblikovanim javnim mnijenjem. Uspjeh deliberativne demokratije nije zavisan samo od kolektivno djelatno sposobnog građanstva, nego od institucionalizacije procedura i komunikacijskih pretpostavki. Jürgen Habermas strukturu javnosti oblikuje kroz predstavu o «nesubjektivnim komunikacijama», a politička javnost nastaje samo kroz situaciono zavisne teme i probleme, koje su autorizovane od strane individua. Predstava jedne od države emancipovane javne sfere društvenih asocijacijskih odnosa, u kojoj se razvija dijaloški društveni praksis, vodi prema bitnim korekcijama u razumijevanju političkog procesa podruštvljavanja. Demokratsko oblikovanje namjera dešava se kao interesno upravljano samodefinisanje individua.¹¹⁶ U pitanju je diferenciran koncept koji obuhvata kako jezičku interakciju orijentisanu na sporazumijevanje, tako i jezičku koordinaciju ciljno usmjerene djelatnosti aktera komunikativnog djelovanja. Tome odgovara, da danas u funkcionalno diferenciranom društvu postoji mnogo javnosti i suprotnih javnosti, čiji pluralitet i mnogostrukost u formalno institucionalizovanom okviru političkog sistema dolazi do izražaja. U stvaranju takvih institucionalnih opštih uslova za nova politička i socijalna grupisanja može se posmatrati zadatak deliberativnog demokratskog modela. On ostaje senzibilan za etički sadržaj javnih diskursa i oblikuje sa svoje strane pravno kontekstualne uslove konkretnog političkog procesa odlučivanja tako, da njihov legitimitet može biti osiguran kroz prikladne participacijske i komunikacijske forme.

Ideja pravne države sadrži zahtjev, da se preko koda moći upravljani administrativni sistem priključi na pravno primjenjenu

¹¹⁴Ibid., str. 140.

¹¹⁵Ibid., str. 145.

¹¹⁶Habermas, 1995, str. 362.

komunikativnu moć i podalje drži od utjecaja socijalne moći, od zbiljske snage ostvarenja privilegovanih interesa. Otuda su pravo i socijalni poredak mediji, preko kojih se transformira komunikativna u administrativnu moć. U pravnoj državi se oblikuje, otuda, jedan balans između tri sile socijalne integracije: novac, moć i solidarnost. Pravo, čija se povreda kažnjava sa sankcijama, i moć uzajamno se konstituiraju. Ono je ne samo instrument državnog upravljanja, nego i garant povratne veze državno političkog oblikovanja odluka sa javnim i civilnim uređivanjem odluka. Moderna pravna država i njene demokratske političke institucije doprinose legitimnosti socijalnog poretka. Legitimnost socijalnog poretka treba biti bazirana na kvaliteti kroz procedure oblikovanog mišljenja i ciljeva, jer se tek u kvaliteti diskursa participirajućih građana odlučuje, da li je jedna politička odluka „razumna“ i otuda prihvatljiva za sve socijalne aktere. Socijalni prostor između životnog svijeta i političke države naseljen je od strane civilnog društva koje se kao socijalna osnova autonomne javnosti razlikuje od ekonomskih i administrativnih subsistema djelovanja. Civilno društvo ima mnogo više relacija sa životnim svijetom, nego sa sistemom ciljno racionalnog djelovanja. Integracijski i upravljački mehanizmi, moć i novac, ostaju izdvojeni iz životnog svijeta. Jürgen Habermas shvata solidaritet kao mehanizam socijalne integracije. Socijalno integrativna snaga solidarnosti razvija se preko jedne veoma široko izdiferencirane autonomne javnosti i preko pravno institucionaliziranih procedura diskurzivnog oblikovanja mišljenja i odluka, s tim isto preko medijuma prava, sa kojima se javnost nasuprot sistemskim mehanizmima društvene integracije (moć i novac) može potvrđivati.¹¹⁷ Na razumu orijentirana deliberativna politika u osnovi je jedan medijum, koji posreduje između životnog svijeta i političkog subsistema,

tako što je kao komunitarna volja produkovana u javnim diskursima i u tome, što kao komunikativna moć može utjecati na u političkom subsistemu usvojene odluke. Upravo je to značajno za uspješnu političku integraciju da političko administrativni subsistem ostaje dovoljno responzivan za komunikativno orijentisano djelovanje, da bi se udovoljilo zahtjevima demokratskog civilnog društva. Javnost je ovdje pojmljena kao «jaka javnost» u smislu, da ona služi ne samo političkom oblikovanju mišljenja – i pri tome, isto doprinosi racionalizaciji etičkih pitanja -, nego isto da djeluje i na proces donošenja odluka, koji, tek, kroz ovaj interakcijski sklop dobija jednu pravno posredovanu legitimnost.

Pretpostavka za ozbiljenje deliberativne demokratije je vitalna, demokratski shvaćena politička javnost. Kod deskripcije socijalne osnove date javnosti, Jürgen Habermas poseže za pojmom civilnog društva, gdje kaže da je to institucionalna jezgra koja se sastoji iz nedržavnih i neekonomskih udruženja i asocijacija na dobrovoljnoj i spontanoj osnovi: politički pokreti, diskutirajući krugovi, univerziteti, nezavisni mediji, sindikati - preko kojih komunikacijske strukture javnosti mogu biti usidrene u socijalnim komponentama životnog svijeta. On pripisuje civilno društvo sferi životnog svijeta, koje u njegovoj društvenoj slici funkcionalno diferenciranog društva stoji nasuprot funkcionalnim subsistemima politike i ekonomije. Koncept civilnog društva ekskludira državne institucije i političke partije, isto tako i ekonomske interesne grupe ne pripadaju strukturi civilnog društva.¹¹⁸ Političko administrativni kompleks treba za komunikativnu moć ostati senzibilnim, jer, je preko djelatnih sfera političkih partija i biračkog prava građana povezan sa političkom javnosti i civilnim društvom. Esencijalno za legitimnost političkih odluka je ideja, da se

---

¹¹⁷ Ibid., str. 363.

---

¹¹⁸ Habermas, 1995, str. 443.

adresati prava istovremeno mogu pojmiti i kao njegovi autori. Jürgen Habermas vidi u životnosvjetski strukturiranoj javnoj komunikaciji, koja je civilnodruštveno posredovana, izvor komunikativne moći, koja fungira kao resurs socijalne pravednosti i garant za jedno legitimno sprovođenje prava.

Jürgen Habermas polazi od jednog strukturalno nužnog samoograničavanja radikalno demokratske prakse civilnog društva. Dinamično demokratski orijentirano civilno društvo se može razviti samo u okviru jedne liberativne političke kulture i odgovarajuće paradigme socijalizacije i tumačenja kao i na osnovi jedne „intaktne privatne sfere“. U odnosu na politički subsistem akteri civilnog društva – piše Jürgen Habermas – su bespomoćni. Oni mogu zadobiti samo komunikacijski utjecaj, ali ne i političku moć. Civilno društvo može samo sebe transformirati i posredno djelovati na autotransformaciju pravno interpretiranog političkog subsistema. Civilnodruštveni akteri trebaju i moraju vršiti diskurzivno osigurani utjecaj, ali ne i raspolagati resursima i izvorima političke moći.

Što se tiče problema odnosa između oblikovanja strukture i načina funkcionisanja civilnog društva u diskurzivnoj koncepciji, funkcija istraživačke javnosti usmjerena je na inkludiranje, po mogućnosti, svih potencijalnih aktera u političke procese odlučivanja. Drugom nivou javnosti, „argumentativna javnost“, pripisana je funkcija idealne procedure i s tim za diskurs vezan princip racionalnog donošenja odluka. Oba nivoa javnosti dokazuju njihovo specifično značenje s obzirom na konsenzus u interakciji sa institucionalizacijom mogućnosti kontinuiranog diskutiranja. Tako eksplicirane dimenzije javnosti usmjerene su na dostizanje konsenzusa. Osnovu konsenzusa čini intersubjektivno priznanje kritičkih stavova važenja. Diskurzivno i

komunikacijski sposobni akteri mogu u bilo koje vrijeme izaći iz jednog problematizovanog interakcijskog sklopa djelovanja i inkludirati se u jezičku strukturu drugog diskursa. Ovi akteri participiraju ne samo reflektivno i konstruktivno u diskursima, nego isto tako mogu dostići i modifikaciju realiteta kroz diskusije i prosuđivanje argumentacije do dostizanja djelatnog konsenzusa. S druge strane treba osigurati mnoštvo civilnodruštvenih institucija, da bi javni diskurs mogao biti očuvan od birokratskih deformacija komunikativne javnosti.¹¹⁹ Na toj pozadini Jürgen Habermas osim komunikativnog djelovanja ne dopušta druge mehanizme djelatne koordinacije unutar civilnog društva. On želi time otuda da pokaže kako se teorija komunikativnog djelovanja zasniva na premisama da je svaki oblik društvenog odnosa, ponašanja i djelovanja uvijek posredovan jezikom i da podrazumijeva kao svoj primarni cilj dostizanje konsenzusa, neprinudne saglasnosti o temama koje su predmet diskursa između ravnopravnih i komunikacijski sposobnih aktera. Javnost predstavlja sferu političke djelatnosti i svjesti građana u savremenim demokratijama prožetu komunikativnom racionalnošću, u kojoj se djelovanje oslanja na princip argumentacije – diskurzivnog formiranja volje koje se zasniva na principu boljeg argumenta.

Da bi se ostvario koncept deliberativne komunikacije potrebno je da unaprijed bude dato deliberativno društvo. Takvo društvo bi se moglo dostići samo kroz praktične akcije aktera civilnog društva, ali, civilno društvo ne bi bilo u mogućnosti tako nešto dostići, jer Jürgen Habermas civilnom društvu pripisuje samo pasivne funkcije. Isto tako pretpostavljano je da civilno društvo raspolaže dovoljnim resursima moći, da bi vlastite zahtjeve artikuliralo u subsistemske specifičnim i interaktivno dinamičkim skupovima komunikacije. Pri

¹¹⁹Kustura, 2003, str. 153.

tome radi se o komunikacijskim strukturama, koje su oblikovane u subsistemima i pokazuju afinitet prema diskurzivnim impulsima civilnog društva.¹²⁰ Sistemske strukture postmodernog društva ne treba prema tome držati pod kontrolom, da bi se dostigla situacija u kojoj će akteri civilnog društva biti barijera potpunom i nesmetanom osamostaljenju administrativno političkog kompleksa.

Pored toga, Jürgen Habermas analizira interferencije između civilnog društva i sistema samo parcijalno i značajnije forme interpenetracije civilnodruštvenih principa u subsisteme teleološko racionalnog djelovanja nije šire eksplicirao. Ovo političko sociološki neobično istanjeno shvatanje pojma civilnodruštvenog aktera ne može osobno iz pozicije istraživanja novih socijalnih pokreta uvjeriti, koji jasno čine, da se djelatnost socijalnih pokreta ne rezultira nikako spontano i ovi se ne moraju uvijek ununtašnje demokratski organizovati. Jürgen Habermas ima ovde očigledno problem prevođenja normativnih teorija u političko sociološke analize. Strategijski djelujuće partije i interesna udruženja, ali isto i socijalni pokreti kao Greenpeace ispadaju iz normativno impregniranog analitičkog rastera.

ZAKLJUČAK

Jürgen Habermas koncipira civilno društvo ne u perspektivi zadobijanja komunikacijske moći, nego kao jednu od političkog društva odnosno od političkog sistema nužno odvojenu sferu, čiji «hiroviti» operativni način funkcionisanja treba biti osiguran, posebno tada, kada institucionalna politika sa njenom zakaonodavnom vlasti treba biti priznata kao legitimna. Jürgen Habermas se interesira u prvoj liniji za to, kako legitimnost administrativno birokratskog

kompleksa može biti osigurana – nasuprot opasnostima jednog «osamostaljenja administrativnog koncentrata moći.»¹²¹ Civilnodruštveni akteri trebaju i moraju vršiti diskurzivno osigurani utjecaj, ali ne i raspolagati resursima političke moći. Odnosna tačka analize faktički dešavajućih interakcija bila bi već u «bazi važenja govora» sadržani racionalni potencijal. Otuda su pozicije disencije u jezičkim situacijama ugrađenih odnosa moći i vlasti nasuprot prvenstveno interesnom aspektu dostizanja, održanja i obnove konsenzusa potisnute u pozadinu. Makrosociološki promatrano, povijesni tok je pojmljen kao proces ospoljenja komunikativnog razuma, koji je u komunikativnom djelovanju već sadržan; istovremeno označava konsenspatos jednu racionalističku slabost Jürgen Habermas teorije, koja npr., u strukturi nagona ili u hijerarhizaciji socijalnih odnosa fundirane barijere za komunikacijski racionalitet ekskludira.¹²²

Ova tako usmjerena analiza prešućuje instabilitete u strukturi civilnog društva. Isto tako utjecaji, koje ospoljenje restriktivnih mehanizama moći u ekonomiji, državi i u sfere simbolične reprodukcije ima, nisu od Jürgen Habermas sistematski obuhvaćeni. Ovo stoji s tim u korelaciji, da se problemi dispariteta i problemi postvarenja kod Jürgen Habermas rezultiraju ne već eo ipso kod zamjene jezika kroz moć i novac, nego tek onda, kada se ova zamjena tamo dešava, gdje se jezika (govora) nije moguće odreći: u sferi oblikovanja *zajednice, socijalizaciji i kulturnoj reprodukciji*.¹²³

Društvena stvarnost kod Jürgen Habermas je kroz jedan dualizam (antinomiju) između utopijski pojmljene idealne jezičke situacije i ograničene slobode djelovanja civilnog društva determinisana. Jürgen Habermas ustrajava sa njegovom teorijom civilnog društva u bitnom, u okvirima

---

¹²¹Usp. Habermas, 1995, str. 399.

¹²²Berger, 1986, str. 265.

¹²³Ibid., str. 265.

---

¹²⁰Ibid., str. 169.

programsko normativne paradigme ostajati, pri čemu, već normativno definisani ciljevi, ne bi nikada mogli biti dostignuti. Njeni deficiti su naprotiv, da je ona preidealistična, preovisna od etičkih vrlina na razumjevanje usmjerenih diskurzivnih aktera i što otuda znači i jedno etički ograničeno upravljanje političkim diskursima. Razmišljanja u vezi sa civilnim društvom praktično se svode na zahtjev za stvaranje komunikativnog egaliteta šansi (pristupa). Jedan plauzibilan odgovor na ovo normativno formulirano pitanje, na koji način i u kojoj mjeri ovaj zahtjev bi mogao biti realizovan, isto Jürgen Habermas nije sposoban dati.

U pojmu civilnog društva artikulirana kontrafaktička normativna stanja kao na primjer nedjeljiva garancija ljudskih i građanskih prava, garantovanje javne sfere kroz institucionalizovana komunikacijska prava dobijaju otuda status normativno imanentnog kritičkog mjerila postmoderne demokratije, na kojem njena institucionalna realnost treba stalno biti mjerena. Kada postmoderno društvo pokazuje jedan stabilan fundament građansko društvene samoorganizacije i civilnih vrijednosti, kada stavovi kao i načini ponašanja građana podržavaju jedan širi i pluralistički networking autonomnih i nezavisnih udruženja, tada su dobre šanse, da politički pokušaji smanjenja ili suspendiranja konstitucionalnih normi, demokratskih prava ili građanskih sloboda nalaze samo ograničenu podršku. Jedna demokratski podržavajuća politička kultura i jedan razigrani pluralizam civilnodruštvenih organizacija nisu istina nužne pretpostavke za nastajanje demokratije. Ali, jedna dovoljna mjera pozitivnih stavova prema demokratskom poretku i jedno autonomno, artikulacijski i implementaciono sposobno civilno društvo ipak su od fundamentalnog značaja za dugoročni stabilitet demokratskog poretka. Bez prikladne političko kulturne i civilnodruštvene podloge ne mogu demokratske institucije njima pripisane regulativne i integrativne funkcije ispuniti.

LITERATURA

1. Benhabib, Seyla: *Selbst im Kontext. Kommunikative Ethik im Spannungsfeld von Feminismus, Kommunitarismus und Postmoderne*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995
2. Berger, Johannes: *Die Versprachlichung des Sakralen und die Entsprachlichung der Ökonomie*, in: Honneth, Axel u. Joas, Hans (Hrsg.): *Kommunikatives Handeln. Beiträge zu Jürgen Habermas' „Theorie des kommunikativen Handelns.*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp: 255-278., 1986
3. Greven, Michael Th.: *Macht und Politik in der „Theorie des kommunikativen Handelns.*, von Jürgen Habermas, in: Greven, Michael Th. (Hrsg.): *Macht in der Demokratie: Denkanstöße zur Wiederbelebung einer klassischen Frage in der zeitgenössischen politischen Theorie*, Baden-Baden: Nomos, 1991
4. Habermas, Jürgen: *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie - Was leistet die Systemforschung?* Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1971
5. Habermas, Jürgen: *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1973a
6. Habermas, Jürgen: *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1973b
7. Habermas, Jürgen: *Philosophisch-politische Profile*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1981
8. Habermas, Jürgen: *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1983
9. Habermas, Jürgen: *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1988 Bonacker, Thorsten: *Die Zweideutigkeit der Demokratie. Zur Macht- und Herrschaftsproblematik bei Jürgen*

- Habermas und Jean-Francois Lyotard, in: Imbusch, Peter (Hrsg.): Macht und Herrschaft. Sozialwissenschaftliche Konzeptionen und Theorien, Opladen: Leske+Budrich, 1998
10. Habermas, Jürgen: Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zur einen Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Mit einem Vorwort zur Neuauflage 1990. 4 Auflage. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1990
  11. Habermas, Jürgen: Die nachholende Revolution. Kleine Politische Schriften VII, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1990a
  12. Habermas, Jürgen: Erläuterungen zur Diskursethik, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1991
  13. Habermas, Jürgen: Faktizität und Geltung; Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995
  14. Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 1. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995a
  15. Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns. Bd. 2. Kritik der funktionalistischen Vernunft, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1995b
  16. Habermas, Jürgen: Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1996a
  17. Habermas, Jürgen: Der philosophische Diskurs der Moderne. 5. Auflage. Frankfurt a.M.: Suhrkamp, 1996b
  18. Kustura, Mensur: Zur Begründung der Legitimität und Ausübung von Macht in neueren Theorien der Zivilgesellschaft, Universität Osnabrück, Universitätsbibliothek Webseite: [http://elib.ub.uni-osnabrueck.de/publications/diss/E-Diss215_thesis.pdf], Osnabrück, 2003
  19. Kustura, Mensur: Zivilgesellschaft und Demokratie - Wieviel Zivilgesellschaft braucht die moderne Demokratie?, Rosa Luxemburg Stiftung, Berlin, 2004

PRAVNO-POLITIČKE IMPLIKACIJE IZGRADNJE PELJEŠKOG MOSTA I LUKE NEUM

LEGAL POLITICAL IMPLICATIONS CONSTRUCTION OF THE PELJESAC BRIDGE AND PORT OF NEUM

Džemal Najetović

SAŽETAK

Dobro je, ipak, što se u Bosni i Hercegovini (BiH) napokon ozbiljnije počela shvatati važnost izgradnje vlastite morske luke, kao i značaj određivanja i utvrđivanja morskih granica. Za sada je najvažnije što se Republici Hrvatskoj (RH) nije dala saglasnost za gradnju Pelješkog mosta. U vezi sa problemima koje BiH ima u svom priobalnom i morskom dijelu Jadranskog mora, učinjene su mnoge aktivnosti koje zaslužuju priznanje i pohvalu, no čini se da se po ovim problemima moglo učiniti znatno više, ali se, ipak, zbog skromnog teoretskog i praktičnog znanja iz predmetne oblasti još uvijek nisu uradili nikakvi značajni projekti iz struke, pa su i na političkom planu učinjeni vidljivi propusti. Tako se, obzirom na situaciju u kojoj se našla BiH, RH trebalo upozoriti da se ne prihvata mogućnost bilateralnog sporazuma, kako oko pitanja gradnje Pelješkog mosta, tako i oko složene problematike u vezi morskog razgraničenja. Bosna i Hercegovina nesumnjivo ima brojne ekonomske poteškoće. U ovim uslovima i okolnostima trebamo se više nego ikada usmjeravati vlastitim prirodnim resursima i neiskorištenim potencijalima, a upravo bi neki od njih mogli postati najsnažniji oslonac u prevazilaženju postojeće krize. Kreirajući potpuno novi sistem ekonomskog planiranja, BiH bi po prvi put dobila ono što do sada nije imala, a to je da u svoj ekonomski program potpunije uvrsti svjetsku razmjenu roba. Radi se nesumnjivo o najznačajnem prirodnom resursu, a to je mogućnost izgradnje vlastite pomorske luke, o čemu se govori već dugo, mada se do sada nisu

učinili nikakvi konkretni koraci niti uložile minimalne investicije, gdje bi se sa stručnog stanovišta mogli dobiti konkretni projekti, kako bi se imao uvid gdje bi se i kako gradila takva pomorska luka.

Ključne riječi: pravo, politika, Pelješki most, Luka Neum.

Key words: law, politics, Peljesac Bridge, Port Neum.

ABSTRACT

It is good, however, what happened in Bosnia and Herzegovina (BiH) has finally begun to seriously understand the importance of building its own sea port, and the importance of defining and determining maritime boundaries. For now, the most important thing that the Republic of Croatia (Croatia) did not give consent for the construction of the Peljesac bridge. In connection with the problems that BiH has in its coastal and marine area of the Adriatic Sea, made many of the activities that deserve recognition and praise, but it seems that for these problems could have been done much more, but, nevertheless, because of the modest theoretical and practical knowledge for this issue have not yet done any significant projects from the profession, and are on the political agenda, clearly visible gaps. Thus, considering the situation in which she found herself BiH, Croatia should warn you that it can not accept the possibility of a bilateral agreement, to the issue of construction of

bridge, and about the complex issues related to the marine division. Bosnia and Herzegovina undoubtedly has numerous economic difficulties. In these conditions and circumstances we are more than ever to direct their own natural resources and untapped potential, and just some of them could become the strongest support in overcoming the crisis. Creating a whole new system of economic planning, BH for the first time got what until now has not had, and that is that in his economic program fully incorporate international exchange of goods. It is undoubtedly the most important natural resource, which is the possibility of building its own sea port, which are discussed for a long time, but so far have not made any concrete steps or invested minimal investecije, where would the professional aspect could get specific projects, as in order to have insight into where and how to build such a seaport.

UVOD

Izgradnju Pelješkog mosta je do sada trebalo energično odbiti (Hrvatskoj ponuditi gradnju podmorskog tunela), a za utvrđivanje vlastitih morskih granica još odavno povesti sudski postupak pred Međunarodnim sudom za pomorska pitanja, sa sjedištem u Hamburgu, po načelima koja propisuje međunarodno pomorsko pravo, a koja BiH treba da omoguće morske prostore, izlaz na otvoreno more, a u oba zaliva (za BiH je posebno važan dio u zalivu Malog Stona) nesmetanu gradnju morske luke, odnosno, nesmetan morski akvatorij. Vanjska politika BiH do sada je po tim pitanjima, očito trebala odbiti bilateralne sporazume koji joj, ako se i dalje nastave, mogu isključivo štetiti i onemogućiti ono što je njezino, ono što joj pripada po međunarodnom pravu, ono što joj garantuje međunarodna zajednica i ono što RH neće moći osporiti. Također, uočljiv je veoma krupan propust, a to je da u vezi sa dosadašnjim pristajanjem na bilateralne sporazume sa RH, prethodno (a i još uvijek)

zvanična državna politika, nije ustanovila i na karti iscrtala koje morske prostore drži za svoje i koje morske prostore je spremna ratificirati, te kada i kako planira graditi luku na vlastitoj morskoj obali. Čini se da je naša država ovom izuzetno važnom geopolitičkom i geostrategijskom pitanju u suštini pristupila neoprezno i sa nedovoljnim trudom i angažovanošću. Traženje potpuno nepotrebnih privilegija oko trajnog korištenja luke Ploče je, također, politički promašaj koji najbolje govori da naša politika još uvijek nema potrebne odlučnosti oko početka gradnje vlastite morske luke izuzetnih mogućnosti, a koja po ukupnom neiskorištenom potencijalu (mjereno po tonaži brodova) premašuje sadašnji ukupni kapacitet svih aktivnih hrvatskih trgovačkih luka za oko 20 puta.

Bosna i Hercegovina nesumnjivo ima brojne ekonomske poteškoće. U ovim uslovima i okolnostima trebamo se više nego ikada usmjeravati vlastitim prirodnim resursima i neiskorištenim potencijalima, a upravo bi neki od njih mogli postati najznačajniji oslonac u prevazilaženju postojeće krize. Kreirajući potpuno novi sistem ekonomskog planiranja, BiH bi po prvi put dobila ono što do sada nije imala, a to je da u svoj ekonomski program potpunije uvrsti svjetsku razmjenu roba. Radi se nesumnjivo o najznačajnem prirodnom resursu, a to je mogućnost izgradnje vlastite pomorske luke, o čemu se govori već dugo, mada se do sada nisu učinili nikakvi konkretni koraci niti uložile minimalne investecije, gdje bi se sa stručnog stanovišta mogli dobiti konkretni projekti, kako bi se imao uvid gdje bi se i kako gradila takva pomorska luka.

IZGRADNJA PELJEŠKOG MOSTA

Za sada su još uvijek tri dominantne teme oko pomorskih pitanja koje dominiraju na političkoj sceni u BiH i koje treba posebno razmotriti, a to su:

1. Pitanje gradnje Pelješkog mosta

2. Utvrđivanje morskih granica sa RH.
3. Gradnja vlastite morske luke.

Po prvom pitanju, BiH treba i dalje ostati odlučna i dosljedna: ne treba davati nikakve saglasnost za bilo kakav most, jer bez obzira na njegov model i veličinu, isti bi predstavljao stalnu prepreku i limitirajući faktor izgradnje morske luke u BiH, pri čemu bi prolaz brodovima velike tonaže bio trajno onemogućen, a brodovi manje tonaže bi plovili otežano, dok bi u vrijeme zimskog perioda i jakog vjetrova prolaz i ovim brodovima bio onemogućen. U slučaju nekih nezgodnih okolnosti, kao npr. kvara upravljanja na brodu (glavnog i pomoćnih strojeva, kvara na sistemu kormilarenja i sl.), brod bi mogao udariti u jedan od nosećih stubova, te time trajno ugroziti njegovu stabilnost. Država BiH bi zbog toga mogla snositi odgovornost, što bi kao posljedica moglo dovesti u pitanje funkcionisanje vlastite luke. Limitirajući i otežavajući faktor plovnog puta ispod mosta nije samo njegova visina nego, upravo, raspon između stubova, budući da oni sužavaju prirodnu širinu nekog plovnog područja, te predstavljaju trajnu opasnost za navigaciju brodova. S druge strane, RH bi trebalo u istom akvatoriju (područje koje pripada BiH), predložiti i dozvoliti gradnju podmorskog tunela koji ni po čemu ne bi ugrozio gradnju morske luke, a RH bi omogućio sigurniju i daleko jeftiniju varijantu povezanosti na spomenutoj putnoj trasi od planirane gradnje mosta (tunnel bi bio veoma svrsishodan i u zimskom periodu kada se putni saobraćaj, zbog jakog vjetrova često mora obustavljati na duže vrijeme što uvijek predstavlja ozbiljan i nerješiv problem). Na taj način bi i RH i BiH na obostrano zadovoljstvo ostvarile svoje ciljeve gdje interesi jedne države ne bi ugrožavali interese druge države, a međusobni državni interesi ostali bi u domenu dobre uzajamne saradnje i punog razumijevanja. S druge strane, izgradnja mosta bi definitivno prouzrokovala izolovanost BiH sa svijetom i zapečatila sudbinu njenog ekonomskog razvoja.

Dakle, svako davanje saglasnosti za gradnju bilo kakvog mosta na Pelješcu predstavljao bi čin veleizdaje, a što građani BiH to sebi nikada neće dozvoliti. Situacijaorskog razgraničenja sa RH je izuzetno složen problem. Također, ne treba se potpisivati bilateralni sporazum budući da je vanjska politika RH prema BiH, po pitanjuorskog razgraničenja, takva da RH ne samo da nije spremna da određeni vlastiti morski prostor ustupi BiH (obzirom na odredbe i akte Međunarodnog pomorskog prava), nego, čak, već postojeći BiH teritorij (kao što je slučaj sa otočićima Mali i Veliki Školj, rt Rep Kleka), želi da prisvoji kao svoj, što je jasna poruka da bi traženje rješenja ovog problema putem međusobnog državnog sporazuma bilo gubljenje vremena i išlo bi isključivo na štetu BiH. Eto zašto država BiH nema druge alternative nego u što kraćem vremenu predati zahtjev međunarodnom sudu za pomorska pitanja sa sjedištem u Hamburgu za pokretanje sudskog procesa sa ciljem utvrđivanje morskih granica sa RH po načelima i principima međunarodnog pomorskog prava, koje svim državama koje imaju izlaz na more (bez obzira na veličinu, oblik i položaj morske obale) garantuje jednaka prava.

Svakoj pomorskoj državi pripadaju sljedeća četiri morska prostora, a to su:

1. Unutrašnje morske vode (UMV).
2. Teritorijalno more (TM)
3. Epikontinentalni pojas (EP)
4. Ekonomski pojas (EkP).

Po stavovima RH osim UMV u zalivu Klek-Neum, BiH ne posjeduje nikakve druge morske prostore. Čak i zajednički zaliv Malog Stona RH u potpunosti prisvaja kao svoj. Hrvatska, takođe, ne želi dozvoliti BiH suvereni pristup otvorenom moru, te je bez njene saglasnosti započela neke aktivnosti oko radova povezanih sa nelegalnom gradnjom Pelješkog mosta, obećavajući da će BiH dozvoliti neškodljiv prolazak brodovima, kroz svoje UMV, koji bi plovili ispod limitirajućeg Pelješkog mosta prema bh. luci, mada je sasvim

poznata klauzula međunarodnog pomorskog prava koja je pojam neškodljivog prolaska definisala kroz teritorijalno more neke države, a ne kroz potpuno suvereni teritorij kao što su UMV koje RH, protivno međunarodnom pomorskom pravu, u međuotočnom području od bh. obale do otvorenog mora i dalje želi trajno zadržati. Zbog spomenute klauzule ali i svakih mogućih naivnih sporazuma sa RH, mogla bi se stvoriti nova opasnost gdje bi BiH mogla trajno ostati zatvorena u zalivu Klek – Neum, izgubivši svoju vezu sa otvorenim morem, odnosno, sa svim pomorskim državama svijeta. Smisao izgradnje Pelješkog mosta nije u neprekinutom povezivanju hrvatskog kopna kao što je rečeno, nego upravo o onemogućavanju BiH u ostvarenju svih suverenih morskih prostora, sprečavanju izgradnje luke Neum i trajnog našeg vezivanja i ovisnosti o luci Ploče. U čemu bi to, zapravo, bila suština morskog razgraničenja RH i BiH na Jadranskom moru (sa stanovišta Međunarodnog pomorskog prava, po kojem, očito, BiH trenutno ima sve prednosti u odnosu na postojeće stanje na pomorskoj karti), i zbog čega bi država BiH trebala u što kraćem vremenu pokrenuti sudski spor u Hamburgu? Odgovor se može naći u objašnjenjima glavnih odredaba spomenuta četiri morska prostora. UMV su morsko područje pod neograničenim suverenitetom i vlašću jedne pomorske države, potpuno istom kao i za njeno kopneno područje. To su dijelovi mora neposredno povezani sa kopnom, ušća rijeka, luke na obali, međuotočna područja, manji zalivi ali i veći zalivi definisani pravilom polukruga. Tako se npr. obična krivina obale ne može smatrati UMV-a, nego se tome dodaje uslov da površina vode u zalivu treba biti veća ili jednaka od površine polukruga sa prečnikom na ulazu takvog zaliva. Sa definicijom UMV tijesno je povezana klauzula koja kaže da svaka država koja ima izlaz na more ima pravo izlaza i na otvoreno more, čime je precizirano da ni jedna pomorska država nema pravo

pravolinijski povlačiti granice UMV koje bi zatvorile pristup susjedne države otvorenom moru. Budući da je ukupno međuotočno područje između svih otoka RH ujedno i područje njenih UMV (ne uzimajući u obzir najisturenije veoma udaljene otoke, npr. Palagruža, koji imaju samo svoje TM), jasno je onda da po spomenutoj klauzuli RH nema pravo na UMV u morskome dijelu koje na prirodan način vezuje BiH prema otvorenom moru. Ovo je morski prostor od rta Repa Kleka (najisturenije tačke obale BiH prema otvorenom moru), do morskog područja između otoka Sušac i Biševo (kroz morski prostor neretvanskog i korčulanskog kanala). Otvoreno more (OM) u tom je području udaljeno 12 milja presjecišta linije kružnica najisturenijih tačaka spomenuta dva otoka (za koliko sada iznosi teritorijalno more RH u tom području i nalazi se na poziciji udaljenoj oko 66 milja od rta Repa Kleka (oko 122 kilometra, 1 milja = 1852 metra). Spomenuti prostor RH treba prepustiti BiH, a Međunarodni sud će odrediti i širinu ovog morskog koridora na svakoj etapi spomenutih međuotočnijih područja što iziskuje detaljniju primjenu odredaba Međunarodnog pomorskog prava. Očito je da ovaj izuzetno složen problem ne može biti riješen međudržavnim bilateralnim sporazumom, već multilateralno. Iz do sada rečenog postaje mnogo jasnije zašto je RH stalo da bh. otočiće (Mali i Veliki Školj), kao i rt Rep Kleka, koje tokom svoje nezavisnosti nije proglasila svojim, to želi sada učiniti. Spomenuti bi otočići mogli pomoći da pred Međunarodnim sudom u Hamburgu RH ukupni morski prostor u zalivu Malog Stona prema Pelješcu proglasi svojim UMV (kao što to trenutno čini), a ne zajedničkim prostorom dviju država, čije bi granice UMV obiju država dijelila geometrijska crta na sredini. S druge strane, rt Rep Kleka na bh. obali (kao najisturenije geografske tačke prema otvorenom moru), RH želi sada proglasiti svojim smatrajući da će BiH lakše izgubiti mogućnost traženja prava na

spajanje državne teritorije sa izlazom na otvoreni dio Jadranskog mora.

IZGRADNJA LUKE NEUM

Bosna i Hercegovina nesumnjivo ima brojne ekonomske poteškoće. U ovim uslovima i okolnostima trebamo se više nego ikada usmjeravati vlastitim prirodnim resursima i neiskorištenim potencijalima, a upravo bi neki od njih mogli postati najznačajniji oslonac u prevazilaženju postojeće krize. Kreirajući potpuno novi sistem ekonomskog planiranja, BiH bi po prvi put dobila ono što do sada nije imala, a to je da u svoj ekonomski program potpunije uvrsti svjetsku razmjenu roba. Radi se nesumnjivo o najznačajnem prirodnom resursu, a to je mogućnost izgradnje vlastite pomorske luke, o čemu se govori već dugo, mada se do sada nisu učinili nikakvi konkretni koraci niti uložile minimalne investicije, gdje bi se sa stručnog stanovišta mogli dobiti konkretni projekti, kako bi se imao uvid gdje bi se i kako gradila takva pomorska luka. Prema postojećim, istina površnim analizama, pomorska luka u BiH bi trebala izgledati ovako:

1. Svi terminali za prihvat teretnih brodova u smislu manipulacije iskrcavanja i ukrcavanja roba, bi se gradili isključivo na obali zaliva Malog Stona, čime bi zaliv Klek – Neum, te sam grad Neum, ostao netaknut u svom postojećem turističkom ambijentu. Na taj način bi se postigao i sačuvao obostran smisao i značaj vlastite morske obale.
2. Spomenuti terminali i vezovi u zalivu Malog Stona bi se gradili po cijeloj dužini zaliva, gdje bi se opasni tereti po pomorskim tzv. marpol odredbama morali graditi odvojeno od terminala za bezopasni teret. Terminali za opasni teret bi se gradili za slijedeće brodove: brodovi za sirovu naftu, produkt tankeri, kemikal tankeri, te lpg i lng brodovi. Terminali za bezopasni teret bi se gradili za slijedeću vrstu brodova: brodovi za generalni teret, brodovi za rasuti teret,

kontejnerski brodovi, ro-ro brodovi, brodovi za hlađeni teret i putnički brodovi.

3. Terminali za prihvat tereta bi se trebali graditi namjenski, a zbog relativno nepovoljnog terena na samoj morskoj obali, ovi bi se terminali morali sastojati iz dva dijela. Jedna grupa terminala bi se gradila u neposrednoj blizini samih brodskih vezova. Ovo se naročito odnosi na one vrste brodova gdje se roba predviđena za ukrcavanje i iskrcavanje mora skladištiti neposredno u blizini brodskih vezova, a to se naročito odnosi na kontejnere, te robu za brodove koji prevoze generalne, rasute, ro-ro i hlađene terete. Ova bi se roba nakon iskrcavanja morala neposredno transportovati na glavne i daleko veće terminalne, na drugu grupu terminala, koji bi se morali graditi na posebno određenim lokacijama u unutrašnjosti, ali ipak u blizini morske obale, kako bi efekat manipulacije sa teretima bio što efikasniji. Isto se odnosi i na robu predviđenu za izvoz koja bi prvo bila uskladištena u unutrašnjosti na većim terminalima, a onda bi se po rasporedu za ukrcavanje, ovaj teret u manjim partijama prevezio i skladištio u neposrednoj blizini brodskih vezova u dohvat teretnih dizalica, teretnih pokretnih traka ili elevatora. S druge strane, svi opasni tereti u tečnom stanju se uz pomoć brodskih pumpi, te buster pumpi na kopnu i putem cjevovoda transportuju direktno sa brodova na skladišta, odnosno, tankove u unutrašnjosti, koji se moraju graditi na propisnoj udaljenosti od grada Neuma ali i od terminala za bezopasni teret, tako da se time ne iziskuje gradnja nikakvih terminala koji bi bili u neposrednoj blizini brodskih vezova.
4. Prije gradnje bilo kakvih vezova za brodove potrebno je ispitati oblik i dubine morskog dna, koji se nalazi u neposrednoj blizini obale, kako bi se utvrdila činjenica o kojim dubinama morskih vezova na određenim mjestima

je riječ, odnosno, koje konkretne podmorske radove će biti potrebno izvršiti kako bi se dobila što veća dubina na onim mjestima gdje bi brodovi bili neposredno vezani uz obalu, sa ciljem da se na racionalan i stručan način odredi raspored pojedinih brodskih vezova. Određena ispitivanja već su izvršena.

5. Svaka pomorska luka, pa time i naša, treba udovoljavati minimalnim standardima kako bi postigla i dobila međunarodnu dozvolu za takve djelatnosti, odnosno, treba ispuniti neke standardne norme, i to:

- imati lučku kapetaniju i lučkog kapetana, te službu carine i imigracije koji će biti u stanju obavljati sve administrativne poslove planiranja prihvata i vezivanja, odnosno, odveza te isplavljenja brodova nakon obavljenih poslova ukrcavanja i iskrcavanja tereta;
- posjedovati propisane radare i ostalu radio opremu koja omogućava neposrednu komunikaciju sa brodovima i ostalim subjektima koji obavljaju različite propisane poslove;
- udovoljiti međunarodnim pomorskim standardima od kojih su najvažniji: SOLAS (mjere zaštite ljudskih života), zatim MARPOL (mjere za zaštitu okoliša od onečišćenja), te ISPS (određeni sigurnosni nivo zaštite luke od terorizma i subverzivnih djelatnosti);
- imati neophodnu službu pilotaže i tegljače koji su najvažniji u poslovima manevrisanja tj. u poslovima postavljanja brodova na vez, odnosno njihovog isplavljenja;
- posjedovati sisteme protivpožarne zaštite u luci;
- imate lučke radnike koji će biti stručni u manipulaciji kod iskrcaja i iskrcaja različitih vrsta tereta.

Postoje i drugi zahtjevi koje će luka morati zadovoljiti čiji će stepen i stručnost biti u neposrednoj povezanosti sa njenom modernizacijom i obimom poslovanja.

Veoma je važno spomenuti da su pomoć u izgradnji pomorske luke neke države već ponudile, mada je za očekivati da bi se taj saradnji priključile i druge države koje u tome vide i svoj ekonomski interes.

Tome najviše doprinosi činjenica da zaliv Malog Stona ima odlične uslove za gradnju pomorske luke, a upravo dubine mora, širina zaliva i vremenske pogodnosti u spomenutom akvatoriju navode na zaključak da su investicije za izgradnju takve luke u srazmjeru sa njenim gabaritima zaista minimalne.

O čemu je ovdje riječ?

Bosanskohercegovačka obala u zalivu Malog Stona je duga oko 10 kilometara i teoretski je moguće graditi vezove za brodove najvećih tonaža čak većih i od 100.000 tona po vezu, a na nekim mjestima uz obalu čak većih i od 200.000 tona, što bi našu luku vremenom moglo svrstati u 10 najvećih luka u Evropi, mjereno po tonaži koja se u zalivu Malog Stona procjenjuje na oko 3 miliona tona tereta. Primjera radi, kapacitet luke Ploče, mjereno po tonaži, je oko 150.000 tona. Takav granični prijelaz pruža mogućnost da se u toku jednog dana sa brodova teoretski prihvati oko 100.000 kamiona nosivosti od 30 tona raznih roba. Postavlja se pitanje za koliko vremena se sadašnjim pograničnim prijelazim preko država u susjedstvu preveze ova količina tereta? Ne bi puno pogriješili ako bi kazali da se to dogodi tek za godinu dana. Ako se tome doda činjenica da se robe sa kopnenim pograničnim prijelazima zbog skupoće u transportu, uglavnom, plasiraju prema državama u susjedstvu, postaje mnogo jasnije da nam mnogi prirodni resursi u državi ostaju van svoje iskorištenosti, budući da se time ne postiže razmjena roba na svjetskom nivou.

Permanentnom gradnjom luke Neum u periodu od 10 do 20 godina BiH bi mogla računati na sljedeće prednosti:

1. Izvoz roba manjih i većih tonaža u obliku ruda, polufabrikata te finalnih proizvoda u sve države svijeta.
2. Uvoz spomenutih roba brodovima iz svih destinacija svijeta.
3. Izgradnja potpuno novih tvornica za preradu nafte, metalne industrije, industrije cementa, te modernizacija i proširenje već postojećih industrijskih pogona.
4. Izgradnja potpuno nove hemijske industrije, budući da trenutno mnogi proizvodi u hemijskoj industriji ostaju parcijalno neiskorišteni, čime bi naša ekonomija dobila svoju sasvim novu dimenziju od velikog značaja na svjetskom nivou.
5. Mogućnost postizanja svjetske trgovine koja podrazumijeva uvoz roba brodovima velike tonaže i njena parcijalna distribucija u evropske i balkanske države pomorskim i kopnenim komunikacijama.
6. Pružanje luke na usluge državama u okruženju, što bi dovelo do jačanja interesa za njenim proširenjem i modernizacijom.
7. Pozicioniranje BiH u red država sa ekonomskim povjerenjem, te pojačanim interesom za ulaganje stranog kapitala.
8. Povećanje broja zaposlenih radnika u mnogim sektorima proizvodnje i smanjenje stepena nezaposlenosti.
9. Porast državnog budžeta i lakše punjenje istog.
10. Snažniji ekonomski razvoj cijele države, naročito Hercegovine, gdje bi za samo nekoliko godina došlo do potpunog nestanka nezaposlenosti, a vremenom grad Neum bi postao jedan od najmodernijih u BiH.

ZAKLJUČAK

Uz sve nabrojane prednosti za izgradnju Luke Neum, postoje one koje su od političkog i društvenog značaja. Zbog toga bi ovaj najvažniji prirodni resurs trebalo ostaviti u rukama države i ne bi trebalo dozvoliti njegovu privatizaciju. Za početak će čini se, biti najvažnije na državnom nivou donijeti odluku o početku izgradnje pomorske luke dinamikom korak po korak, ali bi već konkretno trebalo početi izgradnja prvog kontejnerskog terminala i izgradnju najosnovnije infrastrukture, kako bi se buduća luka povezala sa postojećom putnom mrežom BiH.

Predviđena lokacija Pelješkog mosta bi, također, bila u suverenom morskom prostoru BiH, odnosno, u njenom teritorijalnom moru (TM). Budući da širina teritorijalnog mora svake države pa i BiH iznosi 12 milja, a lokacija spomenutog mosta bi teoretski bila na udaljenosti manje od 1 milje od bh. obale, razumljivo je onda zašto RH želi da prvo sagradi most (a ne podmorski tunel), pa tek onda da se vrši razgraničenje sa BiH. Nesumnjivo je da bi takav most limitirao i ugrozio izgradnju bh. morske luke, a BiH bi tako postala trajni ovisnik o luci Ploče.

LITERATURA:

- [1] V. Đ. Degan, Međunarodno pravo - Drugo osuvremenjeno izdanje, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2006.

NASILJE NAD ŽENAMA

VIOLENCE AGAINST WOMEN

Jasminka Ikanović

SAŽETAK

Nasilje u porodici je kompleksan problem i česta pojava u našem društvu. Ispoljava se na razne načine: nanošenje fizičke, psihičke, seksualne i ekonomske patnje. Osnovno obilježje nasilja je da se odvija iza zatvorenih vrata i intervencije drugih. Dosadašnja istraživanja su pokazala da se najčešće vrši nasilje nad djecom, ženama, pa tek onda nad muškarcima.

Nasilnici su najčešće najbliži srodnici. Fizičko nasilje je najvidljiviji oblik nasilja, žrtva uobičajeno trpi psihičko zlostavljanje koje nije vidljivo za druge, ali ostavlja duboke tragove na žrtvi. Nasilnik ovim ponašanjem nastoji uništiti samopouzdanje žrtve, i održavati je u situaciji da slijepo slijedi njegova „pravila“.

Lokalna zajednica ima veliku ulogu u prevenciji i suzbijanju nasilja u porodici. Ona je značajan faktor u stvaranju boljeg i humanijeg društva u kome će muškarci i žene ravnopravno učestvovati, stvarati i dijeliti dobit, uz međusobnu toleranciju i puno uvažavanje svih ljudskih prava.

Ključne riječi: porodica, nasilje, lokalna zajednica

Key words: family, violence, community

ABSTRACT

Domestic violence is a complex problem and a common occurrence in our society. It manifestes in various ways: causing physical, psychological, sexual and economic suffering. The main characteristic of the violence is that takes place behind closed doors, and without interventions of

others. Previous studies have shown that the most common occurrence of violence is against children, women, and against men at the end.

Violators are usually close relatives. Physical abuse is the most visible form of violence, but the victim usually suffers psychological abuse that is not visible to others and leaves deep marks on the victim. The behavior of a violator tries to destroy the victim's self-confidence and maintain it in a position to blindly follow his "rules."

The local community has an important role in preventing and fighting the violence in the family. Community is a significant factor in creating a better and more humane society in which the men and women participate equally, create and share gain with mutual tolerance and full respect for all human rights.

UVOD

Nasilje nad ženama je najizraženiji oblik nasilja unutar svih društvenih sistema. Osnovni razlog nasilja muškaraca nad ženama je u patrijarharnosti društva u kome vlada neravnopravnost među spolovima. Često se nasilje nad „svojom“ ženom smatra normalnim i prihvatljivim ponašanjem. Žene koje su kao djeca bile izložene nasilju u porodici ili su bile promatrači nasilja - imaju više izgleda da budu zlostavljane u braku. One čak vjeruju da je nasilno ponašanje svojstveno u bračnoj zajednici. Žene obično trpe nasilje, ne napuštaju bračnu zajednicu zbog različitih razloga kao što su sramota, strah od batina, strah da se nasilje ne proširi na

druge članove porodice, zbog ekonomske zavisnosti, zbog nedostatka sredstava za egzistenciju i sl. Premlaćivanju žena često prethodi konzumiranje alkohola od nasilnika. Veći broj nasilja nad ženama vrše njihovi partneri. Zbog predrasuda žene rijetko prijavljuju policiji seksualno zlostavljanje.

NASILJE NAD ŽENAMA

Žene su najviše izložene nasilju, kako u porodici tako i u drugim sferama društvenog života. Odluka žene o tome želi li govoriti o nasilju ili ne zavisi od mnogo faktora, njenih stavova ili od nepovjerenja u društvenu zaštitu. Razlozi su psihološke i socijalne naravi: nemogućnost zapošljavanja i izdržavanja sebe i djece, sigurnosni razlozi, zatim različita uvjerenja i pritisci kao: djeca trebaju oca, pritisak od rodbine i prijatelja da treba sačuvati brak po svaku cijenu, razmišljanja da je sama kriva za nasilje, važnost bračnog statusa, nepovjerenje u nadležne ustanove itd.

„Tamna brojka“ nasilja u porodici ostat će velika nepoznanica iz razloga što veliki broj žena nikada ne prijavi nasilje ne vjerujući u rješenje njihovog problema.

U prevenciji i pružanju pomoći ženama žrtvama nasilja ključnu ulogu imaju centri socijalne zaštite. Nepovoljna ekonomska i društvena situacija otežava adekvatno pružanje pomoći osobama u stanju socijalne zaštite. Praksa pokazuje da se žrtve nasilja najčešće vraćaju u obitelj. Veoma mali broj žena – žrtava nasilja uspije da se osamostali i nastavi život odvojeno od nasilnika.

Mogućnosti kojima žena raspolaže u slučaju nasilja su: smještaj u sigurnu kuću, jednokratna novčana pomoć, psihosocijalna pomoć, savjetovanje.

Radi sigurnosti i zaštite žena i djece, nakon smještaja u sigurnu kuću, čija je lokacija tajna, djeca su prinuđena mijenjati školu koju su ranije pohađala. To izaziva dodatnu traumu kod djece. Centar za socijalni rad će obezbjediti posredovanje pri susretu

bračnih drugova koji su suočeni sa problemom nasilja.

Novčana pomoć koju žene žrtve nasilja dobiju nije dovoljna ni za bilo kakvu sigurnost. Tim stručnjaka u Centru za socijalni rad (psiholog, pedagog, pravnik i socijalni radnik), ženi žrtvi nasilja pomažu savjetovanjem.

Nakon uspostave kontakta sa žrtvom nasilja, Centri za socijalni rad pokušavaju uspostaviti kontakt sa nasilnikom, te kroz individualni rad s njim, ali i zajedničkim tretmanom bračnih drugova pokušavaju iznaći mogućnosti rješavanja porodične situacije i eventualne mogućnosti nastavka zajedničkog života.

Pored rada sa žrtvom nasilja postoji potreba rada sa nasilnikom. Pored individualnog tretmana sa nasilnikom, neophodna je i porodična bračna terapija.

Ako žena žrtva nasilja odluči napustiti muža onda joj treba jaka podrška, razumijevanje i pomoć. Ako žena nema rodbine i prijatelja kod kojih bi se mogla smjestiti onda se mora smjestiti u sigurnu kuću. Na početku u kriznim trenucima žena treba da vidi da joj se želi pomoći. Dosta žena koje prijave nasilje, dugotrajno su trpile nasilje prije nego su se odlučile na prijavu istog, tako da je u radu s njima potrebno dosta više truda, potrebno je raditi na njihovom osnaživanju. Teži dio posla u radu sa ženom žrtvom nasilja je da postane svjesna da nije kriva za nasilje i da svojim ponašanjem nije izazvala nasilnika, već da je on sam kriv za svoje nasilničko ponašanje i da treba da snosi posljedice. Za žrtvu je potrebno da stekne osjećaj da ima kontrolu nad vlastitim životom.

Često se smatra da je silovana žena sama kriva za silovanje, da je to zaslužila zbog svog ponašanja, izgleda, načina oblačenja ili mjesta na kome se zatekla, da je izazvala nasilnika.

Žene prikrivaju nasilje iz više razloga: sram, strah, nerazumijevanje, strah da će naići na odbijanje, sumnjičavost i td. Nasilje u porodici je često posljedica alkoholizma ali nasilja ima i kod antialkoholičara. Muškarci nasilje najčešće

koriste da bi dobili ono što žele. Žene ga koriste najčešće u samoodbrani ili da bi zaustavile prisutno nasilje.

NASILJE U PARTNERSKIM ODNOSIMA

Nasilno ponašanje razara mnoge porodice, ostavljajući psihičke posljedice kako na žene, tako i na djecu, koja su prinuđena da žive u nenormalnim uslovima.

Sociolozi smatraju da je porodica, stvarna u uslovima urbanizacije i demokratizacije odnosa, sve više izložena socijalnoj utučenosti i društvenim nejednakostima. Upravo zato što je porodica danas mnogo otvorenija ona je znatno nestabilnija i ranjivija. Nerazumijevanje supružnika, sve lošija komunikacija, odaljavanje i niz drugih problema, koji prate bračni život, mnogi muževi nerijetko pokušavaju riješiti vrijeđanjem i zlostavljanjem žene.

Žene su skoro 10 puta češće zlostavljane u porodici od muškaraca. Nasilje se odvija u prebračnim, izvanbračnim vezama, kao i nakon rastave braka. Muškarcima je cilj ženu što jače poniziti, podrediti i dokazati svoju moć. Nasilje nad ženama obično započinje u doba njene prve trudnoće.

Nasilje nad ženama u partnerskim odnosima se dešava kroz ekonomsko nasilje, upotreba muških privilegija, preko zloupotrebe djece, kroz izolaciju, emocionalno zlostavljanje, zastrašivanje, nadziranje i prijetnje, omalovažavanje i izlaganje stalnom osjećaju krivnje.

VRSTE NASILJA

Tjelesno, fizičko nasilje

Tjelesno ili fizičko nasilje uključuje različite oblike tjelesnog zlostavljanja. Ti oblici su: guranje, šamaranje, čupanje kose, udarci rukama i nogama, odnosno nekim predmetima, udaranje pesnicom, šutanje nogama o zid, vezivanje, udaranje drvenim i metalnim predmetima, nanošenje povreda

različitim vrstama oružja, opekotine, zatvaranje u zaključane prostorije, izbacivanje iz kuće. Može ići i do pokušaja ubistva.

Psihičko nasilje

Psihičkim nasiljem zlostavljač nastoji zadobiti moć i kontrolu nad žrtvom: prijetnjama uvredama, ismijavanjem u javnosti i pred drugim osobama, potcjenjivanjem, ponižavanjem, obezvređivanjem, raznim ljubomornim ispadima, prijetnjama članovima porodice, stalnoj kontroli kretanja, zabrani korištenja novca, čini sve da žena ima loše mišljenje o sebi zajedničke, da se žena stalno osjeća neuspješnom i krivom i sl. Nasilnik zastrašivanjem dovodi ženu u situacije da se plaši svojih postupaka i gesta, izgleda, uređivanja, razbija stvari, uništava ženinu imovinu, stalno joj prijeti i pokazuje oružje. Dovodi ženu u situacije da se plaši upućenih prijetnji, ili da sama učini nešto što će je povrijediti, prijeti da će je napustiti, da će počinuti samoubistvo, ili da će je prijaviti službi za socijalnu zaštitu i policiji, prisiljava ženu da obustavi pokrenute tužbe za zlostavljanje i nasilje u porodici, prisiljava ženu da čini ilegalne radnje itd.

Seksualno nasilje

Pod seksualnim nasiljem podrazumijeva se ostvarivanje seksualnog odnosa ili seksualna aktivnost protiv volje partnera. Žrtve prisiljavaju na učešće u seksualnim aktivnostima, na bludne radnje koje im ne prijaju i koje su ponižavajuće. Seksualno zlostavljanje u odnosima među partnerima koje karakteriše nasilje, često stavlja žene-žrtve zlostavljanja u poziciju rizika seksualno-prenosivih bolesti i neželjene trudnoće. Seksualno zlostavljanje žene takođe se može izražavati kroz hronične bolove u maloj karlici, česte vaginalne i urinarne infekcije, kao i probleme u toku trudnoće. Važno je istaknuti da seksualno zlostavljanje u partnerskim odnosima

predstavlja izrazito intenzivno traumatsko iskustvo, a nerijetko se može razviti i „sindrom traume silovanja“, koji se ispoljava kao akutni, a u pojedinim slučajevima kao hronični, odnosno odloženi PTSP.

Ekonomsko nasilje

Nasilnik koji vrši kontrolu svih novčanih sredstava, zarade, primanja, polaže pravo na donošenje odluka o svakoj kupovini u porodici, vođenju zajedničke pokretne i nepokretne imovine na njegovo ime, neplaćanje alimentacije čini ekonomsko nasilje nad žrtvom. Da bi preživjela žena je prinuđena da postane ovisna o nasilniku koji ima kontrolu nad njenim životom i životom porodice. Nasilnik sprečava žrtvu da nađe posao i da radi, održava situaciju u kojoj je žena prisiljena da traži novac od partnera i nemogućnost pristupa porodičnim prihodima.

ZASTO ŽENE OSTAJU U NASILNIM ODNOSIMA?

Brojni su razlozi zbog kojih žene ostaju da žive s nasilnikom: ekonomska ovisnost o partneru, zbog djece (žena smatra da djeca trebaju oca), zbog rodbine (roditelji, braća, sestre i ostala rodbina koji ženi savjetuju da sačuva brak), strah za fizičku sigurnost za sebe i djecu ako ode iz porodice, ljubav (koju osjeća prema mužu), dužnost (obećanje prilikom vjenčanja da će ostati s njim do kraja života), krivnja (osjeća se krivom zbog svega što se dešava, krivi sebe za stanje u porodici), poniženje i sram (ne želi da se sazna za nasilje koje ona proživljava), nedostatak samopoštovanja (kad žena vjeruje da je sve njena greška), nerazumijevanje nadležnih ustanova (kad žena ne vjeruje da će socijalne i zdravstvene ustanove, policija i pravosuđe razumjeti njene probleme).

U našem društvu brojne su predrasude koje kreiraju odnos zlostavljanih žena prema nasilju: žena se mora udati, vezu u kojoj se

nalazi izabrala je sama, sama je kriva za nasilje jer „dobre supruge i majke niko ne tuče, sama izaziva nasilnika i uživa u nasilju, nasilnik se o svemu brine i ljubomoran je znači da je voli, za sve je kriv alkohol, nasilje je njena sramota.

ZAKLJUČAK

Nasilje u porodici je složena društvena pojava koju je potrebno suzbijati ne samo represivnim mjerama, već i nizom preventivnih mjera. Za suzbijanje nasilja je značajna edukacija, podizanje svijesti i stepena informisanja o ovom problemu. Uključivanje i saradnja medija, obrazovnih institucija, centara za socijalni rad, stručnih službi, nevladinih organizacija i državnih organa - neophodni su da bi se postigli trajniji rezultati u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici.

Za ublažavanje posljedica nasilja od izuzetnog značaja je kreiranje, donošenje i implementacija adekvatnih socijalnih programa usmjerenih prema žrtvama nasilja u cilju saniranja posljedica preživjelih nasilnih situacija, kao i psiho-socijalnih programa za počiniocima nasilja, u cilju prevencije i da bi se spriječilo ponavljanje slučajeva nasilja.

LITERATURA

1. A. Adžajlić-Dedović, H. Sofradžija, I. Deljković, S. Šadić, A. Trbonja, Nasilje u porodici: Razvojna studija u Bosni i Hercegovini, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2005.
2. Lj. Stojković, T. Sedmak, Alkoholizam: Terapijski koncepti i praksa, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003.
3. Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine, Strateški plan za prevenciju nasilja u porodici za Federaciju BiH 2009-2010, Populacijski Fond Ujedinjenih Nacija, Ured u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2008.

IMPLIKACIJE LISABONSKOG UGOVORA

IMPLICATIONS LISBON TREATY

Kristina Knežević

SAŽETAK

Konstituiranju Europske zajednice prethodili su osnivački ugovori koji su dali osnovne temelje za današnju Europsku uniju, na što su se nadovezali reformski ugovori koji predstavljaju nadogradnju tih prvobitnih osnivačkih ugovora. Jedan od tih reformskih ugovora je i Lisabonski ugovor ili novi Ustav Europske unije koji je završen 19. listopada 2007. godine, potpisan je 13. prosinca 2007. godine, a stupio je na snagu 01. prosinca 2009. godine nakon ponovljenog referenduma u Irskoj. Reformski ili Lisabonski ugovor je donio mnoge promjene kako u samoj strukturi Europske unije, funkcioniranju, primanju novih članica, ali najznačajnija novost je mogućnost istupanja zemlje članice iz Europske unije, o čemu će biti govora u nastavku samoga rada.

Ključne riječi: Lisabonski ugovor, Europska unija, građanin, demokracija, politike Europske unije.

Key words: Lisbon Treaty, the European Union, the citizen, democracy, politics of the European Union.

ABSTRACT

Constitution of the European Union prior to the treaties that gave basic foundations of today's European Union, to which in many ways represents the reform contracts that upgrade these initial founding treaties. One of these is the reform of the contract with the Lisbon Treaty and the new Constitution of the European Union which was finished in 19th October 2007. , signed on 13 December 2007. year, and entered into force on 01 December 2009., repeated year

after the referendum in Ireland. Reform or Lisbon Treaty has brought many changes to the structure of the European Union, the functioning, the new members, but the most significant feature is the possibility of withdrawal from the member countries of the European Union, which will be discussed below in the article.

UVOD

Zbog krize koja je nastala zbog neusvajanja Ustava Europske unije od strane dviju država članica, Francuske (54, 8 % građana izjasnilo se protiv usvajanja na nacionalnom referendumu) i Njemačke (63 % građana izjasnilo se protiv usvajanja Ustava),¹²⁴ Europsko vijeće je 21. i 22. lipnja 2007. godine donijelo odluku o stvaranju reformskog ugovora koji bi trebao dijelove ustava prenijeti u već formirane osnivačke ugovore. „ *Mandat predviđa da izmjene Osnivačkih ugovora budu ostvarene posredstvom ugovora država članica koji bi se zvao reformski ugovor (Reform Treaty). U skladu s tim, budući da postojeći Osnivački ugovori, iako primijenjeni i dopunjeni, ostaju na snazi, planirani Reformski ugovor se predstavlja kao revizorni.* „ (Misita, 2007 : 104) U pravom smislu Reformski ugovor je završen 19. listopada 2007. godine, potpisan je 13. prosinca 2007. godine, a stupio je na snagu 01. prosinca 2009. godine nakon ponovno

¹²⁴Europski statistički ured, www.eurostat.ec, 22. 05. 2010.

održanog referenduma u Irskoj.¹²⁵ Za stupanje na snagu reformskog odnosno Lisabonskog ugovora nije bila potrebna ratifikacija na nacionalnom nivou (izuzev za Irsku) već samo ratifikacija u Parlamentima država članica. Lisabonskim ugovorom, Ugovor o Europskoj uniji zadržao je svoj naziv, dok je Ugovor o Europskoj zajednici preimenovan u Ugovor o funkcioniranju Europske unije. Za razliku od Ugovora iz Nice, Lisabonski ugovor ukida razlike između pojma Europska unija i Europska zajednica te poznaje samo pojam Europska unija. Europska unija od stupanja na snagu ovoga Ugovora dobiva i mogućnost zaključivanja međunarodnih ugovora. Reformski ili Lisabonski ugovor sastoji se od šest dijelova:

- I naslov – Zajedničke odredbe
- II naslov – Odluke o principima demokracije
- III naslov – Odredbe o institucijama
- IV naslov – odredbe o pojačanoj suradnji
- V naslov – Opće odredbe o vanjskom djelovanju Unije i posebne odredbe o zajedničkoj vanjskoj i sigurnosnoj politici
- VI naslov – Završne odredbe

Od čega su naslovi I i II novi aspekti Ugovora, dok su ostalo dijelovi bili sastavni dio i prethodnih Ugovora, ali sada sa određenim izmjenama.

STRUKTURA EUROPSKE UNIJE

Kada je riječ o trostupnoj strukturi Unije, ovim Ugovorom ne postoje tolike razlike između samih stupova Europske unije, pri čemu se princip suodlučivanja primjenjuje na prvi i treći stup, dok drugi ostaje izdvojen, iz razloga što realizacija vanjske i sigurnosne politike ni u kom slučaju ne smije utjecati na funkcioniranje institucija Europske unije. „Kao prvo, dolazi do

---

¹²⁵ Referendum u Irskoj je održan 12. lipnja 2008. godine, kada je za glasalo 46, 6 %, a protiv 53, 4 % glasača.

širenja nadnacionalnih metoda odlučivanja na suradnju u kaznenim stvarima gdje Europski parlament dobiva zakonodavnu ulogu, dok će se odluke u Vijeću ministara moći donositi kvalificiranom većinom. Kao drugo, akti koji su se odnosili u okviru trećeg stupa – okvirne odluke i drugi akti – prestaju postojati. U tom kontekstu je vjerojatno najvažnija promjena da ulogu okvirnih odluka preuzimaju direktive, za svim interpretativnim posljedicama koje iz toga proizlaze. Potom nestaje odredba čl. 34 (2) (b) UEU (Nica), prema kojoj okvirne odluke i odluke ne mogu imati izravan učinak , te će izravni učinak prava EU biti nesporan i u okviru dosadašnjeg trećeg stupa. Treće, nadležnost Europskog suda, uz jednu iznimku, širi se na sve predmete iz područja suradnje u pravosuđu i unutarnjim poslovima. Ovim izmjenama dolazi do znatnog približavanja prvog i trećeg stupa, dok drugi stup, zajednička vanjska i sigurnosna politika ostaje izdvojen.,,

Lisabonski ugovor, također navodi i razgraničavanje ovlasti između Unije i država članica, koje mogu biti isključive i podijeljene ili komplementarne ovlasti. Tako da su isključive ovlasti Europske unije, carinska unija, određivanje pravila za tržišnu utakmicu, monetarna politika u zemljama koje imaju euro kao službenu valutu, trgovinska politika te očuvanje morskih bioloških resursa (ribarska politika). Pored isključivih ovlasti Europska unija ima i politike odnosno ovlasti koje dijeli sa zemljama članicama Unije, a to su unutarnje tržište, socijalna politika, ekonomska, socijalna i teritorijalna povezanost, politika poljoprivrede i ribarstva, okoliš, zaštita potrošača, transport, energija, politika slobode, sigurnost i pravda, te zaštita u aspektu javnog zdravlja. No bez obzira na ove podijeljene nadležnosti, Europski sud je donio odluku da unija po potrebi ima i isključive nadležnosti i u drugim politikama. Tako član 6 Lisabonskog ugovora „ navodi komplementarne ovlasti

odnosno ovlasti u kojima Unija može poduprijeti i dopunjavati ili koordinirati država članica. To su zaštita i unapređivanje ljudskog zdravlja, industrija, kultura, turizam, obrazovanje, profesionalna praksa, mladež i sport, civilna zaštita i suradnja u upravnim stvarima. „ (Lisabonski ugovor, član 6) U oblastima u kojima Europska unija nema isključive ovlasti primjenjuje se načelo proporcionalnosti i supsidijarnosti, tako da se princip supsidijarnosti primjenjuje onda ako određeni rezultati ne mogu biti adekvatno zadovoljeni od strane država članica, a postoji mogućnost da će ih bolje obaviti sama Unija, dok p princip proporcionalnosti ističe da Unija ne smije poduzimati one aktivnosti koje odstupaju od osnova danih Ugovorom. Isto tako, treba istaknuti da kada je riječ o pojačanoj suradnji među državama članicama, sada je potrebno samo devet država članica da bi se ovaj vid suradnje u određenim oblastima ostvario. Novina koja je dana Lisabonskim ugovorom jest mogućnost istupanja država članica iz Europske unije. Ovo je moguće ostvariti na taj način što država članica da obavijest o istupanju iz Unije dvije godine prije samog istupanja, ukoliko prethodno nije potpisan ugovor i istupanju. Daljnje izmjene obuhvaćene Lisabonskim ugovorom odnose se na izostavljanje europske zastave, himne, nazivlja propisa, II glave Ustavnog ugovora te odluka o nadređenosti prava Unije nad nacionalnim pravom. Ovim izmjenama nastojalo se pokazati da Europska unija nema državotvorne težnje, dok je izostavljeni tekst Povelje temeljnih prava Europske unije objavljen kao poseban dokument koji je 12. prosinca 2007. godine potpisan od strane institucija Europske unije.

POLITIKE EUROPSKE UNIJE

Lisabonski ugovor unosi neznatne promjene u politike Europske unije koje se uglavnom odnose na pravnu osnovu europskih politika, što se prvenstveno

odnosi na politiku klimatskih promjena i energetske politiku.

Energija – Lisabonskim ugovorom po prvi put dolazi do značajnijih promjena u pogledu energetske politike tako što se ovaj aspekt stavlja u posebnu glavu 21. Lisabonskog ugovora. „ Lisabonskim ugovorom tekst navedene odredbe bit će sadržan u članu 352 UFEU i glasit će: *Ako se djelovanje Unije pokaže potrebnim, u okviru politika definiranih ovim Ugovorom, radi postizanja jednog od ciljeva navedenim u Ugovorima, a da za to ovim Ugovorom nisu utvrđene potrebne ovlasti, Vijeće poduzima odgovarajuće mjere jednoglasnom odlukom na prijedlog komisije i nakon dobivanja suglasnosti Europskog parlamenta. Kada Vijeće navedene mjere usvaja posebnim zakonodavnim postupkom, ono će također odlučivati jednoglasno na prijedlog Komisije i nakon dobivanja suglasnosti Europskog parlamenta.* „¹²⁶ Energetska politika pored Lisabonskog ugovora jedino se još spominjala u Ugovoru o Europskoj uniji, to je oblast koja je zajednička državama članicama Europske unije, smještena u domen unutarnjeg tržišta i zaštite okoliša, a za cilj ima stvaranje funkcionalnog energetskeg tržišta, stvaranje energetskeg zaliha, štednju energije te suradnju među državama članicama u pogledu stvaranja energetskeg mreža. Odluke vezane za ovu politiku donosi Vijeće i Europski parlament jednoglasnom odlukom. Zbog mogućih problema koji se mog javiti zbog nedostatka plina i nafte, Lisabonski ugovor precizira i načelo solidarnosti među državama članicama Europske unije u pogledu energetske solidarnosti.

Okoliš – ova politika također spada u domen zajedničkih politika između država članica i Europske unije s tim da se ovdje dodaje i aspekt borbe protiv klimatskih

¹²⁶Consolidatet version of the Treaty on European union, OJ 2008 / C, 115 / 01, www.europa.eu.int, 20. O6. 2010.

promjena. Aspekt borbe protiv klimatskih promjena vezan je za energetska politiku i zaštitu čovjekove životne sredine, tako da ima više političku konotaciju. Okolišna politika obuhvaća slijedeće elemente: očuvanje i zaštita životne sredine, očuvanje ljudskog zdravlja, korištenje prirodnih resursa u ograničenim količinama, te ono što je aktualno o posljednje vrijeme je svakako borba protiv klimatskih promjena. Ovom politikom bavi se Vijeće i Europski parlament u suradnji sa Gospodarskim i socijalnim odborom i Odborom regija.

Svemirska politika – se prvi put spominje u Lisabonskim ugovoru s tim da je Europska komisija i Europska svemirska agencija utvrdile Europsku svemirsku politiku. Države članice i Europska unija imaju podijeljene ovlasti +u oblasti ove politike tako da ona postaje dio Ugovora o funkcioniranju Europske unije pod nazivom „ Istraživanje, tehnološki razvoj i svemir „. Ovdje također odluke donosi Vijeće i Europski parlament.

Sport – politika sporta je isključiva ovlast Europske unije što znači da je u isključivoj nadležnosti Unije, koja donosi sve zakonodavne propisi vezane za sport, iako treba istaknuti da je ugovor o Europskoj zajednici ovu politiku shvaćao jedino kao ekonomsku aktivnost. U ovom slučaju Vijeće može na osnovu odredbi koje donosi Europska komisija dopustiti preuzimanje europskog sporta. Vezano za promociju europskog sporta Europska komisija je 2007. Godine donijela Bijelu knjigu o sportu.

Poljoprivreda – Lisabonskim ugovorom poljoprivredna politika i politika ribarstva i dalje se donose u okviru redovnog zakonodavnog postupka, gdje Europski parlament i Vijeće imaju savjetodavnu ulogu. „ *Ova će se promjena pozitivno odraziti na povećanje vjerodostojnosti i transparentnosti pri donošenju odluka u području poljoprivrede i ribarstva uz uvjet da uvođenje Europskog parlamenta kao*

ravnopravnog suradnika u postupku odlučivanja ne uzrokuje nepotrebno produženje tog postupka. „Europski parlament time dobiva proširen sustav odlučivanja, što je imalo utjecanja i na financiranje poljoprivredne i ribarske politike. Ove politike spadaju u domen podijeljenih ovlasti Europske unije i država članica. Lisabonski ugovor uvodi i jednu novinu kada je riječ ovim politikama, a to je zaštita dobrobiti životinja.

Civilna zaštita – je politika koja je bila zastupljena u Ugovoru o Europskoj zajednici u članu 308, da bi joj Lisabonski ugovor dao posebno mjesto i to je komplementarna politika Europske unije. Članom 196 ugovora o funkcioniranju Europske unije civilna zaštita se vezuje za štete nastale vremenskim nepogodama ili prirodnim katastrofama. Uz ovu politiku vezan je i princip solidarnosti koji propisuje da će države članice surađivati ukoliko neka od njih bude pogođena vremenskom nepogodom ili prirodnim katastrofama ili bude žrtva terorističkog napada.

Kohezijska politika – se javlja u članu 3 Lisabonskog ugovora i umjesto dosadašnjeg naziva „ Gospodarska i društvena povezanost „ dobiva naziv „ Gospodarska, društvena i teritorijalna povezanost „. Politika kohezije ima za cilj smanjenje razlika između razvijenih i nerazvijenih zemalja, o čemu odlučuje Vijeće i Europska komisija uz suradnju sa Gospodarskim i socijalnim odborom i Odborom regija.

INSTITUCIJE EUROPSKE UNIJE (KARAKTERISTIKE PREMA LISABONSKOM UGOVORU)

Institucionalno funkcioniranje Europske unije također je izmijenjeno novim reformskim Ugovorom koji je jednako kao i Ugovor iz Nice nastavio reforme u ovoj oblasti s ciljem daljnjeg širenja prema zemljama jugoistočne Europe. Lisabonski

ugovor pod institucijama smatra Europski parlament, Europsko vijeće, Europsku komisiju, Sud Europske unije, Europsku središnju banku i Revizorski sud, što je promjena u odnosu na druge reformske ugovore koji Europsku središnju banku i Europsko vijeće nisu smatrali institucijama.

Europski parlament – Lisabonski ugovor je doveo do povećanja ovlaštenja Europskog parlamenta i to u zakonodavnom postupku, postupku usvajanja proračuna i izbora predsjednika Europske komisije. Tako u zakonodavnom postupku i dalje o onim stvarima u kojima vrijedi princip suodlučivanja odnosno redovni zakonodavni postupak, a ukoliko se Europska komisija ili Vijeće ministara ne slaže s odlukom formira se Odbor za mirenje kako bi se postigao dogovor, a odluku potpisuje predsjednik Europskog parlamenta i predsjednik Vijeća. Međunarodni ugovori sada se sklapaju na temelju prethodne suglasnosti Europskog parlamenta što do sada nije bio slučaj. Ovlasti Parlamenta ojačane su i u oblasti usvajanja proračuna, gdje ima ravnopravnu ulogu sa Vijećem, a princip suodlučivanja primjenjuje se na cijeli proračun. Lisabonskim ugovorom stvoren je tzv. višegodišnji financijski okvir kojim bi se u periodu od pet godina ravnomjerno rasporedila sredstva Europske unije. Pri usvajanju proračuna Europski parlament i Vijeće moraju poštivati višegodišnji financijski okvir. Za razliku od prijašnjih ugovora kada je predsjednik Komisije imenovalo Vijeće, sada to radi Europski parlament na prijedlog Europskog vijeća. Komisija je u potpunosti odgovorna Parlamentu, a ukoliko joj on izglasa nepovjerenje onda Komisija u cijelosti daje ostavku. Lisabonskim ugovorom povećan je broj poslanika u Europskom parlamentu sa 736 na 750 i predsjednik parlamenta, dakle 751. Broj zastupnika u parlamentu određen je na osnovu proporcionalnosti, tako da je minimalno 6 i maksimalno 96 zastupnika iz svih država članica. Načelo proporcionalnosti formirano je na temelju

Rezolucije koja je usvojena 11. listopada 2007. godine od strane Europskog parlamenta i navodi sedam vrsta načela proporcionalnosti: načelo nacionalne zastupljenosti, načelo solidarnosti, načelo učinkovitosti, načelo relativne proporcionalnosti i funkcionalne proporcionalnosti, načelo poštene raspodjele i načelo poštivanja većine. Isto tako, bitna izmjena obuhvaćena Lisabonskim ugovorom odnosi se na konstataciju da se Europski parlament ne sastoji više od predstavnika naroda iz država okupljenih u Zajednici – član 189, nego od predstavnika Unijskih građana.

Europska komisija – Europska komisija i prema Lisabonskom ugovoru jednako kao i prema drugima treba raditi za dobrobit cjelokupne Europske unije. Europska komisija i dalje zadržava zakonodavnu funkciju što se proširuje i na kaznenu i policijsku suradnju. U aspektu vanjske i sigurnosne politike ima pravo podržati svaki prijedlog koji Vijeće pošalje Visokom predstavniku za vanjsku i sigurnosnu politiku, što je prethodno bilo u isključivoj nadležnosti Europske komisije. Novina koju je donijelo Lisabonski ugovor jest davanje inicijative od strane građana europskoj komisiji za stvaranje pravnih akata koji e biti od koristi građanima unije, što je pak na određeni način omogućilo povezivanje Europske komisije i građana. Predsjednik Europske komisije imenuje Europski parlament na temelju prijedloga Vijeća. Lisabonski ugovor je uveo tri funkcije koje bi trebao ispunjavati predsjednik Europske komisije: „ *On / ona bi trebao / la davati smjernice u okviru kojih bi Komisija trebala raditi, odlučivati o internoj organizaciji komisije, osiguravajući da djeluje dosljedno, učinkovito i kao kolegij; imenovati potpredsjednika, osim Visokog predstavnika Unije za vanjsku i sigurnosnu politiku iz redova Povjerenika u Komisiji.* „ (Čapeta i dr., 2007 : 76) Lisabonskim ugovorom je određeno da do 2014. godine broj povjerenika u Komisiji odgovara broju

od 2 / 3 država članica, za razliku od sada kada svaka država članica ima svoga Povjerenika u komisiji, što prema nekima ometa rad Europske komisije.

Europsko vijeće – Lisabonskim ugovorom odnosno njegovim stupanjem na snagu, Europsko vijeće postaje institucija Europske unije odgovorna Europskom sudu. Europsko vijeće je sastavljeno od šefova vlada odnosno država članica Unije, predsjednika Europskog vijeća, predsjednika Komisije i Visokog predstavnika za vanjsku i sigurnosno politiku. Europsko vijeće bi trebalo raditi na općem prosperitetu Europske unije, njenih politika, institucija i građana unije. Vijećem ministara predsjedavaju države članice, za razliku od prethodnih ugovora koji su propisivali šestomjesečno predsjedavanje Unijom koje se vršilo rotacijom, Lisabonski ugovor uvodu predsjedavanje Europskom unijom u trajanju od 2, 5 godina, jer rotirajuće predsjedništvo nije dalo efikasne rezultate svojim kratkotrajnim radom. Zadatak predsjednika Europskog vijeća bi bilo predsjedavanje Europskim vijećem, osiguranje sigurnosti, mira i povezanost među državama članicama te davanje izvještaja Europskom parlamentu o funkcioniranju komunitarne vanjske i sigurnosne politike.

Sud Europske unije – sastavljen je od Europskog suda, Općeg suda i specijaliziranih sudova što je uvedeno Lisabonski ugovorom iako postoje jezične razlike u nazivima. „ *Francuska verzija Ugovora koristi izraz Tribunal, njemačka izraz Gericht, dok engleska verzija koristi izraz General Court.* „ (*Ćapeta i dr., 2009 : 91*) Sud europske unije sastoji se od po jednog sudca iz svake države članice dakle, 27 i osam neovisnih odvjetnika. Kada je riječ o Općem sudu zadržano je pravo da ga čini po jedan sudac iz svake države članice, dok kod specijaliziranih sudova Ugovorom to još nije određeno, već će to biti određeno posebnim aktom. Deklaracija broj 38 lisabonskog ugovora čiji je glavni inicijator

bila Poljska stavljena je mogućnost povećanja neovisnih odvjetnika sa osam na jedanaest. Ovo se dogodilo iz razloga što velike države članice poput njemačke, Italije, Španjolske ili velike britanije imaju svoje stalne predstavnike, dok se male države članice moraju dogovarati između sebe. Sudce biraju države članice, no novost jest da se formira Odbor sastavljen od sedam bivših sudaca ili neovisnih odvjetnika Europskog suda pravde koji biraju najboljeg sudca koji će ih predstavljati. Mandat sudaca je šest godina uz mogućnost reizbora Lisabonski ugovor III stup europske unije, dakle sudsku i policijsku suradnju podveo je pod I stup. Sud Europske unije odnosno Europski sud pravde ima nadležnost nad primjenom Povelje temeljnih prava Europske unije.

SOCIJALNA ISKLJUČENOST U LISABONSKOM UGOVORU

Fenomen socijalne isključenosti predstavlja dominantan aspekt većine europskih dokumenata od sredine 80 – ih godina 20. stoljeća. Pojam socijalne isključenosti je veoma složen pa ga je stoga i veoma teško definirati, tako da pored marginalizacije i siromaštva podrazumijeva i sve oblike diskriminacije. Treba istaknuti kako se ovaj pojam promatra uglavnom sa ekonomskog aspekta, jer ga se vezuje za pojam siromaštva (nemogućnost zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba). Zemlje poput Grčke ili velike Britanije često fenomen socijalne isključenosti vezuju za nemogućnost zaposlenja ili kroničnog siromaštva, stoga rade projekte u svrhu ostvarenja zaposlenja. U svrhu izrade navedenih projekata zemlje Europske unije koriste tri uvjerljiva modela:

1. „Južnoeuropski model (koji naglasak stavlja na pasivnu politiku zapošljavanja)
2. Anglo – francuski model (koji je usmjeren na poticanje zapošljavanja)
3. Korporativistički model (koji nastoji osigurati veći broj ciljeva na

uravnoteženiji način),, (Šučler, 2004:174)

Tako, lisabonski ugovor ima socijalnu klauzulu pri kojoj se pojam socijalne isključenosti kao i sva pitanja socijalnog tipa moraju biti jednaka svim ostalim politikama. Lisabonskim ugovorom Povelja temeljnih prava Europske unije dobiva obvezujući karakter za sve države članice, princip solidarnosti također dobiva na značenju u području socijalne politike. Iz razloga što se socijalna isključenost definira kao isključenost sa tržišta rada, logično je što se obrazovanje smatra kao glavnim metodom ponovnog uključivanja pojedinca u društvo i sve njegove aspekte. „*Lisabonski ugovor će očuvati socijalne vrijednosti, U ciljeve Unije uključene su visoko konkurentna socijalno orijentirana tržišna ekonomija, zapošljavanje i socijalni napredak. Koordinacija ekonomske politike i politike zapošljavanja između država članica ulazi unutar područja nadležnosti Unije, što omogućava usklađivanje socijalnih politika država članica.* „ (Čapeta idr., 2009 : 356)

Dakle, Lisabonskim je ugovorom određena međugeneracijska solidarnost, zabrana diskriminacije, ravnopravnost među spolovima, zabrana rada djece i dr.. Ono što je potrebno istaknuti jest da Povelja temeljnih prava Europske unije postaje obvezujuća za sve države članice Europske unije, no ona ipak nije u potpunosti inkorporirana u tekst Lisabonskog ugovora. Za provođenje povelje nadležan je europski sud pravde (Poljska i velika Britanija su izuzete od poštivanje načela Povelje).

VANJSKA I SIGURNOSNA POLITIKA PREMA LISABONSKOM UGOVORU

Zbog odbijanja ratifikacije Lisabonskog ugovora 2007. godine, promjene u aspektu vanjske i sigurnosne politike postale su upitne, no zahvaljujući ponovljenoj ratifikaciji u Irskoj i usvajanju ugovora 2009. godine, promjene u navedenoj oblasti

bile su neminovne. Lisabonskim ugovorom aspekt vanjske i sigurnosne politike podijeljen je na da dijela:

1. Opće odredbe o vanjskom djelovanju
2. Posebne odredbe o vanjskoj i sigurnosnoj politici.

U institucionalnom pogledu formirana je funkcija Visokog predstavnika za vanjske poslove na čijem je čelu Visoki predstavnik. Kao pomoć Vijeću za vanjsku politiku formirana je još jedna institucija, Europska služba za vanjsko djelovanje, koja za cilj ima suradnju sa diplomatskim službama država članica Europske unije. U pogledu ciljeva vanjske i sigurnosne politike ugovor definira slijedeće odredbe: „*...osiguranje zajedničkih vrijednosti, temeljnih interesa, sigurnosti, nezavisnosti i integriteta; učvršćivanje i podrški demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava i načela međunarodnog prava; očuvanje mira, sprečavanje sukoba i jačanje međunarodne sigurnosti u skladu s ciljevima i načelima Povelje ujedinjenih naroda, Završnog helsinškog akta, te u skladu s ciljevima Pariške povelje; podupiranje održivog gospodarskog i društvenog razvoja, kao i zaštitu i očuvanje okoliša, posebice u zemljama u razvoju s prvenstvenim ciljem iskorjenjivanja siromaštva; poticanje ekonomske integracije svih zemalja svijeta prvenstveno kroz liberalizaciju međunarodne trgovine; zaštitu i očuvanje prirodnog okoliša, kao i prirodnih izvora u skladu sa načelima održivog razvoja; pomoć stanovništvu, zemljama i regijama izloženim prirodnim ili drugim katastrofama; kao i promicanje općenito međunarodnog sustava zasnovanog na snažnijoj međunarodnoj suradnji u cilju postizanja općeg dobra.* „ (Čapeta i dr., 2009 : 282)

Lisabonski ugovor propisuje da su tijela Unije, dakle, institucije te koje su zadužene za donošenje smjernica, odluka, akcija, stajališta i provedbe istih u domenu vanjske i sigurnosne politike. Institucije Europske unije i vijeće Unije određuju istovjetan

pristup uniji kada je riječ o pitanjima vanjske i sigurnosne politike, dok Visoki predstavnik za vanjsku i sigurnosnu politiku kao i nacionalni ministri vanjskih poslova određuju svoje aktivnosti u skladu s tim odlukama. Jedna od značajnih novina koje Ugovor donosi svakako je mogućnost sklapanja međunarodnih ugovora iz oblasti vanjske i sigurnosne politike, koja je dana Europskoj uniji, što je prije bilo u nadležnosti Vijeća i Europskog predsjedništva. Kada je riječ o financijama, Lisabonski ugovor formirao je izvanredni fond koji podrazumijeva brzi pristup unijskim sredstvima koja se ne mogu koristiti za poduzimanje akcija u domenu vanjske i sigurnosne politike. Navedene politike podrazumijevaju i vojne intervencije u državama nečlanicama Unije u svrhu održavanja mira i sigurnosti. Lisabonski ugovor u nadležnost vanjske i sigurnosne politike stavlja operacije razoružanja, humanitarnu i vojnu pomoć, održavanje mira i stabilnosti i borbu protiv terorizma. Svakako najvažnije dostignuće u vanjskoj i sigurnosnoj politici određeno Lisabonskim ugovorom je formiranje triju institucija od velike važnosti za vanjsku i sigurnosnu politiku, Europska obrambena zajednica – EDA, Institut za sigurnosne studije – EUPSS, Satelitskog centra Europske unije – EUSC.

Europska obrambena agencija (EDA) – osnovana je 2004. godine kako bi potpisivanjem Lisabonskog ugovora dobila status konstitutivnog akta Europske unije. Osnovna zadaća Europske obrambene agencije su: očuvanje vojne sposobnosti država članica Europske unije, ujednačavanje operativnih elemenata i metoda u provođenju vanjske i sigurnosne politike, uređivanje projekata u cilju unapređivanja vojne sposobnosti država članica, jačanje istraživačkih procesa u polju obrambene tehnologije, kao i jačanje industrije i tehnologije u domenu odbrane. Agencija je otvorena za sve države članice.

Institut za sigurnosne studije Europske unije (EUPSS) – osnovan je 2001. godine sa ciljem unapređivanja vanjske i sigurnosne politike i zadatkom stvaranja zajedničkog europskog sigurnosnog okruženja, sigurnosnih interesa Europske unije ali i razvoj sigurnosne strategije. Institut djeluje i kao neformalna organizacija za razmjenu mišljenja o sigurnosnim strategijama među državama članicama.

Satelitski centar Europske unije (EUSC) – osnovan je 2001. godine kao jedna od Agencija obrambene vanjske i sigurnosne politike. Zadatak ovog centra je jačanje suradnje u domenu drugog stupa Europske unije putem prikupljanja podataka satelitskim promatranjem. Sjedište Instituta je u Španjolskoj, pravno je neovisan, ali je podređen Političkom i sigurnosnom odboru vijeća Europske unije.

ZAKLJUČAK

Reforma Europske unije bila je neophodna jer se Unija nastojala proširiti i prema ostalim dijelovima Europa što je bilo nemoguće bez institucionalne prilagodbe na prijem drugih država u njenu strukturu. Reformski ugovori uglavnom su nastojali prilagoditi institucije, formu i budžet novim državama članicama, tako da je Jedinostveni europski akt iz 1986. godine formirao jedinstveno europsko tržište kao bi sve zemlje Europske unije mogle razmjenjivati svoje proizvode. Amsterdamski i Ugovor iz Nice vezani su za najveće proširenje Europske unije koje se dogodilo 2004. odnosno 2007. godine kada je u Uniju primljeno deset novih članica. Posljednji reformski ugovor dogodio se 2009. godine koji predstavlja zamjenu Ustava Europske Unije, a to je Lisabonski ugovor. Najvažnije novine koje je donio Lisabonski ugovor su: mogućnost prijema novih država članica u Europsku uniju, mogućnost istupa uz prethodno dvogodišnje obavještenje o istupu iz Unije, proširene ovlasti u oblasti

vanjske i sigurnosne politike, formiraju se isključive i podijeljene politike Europske unije, uspostavlja se predsjedavanje Unijom u trajanju od dvije i pol godine.

LITERATURA

1. Bugarski, J. (1995): Ethnic Politics in Eastern Europe, New York: M. E. Sharpe. Inc
2. Bijela knjiga (2000): Komisija Europske zajednice, Sarajevo
3. Begić, K. (1997): Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma, Bosanska knjiga, Sarajevo
4. Bešlagić – Adrović, A., Schouten, W.(2008)Europska unija (Vodič za lokalne zajednice u BiH), SNV, Holandska organizacija za razvoja, sarajevo
5. Busek, E. (2007): Otvorena kapija ka Istoku (Velika šansa za Europu), CLIO, Beograd
6. Chandler, D. (1999): Bosnia: Aking Democracy After Dayton, Sterling, Pluto Press
7. Cihlekova, E. (2006): Regional Integration of the NeW Member States during tke Pres – Accessions Period and after Eastern Elargment, CAO Working Paper
8. Čapeta i dr. (2009): Reforma Europske unije, Narodne novine, Zagreb
9. Direkcija za europske integracije BiH (2006): Strategija integriranja BiH u Europsku uniju, Vijeće ministara, Sarajevo
10. Farell, M. (2002): European Integration in the b21 Century – Unity or Diversity? Sage Publications
11. Filipović, M. (2000): Deset predavanja o ideji Europe, Pravni centar Fond otvoreno društvo, Sarajevo
12. Fontaine, P. (1998): Europe in the 10 points, Office Publicaions of European Communities, Luxemburg
13. Fontaine, P. (2007):Evropa u 12 lekcija, Delegacija Europske komisije u BiH, Sarajevo
14. Giddens, a. (2009): Evropa u globalnom dobu, CLIO, Beograd
15. Hiks, S. (2007): Politički sistem Europske unije, Službeni glasnik, Beograd
16. Holme, L. (1997): Post –commun, An Introduction, Vambridge, UK: Polity press
17. Hadžiahmetović, A. (2005): Ekonomija Europe, Ekonomski fakultet, Sarajevo
18. Herdegen, M. (2002): Europsko pravo, Pravni fakultet Sveučilošta u Rijeci, Rijeka
19. Mileta, V. (2000): Suvremeni procesi europskih integracija, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
20. Misita, N. (2007): Osnove prava Europske unije, COLPI – Magistrat, Sarajevo
21. Papić, Ž. (2001): Međunarodna politička podrška zemljama jugoistočne Europe, Lekcije (ne) naučene u BiH, Muller, Sarajevo
22. The Treaty of European Union, Consolidadet Version, Final Provisions, www.europa.eu.int, 21. 12. 2009.
23. The Treaty of Establishing the European Community, Consolidadet Version, General and Final Provisions, www.europa.eu.int, 21. 12. 2009.
24. Izvještaj Komisija o procesu stabilizacije i pridruživanja za jugoistočnu Europu, prvo godišnje izvješće, Komisija Europske zajednice, Brussels, 2002.
25. Razvojna strategija BiH – PRSP: Proces stabilizacije i pridruživanja EU za BiH, prijedlog za javnu raspravu, PRSP TIM 2002., www.bih.prsp.info, 23. 03. 2010.
26. Consolidadet Version of the Treaty of European Union, OJ 2008 / C, 115 / 01, www.europa.eu.int, 20. 06. 2010.

27. The Course of Greece in the European Union, Greece in the European Union, www.mfa.gr, 14. 06. 2010.
28. European Union enlargement – A historic opportunity, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 24. 11. 2008.
29. More Unity and more diversity: The European Union * s a biggest enlargement, Directorate General for Press and Communication, www.europa.eu.int, 23. 05. 2008., str. 8
30. Conclusions of the Brussels European Council of 16 and 17 December 2004., Enlargement, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 23. 03. 2009.
31. Commissions Report COM (2004) 656 final – SEC (2004), 201, Enlargement, Directorate general for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 23. 03. 2009.
32. Turkey * s pre – accession strategy, Enlargement, Directorate General for Enlargement Information, www.europa.eu.int, 23. 05. 2009.
33. Pregovori o pristupanju RH Europskoj uniji, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Zagreb 2006.
34. Kako funkcionira Europska unija ?, Europska komisija, Luksemburg 2003.
35. Peto proširenje Europske unije, Ministarstvo europskih integracija, Zagreb 2004.
36. Hrvatska na putu europskih integracija, Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija, Zagreb 2008.
37. Osnovni prikaz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Direkcija za europske integracije, Sarajevo 2008.

ALKOHOL KAO KRIMINOGENI FAKTOR SAOBRAĆAJNIH DELIKATA

ALCOHOL AS A CRIMINOGENIC FACTOR IN ROAD ACCIDENTS

Lejla Šaćirović

SAŽETAK

Saobraćajni delikti predstavljaju masovnu i po svojim učincima krajnje i trajno aktuelnu pojavu. U okviru strukture saobraćajnih delikata nalazi se složen splet uzroka, te široka paleta posljedica koje negativno pogađaju društvenu zajednicu i dovode kako do povećanja kriminaliteta tako i do povećanja broja ljudskih žrtava. Svojim značajem saobraćajni delikt je negativna društvena pojava koju društvena zajednica mora nužno suzbiti, a djelotvornost tog nastojanja će zavistiti od poznavanja fenomenoloških i etioloških odrednica iste. Etiologija saobraćajnih delikata sadrži mnoštvo kriminogenih faktora uzročnika saobraćajnih delikata. Jedan od tih kriminogenih faktora koji u sebi nosi socijalni predznak jeste i konzumiranje alkohola. U okviru ovog rada se obrađuje alkohol kao socijalni faktor kriminalnog ponašanja u javnom prometu. Takođe, u okviru ovog rada nastoji se ukazati na postojanje i učestalost saobraćajne delikvencije koja se javlja u vidu krivičnih djela ugrožavanja javnog prometa, te na uticaj alkohola kao kriminogenog faktora i uzročniku u izvršenju istih.

Ključne riječi: saobraćajni delikt, krivično djelo, alkohol, javni promet

Key words: traffic accidents, crime, alcohol, public transport

ABSTRACT

Traffic offenses are the mass and its effects and permanently end the current phenomenon. Within the structure of traffic offenses is a complex combination of causes, and a wide range of consequences that negatively affect the community and lead to an increase in crime and an increase in the number of human casualties. Their significance in traffic accidents is a negative social phenomenon that community necessarily suppress, and the effectiveness of this effort will depend on the knowledge of the phenomenological and etiological determinant same. Etiology of traffic offenses criminogenic contains many factors known to cause traffic offenses. One of these factors criminogenic carries social omen is and consuming alcohol. This paper discusses alcohol as a social factor of criminal behavior in public transport. Also, in this paper tries to point to the existence and frequency of traffic delinquency that occurs in the form of crimes of endangering public transportation, and the influence of alcohol as criminogenic factors and agents in the execution thereof.

UVOD

Saobraćajni delikti koji predstavljaju vidove ugrožavanja javnog prometa kao subjekte uključuju i počinioca i žrtvu, stoga možemo zaključiti da se kao subjekat istih može javiti bilo koja jedinka društva, pa je istom problemu potrebno ozbiljno pristupiti da bi se umanjio broj kako počinitelja tako i

žrtava, te na taj način dovelo do blagostanja u društvenoj zajednici.

Osnovna podjela saobraćajnih delikata je na prekršaje i krivična djela. Kriterij za ovu podjelu potrebno je dopuniti posljedicom jer upravo zbog težine posljedice prekršaj postaje krivično djelo. Saobraćajna delikvencija se u kriminologiji različito definiše i ne postoji jedinstvena definicija vezana za ovaj pojam. Prema jednoj od definicija, saobraćajna delikvencija se određuje kao masovna društvena pojava, protivpravno društveno opasno ponašanje u saobraćaju koje se ispoljava u izazivanju, sudjelovanju ili doprinošenju nastanka različitih štetnih pojava ugrožavanja stvaranjem opasnosti i/ili izazivanju stradanja učesnika u saobraćaju i uništavanja materijalnih vrijednosti [1]. Alkoholiziranost, odnosno određena količina alkohola u krvi, kao objektivno stanje organizma ima negativan uticaj na psihofizičku sposobnost vozača i ponašanje u saobraćaju, te može dovesti do ugrožavanja života, tijela ljudi ili imovine, a čime se ostvaruju elementi krivičnog djela.

SAOBRAĆAJNA DELIKVENCija

Delikt predstavlja pojam koji se odnosi na sva ponašanja koja imaju karakter kažnjive radnje, a posebno krivična djela, prekršaje i prestupe. Posebnu vrstu kriminaliteta čine i saobraćajni delikti, a razlog za njihovo izdvajanje jeste povećan obim ove vrste kriminaliteta u skoro svim zemljama svijeta. U svijetu se godišnje dogodi oko 50 miliona saobraćajnih nesreća sa oko 20 miliona smrtnih slučajeva i isto toliko osoba sa trajnim invaliditetom kao posljedicom saobraćajne nesreće. Kriminalitet kao pojam može se definisati uže - kao ponašanja inkriminisana u pozitivnom krivičnom zakonodavstvu kao krivična djela, te šire - kao sve kažnjive radnje u određenom pravnom sistemu. Prema obilježjima izvršenog krivičnog djela i prema svojstvima izvršilaca

Milutinović je izvršio podjelu kriminaliteta na šest vrsta od kojih jednu predstavlja i saobraćajna delikvencija. Midendorf ističe da postoji uska povezanost saobraćajne delikvencije sa općim kriminalitetom, obzirom da je istraživanjima potvrđeno da je onaj koji više puta izvrši saobraćajni delikt skloniji vršenju djela općeg kriminaliteta i obrnuto. Poznati njemački kriminolog Gunter Kaiser saobraćajne delikte razvrstava u dvije grupe kao one kod kojih učesnik u saobraćaju olako drži da do posljedice neće doći (nehatne) i one kod kojih učinilac namjerno preduzima neku radnju ili se ponaša u toj mjeri bezobzirno da je očigledno pristao na posljedicu koja je nastupila kao što je npr. vožnja u stanju teškog pijanstva. Istraživanja saobraćajne delikvencije pokazuju da u pogledu uzrasta saobraćajnih delikvenata dominira kategorija učesnika u saobraćaju od 18-25 godina, uglavnom muškaraca. Od ostalih oblika kriminaliteta saobraćajna delikvencija se razlikuje po tome što su potencijalni delikventi i žrtve svi građani jer svi učestvuju u saobraćaju posredno i neposredno (kao vozači ili pješaci). Najviše saobraćajnih delikvenata prema istraživanjima posjeduje vozačku dozvolu do jedne godine, ali je veoma interesantan i podatak da je veliki procenat učešća u saobraćajnim deliktima vozača koji posjeduju dozvolu preko dvadeset godina. Da bi saobraćajni delikt bio spoznat u složenom obliku svog totaliteta, potrebno je raščlaniti njegove temeljne sadržaje i faktore koji su za njega bitni, a posebno njegove uzroke. Realitet svake pojave u sferi delikventnog ponašanja, posebno kriminalnog, mora prije svega biti razmotren na razini individualnih fenomenoloških i etioloških odrednica. Etiologija saobraćajne delikvencije obuhvata djelovanje različitih faktora na njenu pojavu, a u literaturi je najzastupljenija podijela na objektivne i subjektivne faktore. Objektivni su vezani za društvene odnose i društvenu strukturu, a najuticajniji objektivni faktor jeste tehnička ispravnost vozila. Subjektivni faktori su

vezani za osobine učesnika u saobraćaju, a jedan od subjektivnih faktora predstavlja i alkoholisanost učesnika u saobraćaju.

MOTIVI KONZUMIRANJA ALKOHOLA I UTICAJALKOHOLA NA LJUDSKI ORGANIZAM

Riječ alkohol izvedena je od arapske riječi „al-kohol“ kako se nazivao prašak antimonijskog sulfida koji su žene starog istoka upotrebljavale za dobijanje ljepšeg tena i sjaja u očima. Alkohol je tvar koja iz alkoholnih pića dospjeva u krv, a zatim u sve organe i tkiva procesom resorpcije, dok se iz istih izbacuje procesom eliminacije. Prema klasifikaciji Svjetske zdravstvene organizacije zavisnost od alkohola, tzv. alkoholizam je kvalifikovan u grupu „mentalnih bihevioralnih poremećaja izazvanih upotrebom psihoaktivnih supstanci“(WHO,1993.god.). Odgovor na pitanje zbog čega ljudi pribjegavaju konzumiranju alkohola vrlo je složen i uključuje niz faktora kao što su socijalna sredina, osobine ličnosti pojedinca, razni životni stresovi, dostupnost alkohola, nepostojanje zakonske regulative, socijalna nesigurnost, besperspektivnost i dr. Koncept prevencije ovisnosti izrađen na Univerzitetu u Zürichu (1991.godina) temelji se na pretpostavci da preventivne aktivnosti trebaju biti usmjerene dvojako – ka ličnosti i strukturi u okruženju. Kad je u pitanju konkretno Federacija BiH može se reći da je broj alkoholičara u porastu, a po statistikama i anketama broj osoba koje konzumiraju alkohol se povećao za 70 %. Sve je veći broj onih koji ispadaju iz mreže sistema socijalne sigurnosti i ulaze u područje socijalne nesigurnosti i neizvjesnosti. Potrošnja alkohola u litrima po stanovniku FBiH iz godine u godinu se povećava, i to od 16,71 u 2000.godini do 26,2 litra u 2007.godini. Pri tome je sasvim jasno da Federalnom zavodu za statistiku izmiču ogromne količine alkoholnih pića koje se ilegalno proizvode ili uvoze u našu zemlju i troše bez ikakvog nadzora. Prema

UNDP Bosnia and Herzegovina 2000 Youth, 11% mladih pije alkohol povremeno ili redovno, 43% samo u određenim prilikama, dok samo 46% mladih nekonzumira alkohol. U odnosu na polnu strukturu 19% mladića konzumira alkohol stalno ili povremeno, dok 4% djevojaka stalno konzumira alkohol. U cilju procijene veličine problema konzumiranja alkohola neophodno je provoditi redovite istraživačke studije, posebno u ciljanim populacionim skupinama. Alkohol štetno djeluje na sve ćelije organizma, ali je ipak dominantno njegovo štetno djelovanje na nervne ćelije dovodeći do čitavog kompleksa poremećaja centralnog nervnog sistema.“Promjene kod akutne alkoholisanosti ne moraju potpuno i u svakom slučaju odgovarati visini koncentracije alkohola u krvi, jer su te promjene kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu zavisne od mnogih faktora. Stoga je apsolutno tačna šematizacija alkoholisanosti nemoguća, već se svaki slučaj mora posebno medicinski i pravno sagledavati sa aspekta njegovih individualnih osobina i spoljašnjih faktora.“[2] Sa aspekta saobraćajne delikvencije svi poremećaji koji nastaju pod dejstvom alkohola mogu se podijeliti u tri osnovne grupe: poremećaji strukture ličnosti, poremećaji percepcije i psihomotorike, te poremećaji funkcije čulnih organa.Prema međunarodnoj klasifikaciji nivoa alkoholne intoksikacije razlikujemo: 1. blagu alkoholnu intoksikaciju (miris daha na alkohol, loša narav, poteškoće u koordinaciji), 2. umjerena alkoholna intoksikacija (miris daha na alkohol, poremećaj ponašanja i reagovanja), 3. teška alkoholna intoksikacija (teški poremećaji funkcija reagovanja, velike poteškoće u koordinaciji, oslabljena mogućnost saradnje) i 4.akutna alkoholna intoksikacija (veoma teški poremećaji funkcija i reagovanja, veoma velike poteškoće u koordinaciji, gubitak mogućnosti saradnje).

S obzirom na procenat alkohola u krvi razlikujemo slijedeće stadije opijenosti:

1. laka pripitost – kad se procenat alkohola u krvi kreće od 0,5 do 1 promila, pri kojoj počinje da popušta kontrola pokreta, afekti su labilniji, nadražaji se slabije primaju, a pri kretanju i govoru se pojavljuju lakša odstupanja od normalnog,
2. teža pripitost – kad se procenat alkohola u krvi kreće od 1 do 1,5 promila, pri kojoj su prethodne manifestacije kod lake pripitosti jače izražene,
3. pijanstvo – kad se procenat alkohola u krvi kreće od 1,5 do 2,5, promila, pri kojem se javljaju veće teškoće pri hodanju i kontroliranju svojih postupaka, disanje je otežano, ponašanje drsko i nepromišljeno,
4. stanje duboke (teške) opijenosti – nastaje pri koncentraciji alkohola u krvi od 2,5 do 3,5 promila, a praćeno je nemogućnošću poduzimanja nekih djelatnosti izrazito nestabilnim hodom (teturanjem) i gotovo odsustvom kontrole nad pokretima,
5. komatozno stanje- nastaje najčešće kad je procenat alkohola u krvi veći od 3,5 promila teško trovanje alkoholom, sa mogućim ishodom smrti, najčešće nastupa u slučajevima kad je procenat alkohola u krvi od 5,0 do 8,0 promila

Mnoga istraživanja su pokazala da se u praksi najčešće javljaju izvršioци saobraćajne nesreće sa procentom od 0,5-1,5 promila alkohola. Takvi slučajevi se takođe najčešće sreću i u sudskoj praksi.

ALKOHOL KAO UZROČNIK SAOBRAĆAJNE NESREĆE

Alkoholiziranost učesnika u saobraćaju predstavlja subjektivni faktor saobraćajne delikvencije. Istraživanja pokazuju da je čak 60 % saobraćajnih delikvenata bilo pod uticajem alkohola u trenutku nastanka djela koje ima obilježje devijantnog ponašanja. Najčešće se kao takva lica javljaju muškarci

srednje dobi, rjeđe žene, mada u novije vrijeme sve je više i maloljetnika saobraćajnih delikvenata.

Prema našem važećem zakonodavstvu i Zakonu o bezbjednosti saobraćaja na putevima (ZOOBS-u) pod dejstvom alkohola nalazi se lice za koje se analizom krvi utvrdi da količina alkohola u krvi iznosi 0,3 g/kg. Za vozače motornih vozila C, CE, D i DE kategorije je zabranjeno da uopće imaju prisustvo alkohola u krvi za vrijeme upravljanja motornim vozilom iz razloga što je riječ o profesionalnim vozačima, vozačima koji obavljaju javni prevoz ili su vozači instruktori. Prisustvo alkohola se utvrđuje analizom krvi ili krvi i urina, aparatima za mjerenje alkoholoiziranosti, a može se utvrđivati i stručnim pregledom ljekara, te na osnovu iskaza svjedoka. U praksi se nerijetko događa da je sporno koja koncentracija alkohola je bila prisutna kod vozača u momentu izazivanja saobraćajne nesreće radi čega je potrebno obratiti pažnju na tehniku i način utvrđivanja alkoholiziranosti.

S druge strane, u teoriji se pojam „očigledne nesposobnosti za sigurnu vožnju“ različito definiše, pa je stoga utvrđen određen procenat alkoholiziranosti kao neoboriva pretpostavka istog. Međutim, svima je općepoznato da ista količina alkohola različito utiče na različite ljude, kao i na iste ljude u različitim situacijama pa stoga zagovaramo da je potrebno „očiglednu nesposobnost za sigurnu vožnju“ procijeniti u svakom konkretnom slučaju posebno. Bitno je istaći da „koncentracija alkohola u krvi“ i „stepen pijanstva“ nisu identični pojmovi, pa se niti jednoj koncentraciji alkohola u krvi unaprijed ne može priznati snaga apsolutnog dokaza očigledne nesposobnosti za bezbjednu vožnju. Ono što je neupitno i sasvim jasno jeste da je sigurna samo ona vožnja koja se odvija u skladu sa prometnim propisima. U sudskoj medicini razlikuje se nekoliko stadija opijenosti od lahke pripitosti do komatoznog stanja, zavisno od količine alkohola u krvi mjerene u promilima koja

na različitim nivoima različito djeluje na ljudski organizam. Pod utjecajem alkohola dolazi do bitnog narušavanja psiho-fizičke ravnoteže organizma, tako da osoba koja ga je konzumirala ima slabe i usporene reflekse, otežanu koordinaciju pokreta, bitno smanjenu realnost procjene brzine i odstojanja među vozilima i udaljenosti od pješaka, te smanjeno vidno polje. Stoga smo u okviru istraživanja alkohola kao uzroka porasta saobraćajnih nesreća, došli do rezultata koji govore da postoji uska povezanost između uzroka i greške koja dovodi do saobraćajne nesreće, pa shodno tome alkohol kao uzrok dovodi do greške kao što je npr. nepropisna i neprilagođena brzina. Razlika između uzroka i greške je u činjenici da su uzroci glavni generatori nastanka saobraćajne nesreće i djeluju sami ili u sadejstvu sa drugim uzrokom, dok su greške vozača nastale pod dejstvom nekog od uzroka i "potpomogle" su nastanku nesreće. Eliminacijom uzroka eliminiše se i greška, dok eliminacijom greške uzrok i dalje ostaje kao izvor ili novih nesreća ili novih grešaka.

SAOBRAĆAJNI DELIKTI SA OBILJEŽJIMA KRIVIČNOG DJELA (KRIVIČNO DJELO UGROŽAVANJA JAVNOG PROMETA ZBOG OMAMLJENOSTI)

Osnovna podjela saobraćajnih delikata je na prekršaje i krivična djela. Krivičnim djelima protiv bezbjednosti javnog prometa izaziva se opasnost za život i tijelo ljudi, odnosno za imovinu, sa specifičnim karakteristikama. Za krivična djela protiv sigurnosti javnog prometa važno je napomenuti da su to krivična djela sa blanketnom dispozicijom i pri njihovoj primjeni ih je potrebno upotpuniti normama sadržanim u propisima koji se odnose na sigurnost prometa. Kod ovih krivičnih djela zaštitni objekat je dvostruko određen i njima se inkriminira nepropisno i nepravilno ponašanje učesnika u prometu, odnosno nesavjesno postupanje drugih lica

u vezi sa prometom sa ciljem da se obezbijedi zaštita ljudi i imovine, kao i bezbjednost javnog prometa.

Krivična djela protiv sigurnosti javnog prometa u krivičnom zakonodavstvu BiH propisana su u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine (KZFBiH) u Glavi 28 („Službene novine FBiH“, broj 36/03 od 29.07.2003.god.) i Krivičnom zakoniku Republike Srpske (KZ RS) u Glavi 32 („Službeni glasnik RS“ br.49/03 od 25.06.2003.god.) i Krivičnom zakoniku Brčko Distrikta (KZ BDBiH) u Glavi 28 („Službeni glasnik BD BiH“, br.10/03 od 28.05.2003.god.), te su u svim navedenim zakonicima svrstana su slijedeća krivična djela:

1. ugrožavanje javnog prometa
2. ugrožavanje javnog prometa zbog omamljenosti (nije propisano u KZ RS)
3. ugrožavanje javnog prometa opasnom radnjom
4. nesavjestan nadzor nad javnim prometom
5. teška krivična djela protiv sigurnosti javnog prometa (u KZ RS nije navedeno kao posebno krivično djelo)
6. neukazivanje pomoći osobi povrijeđenoj u prometnoj nesreći

Krivično djelo ugrožavanja javnog prometa zbog omamljenosti je propisano u članu 333 KZ FBiH i članu 327 BD BiH, a u KZ RS nije propisano kao krivično djelo. To je ustvari jedan poseban oblik osnovnog krivičnog djela ugrožavanja javnog prometa. Upravo njegovo izdvajanje u posebno krivično djelo ukazuje na povećan broj učesnika u saobraćaju pod utjecajem alkohola i omamljujućih sredstava kao i na povećan broj saobraćajnih nezgoda pod uticajem istih što predstavlja radnju krivičnog djela.

U pomenutim zakonima je normirano na slijedeći način:

1. Ko pod utjecajem alkohola ili drugih omamljujućih sredstava upravlja motornim vozilom i ako je zbog toga očito nesposoban za sigurnu vožnju i time tako ugrozi javni saobraćaj na

putevima da dovede u opasnost život ili tijelo ljudi ili imovinu većeg obima kaznit će se kaznom zatvora do 3. godine.

2. Ko krivično djelo iz stava 1 ovoga člana počini iz nehata, kaznit će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine

Ovo krivično djelo se ipak razlikuje od osnovnog krivičnog djela ugrožavanja javnog prometa. Prva razlika se ogleda u tome što za razliku od osnovnog krivičnog djela, za postojanje ovog specifičnog oblika, nije potrebno da je usljed ugrožavanja javnog prometa i stvaranja konkretne opasnosti za život i tijelo ljudi i imovinu većeg obima nastupila i konkretna posljedica u vidu povreda zaštićenog dobra. Druga razlika je u mogućem počiniocu krivičnog djela i radnji izvršenja. Naime, kao prvi uslov za postojanje ovog krivičnog djela potrebno je utvrditi da je učinilac upravljao motornim vozilom u javnom saobraćaju pod uticajem alkohola ili drugih omamljujućih sredstava, da je usljed toga bio nesposoban za sigurnu vožnju i da je ugrožavanje javnog saobraćaja na putevima takvo da je na taj način doveden u opasnost život ili tijelo ljudi ili imovina većeg obima.

UTVRĐIVANJE PRISUSTVA ALKOHOLA KOD SAOBRAĆAJNIH NESREĆASA OBILJEŽJIMA KRIVIČNOG DJELA

Nakon saobraćajne nesreće u okviru koje se javljaju obilježja počinjenog krivičnog djela, odnosno postojanja osnova sumnje da je počinjeno krivično djelo, u okviru istrage provode se radnje dokazivanja kao istražni mehanizmi. Za krivična djela ugrožavanja javnog prometa radnje dokazivanja koje se zavisno od konkretne situacije koriste jesu uviđaj, vještačenje, saslušanje svjedoka i ispitivanje osumnječenog. Ovlašteno lice koje vrši uviđaj jedne saobraćajne nesreće u kojoj ima teško povrijeđenih lica ili je nastupila neka veća materijalna šteta,

trebalo bi podvrgnuti sve neposredne učesnike u saobraćajnoj nesreći, ispitivanju uz pomoć odgovarajućih sredstava i aparata. Ukoliko nije u mogućnosti to učiniti onda može te iste osobe uputiti na stručni pregled radi provjeravanja da li imaju alkohola u organizmu, a ukoliko imaju određuje se da im se uzme krv ili urin radi dalje analize. U slučaju da je došlo do saobraćajne nesreće u kojoj je neko lice smrtno stradalo, onda je uzimanje krvi i urina radi utvrđivanja prisustva alkohola obavezno. „Uzimanje krvi i druge liječničke radnje koje se po pravilima medicinske struke poduzimaju radi analize i utvrđivanja drugih važnih činjenica za krivični postupak, mogu se poduzeti i bez pristanka osobe koja se pregleda, ako zbog toga ne bi nastupila kakva šteta po njeno zdravlje“ (Član 123 ZKP FBiH, član 109 ZKP BD BiH i član 173 ZKP RS stav 2). Često se dešava u praksi da je iz različitih razloga od neke osobe nemoguće uzeti uzorak urina. U tim slučajevima uzeti samo uzorak krvi bez uzorka urina, sa sudsko medicinskog aspekta ima veliku važnost i značaj za utvrđivanje procenta alkoholiziranosti te osobe u momentu saobraćajne nesreće. I krv i urin uzimaju se nakon izvjesnog vremena od same saobraćajne nesreće što je sasvim normalna pojava jer zavisi od niza objektivnih faktora. U slučaju da je uzeta samo krv, alkoholemijskom pretragom će se utvrditi procenat alkohola u krvi u tom uzorku i to predstavlja vrijednost u trenutku uzimanja uzorka. Ukoliko dođe do situacije da je od same nesreće do tog trenutka uzimanja uzorka prošlo više sati potrebno je da se naredi vještačenje radi utvrđivanja činjenice koji je bio stepen alkoholiziranosti u trenutku nesreće. Vještačenje često ne može biti pouzdano jer se ne zna da li je osoba u momentu uzimanja uzorka bila u fazi resorpcije alkohola u organizam ili u fazi eliminacije alkohola iz organizma pa se vještak može izjasniti samo alternativno. U sumnji će se uzeti rezultat povoljniji za osumnječenog/ optuženog, ali se ova situacija da relativno izbjeći tako što se u

naredbi za uzimanje krvi i urina može postaviti alternativan zahtjevi narediti „...u slučaju nemogućnosti uzimanja uzorka urina, da se uzorak krvi uzme dva puta u razmaku od 45 minuta ili sat vremena...“ i zatim po osnovu rezultata ta dva uzorka krvi vještak je u mogućnosti tačno i pouzdano odrediti stepen alkoholiziranosti u momentu kada je došlo do sporne saobraćajne nesreće. Obzirom na postojanje vremenske razlike od događaja saobraćajne nesreće do uzimanja krvi radi dalje pretrage potrebno je izvršiti preračunavanje iz razloga utvrđivanja stanja i koncentracije alkohola u krvi osumnjčenog u vrijeme kada se saobraćajna nesreća dogodila. Takođe, u samom toku vještačenja izvršit će se i analiza relevantne medicinske dokumentacije i drugih podataka u spisu, a zatim će se dati nalaz i mišljenje o koncentraciji alkohola u vrijeme nezgode. Ukoliko se odredi koncentracija alkohola u krvi učinioca krivičnog djela nakon nekoliko sati poslije izvršenja krivičnog djela, pomoću faktora, moguće je izračunati količinu alkohola u krvi u vrijeme izvršenja krivičnog djela putem formule koju su postavili Lukić i Pejaković. Pomenuta formula glasi: $A=B+C \times t$, pri čemu A označava koncentraciju alkohola u vrijeme izvršenja krivičnog djela, B označava koncentraciju alkohola u krvi u vrijeme uzimanja krvi na pregled, C označava konstantu ili faktor eliminacije alkohola, dok t označava proteklo vrijeme od delikta do uzimanja krvi na alkoholemiju [2]. Dakle, iz navedenog možemo zaključiti da je za utvrđivanje alkohola kao uzročnika saobraćajnih nesreća neophodno kvalitetno poznavanje kako uticaja alkohola na organizam zavisno od procenta zastupljenosti u krvi, tako i poznavanje procesa resorpcije i eliminacije alkohola u i iz organizma.

ZAKLJUČAK

Alkoholiziranost vozača kao uzrok saobraćajnih nesreća zauzima po svojoj učestalosti drugo mjesto odmah iza nepropisne i neprilagođene brzine. Možemo reći da se alkohol javlja kao uzročnik saobraćajnih nesreća obzirom na njegovu usku uzročnu povezanost sa posljedicom, te činjenicu da i najmanja količina alkohola možda neće apsolutno onesposobiti vozača za sigurnu vožnju, ali će sigurno negativno uticati na reflekse i sposobnost reagiranja, te blagovremenog preduzimanja potrebnih radnji kako bi se sprječilo nastupanje štetne posljedice. Uzrok čini objektivnu, realnu promjenu koja nužno dovodi do neke druge realne promjene, dok su krimogeni faktori uzroci koji dovode do delikventnog ponašanja. Tako je i alkohol uzrok – endogeni krimogeni faktor koji dovodi do izvršenja kako prekršaja tako i krivičnih djela ugrožavanja javnog prometa, te na taj način proporcionalno povećanju njegove konzumacije dovodi i do povećanja kriminaliteta ove vrste i narušavanja stabilnosti društvene zajednice.

LITERATURA:

1. S. Konstanović, M. Kostić, V.Nikolić Ristanović, 2009.god.,Kriminologija, Pelikan print, Niš
2. „Alkoholemija i vozačke sposobnosti“, mr. Dragan Ilić, naučni članak, Siriuslex, 2001.god.
3. Lj.Todorović, 2007.god., Bezbjednost saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini, Fineks, Sarajevo
4. Đ.Ignjatović, 2006.god., Kriminologija, Beograd
5. R. Dragač, 2007.god., Uviđaj i vještačenje saobraćajnih nezgoda, Beograd
6. „Neke osobine vozača-izazivača saobraćajnih nesreća“, mr. sc. Med. Đurić Predrag, naučni članak, Medicinski pregled, Vojvodina, 2008.god., vol.61,br.9-10,str.464-469

7. Zakon o krivičnom postupku FBiH („Sl. novine FBiH“ br.35/03,37/03,56/03)
8. Zakon o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH („Službeni novine BiH“, br. 6/06 od 31.01.2006.god.)
9. www.autoportal.ba

SUPERVIZIJA BANAKA U UVJETIMA GLOBALIZACIJE

BANKING SUPERVISION IN TERMS OF GLOBALIZATION

Marinko Markić
Ljiljana Vasić

SAŽETAK

Banke su jedne od većih „skladišta“ ukupnih ušteđevina pojedinaca i obitelji. Gubitak sredstava koja su deponovana u banke, usljed bankrotstva banke bi značilo katastrofu kako za pojedinca tako i za nacionalnu privredu. Bankarska supervizija, predstavlja glavnu polugu uspješnog funkcionisanja bankarstva i odgovor države na prijetnje iznutra i iz okruženje, koje ugrožavaju stabilan bankarski sistem. Bankarski menadžment ima glavnu ulogu u obezbjeđivanju sigurnosti, efikasnosti i profitabilnosti poslovanja banaka, a nadzor nad poslovanjem banke vrši državna institucija za prudencionu superviziju. Institucionalnu osnovu regularnog okvira supervizije u BiH čini: Agencija za bankarstvo Federacije BiH (FBA) u Federaciji BiH i Agencija za bankarstvo Republike Srpske u Republici Srpskoj. Zadaci supervizije se mogu svrstati u tri kategorije: amortizacija poremećaja, zaštita depozita i zaštita povjerenja. Predmet supervizorskog posmatranja pri rangiranju banaka su: finansijski, upravljački i rukovodni aspekt, te ispravnost primjenjivanih politika i procedura i stepen implementacije propisanih standarda i principa. U posljednjem desetljeću sa razvojem novih finansijskih instrumenata opšteprihvaćeni stav da je nužno osigurati sistem nadzora koji će adekvatno obuhvatiti sve djelove finansijskog sistema te djelotvornim nadzorom osigurati stabilnost cijelog sistema.

Ključne riječi: bankarski sektor, bankarski menadžment, banke, supervizija, sigurnosna regulacija, finansijski sistem, Bazel I, Bazel II, Bazel III, globalizacija, finansijski instrumenti

Key words: banking, bank management, bank supervision, safety regulation, financial system, Basel I, Basel II, Basel III, globalization, financial instruments

ABSTRACT

Banks are one of the larger "warehouse" total savings of individuals and families. The loss of the funds deposited in the bank, due to the bank's bankruptcy would mean disaster for both the individual and for the national economy. Banking Supervision, represents the main lever of the successful functioning of banking and the state's response to threats from inside and from the region, threatening the stable banking system. Bank management has a key role in ensuring the safety, efficiency and profitability of banks and supervision of the bank performed by the state institutions for prudential supervision. The institutional framework of the regular supervision in BiH is: Banking Agency of the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBA) and the Banking Agency of the Republic of Serbian in Republic of Serbian. Supervisory tasks can be classified into three categories: depreciation disorder, deposit protection and the protection of the trust. Subject to supervisory observation for ranking banks are: financial,

managerial and managerial aspects, the correctness of policies and procedures applied and the level of regulatory standards and principles. In the last decade the development of new financial instruments a generally accepted view that it is necessary to provide a surveillance system that will adequately cover all parts of the financial system and effective supervision to ensure the stability of the whole system.

UVOD

Bankarski sektor bitan je dio nacionalne ekonomije. Banke se bave prikupljanjem novčanih sredstava, podržavaju platni promet i najveći su izvor novčanih sredstava na tržištu. Stabilno i sigurno poslovanje banaka stoga je izuzetno važno za razvoj sigurne i stabilne ekonomije. Da bi mogli nadzirati efikasnost banaka izuzetno je važno računovodstvo banaka, odnosno finansijski izvještaji o poslovanju banaka. Bankarsku superviziju možemo definisati kao tradicionalni koncept nadzora bankarskog sektora od strane nadležnih državnih institucija, a sve u cilju održavanja sigurnosti i stabilnosti bankarskog sektora, odnosno održavanje stabilnosti finansijskog sistema. Istorijski posmatrano, u periodu između 1930-1980-tih, glavni cilj supervizije se odnosi na sigurnost banaka i sprečavanje mogućeg bankrota. Uvođenjem obaveznog odnosa kapitala i rizične aktive, nastojala se obezbjediti zaštita depozitara od mogućeg gubitka i povećanje povjerenja u bankarski sistem.

Glavni ciljevi bankarske supervizije su:¹

- osiguranje solventnosti, ograničenje bankrota;
- osiguranje likvidnosti banke;
- osiguranje efikasnosti-pružanje usluga uz najmanje moguće troškove;
- zaštitu deponenta banke od gubitka koji mogu da nastanu ukoliko banke ulaze u pretjerano visoke rizike, naročito ako

nemaju odgovarajuće pokriće za te rizike;

- sistemsku poziciju banaka u platnom prometu (alokaciji kredita) i tržišnoj korporacijskoj kontroli kompanija na realnom sektoru ekonomije

Institucionalnu osnovu regularnog okvira supervizije u BiH čini: Agencija za bankarstvo Federacije BiH (FBA) u Federaciji BiH i Agencija za bankarstvo Republike Srpske u Republici Srpskoj. Zadatak Agencija je da obezbjedi dosljedno sprovođenje regulatornih mjera i pravila, a sve u cilju da banke funkcionišu na sigurnim i zdravim osnovama te da očuva stabilnost i povjerenje u bankarski sistem.

ZNAČAJ SUPERVIZIJE

Zašto su banke strogo regulisane? Veliki je razlog za težak teret supervizije. Banke su jedne od većih „skladišta“ ukupnih ušteđevina pojedinaca i obitelji. Gubitak sredstava koja su deponovana u banke, usljed bankrotstva banke bi značilo katastrofu kako za pojedinca tako i za nacionalnu privredu. Kako bi se zaštitili deponenti, koji najčešće nemaju finansijsko znanje i prave informacije neophodne za pravilnu procjenu stvarnog finansijskog stanja banke. Visoka rizičnost kreditnih plasmana i neodgovarajući sistem od rizika dodatno generiše potrebu postojanja efikasne bankarske supervizije. Bankarska supervizija, uz zaštitnu funkciju kapitala banke, predstavlja glavnu polugu uspješnog funkcionisanja bankarstva i odgovor države na prijetnje iznutra i iz okruženje, koje ugrožavaju stabilan bankarski sistem. Bankama neposredno upravlja bankarski menadžment uz generalnu kontrolu od strane vlasničke strukture. Bankarski menadžment ima glavnu ulogu u obezbjeđivanju sigurnosti, efikasnosti i profitabilnosti poslovanja banaka, a nadzor nad poslovanjem banke vrši državna institucija za prudencionu superviziju. Kod nas Agencija za

bankarstvo FBiH. Glavni razlozi zašto su banke predmet vladinih regulacija:

- zaštita sigurnosti ukupnih ušteđevina,
- kontrola opskrbe novcem i kreditima radi ostvarivanja širih ekonomskih ciljeva države (kao što su to visoka zaposlenost i niske stope inflacije)
- povećanje povjerenja javnosti u finansijski sistem, tako da štednja prelazi u proizvodne investicije, a da se plaćanja dobara i usluga obavljaju brzo i učinkovito,
- izbjegavanje koncentracije finansijske snage u rukama nekolicine pojedinaca i institucija,
- odobravanje kredita i pružanje ostalih usluga vladi, kao i plaćanje poreza na dobit,
- pomoć ekonomskim sektorima koji imaju posebne kreditne zahtjeve (kao građevinarstvo, malo poduzetništvo i poljoprivreda).

Bilo kako, regulacije moraju biti uravnotežene i ograničene tako da a) banke mogu razviti nove uloge koje tržište zahtjeva, (b) konkurencija na području finansijskih usluga ostane dovoljno jaka kako bi tržištu osigurala razumne cijene i odgovarajući kvantitet i kvalitet usluga, i (c) odluke privatnog sektora ne budu protumačene na pogrešan način i da tako ne utječu na krivo raspoređivanje i potrošnju skromnih izvora sredstava.

ZADACI SUPERVIZIJE

Bankarska supervizija je tradicionalni koncept nadzora bankarskog poslovanja od strane nadležnih državnih institucija.

Zadaci supervizije su:

- amortizacija poremećaja
- zaštita depozita
- zaštita povjerenja.

Amortizacija poremećaja-bankarski sektor je regulisan nizom zakona i podzakonskih akata donesenih i dograđivanih proteklih godina, a koji obezbjeđuju pogodan

ambijent za njegovo efikasno funkcionisanje. Ukoliko je poslovanje banaka u skladu sa zakonom i podzakonskim aktima manje će doći do poremećaja, a supervizija ima zadatak da poremećaje amortizira.

Zaštita depozita-generalno je prihvaćeno da osiguranje depozita kod banaka predstavlja bitnu institucionalnu komponentu savremenih finansijskih sistema sa dvostrukim ciljem: da se obezbjedi stabilnost finansijskog sistema kao i da se zaštite ulagači u štedne depozite kod banaka u slučaju nesolventnosti. U našoj zemlji zaštitu depozita pruža nezavisna finansijska institucija Agencija za osiguranje depozita BiH. Trenutno su osigurani na iznos od 20.000KM. Agencija za osiguranje depozita BiH, sa svoje strane reguliše uslove osiguranja bankarskih depozita, čime se jača sigurnost depozita i podstiče povjerenje u bankarski sistem.

Zaštita povjerenja je temeljni uslov za porast depozitnog potencijala banaka i važan motiv i zadatak bankarske supervizije. Visoka rizičnost kreditnih plasmana i neodgovarajući sistem zaštite od rizika (nerazvijeno finansijsko tržište, nedostupnost tržišnih informacija, potkapitalizovanost banaka, nereformisan pravosudni sistem) dovodi do nepovjerenja u bankarski sistem.

Pomoću kvalitativnih i kvantitativnih tehnika FBA posebno nadzire i utvrđuje:

- osnivanje i poslovanje :usaglašenost akata sa zakonom, uspostavljanje i održavanje minimalnih uslova za osnivanje poslovnih banaka;
- kapital: snagu i adekvatnost kapitala banaka
- upravljanje, nadzor i rukovođenje: način, kvalitet, adekvatnost upravljanja, nadzora i rukovođenja bankom
- profitabilnost: stabilnost poslovanja i mogućnost ostvarivanja dobiti banke;
- likvidnost: način obezbjeđenja i stepen održavanja likvidnosti u poslovanju banke;
- aktivu: nivo rizičnosti i stepen naplativosti aktive i odgovarajućih

- vanbilansnih stavki, koncentracije rizika, prekoračenja zakonskih ograničenja, poslovanje sa povezanim licima i druge specifične kategorije;
- adekvatnost zaštite od kamatnih, deviznih, vanbilansnih i drugih rizika banke;
  - adekvatnost interne metodologije praćenja, kontrole i ocjene kvaliteta i sigurnosti poslovanja banke;
  - adekvatnost primjene metodologije praćenja i kontrole platnog prometa;
  - adekvatnost procedura i internih kontrola u cilju otkrivanja i sprečavanja transakcija koje uključuju kriminalne aktivnosti, pranje novca ili aktivnosti koje podržavaju terorizam.

METODI SUPERVIZORSKOG NADZORA

Superviziju banaka, FBA obavlja na sljedeći način:

- praćenjem izvještaja, informacija i podataka koje banka dostavlja FBA;
- neposrednim pregledom poslovnih knjiga, knjigovodstvene kao i druge dokumentacije u banci i kod komitenata banke;
- rangiranjem pokazatelja poslovanja banaka komparacijom sa minimalnim, prosječnim domaćim i poznatim inostranim standardima.

Off-site (nadzor analizom finansijskih izvještaja) obuhvata:

- utvrđuje stanje likvidnosti, solventnosti, zarada, kvalitete aktive i dr;
- prati trendove (signale sistema ranog upozorenja)
- analizira nominalne i relativne promjene stanja
- provjerava usklađenost sa zakonima/odlukama
- evidentira glasine i informacije iz novina.

On-site (izravni nadzor) obuhvata:

- utvrđuje opšte stanje banke (stabilnost i sigurnost)
- utvrđuje adekvatnost politike i procedura
- utvrđuje tačnost poslovnih evidencija
- utvrđuje adekvatnost upravljanja rizicima
- utvrđuje adekvatnost revizije
- provjerava usklađenost sa zakonima/odlukama/standardima.

RANGIRANJE POKAZATELJA POSLOVANJA BANKE

Intenzitet supervizorske pažnje i stepen njene zabrinutosti za pojedine banke mora da zavisi isključivo od rezultata objektivnog rangiranja banaka, a ne od zahtjeva od pojedinih interesnih grupa. Predmet supervizorskog posmatranja pri rangiranju banaka su: finansijski, upravljački i rukovodni aspekt, te ispravnost primjenjivanih politika i procedura i stepen implementacije propisanih standarda i principa. Po izvršenom rangiranju banka dobiva kompozitni (jedinstveni) rang, koji je zasnovan na pojedinačnom rangiranju šest osnovnih pokazatelja o finansijskom i operativnom stanju banke i to:

- adekvatnost kapitala banke;
- kvaliteta aktive banke;
- kvaliteta organa upravljanja i rukovođenja bankom;
- kvaliteta i razina profitabilnosti banke;
- adekvatnost likvidnosti banke;
- osjetljivost banke na tržišne rizike.

Vrste nadzora poslovanja banaka

- redovni nadzor cjelokupnog poslovanja
- ciljani nadzor određenog područja poslovanja
- nadzor izvršenja naloženih mjera.

ORGANIZACIONI MODELI SUPERVIZIJE BANAKA U EVROPI I SVIJETU

Financijski sistem neke države najvećim djelom čine depozitne institucije, osiguravajuća društva i razne vrste fondova. Praksa do prije desetak godina bila je da svaki pojedini segment financijskog sistema nadzirala zasebna agencija zbog toga i što su razne vrste financijskih institucija bile strogo odjeljene. U posljednjem desetljeću sa razvojem novih financijskih instrumenata te razlike postepeno nestaju te postoje opšteprihvaćeni stav da je nužno osigurati sistem nadzra koji će adekvatno obuhvatiti sve djelove financijskog sistema te djelotvornim nadzorom osigurati stabilnost cijelog sistema. Međutim, rasprave o tome kako optimalno organizovati institucionalni ustroj nadzora bankarskog sistema, a da on efikasno osigura stabilnost financijskog sistema pokazuju da ne postoji rješenja u zemljama EU u proteklom razdoblju i nadalje uočava prisutnost nekoliko osnovnih modela institucionalnog ustroja nadzora banaka :

1. Model koji je utemeljen na specijalizaciji (primjenjen u Hrvatskoj, Italiji Portugalu....)
2. Dualni model (primjenjen u Finskoj)
3. Model potpune integracije nadzornih tijela u jednoj agenciji (primjenjen u Švedskoj, Danskoj, Luksemburgu i Velikoj Britaniji).

Činjenica je da svaka država i njen financijski sistem imaju određene specifičnosti koje uslovljavaju odabir pojedinih modela. Takođe i propisi EU ne određuju tj. ne propisuju jedinstven model ustroja jedinstvenog modela za zemlje članice, uprkos prisutnoj konvergenciji zemalja članica.

Ključnim se smatra bliska saradnja i razmjena među institucijama odgovornim za stabilnost financijskog sistema u pojedinoj zemlji, ali i među zemljama s obzirom na prisutnu međusektorsku i

međunarodnu integraciju financijskih sistema. U skladu s tim sporazumi EU podržavaju aktivnu ulogu centralnih banaka zemalja članica EU u nadzoru banaka. Aktivna uloga centralnih banaka u nadzoru bankovnih institucija i raspoloživost relevantnih informacija nužan je preduslov efikasnog praćenja rizika financijskog sistema, mogućnosti centralne banke da ocjeni systemske implikacije pojedinih kretanja i aktivnosti financijskih subjekata za novčano tržište, tržište kapitala i platni sistem kao i koordinaciju sa funkcijama centralne banke koji se obavljaju na razini evrosistema, stav je Evropske centralne banke. Uz navedeno pretpostavlja se da ustroj nadzora banaka bez obzira na prihvaćeni model u pojedinoj zemlji treba razviti primjeren mehanizam upravljanja financijskim krizama koji će razviti efikasno funkcionisanje postojećih financijskih aranžmana s naglaskom na bliskoj saradnji svih sudionika te koji će osigurati raspoloživost tačnih informacija o financijskoj poziciji posebno onih značajnih financijskih institucija, pravni okvir koji će osigurati pravodobnu razmjenu informacija među nadzornim tijelima, sporazume o koordiniranju nadzornih tijela za najznačajnije financijske institucije. Stoga, opšte odrednice postoje ali ne i jedinstveno rješenje za sve svaka država i njen financijski sistem ima određene specifičnosti koje treba uzeti u obzir pri odabiru modela nadzora ili promjene modela nadzora. generalno se razlikuje situacija u zemljama sa razvijenim financijskim sistemima u odnosu na zemlje gdje je financijski sisten na nižem stepenu razvoja.

RAZVIJENI FINANSIJSKI SISTEMI

U razvijenim financijskim sistemima nastaju razlike između raznih oblika financijskih institucija a nisu rijetka ni vlasnička povezivanja osiguravajućih

društava i banaka. Osiguravajuća društva također koriste kredite od banaka te se tako kreditni rizik disperzira. U tim državama je logično da nadzor teži objedinjavanju ili vrlo velikom stepenu koordinacije rada da bi uspješno nadzirale cjelokupni finansijski sistem. Uobičajni je mehanizam kontrole preko parlamenta koji imenuje direktora nadzorne agencije.

SREDNJE RAZVIJENI I NERAZVIJENI FINANSIJSKI SISTEMI

U srednje razvijenim i nerazvijenim finansijskim sistemima potrebe se većinom finansiraju kreditima banaka. Finansijskim sistemom dominiraju banke. Uobičajno je da su u takvim sistemima i supervizije asimetrično razvijene. Nadzor banaka raspolaže kvalitetnijim resursima i često djeluje u sklopu centralne banke što joj omogućava neovisnost, kvalitetno finansiranje i logističku podršku i privlačenje kvalitetnog kadra. U takvoj situaciji teško je sa sigurnošću govoriti koji je model bolji: model utemeljen na specijalizaciji, dualni ili model integracije nadzornih agencija odnosno njihovog objedinjavanja u jednu instituciju. Osim poteškoća spajanja nadzornih tijela koji je prisutan i u razvijenim finansijskim sistemima javlja se problem neovisnosti nadzora. Osnovni problem ovakvog rješenja jest nekompatibilnost ciljeva nadzora i centralne banke kao monetarne vlasti. Dok je osnovni cilj nadzora banaka zaštita štediša te stabilnost i sigurnost bankovnog sistema u cjelini, primarni cilj centralne banke je ostvarenje i održavanje stabilnosti cijena.

Iz ovoga se može zaključiti, da neovisno o modelu koji se odabere u finansijskim sistemima u razvoju posebno treba voditi računa o tome da se ne ugrozi primarni cilj svakog nadzora a da se postigne zajednički cilj svih nadzornih tijela, a to je stabilnost finansijskog sistema.

SAGLEDAVANJE I POTREBE ZA SIGURNOSNOM KONTROLOM

Za banke u privredama razvijenih zemalja zapada kažemo da imaju jedinstveni položaj zahvaljujući njihovoj dominantnoj ulozi primaoca depozita, kreditora i posrednika u platnom prometu, što je utjecalo da poslovanje bankarskog sektora bude jedno od najregularnijih te se bankarski sektor tretira kao sektor od posebnog javnog interesa.

U Bosni i Hercegovini banke se tretiraju institucije koje će osiguravati sredstva za veliki broj namjena po povoljnim uvjetima, prije svega da podupru ulaganja u privatni sektor i infrastrukturu, ali i za zadovoljenje pojedinaca za sredstvima. Od banaka se također očekuje da odlože plaćanje komitentima koji su trenutno zapali u finansijske teškoće, ali i da pribave depozite koji su praktično nerizični i sa konkurentnom kamatnom stopom. Uz sve to banke trebaju da osiguraju brz, pouzdan i jeftin platni promet. Ovako postavljeni visoki zahtjevi pred banke Bosne i Hercegovine čine da je bankarski sistem danas najvažniji dio finansijskog sistema Bosne i Hercegovine, nezavisno od dostignutog stepena razvoja. U Bosni i Hercegovini, finansijski posrednici uključujući i banke obavljaju nekoliko vrsta usluga: prikupljanje štednje, odobravanje kredita poduzećima pogodnim za ulaganje, poslove platnog prometa i stvaranje instrumenata za upravljanje rizicima. Od same pojave banaka, njihovo poslovanje je po pravilu strogo regulirano i kontrolirano od strane države. Razlog tako velikoj zainteresiranosti države za poslovanje banaka je u isključivo u velikoj finansijskoj, a sa tim i velikoj političkoj moći banaka pa je stoga država uvijek nastojala da organizira finansijsku moć banaka kako bi im stavila do znanja da ona jedina posjeduje političku moć u društvu nastojeći istovremeno da sačuva isključivo pravo kreiranja papirnog novca. Država preko svojih nadležnih institucija nije dozvoljavala iznenadni i neočekivani

bankrot neke banke pa je u tom smislu reguliranja i uspostavljanja kontrolu poslovanja banaka. Bankari, nadzorne institucije, i javnost, svaki za sebe imali su svoj udio u razvoju postojećih sistema reguliranja i kontrole poslovanja banaka, koji je uspostavljen u cilju zadovoljenja različitih potreba i imao je važnu ulogu pri utvrđivanju standarda prema kojima banke pružaju svoje usluge.

Regulacija sigurnosti i kontrola banaka uključuje objektivnu procjenu bančine solventnosti, ocjenu rizičnosti aktive banaka, procjenu kreditnog rizika, tržišnog rizika i identifikaciju oblasti rizika i potencijalnih problema u kojima je neophodno preuzimati konkretne mjere i aktivnosti, na nivou pojedinačnih banaka ili cjelokupnog bankarskog sektora. Stoga zaštitu stabilnosti bankarskog sektora ima najbitniju ulogu pri alokaciji novčanih sredstava, uspostavljanjem limita u odnosu na kreditiranje propisanim standardom u odnosu na visinu kapitala i ustanovnjavanjem odgovarajuće regulacije sigurnosti i kontrole banaka. Efikasna regulacija i kontrola banaka podrazumijeva adekvatnu regulativu iz navedene oblasti i istovremeno postojanje sistema zakonskih propisa koji reguliraju postojanje banaka, precizno definiran računovodstveni sistem i standarde, efikasno funkcioniranje nezavisne revizije i mogućnost objavljivanja podataka o financijskom poslovanju banaka. Izučavanje sistema regulacije i kontrole nad bankama ima više razloga ali dva su najvažnija.

Prvi razlog je praktične prirode, jer svi učesnici u privrednom životu obavljaju neke transakcije preko, odnosno putem banaka i potrebno im je određeno znanje da bi te poslove mogli obavljati. Poznavanje načina na koji je regulirano poslovanje banaka može nam biti od koristi i pomoći pri obavljanju tih transakcija kao i poznavanje funkcioniranja bankarskog sektora.

Drugi razlog je da se uvjerimo da on štiti interese svih učesnika osiguravajući razvoj konkurentskog bankarskog sektora.

Regulacija i nadzor nad bankama i njihovim poslovanjem postale su predmet živog interesovanja tokom zadnjih nekoliko godina, podstaknuto brojnim činovima, a posebno finansijskim slomovima nekih banaka i drugih finansijskih institucija i implikacijama tih slomova na porezne obveznike. Suvremeni sistemi regulacije i kontrole nad bankama daleko su više rezultat praktičnih pokušaja i promašaja u nalaženju optimalnih rješenja da se smanje konflikti interesa i poveća efektivnost bankarskih sektorak, nego što su plod teorijskih istraživanja. Pojedini segmenti sigurnosne regulacije i kontrole nad bankama obrađeni su u literaturi vrlo detaljno, dok cjelovita teorijska analiza ove materije još nije izvršila.

Bazelski komitet donosi program reformi za primjenu lekcija iz krize, kojim se izvršava mandat za reformu bankarskog sektora dobijen od G20 na samitu 2009. godine, u Pittsburgu. Ovaj izvještaj izlaže ključne elemente programa reformi i budućeg rada na jačanju otpornosti banaka i globalnog bankarskog sistema. Krizu su pojačale slabosti u bankarskom sektoru i ekscenčni leveridž, neadekvatan kapital niskog kvaliteta i nedovoljni amortizeri za likvidnost. Kao odgovor na krizu u bankarskom sektoru Komitet donosi reforme kojim nastoji da unaprijedi sposobnost bankarskog sektora da apsorbira šokove koji nastaju iz finansijskog i ekonomskog stresa, kakav bilo da je njegov izvor, smanjujući rizik prelivanja iz finansijskog sektora na realnu ekonomiju.

Reforma jača mikroprudencijalnu regulativu, na bankarskom nivou, što će pomoći povećanju otpornosti pojedinačnih bankarskih institucija u periodima stresa. Reforma ima i makroprudencijalno usmjerenje, bavljenje rizicima širom sistema, koji se mogu nagomilavati u bankarskom sektoru, kao i procikličnim pojačavanjem ovih rizika tokom vremena. Oba pristupa superviziji međusobno su povezani, jer veća otpornost na nivou pojedinačne banke umanjuje rizik od

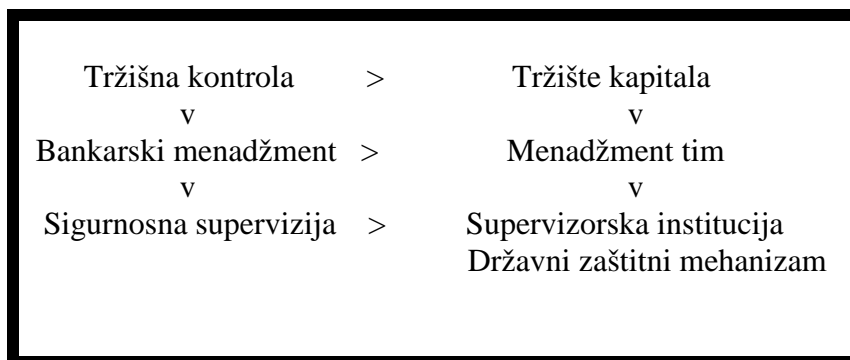
šokova širom sistema. Ovi standardi za rješavanje rizika pojedinačnih firmi i širih sistemskih rizika nazivaju se „Bazel III“. Izrada Bazela III je jedna od posljedica globalne krize i sa njim se donose značajna pojačanja koncepta rizičnog kapitala iz Bazela II. Bazel III čine gradivni dijelovi, koje su dogovorili i objavili Komitet i Guverneri i šefovi supervizije između jula 2009. i septembra 2010. godine.

Bazelski komitet za bankarsku superviziju pruža forum za redovnu saradnju o pitanjima bankarske supervizije. Nastoje da

unapređuje i jača supervizijsku i upravljačku praksu globalno.

Komitet čine predstavnici centralnih banaka i supervizorskih vlasti. Sekretarijat Komiteta ima sjedište u Banci za međunarodna plaćanja, Bazel, Švajcarska. Upravljačko tijelo Bazelskog komiteta je Grupa guvernera centralnih banaka i šefova supervizije, koju čine guverneri centralnih banaka i šefovi supervizije iz zemalja članica. U 2009. godini članstvo Bazelskog komiteta se udvojstručilo, sada ga predstavljaju viši zvaničnici iz 44 2009 centralne banke i supervizijski vlasti.

STRUKTURA MEHANIZMA KONTROLE U SUVREMENOM BANKARSTVU

Centralnu poziciju u generalnom konceptu kontrole banaka ima bankarski menadžment s obzirom da u tržišnoj ekonomiji sve tržišne institucije, uključujući tu i banke trebaju da sami osiguravaju efikasnost i stabilnost svog poslovanja. To se u bankarstvu prvenstveno sastoji u povoljnim performansama na polju profitabilnosti, likvidnosti i upravljanju bankarskim rizicima, s tim što su performance bankarskog menadžmenta pod kontrolom tržišnog mehanizma i kontrole supervizorske institucije. Uloga tržišnog mehanizma i tržišne discipline sastoji se u tome da se performance svake banke procjenjuju na tržištu. Prije svega tu se ima u vidu tržište kapitala na kojem dolazi do skoka ili pada cijena akcija svake banke, a zavisno od cijene njenih akcija zavisi i njezin kreditni rejting i njena daljnja

kreditna ekspanzija. Veoma je važno za dizajniranje sigurnosne kontrole bude usaglašeno sa konkretnim ambijentom u kojem djeluju kao i procijenjenim efektima djelovanja tržišne kontrole (discipline). Mada se u suvremenom bankarstvu i razvijenim tržišnim ekonomijama ide na preispitivanje i izvjesno smanjenje državne sigurnosne mreže, ipak neki oblici državnih sigurnosnih mreža, mada u modificiranom obliku za sada ostaju, a sigurnosna kontrola bi trebala da pokrije rezidualni prostor u pogledu bankarskih rizika, posebno u smanjivanju sistemskih rizika u bankarstvu. Međutim, treba voditi računa da bi sa jedne strane pretjerana tvrdoća u kontrolnoj politici mogla da dovede do uzdržavanja banaka od odobravanja kredita čak i zdravim poduzećima, a sa druge strane suviše labava kontrolna politika težina da

vremenskim pomakom dovede do povećanih gubitaka i stečajeva banaka. Sigurnosna regulacija i kontrola imaju suštinsku ulogu u unapređenju financijske snage stim da treba da ona poboljša i unaprijedi tržišno funkcioniranje i da uspostavlja pravila i mehanizme te omogućuju pravovremeno otkrivanje teškoća u poslovanju banakan sa ciljem da se izbjegnu razni potezi financijskog sistema, posebno lančani stečaj.

Za uspostavljanje sigurnosne regulacije i kontrole nad poslovanjem banka postoji više razloga i to:

1. Mogući sistemski problemi koji su povezani sa eksternim faktorima
2. Otklanjanje tržišnih nedostataka
3. Potreba da se plati poslovanje banaka i prisutna ekonomija u njihovom poslovanju
4. Zahtjev za povjerenjem potrošača
5. Moralni hazard povezan sa objelodanjivanjem prioriteta države da stvori siguran bankarski sektor, uvođenje instituta garanta u posebnoj instanci, osiguranje depozita i obeštećenje malih ulaganja
6. Zahtjevi klijenata za reguliranjem u cilju osiguranja određenog nivoa sigurnosti i nižih troškova vršenja poslovnih transakcija.

Sigurnosna kontrola je prema tome oblik implementacije državne regulacije na financijskom tržištu.

ODGOVOR BAZELSKOG KOMITETA NA FINANSIJSKU KRIZU

Za 2007. godinu mnogi kažu da je svitanje nove ere - na makro nivou bilo je malo ljudi koji su se opirali tom mišljenju. Oni su upozoravali na neodrživ rast kredita, ali su oni bili samo „kap u moru“. Na mikro nivou „malo ljudi je slagalo djelove slagalice. Prije krize, Bazelski komitet je već počeo da radi na nizu pitanja koja su se pokazala kao centralni elementi Bazela III:

ta pitanja uključuju jače zahtjeve za kapitalom za knjigu trgovanja, reviziju definicije kapitala, reviziju globalne supervizije likvidnosti, stres testiranje, vrednovanje i kreditni rizik partnera. Bazel III čine sljedeći dijelovi:

- povećanje kvaliteta kapitala kako bi se bankama obezbjedila veća sposobnost da apsorbiraju gubitke na bazi „going concern“ i „gone concern“;
- povećanje pokrivenosti rizika okvirom za kapital, naročiti u trgovinskim aktivnostima, sejkuritizaciji, izloženostima vanbilansnim mehanizmima i izloženostima kreditnom riziku partnera koji proizilaze iz derivata;
- povećanje nivoa minimalnih zahtjeva za kapitalom, uključujući povećanje minimalnog zahtjeva za akcionarskim kapitalom sa 2% na 4,5% kao i amortizer za očuvanje kapitala od 2,5%, dovodeći ukupan zahtjev za akcionarskim kapitalom na 7%;
- uvođenje međunarodnog harmonizovanog koeficijenta leveridža koji će služiti kao brana u mjerenju kapitala na osnovu rizika i obuzdati rast eksczesnog leveridža u sistemu;
- povećanje standarda za proces supervizijskog pregleda (Stub 2) i za javna objelodanjivanja (Stub 3), zajedno sa dodatnom smjernicom u oblastima dobre prakse vrednovanja, stres testiranja, upravljanja rizikom likvidnosti, korporacionog upravljanja i kompenzacija;
- uvođenje minimalnih globalnih standarda likvidnosti koji se sastoje od koeficijenata pokrivenosti kratkoročne likvidnosti i dugoročnog, strukturalno neto stabilnog koeficijenta finansiranja,
- unapređenje formiranja kapitalnih amortizera u dobrim vremenima iz kojim se može vući u periodima stresa, uključujući amortizer za zaštitu kapitala i kontraciklični amortizer za zaštitu bankarskog sektora od perioda eksczesnog rasta kredita.

Bazelski Komitet je preko tri stuba Bazela II, postavio temelje za regulatorni model koji promoviše sigurnije banke. Ovaj okvir ostaje danas validan. Bazel III je njegov produžetak - ali sa kritičkim dodacima, kao što su koeficijent leveridža, makroprudencijalni plašt i okvir likvidnosti. Sada ono što se zahtjeva za primjenu tih novih pravila jeste jaka supervizija.

Kriza nas je posjetila, ne samo na značaj dobrih standarda, već isto je tako podvukla da njih moraju pratiti jača primjena i rigorozno supervizorsko praćenje. Jaka regulativa, kao što je Bazel III, samo je polna tačka i čak to postaje neefektivno bez jake supervizije. Supervizori moraju ponekad da preduzimaju aktivnosti koje nisu popularne kod pojedinačnih banaka ili kod pretežnog javnog mijenja. Osim ovog elementa, drugi bitan element efikasnosti supervizije je saradnja i koordinacija sa drugim supervizorima.

Bazel III predstavlja značajan korak u pomaganju da se unaprijedi otpornost i solidnost finansijskih institucija ili G-SIFI. Isto tako sa Bazalom III je uveden globalni okvir za zahtjeve za likvidnošću što je bilo glavno dostignuće Bazelskog komiteta.

ZAKLJUČAK

Bankarska supervizija predstavlja glavnu polugu uspješnog funkcioniranja bankarstva i odgovor države na prijetnje iznutra i iz okruženja, koje ugrožavaju stabilan bankarski sistem. Bankama neposredno upravlja bankarski menadžment uz generalnu kontrolu od strane vlasničke strukture.

Bankarski menadžment ima glavnu ulogu u obezbjeđivanju sigurnosti, efikasnosti i profitabilnosti poslovanja banaka, a nadzor nad poslovanjem banke vrši državna institucija za prudenciju superviziju. Bankarska supervizija je tradicionalni koncept nadzora bankarskog poslovanja od strane nadležnih državnih institucija.

Zadaci supervizije su:

- amortizacija poremećaja,
- zaštita depozita,
- zaštita povjerenja.

Intenzitet supervizorske pažnje i stepen njene zabrinutosti za pojedine banke mora da zavisi isključivo od rezultata objektivnog rangiranja banaka, a ne od zahtjeva od pojedinih interesnih grupa. Predmet supervizorskog posmatranja pri rangiranju banaka su: finansijski, upravljački i rukovodni aspekt, te ispravnost primjenjivanih politika i procedura i stepen implementacije propisanih standarda i principa. U posljednjem desetljeću sa razvojem novih finansijskih instrumenata te razlike postepeno nestaju te postoje opšteprihvaćeni stav da je nužno osigurati sistem nadzora koji će adekvatno obuhvatiti sve djelove finansijskog sistema te djelotvornim nadzorom osigurati stabilnost cijelog sistema. Međutim rasprave o tome kako optimalno organizovati institucionalni ustroj nadzora bankarskog sistema, a da on efikasno osigura stabilnost finansijskog sistema pokazuju da ne postoji rješenja u zemljama EU u proteklom razdoblju i nadalje uočava prisutnost nekoliko osnovnih modela institucionalnog ustroja nadzora banaka.

Bazelski Komitet je preko tri stuba Bazela II, postavio temelje za regulatorni model koji promoviše sigurnije banke. Ovaj okvir ostaje danas validan. Bazel III je njegov produžetak - ali sa kritičkim dodacima, kao što su koeficijent leveridža, makroprudencijalni plašt i okvir likvidnosti. Sada ono što se zahtjeva za primjenu tih novih pravila jeste jaka supervizija.

LITERATURA

1. Alan C. Shapiro, Modern Corporate Finance, Maxwell Macmillan International editions, New York, 1991.
2. B. England, Theory and problems of intermediate accounting, McGraw Hill, New York, 1992.
3. Erich A. Helfert, Techniques of Financial Analysis, Seventh Edition, IRWIN, Boston, 1991.
4. Robert F. Meigs, Walter B. Meigs, Accounting, The Basis for Business Decisions, McGraw – Hill Publishing Company, New York, 1990.
5. Bernard J. Foley, Tržišta kapitala (Capital Markets), MATE (Macmillan education LTD), drugo izdanje (London, UK, 1991), Zagreb, 1998.
6. Cairns D, MRS 8.6, Vodič za primjenu međunarodnih računovodstvenih standarda, Faber & Zgombić Plus, Zagreb, 1996.
7. Franck K. Reilly, Investment analysis and Portofolio menagement, third edition, The Dryden Press, Fort Worth, 1989.
8. Spremić, Sadržaj i bitne karakteristike računovodstvenih i finansijskih izvještaja, XVI Simpozij, Savez računovodstvenih i finansijskih radnika Hrvatske, Zagreb, 1991.
9. Marinko Markić, Finansijski menadžment, Sarajevo, 2010.
10. I. Šošić, V. Serdar, Uvod u statistiku, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
11. Intermediate Financial Management, The Dryden Press, 1984.
12. J. Kralj, L. Repovžem, Finančno upravljanje organizacij združenega dela, Delo, TOZD, Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1980.
13. James C. Van Horne, Finansijsko upravljanje i politika (Finansijski menadžment), deveto izdanje, MATE, Zagreb, 1997.

UPOREDNO PRAVNI PRIKAZ MJERE PRITVORA KROZ ZAKONODAVSTVO BIH I ZAKONODAVSTVA HRVATSKE, SRBIJE, CRNE GORE, NJEMAČKE I AUSTRIJE

DEMONSTRATED ITS COMPARATIVE DETENTION POLICIES
THROUGH LEGISLATION NATIONAL AND CROATIAN
LEGISLATION, SERBIA, MONTENEGRO, GERMANY AND AUSTRIA

Osman Jašarević

SAŽETAK

U ovim radom autor ukazuje na praktične probleme u utvrđivanju pritvorskih osnova i funkcionalne nadležnosti sudova prilikom određivanja pritvora u istrazi, zatim po potvrđenju optužnice.

Život i sloboda za čovjeka je osnovna odrednica njegova postojanja. Međutim, pravo na slobodu iako je osnovno ljudsko pravo nije apsolutno. U cilju njegove zaštite, Konvencija o ljudskim pravima propisuje uslove pod kojim država može pojedincu oduzeti slobodu, a to su:

- samo u slučajevima koji su taksativno nabrojani u Konvenciji, dopušteno je oduzeti slobodu;
- samo u slučaju legitimnog osnova propisanog zakonom, „zakonito“;
- samo u postupku propisanim zakonom;
- uz garanciju procesnih prava uhapšenim, zadržanim i pritvorenim osobama.

Međunarodni standardi o ljudskim pravima postavljaju zahtjev da svako lišavanje slobode mora biti potkrijepljeno dovoljnim materijalnim dokazima tokom čitavog perioda dok to lišenje slobode traje.

Pritvor, kao jedna od mjera za prisustvo osumnjičenog, odnosno otpuženog u krivičnom postupku, predstavlja najtežu mjeru procesne prisile, oduzimanjem osnovnog ljudskog prava na slobodu, te gazi okvire postulata pretpostavke nevinosti. Pritvor predlaže tužitelj/tužilac, a uvijek određuje sud u BiH, dok je u drugim

državama nešto drugačije. Prije određivanja pritvora u istrazi, osumnjičeni mora biti izveden pred sudiju (u BiH, sudiju za prethodni postupak) i mora mu se dati mogućnost da se pred sudijom izjasni o prijedlogu za određivanje pritvora. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće nužno vrijeme. Ako se optuženi nalazi u pritvoru, dužnost je svih organa koji učestvuju u krivičnom postupku i organa koji im pružaju pravnu pomoć da postupaju s posebnom hitnošću. Izvršenje mjere pritvora prema ZKPBiH, se treba primjenjivati: na način da se ne vrijeđa osobu i dostojanstvo pritvorenika. Pritvor predstavlja najznačajniji akt dehumanizacije čovjekove ličnosti, njegovog ugleda i dostojanstva. Obzirom da sloboda nema cijenu, nezakonito lišavanje slobode se u principu ne može nadoknaditi. Ona se može djelimično nadoknaditi novčano i drugim mehanizmima.

Ključne riječi: Pritvor, nadležnost, tužiteljstvo, sud, zakonodavstvo, krivično procesno pravo, ljudska prava i slobode, uporedno pravo.

Key words: Custody, jurisdiction, prosecution, court, law, criminal procedure law, human rights and freedom, comparative law.

ABSTRACT

In this report, the author points to the practical problems in determining the grounds for detention and functional jurisdiction of the courts in determining custody in the investigation, then by confirmed indictment.

Life and liberty to man is the main determinant of its existence. However, the right to freedom of thought is a basic human right is not absolute. In order to protect it, the Convention on Human Rights stipulates the conditions under which the state can take away the freedom of the individual, such as:

- Only in the cases which are specifically enumerated in the Convention, it is allowed away your freedom;
- Only in the case of legitimate grounds prescribed by law, "legal";
- Only in the procedure prescribed by law;
- the guarantee of due process rights arrested, detained and detained persons.

International human rights standards set a requirement that any deprivation of liberty must be supported by sufficient documentary evidence during the entire period of detention until last.

Detention as a measure for the presence of the suspect or the Accused's conduct in criminal proceedings, is the toughest measure of coercion, confiscation of the basic human right to freedom, and trampled framework postulates the presumption of innocence. Detention suggests plaintiff / prosecutor, and always determined by the court in Bosnia, while in other states something different. Before custody in the investigation, the suspect must be brought before a judge (in BiH, the preliminary procedure) and be given an opportunity to comment before the judge on a motion to determine pritvora. Trajanje custody must be reduced to the shortest possible time. If the accused is in custody, all bodies participating in criminal proceedings and the authority that they provide legal assistance to proceed with particular

urgency. The enforcement of custody for the CPC BiH, should be used: a way as not to offend the person and dignity of detainees. Detention is the most important act of dehumanization of man's personality, his reputation and dignity. Given that freedom has no price, illegal deprivation of liberty is in principle not be recovered. It can be partially compensated with money and other mechanisms.

UVOD

Pravo na slobodu pojedinca tj. njegova zaštita od proizvoljnog oduzimanja slobode od strane države je temeljno ljudsko pravo. Kroz historiju je često bilo kršeno nezakonitim zatočenjima od strane države. Pravo na slobodu je i najstarije ljudsko pravo. Ustanovljeno je kao pravo još 1215. godine u engleskom dokumentu Magna Carta. Zatim je uobličeno kroz habeas corpus - engleski srednjovjekovni sudski nalog za ocjenu zakonitosti hapšenja. Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine je ne samo proklamovano ovo pravo već i način njegove zaštite. Peti amandman Ustava SAD-a je propisao 1791. godine da niko ne smije biti lišen života, slobode i vlasništva bez pravičnog postupka. Nadalje je to pravo garantovano univerzalnim međunarodnim dokumentima Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima kao što su Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.) i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.); regionalnim dokumentima o ljudskim pravima kao što su Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (1950.), Povelja o temeljnim pravima u Europskoj uniji (2000.), Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka (1948.), Afrička povelja o pravima čovjeka i naroda (1981.), Opća islamska deklaracija o ljudskim pravima (1981.), te ustavi i povelje o ljudskim pravima pojedinih država svijeta.

Problematika pritvora u ovom seminarskom radu je obrađena sveobuhvatno i iz različitih aspekata. Uređenje pritvora se zasniva na međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava. Zbog toga se rad bavi i pretpostavkama za određivanje i trajanje pritvora koje je postavila Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Pretpostavke za određivanje pritvora i trajanje pritvora u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj, Austriji i Njemačkoj se razmatraju iz aspekta zakonskih propisa tih zemalja.

OSNOVNI PRAVNI, OKVIR/IZVOR

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda iz 1950. osnovni i najznačajniji je pravni izvor uređenja pritvorskog prava u Europi. Njena tumačenja koja je dao Evropski sud za ljudska prava, koja su obavezna za države članice Vijeća Evrope, su stvorila konvencijsko pravo o pritvoru koje je oblikovalo pritvorsko pravo u zemljama članicama.

Članom 5. Evropske konvencije je uređena zaštita prava na slobodu. Osobi, odnosno pojedincu se garantuje pravo na slobodu od proizvoljnog hapšenja, pritvaranja, zatvaranja i drugih nedopustivih mjera državne vlasti kojima se oduzima sloboda. Pošto pravo na slobodu nije apsolutno ljudsko pravo, Konvencija propisuje uslove pod kojima država pojedincu/osobi može oduzeti slobodu koji se mogu razvrstati u nekoliko grupacija.

Prvo se u Konvenciji nabrajaju slučajevi u kojima je dozvoljeno osobi oduzeti slobodu kao što su:

Izvršenje kazne zatvora,

Hapšenje i pritvaranje radi izvršenja sudskog naloga ili u krivičnom postupku,

Sprečavanje zaraznih bolesti,

Oduzimanje slobode osobama sa duševnim smetnjama, alkoholičarima, ovisnicima o drogi ili skitnicama,

Zbog nezakonitog ulaska u zemlju, protjerivanja ili izručenja.

Evropski sud je rekao da je lista slučajeva u kojima se dopušta oduzimanje slobode konačna te da je jedino njihovo usko tumačenje sukladno cilju i svrsi te odredbe. Država članica može oduzeti slobodu osobi protiv koje se vodi krivični postupak pod ovim uslovima:

„Niko se ne smije lišiti slobode, osim u sljedećim slučajevima i u postupku koji je propisan zakonom: ako je zakonito uhapšen ili pritvoren radi dovođenja nadležnoj sudskoj vlasti kad postoji osnovana sumnja da je počinio krivično djelo ili kad je razumno vjerovati da je to nužno radi sprečavanja izvršenja krivičnog djela ili bijega nakon njegovog počinjenja.“

Ovom odredbom se dopušta pritvor i hapšenje samo za krivična djela počinjena u prošlosti. Pritvaranje zbog sprečavanja budućih krivičnih djela odnosno preventivni pritvor krši čl. 5. st. 1. Konvencije. Dakle preventivni pritvor je nedopustiv.

Oduzimanje slobode u prethodno navedenim slučajevima mora biti zakonito što znači postojanje zakonom propisanog materijalnopravnog osnova odnosno opravdanih zakonskih razloga. To bi isključilo postojanje arbitrarnosti nadležnih organa. Konvencija je propisala tri materijalnopravne pretpostavke za pritvaranje:

Osnovana sumnja da je počinio krivično djelo,

Kad je razumno vjerovati da je to nužno radi sprečavanja izvršenja krivičnog djela ili

Bijegstva nakon njegovog počinjenja.

Evropskom konvencijom se uvažava da prava idu uz obaveze, odnosno dužnosti. Sloboda se može oduzeti samo u zakonom propisanom postupku, što znači obavezu države da zakonom propiše postupak oduzimanja slobode i da ga se pridržava u svakom pojedinačnom slučaju. Međutim, oduzimanje slobode pojedincu sukladno postupku propisano unutarnjim pravom samo po sebi nije odlučujuće za povredu

Konvencije jer nijedno oduzimanje slobode koje je arbitrarno nikada se ne može smatrati zakonitim.

Konvencijom su i propisana procesna prava uhapšenim, zadržanim ili zatvorenim osobama. Svrha odredaba članka 5. Konvencije je pružanje zaštite pojedincu od arbitrarnih i nasilnih oduzimanja slobode, a to će biti moguće ako su garancije koje mu se pružaju prilagođene načinu oduzimanja slobode i njegovim osobnim obilježjima.

Prava uhapšenog i pritvorenog koja su zagarantovana, su:

- Pravo na blagovremenu/brzu obavijest o razlozima hapšenja i optužbi,
- Pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sudiju,
- Pravo da u razumnom roku bude suđen ili pušten na slobodu do suđenja,
- Pravo na pokretanje sudskog postupka u kojem će se brzo odlučiti o zakonitosti pritvaranja.

Da li nekoj osobi pripadaju konvencijska prava zagarantovana Članom 5. zavisi od toga da li je se ograničavanje, odnosno oduzimanje njenih prava može posmatrati kao oduzimanje prava na ličnu slobodu. Odredbe članka 5. stava 1.e, Konvencije štite pravo na slobodu osobi u njegovom klasičnom smislu, što znači fizičku slobodu osobe, a ne odnose se na ograničenja slobode kretanja (restrictions on liberty of movement) koja su regulirana odredbama članka 2. Protokola 4. Kada se primjenjuje pritvor, odnosno oduzimanje slobode od strane državnog organa zbog počinjenja krivičnog djela radi krivičnog postupka, tada pritvorenoj osobi pripadaju sva prava iz člana 5 Konvencije.

KONVENCIJSKE OBAVEZE KROZ UREĐENJU ZAKONITOG PRITVORA

Po ratifikaciji Evropske konvencije, država potpisnica mora donijeti zakonske propise koji će ograničenja dozvoljena u skladu sa Konvencijom prenijeti u domaći pravni

poredak. Drugim riječima, njen krivični postupak se mora usuglasiti sa obavezama iz Konvencije. Evropska konvencija je postavila opći uslov državama članicama da poduzmu sve mjere neophodne za zaštitu prava, a jedna od takvih je i propisivanje postupka za određivanje pritvora. Opsežan korpus konvencijskog prava o pritvoru koji obvezuje nacionalnog zakonodavca pri uređenju pritvora obuhvaća niz principa i pravila. Kršenje bilo kojeg od prava koje Konvencija garantuje pritvorenoj osobi, čini pritvaranje nezakonitim.

PREZUMPCIJA/PRETPOSTAVKA NEVINOSTI

Procesna pretpostavka nevinosti je ustavni princip, a kao jedan od osnovnih prava čovjeka ona predstavlja osnov svakog civiliziranog krivičnog pravosuđa. Konvencija garantuje pretpostavku nevinosti odredbom čl.6 u okviru prava na pravičan, istinit i ralan postupak, ali je u uskoj vezi sa pravom na slobodu optuženog. U odnosu na uređenje pritvora, pretpostavka nevinosti je princip iz kojeg izvire sva ostala ljudska prava, pravila o oduzimanju slobode osobi protiv koje se vodi krivični postupak. Ona ima pravo da se brani sa slobode, a može se i pritvoriti samo u svrhu vođenja krivičnog postupka. Pretpostavka nedužnosti brani, odnosno garantuje prejudiciranje ishoda postupka, korištenje pritvora kao punitivne mjere kao i postojanje obligatornog pritvora koji bi se temeljio samo na sumnji o počinjenju teškog kaznenog djela.

PRINCIP SRAZMJERNOSTI

Srazmjernost u primjeni prisilnih mjera prema osumnjičenom/optuženom je vezano uz pravo na slobodu i pretpostavku nevinosti. Evropski sud za ljudska prava je primjenu ovog principa izveo iz odredbe člana 5 st.1. Konvencije prema kojoj

pritor mora biti nužan za ostvarivanje njegovih legitimnih ciljeva. To znači da može biti primijenjen u krivičnom postupku samo kad je to nužno, radi utvrđivanja nevinosti odnosno krivnje, tj. Istinitog ili lažno odbrambenog alibija. Sud je u više navrata rekao da se produljenje pritvora može opravdati samo na temelju relevantnih i dovoljnih razloga za zaštitu javnog interesa (relevant and sufficient public interest reasons) koji, usprkos pretpostavci nedužnosti, pretežu nad principom poštovanja osobne slobode. Evropski sud za ljudska prava je stanovišta da je svako oduzimanje slobode nezakonito, iako je razlog legitiman ali je nesrazmjern svrsi koja se njime želi ostvariti.

LEGITIMNI ZAKONSKI OSNOVI ZA PRITVOR

Legitimni osnovi za pritor su materijalno-pravne činjenice koje je nadležni organ dužan utvrditi prije nego se odluči o mjeri pritvora i o od njih zavisi da li će neka osoba biti lišena slobode ili neće. Te zakonske osnove/norme država mora propisati u svom domaćem pravnom poretku, odnosno zakonima koji su na snazi. Konvencijskim pravom je najdetaljnije razrađen opći uslov za pritvorsku mjeru - razumna sumnja. Razumna sumnja podrazumijeva postojanje relevantnih činjenica ili podataka na osnovu kojih bi objektivni posmatrač vjerovao, odnosno bio uvjeren da je osoba počinila krivično djelo. Samo postojanje osnovane sumnje nije razlog za pritor nakon određenog vremena jer se sudska vlast mora pozvati i na druge razloge za produžavanje pritvora. Posebne osnove za određivanje pritvora koje je Konvencija predviđela su opasnost od bjegstva u nepoznatom pravcu, odnosno bijega i interakcijska opasnost, a koluzijska opasnost je razrađena kroz praksu suda.

GARANTOVANO PRAVO NA OBAVIJEŠTENJE

Ako je osoba lišena slobode, Konvencijom joj je garantovano pravo na obavijest i to odredbom člana 5. st.2.: "Svako ko je uhapšen mora u najkraćem roku biti obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima toga hapšenja i o svakoj optužbi protiv sebe." Pojam u „najkraćem roku“ se tumači s obzirom na konkretne okolnosti, ali se rok od 7 sati, 24 sata i 2 dana smatra prihvatljivim u praksi Suda.

Svrha ovog garantovanog prava je omogućiti osobi koja je pritvorena da ocijeni zakonitost svog pritvaranja i ako smatra to potrebnim da pokrene postupak ocjene zakonitosti pred sudom.

PRAVO NA DOVOĐENJE PRED SUD U NAJKRAĆEM ROKU

Član 5. st.3. Konvencije kaže: "Svako uhapšen ili pritvoren u uslovima predviđenim stavom 1.c ovog člana mora se u najkraćem roku izvesti pred sudiju, ili pred drugo zakonom određeno tijelo sudske vlasti." Ovu obavezu država mora izvršiti bez obzira da li to osoba koja je lišena slobode zahtijeva. Konvencijska tijela dosta su strogo tumačila rok izvođenja pred sud. Tako je još Komisija ustanovila da on ne može biti duži od četiri dana.

PRAVO NA SUĐENJE U RAZUMNOM ROKU ILI PUŠTANJE NA SLOBODU

Svako ko je uhapšen ili pritvoren ima pravo na suđenje u zakonitom, odnosno razumnom roku ili na puštanje na slobodu do suđenja, što se može usloviti davanjem jamstva, odnosno garancije, da će ta osoba pristupiti suđenju. Optuženi ima pravo da se brani sa slobode, a može biti pritvoren samo ako postoje legitimni razlozi za pritor. Obligatoran pritor, odnosno zakonsko pritvaranje počinilaca-oca teških krivičnih djela krši odredbe Konvencije.

Odbrana sa slobode se može usloviti jamstvom. U engleskom pravu odredba o pravu na suđenje sa slobode tumači se obrnuto, odnosno pretpostavlja se pritvaranje optuženika za vrijeme kaznenog postupka koji ima pravo na puštanje na slobodu uz jamstvo koje može biti uskraćeno samo ako postoje uvjeti za pritvor. Savremene alternativne mjere za pritvor zasnivaju se, također na toj odredbi. Komitet ministara Vijeća Evrope preporučuje da sud prvo razmotri primjenu blažih mjera, prije razmatranja mjere pritvora. Okolnosti koje su prema Komitetu bitne su :

Vrsta i težina krivičnog djela koja se osobi stavlja na teret;

Kazna koju će sud vjerovatno odmjeriti u slučaju izricanja osuđujuće presude;

Starosna dob, zdravstveno stanje, karakter, krivični dosije, te lične i socijalne okolnosti osobe, a posebno njene veze u sredini u kojoj živi; i

Ponašanje date osobe, posebno u smislu ispunjavanja obaveza koje su joj određene tokom prethodnog krivičnog postupka.

PRAVO NA SUDSKO OSPORAVANJE ZAKONITOSTI PRITVARANJA

Pravo osobe koja je lišena slobode na pristup sudu zbog osporavanja zakonitosti lišenja slobode je temeljno procesno pravo zagarantovano odredbom čl.5.st.4. Konvencije:“Svako ko je lišen slobode hapšenjem ili pritvaranjem ima pravo pokrenuti sudski postupak u kojem će se brzo odlučiti o zakonitosti njegovog pritvaranja ili o njegovom puštanju na slobodu ako je pritvaranje bilo nezakonito.“

PRAVO NA NAKNADU ŠTETE

Konvencija garantuje svakoj osobi koja je uhapšena ili pritvorena suprotno odredbama člana 5 Konvencije pravo na odštetu, što podrazumijeva da je država dužna nezakonito pritvorenoj osobi osigurati

adekvatno pravno sredstvo za naknadu štete.

PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE, ODNOSNO, FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE, REPUBLIKE SRPSKE I BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Pritvor kao jedna od mjera za prisustvo osumnjičenog u postupku i uspješno vođenje krivičnog postupka predstavlja najtežu mjeru koja u sebi nosi najveći stepen i intenzitet prinude prema osumnjičenom. Suštinski pritvor se sastoji u fizičkom ograničenju slobode kretanja za određeno vrijeme, odnosno predstavlja lišenje slobode osumnjičenog sa zatvaranjem. Lična sloboda je pravo koje svi moraju uživati. Lišenje slobode je nešto što direktno utiče na uživanje drugih prava kao što su pravo na porodični i privatni život do prava na slobodu kretanja.

Sud mora imati na umu da svako lišenje slobode mora uvijek biti izuzetak, s objektivnim opravdanjem i samo onoliko koliko je potrebno. Postoji pretpostavka da svako treba uživati slobodu i da osoba može biti lišena slobode samo u izuzetnim okolnostima. Ona je naglašena imperativnim zahtjevom iz čl.131 ZKP BiH, čl.188 ZKP RS, čl. 145 ZKP FBiH i čl. 131 ZKP BD da se osigura da pojedinac ne može biti lišen slobode duže nego što je potrebno, i da je, ako gubitak slobode nije opravdan, može odmah povratiti. Postoji jasan teret dokazivanja na onima koji su nekog lišili slobode, da ustanove na samo ovlasti na osnovu kojih se to desilo ulaze u jedan od zakonskih osnova za lišenje slobode, već i da korištenje tih ovlasti može da se primijeni na konkretnu situaciju u kojoj je upotrijebljeno.

Ovakav teret traži samokritičnu analizu onih koji imaju pravo koristiti ovlasti koje mogu dovesti do lišenja slobode, da osiguraju kontinuirano poštivanje

ograničenja koje nameće zakon i član 5 Konvencije.

Kada je lišenje slobode dovedeno u pitanje potrebno je da sud počne od osnovne pretpostavke da osoba na koju se to odnosi treba biti slobodna. Sud ne samo da treba da očekuje i traži da mu se ponude razlozi za lišenje slobode, već i da ih detaljno analizira da bi vidio da li oni zaista potkrepljuju poduzetu aktivnost. Sve što bi bilo manje od toga predstavlja nepoštivanje vladavine prava i prihvaćanje arbitrarog postupanja. Zato tužitelj mora sudu predložiti ukidanje pritvora kada prestanu postojati razlozi za njegovo daljnje postojanje.

Svako lišenje slobode mora biti u skladu sa zakonom propisanim postupkom. Zahtjev zakonitosti se odnosi na cijeli period trajanja pritvora. Svako lišenje slobode smatrat će se upitnim tamo gdje se koristi kao sredstvo ometanja uživanja prava i sloboda, ili kroz zakon koji se primjenjuje na proizvoljan način. Naše pravo poznaje opšti uslov za pritvor i četiri posebna pritvorska razloga. Dakle, uslovi za određivanje pritvora odnose se na postojanje osnovane sumnje da je određena osoba izvršila krivično djelo i na postojanje jednog ili više u zakonu taksativno navedenih osnova za pritvor.

Posebni pritvorski razlozi su: opasnost od bjegstva, odnosno bijega, koluzijska opasnost, iteracijska opasnost i opasnost od uznemiravanja javnosti.

Odredbe četiri Zakona o krivičnom postupku koji su na snazi u našoj zemlji, a koje se odnose na pritvor su gotovo identične tako da sve navedeno u nastavku rada se odnosi i na Bosnu i Hercegovinu, Federaciju BiH, Republiku Srpsku i Distrikt Brčko istovremeno.

OSNOVANA SUMNJA

Opšti uslov za pritvor je osnovana sumnja da je određena osoba počinila krivično djelo. (čl.146 ZKP FBiH; čl.189 ZKP RS; čl.132 ZKP BiH, čl.132 ZKP BD).

Osnovana sumnja se definiše kao visok stepen vjerovatnoće da je optuženi učinio krivično djelo. Riječ je o istom stepenu vjerovatnoće potrebne koji se zahtijeva za započinjanje krivičnog postupka, ali ne i onom koji je potreban za prelazak u stadij optuživanja odnosno podizanje optužnice. Ne može doći do lišenja slobode na osnovu osjećaja, instinkta, običnog povezivanja ili predrasude (etničke, vjerske...).

OPASNOST OD BJEGSTVA, ODNOSNO BIJEGA

Osnovni razlog za određivanje pritvora je opasnost od bjegstva, odnosno bijega. Uz notorni slučaj da je optuženi u bijegu, zakon navodi da opasnost od bijega postoji ako se krije ili postoje druge okolnosti koje ukazuju na opasnost od bijega, odnosno udaljavanje u, za policiju i pravosuđe, nepoznatom pravcu. Osoba je u bijegu ako prije, za vrijeme ili nakon počinjenja djela pobjegne iz svog stana te se nije uselio u novi ili ode u inostranstvo kako bi postao nedostupan domaćem pravosuđu. Onaj koji nije prijavljen ili ima lažno ime ili živi na nepoznatoj adresi kako bi izbjegao krivični postupak se također krije. Međutim, postoji mogućnost da sud prejudicira opasnost od bijega odnosno da procijeni da će optuženi pokušati pobjeći i dok je dostupan pravosudnim tijelima. Sudska praksa je razvila niz okolnosti čija procjena dovodi do zaključka da postoji opasnost od bijega. Neke od okolnosti su: česta promjena zaposlenja ili boravišta, upotreba lažnog imena ili dokumenata, bijeg u prijašnjem postupku, nepostojanje obiteljskih i profesionalnih veza, posebni odnosi s inozemstvom, državljanstvo, imovina, težina zapriječene/očekivane kazne, sve u cilju pripremanja i osiguranja lažnoodbrambenog alibija.

Nakon što svi relevantni faktori za i protiv bijega budu uzeti u razmatranje, postoji potreba da se izvrši sveobuhvatna procjena rizika od bijega. Odluka koja bi se zasnivala na stereotipnim formulacijama,

bez objašnjenja zašto postoji rizik od bijega, ne bi bila dobra.

KOLUZIJSKA OPASNOST

Koluzijska opasnost je opasnost od ometanja odnosno opstrukcije krivičnog postupka sprečavanjem dokazivanja. Sud može utvrditi njeno postojanje ako postoji osnovana bojazan da će osoba uništiti, sakriti, izmijeniti ili krivotvoriti dokaze ili tragove važne za krivični postupak odnosno utjecati na svjedoke, saučesnike ili prikrivače. To može npr. učiniti ako puštanje iskoristi da omete pripremu predmeta tako što će vršiti utjecaj na svjedoke da ne svjedoče, odati informacije drugima koji bi također mogli biti pod istragom, napraviti dogovor sa bilo kim drugim ko je uključen u predmet u pogledu toga kako će odgovoriti na postupak ili čak uništiti dokumente i druge materijalne dokaze.

Zakon je ograničio trajanje pritvora po ovoj osnovi s obzirom na njegovu svrhu, pa će se pritvor ukinuti čim budu prikupljeni, odnosno izvedeni dokazi radi osiguranja dokaza zbog kojih je pritvor i određen.

ITERACIJSKA OPASNOST

Iteracijska opasnost je opasnost od ponavljanja „kriminalnog puta“. Ona postoji kad naročite okolnosti opravdavaju bojazan da će osoba ponoviti krivično djelo, dovršiti započeto krivično djelo ili počinuti krivično djelo kojim prijeti. Svrha tog pritvora nije kaznenoprocenjske prirode, već preventivne, a sastoji se u očuvanju javne sigurnosti. Sam je zakonodavac ograničio primjenu pritvora po toj osnovi s obzirom na vrstu i težinu krivičnog djela. Mora postojati opasnost od počinjenja krivičnog djela za koje je zapriječena kazna od tri godine zatvora ili teža (ZKP RS i BD), odnosno pet godina ili teža (ZKP FBiH i BiH). Razlog tog ograničenja je u principu razmjernosti. Oduzimanje prava

na slobodu zbog počinjenja lakšeg krivičnog djela bilo bi nerazmjerno, odnosno mjera bi bila nerazmjerna cilju koji se želi postići. Okolnosti na osnovu kojih se određuje pritvor u ovom slučaju su pripadnost organizovanoj kriminalnoj grupi, prijašnja osuđivanost, zloupotreba droga i sl.

POSEBNO TEŠKE OKOLNOSTI DJELA

Četvrti pritvorski razlog koji je označen kao posebno teške okolnosti djela postoji u slučajevima krivičnih djela za koje je zapriječena kazna deset godina ili teža kazna. Zakon kaže da je moguće odrediti pritvor za ta djela zbog posebno teških okolnosti djela.

To znači da je djelo posebno teško zbog načina izvršenja ili posljedica krivičnog djela. Svrha tog pritvora je u sferi prevencije odnosno u zaštiti javne sigurnosti i pravnog poretka.

ODREĐIVANJE PRITVORA

Zakon nameće obavezu određivanja pritvora samo pod uslovima predviđenim zakonom i samo ako se drugačije ne može ostvariti ista svrha. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraću moguću mjeru i svi organi koji učestvuju u krivičnom postupku moraju postupati hitno. Ako u toku postupka prestanu razlozi zbog kojih je određen pritvor, pritvoreni će se odmah pustiti na slobodu.

Pritvor određuje ili produžava sud na prijedlog tužitelja. Tako će u istrazi pritvor odrediti sudija za prethodni postupak, a produžiće ga vijeće od trojice sudija. Nakon potvrđivanja optužnice pritvor određuje sudija za prethodno saslušanje, odnosno produžava ga vijeće od trojice sudija.

TRAJANJE PRITVORA U ISTRAZI

Prvu odluku o pritvoru donosi sudija za prethodni postupak kada pritvor može trajati najduže mjesec dana od dana lišavanja slobode.

Pritvor se može produžiti najviše za dva mjeseca po obrazloženom prijedlogu tužitelja.

Ako se vodi postupak za krivično djelo za koje je zapriječena kazna zatvora od 10 godina ili teža i ako postoje važni razlozi, pritvor se može produžiti za još tri mjeseca. Ako je predmet naročito složen predmet koji je vezan za krivično djelo za koje je zapriječena kazna dugotrajnog zatvora, pritvor se može produžiti za još tri mjeseca.

PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE HRVATSKE

Opšti uslov za određivanje istražnog pritvora je osnovana sumnja da je osoba počinila krivično djelo.

Posebni razlozi za istražni pritvor su opasnost od bjegstva/bijega, koluzijska opasnost, iteracijska opasnost i posebno teške okolnosti djela.

Sud može utvrditi postojanje koluzijske opasnosti ako postoji osnovana sumnja da će osoba uništiti, sakriti, izmijeniti ili krivotvoriti dokaze ili tragove važne za krivični postupak odnosno utjecati na svjedoke, saučesnike ili prikriivače.

Iteracijska opasnost postoji kad naročite okolnosti opravdavaju bojazan da će osoba ponoviti krivično djelo, dovršiti započeto krivično djelo ili počiniti krivično djelo kojim prijeti. Istražni pritvor se iz ovog razloga može odrediti ako postoji opasnost od počinjenja krivičnog djela protiv imovine ili drugog krivičnog djela za koje je propisana kazna zatvora, od tri godine zatvora ili teža.

Istražni pritvor se može odrediti i kod krivičnih djela: ubistvo, silovanje, terorizam, otmica, zloupotreba opojnih droga, iznude, zloupotrebe vlasti u privrednom poslovanju, zloupotrebe

položaja ili ovlasti, udruživanje za počinjenje krivičnog djela ili kojeg drugog krivičnog djela za koje je propisana kazna zatvora od dvanaest godina ili teža ako je to potrebno zbog posebno teških okolnosti djela.

Ako je lice osuđeno na kaznu zatvora u trajanju od 5 ili više godina, uvijek mu se određuje pritvor.

Također istražni pritvor se može odrediti ako optuženi izbjegava doći na glavnu raspravu.

Prema Zakonu, postoji mogućnost određivanja kućnog pritvora u slučajevima opasnosti od bijega ili ponavljanja krivičnog djela, ako se svrha određivanja pritvora može postići zabranom da se osoba udaljava iz stana ili drugog prostora u kojem boravi.

Pritvor se može odrediti jedino ako se drugačije ne može ostvariti ista svrha. Čim prestanu razlozi za određivanje pritvora, pritvor se mora ukinuti. Pri određivanju pritvora vodiće se računa o srazmjeri između težine krivičnog djela, kazne koja se može očekivati i potrebe određivanja pritvora.

Pritvor određuje i ukida sudija istrage.

PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE CRNE GORE

Opšta pravila o određivanju pritvora u Republici Srbiji i Republici Crnoj Gori su sličnija onima u Republici Hrvatskoj nego pravilima koja su na snazi na području Bosne i Hercegovine.

Opšti uslov za određivanje pritvora je osnovana sumnja da je neko lice počinilo krivično djelo.

Posebni uslovi za određivanje pritvora u oba Zakonika su :

- Ako se okrivljeni krije ili ako mu se ne može utvrditi identitet ili postoje okolnosti koje ukazuju na opasnost od bijega;
- Ako postoji koluzijska opasnost;
- Ako postoji iteracijska opasnost;

- Posebno teške okolnosti krivičnog djela za koje je zapriječena kazna zatvora od 10 ili više godina;
- Ako optuženi izbjegava dolazak na glavnu raspravu.

Uslov da se određuje pritvor osuđenom u prvostepenom postupku na 5 ili više godina zatvora zbog posebno teških okolnosti krivičnog djela, je dodatni uslov koji propisuje samo Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije. Isto rješenje pronalazimo i u Zakonu o krivičnom postupku Republike Hrvatske.

U slučaju da je lice zadržano u pritvoru zbog utvrđivanja identiteta to traje samo do utvrđivanja identiteta.

Kao i u Republici Hrvatskoj, za razliku od propisa koji su na snazi u Bosni i Hercegovini, pritvor određuje istražni sudija na prijedlog ovlaštenog tužitelja.

Također i ovim zakonicima je uspostavljena obaveza određivanja pritvora samo kad je to nužno, dužnost hitnog postupanja i dužnost ukidanja pritvora ako prestanu razlozi za njegovo određivanje.

PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE NJEMAČKE

Pritvor (Untersuchungshaft) u njemačkom pravu se definiše kao lišavanje slobode osobe kojoj nije suđeno ili u slučaju da još nije donesena pravomoćna presuda. Prema njemačkom pravu i pravnoj doktrini, jedini cilj pritvora u istrazi je da se omogući temeljita istraga krivičnog djela, da se omogući krivični postupak u skladu sa zakonom i da se omogući izvršenje kazne. Obezbjedenje prisustva optuženog na suđenju nije u prvom planu- u njemačkom krivičnom postupku je postupak, suđenje i donošenje presude nemoguće bez prisustva optuženog. Ovo stanovište je potkrijepljeno činjenicom da se pritvor najčešće određuje zbog rizika od bijega.

USLOVI ZA ODREĐIVANJE PRITVORA

Pored jednog ili više pritvorskih razloga, određivanje pritvora mora biti opravdano nužnom sumnjom. To znači da u trenutku izdavanja naloga za hapšenje, mora biti vrlo izvjesno da je osumnjičeni/optuženi počinio krivično djelo, da je potpuno ili djelomično odgovoran, da se svi dokazi mogu upotrijebiti u postupku i td.

Pritvor u istrazi može biti određen samo u skladu sa principom srazmjernosti. U članu 112 Zakona o krivičnom postupku su određeni pritvorski razlozi. Oni su:

- Bijeg/skrivanje, rizik od bijega ili skrivanja („Fluchtgefahr“),
- Koluzijska opasnost („Verdunkelungsgefahr“),
- Težina krivičnog djela („Schwere der Tat“),
- Potreba da se spriječi novo slično krivično djelo („Wiederholungsgefahr“).

Kada se radi o težini krivičnog djela kao pritvorskog razloga, zakonodavac je definisao o kojim se krivičnim djelima radi. To su : genocid, organizovanje terorističke grupe, ubistvo, napad sa smrtnim ishodom, paljevina sa smrtnim ishodom ili sa ozbiljnim posljedicama. Iz zakonskih odredbi bi se moglo zaključiti da u ovim slučajevima nije potreban nijedan drugi razlog za pritvor. Međutim, Savezni Ustavni sud je donio obavezujuću presudu, prema kojoj je ipak potreban i dodatni uslov- rizik od bijega.

Sudija mora razmotriti u ovim slučajevima da li postoji ikakav rizik od bijega. Uglavnom će moći zaključiti da takav rizik postoji ako je zapriječena kazna dugotrajnog zatvora ili doživotni zatvor.

Opasnost od činjenja novih krivičnih djela može biti razlog za pritvor kod određenih krivičnih djela. Postoje dvije varijante ove opasnosti. U prvom slučaju ako je osoba osumnjičena/optužena da je počinila težak seksualni delikt ili uhodila nekoga, za određivanje pritvora je dovoljno da postoji

rizik od ponavljanja sličnog krivičnog djela ili nastavljanja činjenja istog krivičnog djela. U drugom slučaju ako je osoba nekoliko puta ili neprestano bila umiješana u činjenje krivičnih djela narušavanja javnog rada i mira, napada, provalne krađe, razbojništva, prikrivanje, prevare, paljevine, krivičnih djela povezanih sa drogom, može joj se odrediti pritvor ako postoji rizik od ponavljanja sličnog krivičnog djela ili nastavljanja činjenja istog krivičnog djela i ako je zapriječena kazna u ovim slučajevima više od jedne godine zatvora.

Ukoliko se radi o krivičnom djelu za koje je zapriječena kazna do 6 mjeseci zatvora, ne može se odrediti pritvor zbog koluzijske opasnosti.

Trajanje pritvora u istrazi je određeno rokom od najviše 6 mjeseci i zahtijeva se hitno postupanje. Međutim, njemačkim zakonom nije određeno najduže trajanje pritvora, ali se dozvoljava duže zadržavanje u pritvoru ako postoje poteškoće ili neobično duga istraga ili neki drugi važan razlog zbog kojeg se ne može izreći presuda i mora se produžiti pritvor.

Pritvor određuje istražni sudija mjesnog suda. Viši okružni sud donosi odluku o produljenju pritvora nakon isteka šest mjeseci.

PRITVOR U KRIVIČNOM POSTUPKU REPUBLIKE AUSTRIJE

Prema članu 173 Zakona o krivičnom postupku Njemačke („Untersuchungshaft“ - pravo značenje je istražni pritvor) je lišavanje slobode osobe kojoj nije suđeno ili nije još donesena presuda koja čeka odluku suda. Cilj pritvora se može odrediti iz člana 173. Zakona o krivičnom postupku, a to je spriječiti osumnjičenog/optuženog u bijegu, spriječiti koluziju, prikrivanje dokaza ili opstruiranje utvrđivanja istine na bilo koji drugi način. Sprečavanje činjenja novih krivičnih djela određene težine koja su slična krivičnim djelima koja se istražuju

(ili dovršenje krivičnog djela) je također prihvaćen kao pritvorski razlog.

Prema vladajućem pravnom stanovištu u Austriji, pritvor nikada nije očekivana kazna. Osnovni cilj pritvora je osigurati neometan postupak.

USLOVI ZA ODREĐIVANJE PRITVORA

Prema austrijskom zakonu, nijedan stepan sumnje nije dovoljan za određivanje pritvora. Mora se raditi o nužnoj sumnji („dringender Tatverdacht“). Svaki razlog za određivanje pritvora mora biti posmatran kroz prizmu načela srazmjernosti, tako da u principu pritvor neće biti određen ako se cilj pritvora (uglavnom neometano vođenje postupka) može ostvariti na neki drugi način. Austrijski Vrhovni sud je razvio praksu u kojoj je očekivana kazna odlučujući faktor kod određivanja pritvora. Prvo, postupajući sudija mora razmotriti vrstu i dužinu kazne koja se realno može očekivati u tom slučaju. Drugo, mora razmotriti da li će osumnjičeni biti osuđen na uslovnu ili novčanu kaznu. Treće, postupajući sudija kod produljenja pritvora treba procijeniti kada bi moglo doći do uslovnog otpusta.

U članu 173. Nalazimo pritvorske razloge:

- Opasnost od skrivanja ili bijega,
- Koluzijska opasnost,
- Potreba da se spriječe nova krivična djela,

Potreba da se spriječi ponavljanje krivičnog djela za koje je osumnjičeni optužen.

Vrsta i dužina kazne može ukazati na rizik od bijega. Međutim, tu postoje određena ograničenja. Ako je osoba koja je socijalno integrisana, osumnjičena za krivično djelo za koje je zapriječena kazna zatvora do pet godina, rizik od bijega ne može biti razlog za određivanje pritvora, osim ako osumnjičeni nije napravio pripreme za bijeg. Uzimanje stepena socijalne integracije kao faktora za odlučivanje o

određivanju pritvora je diskriminatorno prema siromašnijim osobama i strancima. Opasnost od počinjenja novog krivičnog djela, kao pritvorski razlog je moguće iskoristiti samo pod zakonom određenim uslovima. To je moguće u slučajevima krivičnih djela za koje je zapriječena kazna zatvora od najmanje 6 mjeseci. Izraz „opasnost od ponavljanja krivičnog djela“ je zamijenjen izrazom „opasnost od činjenja krivičnog djela“. Radi se o :

- Krivičnim djelima sa ozbiljnim posljedicama,
- Krivičnim djelima sa blažim posljedicama ako je osoba već ranije osuđena za isto krivično djelo.

Zakon o krivičnom postupku Austrije i nakon reforme pravosuđa je zadržao još jedan razlog za određivanje pritvora u članu 170: Ukoliko je osoba optužena za krivično djelo za koje je Krivičnim zakonom određena minimalna kazna od 10 godina zatvora (ubistvo, trgovina ljudima...), on ili ona moraju biti uhapšeni osim ako neke činjenice ukazuju da se nijedan razlog za pritvor ne može primijeniti u tom slučaju. Pritvor se mora odrediti ako neke druge okolnosti ne ukazuju na to da se može primijeniti blaža mjera.

Tužiteljstvo je ovlaštenje da zatraži određivanje pritvora. Rezultat je to reforme pravosuđa koja je izmijenila čitav postupak koji prethodi suđenju. Nadležnosti istražnog sudije su prenesene na tužitelja.

ZAKLJUČAK

Pravo na slobodu je osnovno ljudsko pravo. Osnovni izvor evropskog pritvorskog prava je Evropska konvencija o ljudskim pravima. Konvencijska tijela su tumačenjem odredaba člana 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima definisala uslove pod kojima je moguće pojedincu u krivičnom postupku oduzeti slobodu. Konvencijske pretpostavke za određivanje pritvora obavezuju kako našeg zakonodavca tako i zakonodavce zemalja

Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Austrije i Njemačke jer su sve ove zemlje članice Konvencije. Osnovni princip koji veže sud pri određivanju pritvora je pretpostavka nedužnosti. Samo postojanje osnovane sumnje da je neko lice počinilo krivično djelo nije dovoljan razlog za određivanje pritvora, nego mora postojati jedan ili više pritvorskih razloga. Pritvor se jedino može odrediti samo radi osiguranja provođenja krivičnog postupka. Pritvor se određuje u skladu sa principom srazmjernosti i mora se ukinuti čim prestanu razlozi za pritvor.

Kada analiziramo pritvorska pravila navedenih zemalja, možemo zaključiti da su usklađena sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. U svim zakonima o krivičnom postupku nalazimo gotovo identične pritvorske razloge - opasnost od bještva/bijega, koluzijska opasnost, opasnost od ponavljanja krivičnog djela. Također nalazimo odredbe o određivanju pritvora u slučaju težih krivičnih djela koja su negdje pobrojana u zakonu (Hrvatska, Njemačka, Austrija) ili je to uslovljeno samo visinom zapriječene kazne (BiH, Srbija, Crna Gora).

Opšti uslov za određivanje pritvora u našoj zemlji i zemljama okruženja je definisan kao „osnovana sumnja“, dok u zakonima Njemačke i Austrije nalazimo „nužnu sumnju“ čije je postojanje potrebno da bi se mogao odrediti pritvor. Kroz daljnju analizu se može zaključiti da je opasnost od bijega najčešći razlog zbog kojeg se određuje pritvor.

Usklađenost pritvorskih pravila sa Evropskom konvencijom ne znači nužno da ne postoji kršenje ljudskih prava pri određivanju pritvora. To u prvom redu ovisi o tome koliko dobro je argumentovana i potkrijepljena činjenicama odluka o određivanju pritvora te da li je pritvor nužno potreban i da li se možda mogla odrediti neka alternativna mjera.

Veliku ulogu u ujednačavanju pravnih propisa „igra“-ima Evropski sud za ljudska prava, koji svojim presudama uspostavlja standarde kojih se zemlje trebaju pridržavati. Također i Vrhovni sudovi

zemalja koji svojim presudama ujednačavaju praksu u pogledu određivanja pritvora.

Nažalost, Bosna i Hercegovina nema Vrhovni sud na državnom nivou koji bi ujednačio sudsku praksu na području cijele zemlje što je prijeko potrebno da bismo u budućnosti izbjegli tužbe pred Evropskim sudom za ljudska prava, zbog nezakonitog pritvaranja.

LITERATURA

1. Đurđević, Zlata; Tripalo Dražen, Trajanje pritvora u svjetlu međunarodnih standarda te domaćeg prava i prakse, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, Zagreb, vol.13, broj 2/2006.,
2. Kalmthout, A.M., Knapen, M.M., Morgenstern, C., Pre-trial detention in European Union, Wolf legal publishers, 2009.,
3. Jašarević, Osman, Krivično procesno pravo I i II, Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet Kiseljak, 2012.,
4. Jašarević Osman, Alibi kao dokazno sredstvo u krivičnom postupku, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Kiseljak, 2009.,
5. Sijerčić-Čolić, Hajrija, Krivično procesno pravo- knjiga I, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2008.,
6. Zakon i praksa u primjeni mjera ograničenja slobode: Opravdanost mjere pritvora u Bosni i Hercegovini.,
7. Zakon o krivičnom postupku BiH (Službeni glasnik BiH br. 3/2003, 36/2003, 26/2004, 63/2004, 13/2005, 48/2005, 46/2006, 76/2006, 29/2007, 32/2007, 53/2007, 76/2007, 15/2008 i 58/2008 .),
8. Zakon o krivičnom postupku BD BiH (Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH br. 10/2003, 48/2004, 6/2005, 12/2007.),
9. Zakon o krivičnom postupku FBiH (Službene novine Federacije BiH br. 35/2003, 56/2003, 78/2004, 28/2005, 55/2006, 53/2007.),
10. Zakon o krivičnom postupku RS (Službeni glasnik RS br. 50/2003, 111/2004, 115/2004, 29/2007, 68/2007)
11. Zakonik o krivičnom postupku Crne Gore (Službeni list Crne Gore br. 57/09)
12. Zakonik o krivičnom postupku Srbije (Službeni glasnik Republike Srbije br. 46/06, 49/07, 122/08),
13. Zakon o kaznenom postupku Hrvatske (Narodne novine 152/08, 76/09, 80/2011.).
14. "Pravo i pravda", "Časopis za teoriju i praksu", godina xi, broj 1., Sarajevo 2012., Marin Zadrić, Prethodno saslušanje – ovlaštenje i uloga suda u postupku potvrđivanja optužnice, - Razumna sumnja, str. 205.

PRESUDA SEJDIĆ/FINCI, PITANJE BUDUĆNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

JUDGMENT SEJDIĆ/FINCI, QUESTION OF B&H FUTURE

Rami Rexhepi

SAŽETAK

Nedostatak volje lidera najvećih političkih stranaka Bosne i Hercegovine, doveo je do zastoja zemlje na putu ka EU I NATO. U grupi uslova koje traži međunarodna zajednica da BiH vlasti ispune spada i implementacija Presude Evropskog suda za ljudska prava u Strazbur o slučaju Sejdić/Finci, a koja je u uskoj vezi sa ustavnim reformama u Bosni i Hercegovini. Postavlja se pitanje, da li je bilo neizbježno pokretanja inicijative za tužbu protiv Bosne i Hercegovine od strane dvoje državljana Dervo Sejdić i Jakob Finci?, ili je unutar samog Ustava Bosne i Hercegovine, a koji je oblikovan na osnovu Dejtonskog dogovora, zadržana u glavi IV samog Ustava i nije bila dovoljno tretirana ova materija kad je u pitanju zaštita ljudskih prava bez izuzetka unutar jedne zemlje, a ne tretiranje građana prvog i drugog reda gdje u prvoj kategoriji ekskluzivitet imaju Bošnjaci, Hrvati i Srbi dok u drugom redu svih ostali.

U ovom radu postavlja se glavni akcenat na implementaciju presude i neimplementacija iste dovodi do uvođenja oštrih sankcija protiv zemlje koje mogu biti sa nesagledivim posledicama za budućnost ne samo Bosne i Hercegovine, nego i samih aktera koji koće izvršenje navedene presude.

Ključne riječi: Dejtonski dogovor, Ustav, BiH institucije, tužba, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu, presuda, slučaj Sejdić/Finci, ljudska prava, politički lideri, Vijeće Evrope, Evropska Unija.

Key words: The Dayton agreement, the Constitution, BiH institutions, lawsuits, the European Court of Human Rights in Strasbourg, Judgment, case Sejdic/Finci, human rights, political leaders, Council of Europe, European Union.

ABSTRACT

Lack of willingness of leaders of the main political parties of Bosnia and Herzegovina, led to the stoppage of the country on the path towards the EU and NATO. In a group of conditions that the international community seeks to fulfill one of the BiH authorities implement the judgment of the European Court of Human Rights in Strasbourg on Sejdic / Finci, and that judgment is closely related to the constitutional reform in Bosnia and Herzegovina. The question is, to the initiation of a lawsuit against Bosnia and Herzegovina by two of its citizens Dervo Sejdic and Jakob Finci was inevitable?, Or within the Constitution of Bosnia and Herzegovina, tailored on the basis of the Dayton agreement and retained in Title IV of the DA was not well treated this matter when it comes to the protection of human rights without exception in one country and not treating citizens first and second rows, where in the first category have exclusivity Bosniacs, Croats and Serbs, while in the second row of all others.

This paper sets the main focus of implementation or not implementation same judgment and leads to introduction of severe sanctions against countries that may be, with unforeseeable consequences not

only for the future of Bosnia and Herzegovina, but the actors themselves that hinder implementation of that judgment.

UVOD

Jasno je da je Dejtonski Dogovor donio prekid rata i prolijevanja krvi u Bosni i Hercegovini. Analizirajući dogovor može se doći do zaključka da je DD širok i da ima prostora koji dozvoljava primjenu donesene presude suda u Strazburu. U članu 1. paragraf 2 DD koji reguliše pitanja Ustava Bosne i Hercegovine stoji napisano da je "Bosna i Hercegovina demokratska država koja funkcioniše na načelima pravne države te ima slobodne i demokratske izbore."¹²⁷

Na osnovu same formulacije može da se konstatira da je zemlja uređena na temelju i načelima pravne države, što podrazumijeva da državu obvezuje da poštuje prava svih građana koji žive u toj državi. Ovo je dovoljna osnova da svi oni koji su involvirani u ovom slučaju da se ozbiljno i seriozno pozabave ovim pitanjem. Bosna i Hercegovina kako priznat akter međunarodnog prava, sa parlamentarnom demokratijom, potrebno je da uvažava ljudska prava prije svega postujući svoj Ustav na osnovu kojeg i funkcioniše. U članu II Ustava gde se govori o ljudskim pravima i temeljnim slobodama jasno je navedeno da je "Bosna i Hercegovina i oba entiteta osiguravaju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda."¹²⁸

Na osnovu međunarodnih standarda prava i slobode određenih u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njenih Protokola automatizmom treba da se primjenjuju dati standardi i u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo ispred svih drugih zakonodavnih organa zemlje.

---

¹²⁷Opći okvirni sporazum za mir u bosni i hercegovini, aneks 4 - ustav bosne i hercegovine, str. 2.

¹²⁸Ibid., str. 3.

Nepoštovanje ljudski prava dovodi do diskriminacije ustavom zagarantovanih prava. U dodatku I Ustav BiH "osigurava se svim osobama u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi poput spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili drugog statusa ostvarivanje sloboda i prava."¹²⁹

Iako sa nepoštivanjem Ustava Bosne i Hercegovine u konkretnim slučajevima kada se radi o nepoštivanju ljudskih prava još uvijek niko nije sankcioniran a isto tako nijedan sud nije donio nijednu odluku po ovim pitanjima, slobodno može da se konstatuje da su sudski organi u BiH politizirani. Sudski organi na osnovu važećeg Ustava ne obavljaju funkciju koju treba da izvrše po Ustavu i važećim zakonima. "Svi sudovi, ustanove, vladini organi, kao i posredni organi kojima upravljaju entiteta ili se istima upravlja unutar entiteta, primjenjuju i poštuju ljudska prava i temeljne slobode."¹³⁰

Dosadašnja praksa nije registrovala nijedan slučaj po ovim pitanjima. U demokratskim zemljama gde funkcioniše vladavina prava o bilo kojem pitanju, iscrpljuju se domaći sudovi i zakonodavstvo i tek onda kada stranke u procesu nisu zadovoljne presudom lokalnih sudova obraćaju se međunarodnim sudovima. Očigledno kad se radi o ovom pitanju slučaja Sejdić/Finci domaći sudovi nisu hteli ni da prihvate žalbu, a ne da raspravljaju po istom, iako imaju čvrstu osnovu da donesu kredibilnu presudu i da nalože institucijama zemlje da implementiraju istu, na što ih obavezuje i Ustav zemlje. Dalje u Ustavu decidno se kaže da "Bosna i Hercegovina ostaje ili postaje stranka međunarodnih sporazuma popisanih u Dodatku I ovoga Ustava"¹³¹;

---

¹²⁹Opći okvirni sporazum za mir u bosni i hercegovini, aneks 4 - ustav bosne i hercegovine, str. 2.

¹³⁰Ibid., str. 3.

¹³¹Ibid., str. 3.

obavezuje da će “svi nadležni organi surađivati i osigurati neograničen pristup svim međunarodnim mehanizmima za praćenje stanja ljudskih prava uspostavljenim za Bosnu i Hercegovinu; nadzornim organima ustanovljenim od bilo kojega od međunarodnih sporazuma navedenih u Dodatku I ovog Ustava; Međunarodnom sudu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (te će se naročito pokoravati nalogima izdanima na osnovu člana 29. Statuta toga suda); kao i svim drugim organizacijama kojima mandat u vezi s ljudskim pravima ili humanitarnim pravom dodijeli Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda.”¹³²

Iako Ustav Bosne i Hercegovine po pitanjima izbora za Parlament i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine daje ekskluzivno pravo da budu birane samo osobe iz redova Bošnjaka, Hrvata i Srba, ni na jednom mjestu ne spominje se da ostali nemaju pravo da se biraju za ove organe, s time Ustav dolazi u kontradiktornosti sa samim sobom jer nije dovoljno precizirao ovu materiju.

TUŽBA PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE ESLJP STRAZBURGU

Osnova o kršenju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini bila je očigledna i na osnovu te, državljani Bosne i Hercegovine Dervo Sejdić i Jakob Finci, koristeći svoja ustavno zagwarantirana prava podnijeli su tužbu Sudu u Strazburu u toku 2006. godine. Sud je uvažio njihove tužbe i 3 juna 2009. godine raspravljao o istoj i 22 decembra 2009. godine donosi presudu u njihovu korist i od tog dana slučaj Sejdić/Finci protiv Bosne i Hercegovine postaje dodatni uslov za zemlju na putu prema EU i NATO. Evropski sud za ljudska prava u Strazburu odlučujući o žalbama Sejdića i Fincija je istakao da su sporne ustavne odredbe koje isključuju mogućnost „Ostalih“ da se

kandidiraju za Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i Predsjedništvo.

Sud, razmatrajući period od dana kada je BiH ratificirala Konvenciju a na temelju postignutog progressa u BiH u periodu od potpisivanja Dejtonskog dogovora, zatim na osnovu mišljenja Venecijanske komisije koja pokazuju da postoje takvi mehanizmi podjele vlasti koji ne vode automatski do potpunog isključenja predstavnika ostalih zajednica, te na osnovu obveza BiH koje proizlaze iz njenog članstva u Vijeću Europe i obveza koje je BiH preuzela ratificiranjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SAA) 2008. godine, zaključio da dugotrajna nemogućnost kategorije „ostalih“ u koju kategoriju spadaju i aplikanti tužbe, da se kandidiraju za Dom naroda Parlamentarne skupštine nema objektivno i prihvatljivo opravdanje, te da ona predstavlja kršenje čl. 14. Konvencije u vezi s čl.3. Protokola br. 1. i čl.1. Protokola br.12. Iz istih razloga Sud je zaključio da ustavni preduvjet izjašnjavanja pripadnosti jednom od konstitutivnih naroda u svrhu kandidiranja za člana Predsjedništva prekršen i da je otuda “prekršen čl. 14. zajedno sa čl. 3. Protokola 1. koji garantuje pravo na slobodne izbore”¹³³ (Opća zabrana diskriminacije)

Donošenje presude sud je zasnovao u primjeni prava i to:

“1. Evropska konvencija o ljudskim pravima; 2. Dejtonski mirovni sporazum, Aneks IV (Ustav Bosne i Hercegovine); 3. Izborni zakon Bosne i Hercegovine iz 2001. godine; 4. Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, usvojena pod okriljem Ujedinjenih naroda 21. Decembra 1965, stupila je na snagu u odnosu na Bosnu i Hercegovinu 16 jula 1993. godine; 5. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen 16 decembra 1966. godine pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda, a

¹³² Ibid., str. 4.

¹³³ Presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u slučaju Sejdić/Finci, str. 3.

stupio je na snagu za Bosnu i Hercegovinu 6 marta 1992 godine; 6. Mišljenje Venecijanske komisije o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika; 7. Mišljenje Venecijanske komisije o nacrtu izmjena ustava Bosne i Hercegovine; 8. Mišljenje Venecijanske komisije o različitim prijedlozima za izbore za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine; 9. Preporuka br. 7. Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije usvojena 13 decembra 2002 godine; 10. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Bosne i Hercegovine i Evropske unije;”¹³⁴

PRESUDA BILA OČEKIVANA, NIJE IZNENAĐENJE ZA BiH

Presuda suda u Strazburu za Bosnu i Hercegovinu nije bila nikakvo iznenađenje. Prilikom pristupanja Vijeću Evrope, Bosna i Hercegovina se obvezala da će u roku od jedne godine, uz pomoć Evropske komisije za demokraciju kroz pravo (Venecijanska komisija) preispitati izbornu zakonodavstvo u svijetlu standarda Vijeća Evrope i da će izvršiti izmjene tamo gdje je potrebno i da se harmonizira domaće zakonodavstvo sa zakonodavstvom Evropske unije. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je periodično podsjećala BiH na ovu obvezu i u svojim rezolucijama je izražavala žaljenje zbog nedostatka progressa kada je riječ o izmjenama izbornog zakonodavstva koje trebaju dokinuti ustavnu diskriminaciju protiv kategorije “Ostali”. BiH se potpisivanjem i ratifikacijom SPP 2008. godine obvezala na ispunjavanje prioriteta iz evropskog partnerstva, a jedan od glavnih prioriteta za BiH je izmjena izbornog zakonodavstva u pogledu broja članova Predsjedništva i broja delegata Doma naroda kako bi se osigurala puna usklađenost sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i postprijemnim obvezama prema Vijeću Evrope. Institucije

BiH su i ranije bile upozoravane od raznih međunarodnih organizacija na diskriminatorne odredbe Ustava Bosne i Hercegovine i bile su pozivane da ih izmjene.

Kako je već navedeno sva upozorenja nisu dala rezultate. Bosna i Hercegovina nije poštovala preuzete obaveze prema Vijeću Evrope u smislu usklađivanja izbornog zakonodavstva sa Konvencijom i dodatnim protokolima i iste su dobile svoju konkretizaciju u obliku presude Suda u Strazburu u slučaju Sejdić/Finci protiv BiH, te su sada dodatno ojačane međunarodnom obavezom izvršenja presude pod nadzorom Komiteta ministara Vijeća Evrope na čijim se sastancima, posvećenim izvršenju presude Suda u slučaju Sejdić/Finci redovito stavlja na raspravu i pod kritiku država članica Vijeća Evrope.

PRESUDA O SLUČAJU SEJDIĆ/FINCI KAO POKRETAČ USTAVNIH PROMJENA U BIH

Oko iznalaženja formule o izvršenju presude o slučaju Sejdić/Finci zaduzena je tzv. šestorka ili sedmorka i oni imaju rok do kraja marta 2013. godine da riješe slučaj za da može Bosna i Hercegovina da dobije pozitivni signal iz Strazbura za ratifikaciju SSA i podnošenje kredibilne aplikacije za članstvo u EU. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope usvojila je u januaru Rezoluciju o funkcionisanju demokratskih institucija u BiH, kojom se parlament BiH poziva da do 15. marta 2013. godine usvoji ustavne amandmane u vezi sa odlukom u slučaju „Sejdić i Finci“. U slučaju da se do tog roka ne primeni u Ustavu BiH presuda Suda u Strazburu, Bosni i Hercegovini u aprilu prijeti suspenzija iz članstva u Vijeću Evrope i druge sankcije koje EU ima na raspolaganju.

Politički lideri svjesni su da je Dejtonski Dogovor zastario i treba da se mijenja. U okviru tog Sporazuma nemoguće je da funkcioniše Bosna i Hercegovina i s time da usaglašava svoje zakonodavstvo sa

---

¹³⁴Ibid, str. 2.

zakonodavstvom Evropske unije. Sa podnošenjem kredibilne aplikacije za članstvo u EU i početak rasprave o svakom poglavlju koje treba da ispunjava BiH u slučaju dodjele kandidatskog statusa, očigledno je da sa ovim Ustavom i DD Bosna i Hercegovina godinama neće biti u mogućnosti ispuniti uslove i kriterije koje traži EU. Radi te stvari koje očekuju Bosnu i Hercegovinu u buduće potrebno je izvršiti neophodne ustavne promjene.

Ovakav intenzivni politički pritisak nedvojbeno predstavlja snažan katalizator nužno potrebnih ustavnih promjena u BiH, jer njen put ka EU bit će znatno usporen, ako ne i potpuno onemogućen.

NEIMPLEMENTIRANJE PRESUDE DOVODI U OPASNOST BOSNU I HERCEGOVINU

Da implementacije ove presude nije nimalo jednostavan put i zadatak, osim činjenice da su prethodni pokušaji ustavnih reformi završili neuspjehom, potvrđuje i činjenica da do danas, više od tri godine otkako je presuda donesena, vlasti BiH nisu uspjele postići politički konsenzus u pogledu prijeko potrebnih izmjena spornih ustavnih odredbi, a nakon čega bi uslijedilo usaglašavanje Izbornog zakona. Glavni kreatori politike u Bosni i Hercegovini nisu postigli ni kompromis oko opsega ustavnih izmjena osim deklarativnih izjava da je potrebno da se implementira presuda i da nemaju nista protiv presude. Naime, različite političke opcije u BiH imaju različite pristupe opsegu izmjena Ustava u vezi izvršenja ove presude. Najaktuelnija pitanja koja se vezuju za izvršenje ove presude su: na koji način izmijeniti relevantne ustavne odredbe kako pripadnici ostalih naroda ne bi bili lišeni pasivnog biračkog prava, a da se pri tom ne ugrozi mehanizam podjele vlasti između konstitutivnih naroda? Pristup ustavnim reformama koji otvara proces izvršenja ove presude treba iskoristiti kako bi se izvršile i izmjene drugih odredaba Ustava koje su

također izvor diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti. Kada su u pitanju ustavne izmjene radi implementacije presude postavlja se pitanje, dali treba obuhvatiti i izmjene Ustava koje su potrebne radi uspostavljanja ravnopravnog položaja svih konstitutivnih naroda u BiH i radi omogućavanja efikasnijeg funkcioniranja demokratskih institucija BiH?

Na žalost i pored permanentog pritiska međunarodne zajednice, do sad nije postignut konsenzus u vezi ovih pitanja. Konkretan odgovor na sva pitanja koja se vežu za izvršenje presude uskoro će morati dati lideri šestorke/sedmorke u BiH. Međutim, ono što je neodložno i čemu nova vlast na državnom nivou mora odmah pristupiti, jeste barem izmjena onih ustavnih odredaba koje su uzrok diskriminacije u slučaju Sejdić/Finci, kako bi BiH dokazala da je sposobna izvršavati svoje međunarodne obveze koje se sastoje u poštivanju i implementaciji presuda Evropskog suda u Strazburu, ma kako one zahtjevne bile, u cilju poštivanja i garantiranja ljudskih prava što je osnova članstva u Vijeću Europe za svaku zemlju članicu, te Bosnu i Hercegovinu.

DELEGACIJA EU ZADUŽENA ZA PRAĆENJE PROCESA USTAVNIH REFORMI – PODJELA ZADATAKA MEĐUNARODNE ZAJEDNICE

Izgubljene godine međunarodne zajednice oko neizvršenja presude Sejdić/Finci i zaostataka Bosne i Hercegovine na putu ka EU i NATO mobilizirale su međunarodnu zajednicu da preduzme akciju kako bi došlo do implementacije presude. Evropska unija dodatno je dala ovlaštenja svojoj Delegaciji EU u BiH i ambasadoru Sorensenu da formira radnu grupu sa svim relevantnim akterima BiH politike oko iznalaženja formule za izvršenje presude.

Bosna i Hercegovina se suočava ne samo sa ovim problem nego i drugim problemima koji usporavaju proces progresa zemlje.

Dok je Delegacija EU zadužena za praćenje implementacije presude, ambasada SAD je zadužena za prestrukturiranje Federacije Bosne i Hercegovine, dok Visoki predstavnik za BiH zadužen je za olakšanje procesa rješavanja problema u Mostaru.

Na potezu su BiH lideri i institucije koje treba proaktivno da se uključe u ove procese koji zaista treba konkretno angažovanje, u suprotnom Bosni i Hercegovini prijete rigorozne sankcije, ne samo isključenje iz članstva Vjeća Evrope nego, BiH političare očekuje zamrzavanje imovine, zabrana putovanja i krajna mjera smjena sa funkcija i zabrana vršenja političkih funkcija za određeni vremenski period.

ZAKLJUČAK

Presuda oslučaj u Sejdić/Finci u kojoj je utvrđeno da postoji sistematska diskriminacija u kategoriji "Ostalih" koja se izjašnjava u javnoj i u privatnoj sferi, a koja se odnosi na građane BiH, a u cilju otklanjanja utvrđene povrede prava od nosilaca odgovornosti, izvršena izmjena odredaba Ustava i Izbornog zakona BiH na način da u kategoriji "Ostalih" a, koja se izjašnjava u javnoj i u privatnoj sferi, a koja se odnosi na građane BiH, a u cilju otklanjanja utvrđene povrede prava od nosilaca odgovornosti, izvršena izmjena odredaba Ustava i Izbornog zakona BiH.

Kada je riječ o implementaciji presude Sejdić/Finci protiv BiH, moglo bi se reći da su vlasti Bosne i Hercegovine sada deklarirano spremne da izvrše ovu presudu prilikom brzoga i učinkovitog akcionog plana koji je predviđao vrlo kratko vrijeme za kompleksan zadatak izmjene Ustava i Izbornog zakona prije državanja općih izbora u BiH u 2010. godine. Vijećem ministara BiH je u martu 2010. godine usvojilo akcioni plan za izvršenje ove presude, ali to nije dovelo do formiranja radne grupe koja je zadužena za pripremu prijedloga amandmana na Ustav BiH i usklađivanje Izbornog zakona sa utvrđenim amandmanima. Formirana radna grupa do danas nije dala nikakve konkretne

rezultate jer je imala vezane ruke od šestorke.

Implementacija presude jeste prvenstveno međunarodna obveza, ali je ujedno i prilika predstavnicima vlasti u BiH da samostalno i bez nametanja rješenja od strane međunarodne zajednice, izmjene postojeće odredbe Ustava koje se odnose na Predsjedništvo i Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH, kao i ostale diskriminatorne odredbe i odredbe koje otežavaju put Bosne i Hercegovine ka euro-atlanskim integracijama. Uspješno izvršenje ovog zadatka donijelo bi novu nadu građanima BiH u opredjeljenost lokalnih političara ka uspostavljanju istinski demokratskog društva i vladavine prava, kao i u njihovu sposobnost da zajednički i dogovorno oblikuju ustavno-pravno uređenje države koje će biti prihvatljivo građanima u BiH. Dakle, pitanje implementacije ove presude je ujedno i pitanje budućnosti Bosne i Hercegovine i sudbine svih njenih građana.

LITERATURA

1. Opći okvirni Sporazum za mir u Bosni i Hercegovini,
2. Aneks 4 - Ustav Bosne i Hercegovine,
3. Presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u slučaju Sejdić/Finci

MEDIJACIJA KAO METODA RJEŠAVANJA SPOROVA

MEDIATION AS THE METHOD OF SOLVING DISPUTES

Siniša Ravlić

SAŽETAK

Medijacija je posebna metoda za rješavanje sporova koja omogućava da strane u sporu uz sudjelovanje treće neutralne strane (medijatora) postignu obostrano prihvatljivo rješenje spora. Medijacija ima čitav niz pozitivnih karakteristika te je ona za mnoge pravne stvari bolji i učinkovitiji i jeftiniji postupak u odnosu na klasičan način rješavanja sporova presuđenjem. U posljednje vrijeme medijacije je doživljava pravu ekspanziju u mnogim zemljama.

Ključne riječi: medijacija, medijator, osobine medijatora, vještine medijatora

Key words: mediation, mediator, characteristics of the mediator, skills of the mediator

ABSTRACT

Mediation is a special method for solving disputes which enables the disputing parties to achieve an acceptable solution for both parties in the dispute by participation of the third, neutral party. Mediation has many positive characteristics, so it is better, more efficient and cheaper procedure in comparison to the classical way of solving disputes by a verdict. Recently mediation has become very popular in many countries.

UVOD

Razvojem društvenih odnosa sve više istih se regulira pravnim normama i oni postaju pravni odnosi. U modernom društvu neograničen je broj odnosa među ljudima bilo u lokalnoj zajednici bilo u obitelji, radnom mjestu, kao i između gospodarskih subjekata. Odnosi među ljudima neminovno dovode i do konflikta.

Današnji način života i odnosa među pojedincima, gospodarskim subjektima i državama zahtjeva brz i efikasan način rješavanja sporova. Medijacija je jedan od alternativnih načina rješavanja sporova u kojem treća neutralna strana, medijator, pomaže strankama u sporu da postignu obostrano rješenje spora polazeći od svojih potreba i interesa, tj. mjenjajući kut gledanja na rješenje spora. Uspješnim završetkom postupka medijacije, stranke će postići ne samo obostrano prihvatljivo rješenje spora, već ostaju u dobrim odnosima što će doprinjeti njihovoj boljoj suradnji u budućnosti kako u gospodarskim odnosima tako i u svakodnevnom životu u lokalnoj zajednici ili na radnom mjestu. Medijaciju treba približiti što većem broju ljudi i gospodarskih subjekata kako bi pokušali kroz neformalan razgovor u opuštenu atmosferu da iznesu svoje probleme i kako oni vide rješenje spora.

MEDIJACIJA – MODEL RJEŠAVANJA SPOROVA S POZICIJE INTERESA

Medijacija je jedan od alternativnih metoda za mirno rješavanje sporova čija primjena omogućava da strane u sporu pristupe konstruktivnom i prijateljskom rješavanju spora sa ciljem da zajednički pronađu sporazumno i obostrano prihvatljivo rješenje koje će značiti njihov obostrani dobitak. Medijacija je postupak u kojem strane u sporu uz pomoću treće neutralne strane (ko)medijatora, putem pregovora pokušavaju da postignu obostrano prihvatljivo rješenje spora.

SADRŽAJ POSTUPKA MEDIJACIJE

Postupak medijacije čine pregovaračka sposobnost stranaka i posrednička aktivnost medijatora, čija je zadaća da olakša pregovaranje i u da ih u svakom trenutku ohrabruje da nastave pregovaranje. Medijator im u postupku medijacije pomaže da razumiju suštinu sukoba i da na njega gledaju iz promijenjenih kutova. Cilj medijacije je da strane u sporu ustanove koji im je zajednički interes. Da bi do toga došle često je potrebno da otkriju i skrivene interese, kako svoje tako i protivne strane. Medijacija se odvija na jednom ili više sastanaka i ima formu običnog, neformalnog razgovora. Razgovor se odvija u prirodnoj, opuštajućoj atmosferi, gdje se stranke potiču da kažu sve što znaju o sukobu, kako na njega gledaju, kako je sukob nastao, koje su njihove opcije i alternative za rješenje sukoba, i koje je na kraju prijedlozi za obostrano prihvatljivo rješenje, sukoba. Medijacija je postupak koja ima za cilj da strane u sukobu riješe isti na obostrano zadovoljstvo i da ostanu u prijateljskim odnosima, tj. da nastave poslovnu suradnju i da ostanu u dobrim odnosima u obitelji ili u užoj lokalnoj zajednici. Zadnja faza u postupku medijacije je konkretizacija dogovora,

pisanje sporazuma i predviđanje mehanizama za realizaciju dogovorenog.

TEMELJNI PRINCIPI POSTUPKA MEDIJACIJE

Medijacija se u praksi odvija na neograničen broj načina. No unatoč tome što medijacija nije jedinstvena metoda, postoji nekoliko temeljnih načela na kojima je medijacija zasnovana. Cilj ovih načela, koji obvezuju sve sudionike u postupku medijacije, jest, prije svega, prevencija mogućih zlouporaba i neprijatnih iznenađenja, kao i stvaranje uvjeta za provedbu postupka medijacije. Medijaciju karakterizira načelo dispozicije. Ovo procesno načelo ogleda se u tome što vođenje postupka medijacije ovisi od volje stranaka u sporu, koje ugovorom o prihvaćanju medijacije, određuje da će spor pokušati riješiti mirnim putem, uz pomoć treće neutralne strane (ko-medijatora). Strane u sporu biraju medijatora i one iniciraju postupak medijacije, određuju njegov predmet i utječu na sadržaj i tijek medijacije. Načelo dobrovoljnosti proistječe iz načela dispozicije. Ovo načelo vrijedi kako za medijatora koji dobrovoljno prihvata svoju funkciju, tako iz za stranke u sporu koji dobrovoljno sudjeluju u sporu, uz mogućnost da postupak medijacije uvijek napuste u svakoj njegovoj fazi, sve do potpisivanja sporazuma o medijaciju, kojim se spor rješava. Načelo neutralnosti je vrhovno načelo za medijatora koje određuje njegovo ponašanje i postupanje u postupku medijacije. Medijator mora imati jednak odnos prema objema strankama u postupku, mora sačuvati nepristranost tijekom cijelog postupka, ne smije utvrđivati na čijoj strani je krivica za spor, niti im smije predlagati rješenje spora. U cijelom postupku medijacije on mora zadržati neutralnost. Među strankama u sporu često postoji neravnoteža moći, te postoji potreba da medijator napravi balans među strankama, a da pri tome zadrži povjerenje obiju stranaka. Medijaciju

odlikuje princip povjerljivosti. Proces medijacije nije javan i svi sudionici dužni su da kao tajnu čuvaju sve informacije vezane za spor i sam proces medijacije. Zapisnik i bilješke koje se vode za vrijeme postupka medijacije po okončanju postupka se uništavaju. Također, medijator se ne može pojaviti kao svjedok u sudskom postupku koji se vodi nakon bezuspješno okončanog postupka medijacije. Sve ovo stvara povjerljivo ozračje i omogućava da stranke slobodno i iskreno govore, da kažu sve što znaju o sporu u jednom neformalnom razgovoru. Stranke su nesputane strahom da će što kažu u postupku medijacije biti iskorišteno protiv njih. Dakle, sve što stranke kažu u postupku medijacije, ne smije se koristiti, odnosno zloupotrijebiti u sudskom postupku.

PRIMJERENOST PREDMETA ZA MEDIJACIJU

Entuzijasti su uvjereni da skoro nema predmeta koga ne bi valjalo pokušati riješiti sa medijacijom kao najčešćim oblikom. Istraživanja pokazuju da je za uspjeh medijacije mnogo značajnija motiviranost strana u sporu da riješe sporni odnos na taj način nego sama vrsta spora.

Kada je posredovanje moguće?

Prilikom odlučivanja da li je medijacija najprikladnija za rješavanje spornog odnosa potrebno je razmotriti pogodnost slučaja za medijaciju tj. sagledati koje su potrebe strana u sporu i kakva je vrsta odnosa među suprostavljenim stranama.

Iskustva i dosadašnja praksa pokazuju da ukoliko je jedna strana ubjeđena da će dobiti spor, ona nikada neće prihvatiti postupak medijacije bez obzira što se njen stav ne temelji na pravnim činjenicama nego na uvjerenosti da će dobiti spor bez obzira da li za to postoje objektivni uvjeti.

Ukoliko se radi o sporu koji je jedino moguće riješiti u sudskom postupku ili spornom odnosu u kojem se prvo treba riješiti pravno pitanje, u tom slučaju

predmet se ne može upućivati na medijaciju.

- Sporovi koji su podesni za medijaciju:
- sporovi u kojima postupak traje dugo
- sporovi u kojima su stranke već pregovarale oko poravnjanja ali nisu uspjele
- sporovi u kojima su nastali visoki troškovi postupka
- sporovi u kojima postoji veći broj lica u ulozi tužitelja ili tuženog
- sporovi iz imovinskih odnosa bračnih i izvanbračnih partnera
- sporovi iz odnosa roditelja i djece
- sporovi oko izdržavanja
- sporovi za naknade štete
- sporovi iz osiguranja
- potrošački sporovi
- građevinski sporovi
- bankarski sporovi
- zaštita intelektualnog vlasništva.

Na primjerenost sporova u odnosu na postupak medijacije pozitivno utječe i to da se radi o sporovima u kojima stranke ne žele publicitet, u kojima stranke imaju jednaku moć pregovaranja, u kojima stranke u sporu ne veže ništa sem samog spornog događaja i dr.

- Sporovi koji nisu podesni za medijaciju:
- u kojima su zahtjevi stranaka u suprotnosti sa prinudnopravnim propisima
- sporovi u kojima postoji zlouporaba ili velika neravnoteža moći između suprostavljenih
- strana
- sporovi koji se tiču nasilja u obitelji
- sporovi u kojima je prevelika eskalacija sukoba
- sporovi u kojima obje stranke žele sudsku odluku
- kaznene stvari, osim onih kod kojih je po zakonu moguća medijacija
- sporovi u kojima se odlučuje samo o pravu

- ocjena ustavnosti akata
- u gospodarskom pravu to su statusni sporovi, stečaj, registracija

Kada stranke uputiti na medijaciju?

Neki autori smatraju da je najpogodniji trenutak za upućivanje stranke iz sudskog postupka u postupak medijacije sam početak sudskog postupka – prilikom dostavljanja tužbe tuženom, slanjem poziva sa obavještenjem o mogućnosti korištenja medijacije i sl. Drugi pak smatraju da to treba uraditi na pripremnom ročištu kada sudac može na temelju izlaganja stranaka da zaključi da li se radi o medijabilnom predmetu ili ne. Treći smatraju da se to može uraditi i u postupku žalbe. Na ovo pitanje ne postoji jedinstven odgovor. Svaka faza postupka daje mogućnost upućivanja na medijaciju ako je u pitanju predmet koji se može rješavati u postupku medijacije i ako sudac procjeni da su stranke spremne da o spornom odnosu pregovaraju. Ipak kada se govori o tome kada predmet uputiti na medijaciju možemo reći da je veoma bitno da sudac prepozna pravi trenutak za upućivanje na medijaciju jer dužina trajanja sudskog postupka može, s jedne strane dovesti do polarizacije suprotstavljenih strana, a sa druge do motiviranosti stranke da rješenje postigne dogovorom zbog zamora izazvanog dugotrajnim trajanjem spora.

VRLINE DOBROG MEDIJATORA

Iskustva stranih zemalja u kojima je medijacija tradicionalna metoda za rješavanje sporova kao što su Kanada, SAD i Nizozemska ukazuju da je za uspjeh medijacije presudna uloga medijatora. U tim zemljama osobita pozornost poklanja se edukaciji medijatora. Uspjeh medijacije u velikoj mjeri ovisi od fecilitatorskih sposobnosti medijatora, tako da se u obuci za medijatora velika pažnja poklanja vještini i umijeću facilitacije. Kao facilitator, medijator doprinosi stvaranju ozračja povjerenja i uspjehu medijacije,

daje ton i pravac raspravi i pomaže sudionicima da se izbore sa svojim emocijama, da razmijene emocije i da prevaziđu sve neprijatne situacije. U razgovoru strane identificiraju svaki problem, svako sporno pitanje, spor sagledavaju iz drugih promijenjenih kutova, utvrđuju svoje opcije, standarde, alternative i na kraju prijedloge kako bi postigle obostrano prihvatljivo rješenje spora i kako bi izbjegle buduće konflikte. tj. nastavile uspješnu poslovnu suradnju, ostale u dobrim obiteljskim odnosima ili u dobrim odnosima u lokalnoj zajednici

7. VJEŠTINE MEDIJATORA

Identificiranje problema

Medijacija se može definirati kao postupak u kome stranke uz pomoć treće neutralne osobe - medijatora prepoznaju i sustavno izdvoje sporna pitanja, traže i razmatraju različite opcije za razrješenje spornog odnosa, sve u svrhu stvaranja mogućnosti za sklapanje sporazuma, koji će biti prihvatljiv za obje strane. Medijator će uvijek pokušati da definira problem sa stanovišta ishoda („Što je to što strane žele postići?“), jer tek kada stranke definiraju ishod, medijator može da ih uključi u traganje za rješenjem. Medijator svojim djelovanjem pomaže strankama da postignu sporazum koji razrješava njihov spor, te nanovo uređuje odnos među njima, kao i njihova prava i obveze.

Vještina slušanja

Medijator mora da posjeduje vještinu slušanja, kao i da ima i sposobnost sagledavanja spora iz svih kutova, što znači da medijator mora ne samo da čuje što neka strana u postupku medijacije govori, nego i da razumije što govori, kao i da sagleda problem iz ugla te strane. Glavni elementi vještine aktivnog slušanja su: biti zainteresiran i izgledati zainteresirano, gledati u oči stranku dok govori,

neverbalna komunikacija, npr. klimanje glavom u znak razumijevanja, verbalna potvrda praćenja izlaganja sugovornika, npr. „aha“, „da“

Komunikacijske vještine

Loša komunikacija čest je uzrok sukoba, a nerijetko dovodi i do potpunog razdora i nemogućnosti njegovog rješenja. Npr. riječi koje jedna strana upućuje drugoj doživljavaju se kao napad, pri kojem se automatski priprema obrana. U takvoj razmjeni vatre, stranke ne stižu da razmišljaju o svojim potrebama i interesima i prvenstveno se usmjeravaju na to kako da pobijede svog „protivnika“. Ili, jedna ili obje strane se potpuno povlače u sebe, nekad iz protesta, a nekad iz straha da ne povrijede onu drugu. I u ovom slučaju, potrebe i interesi ostaju nezadovoljeni, a sukob traje. Teški razgovori uglavnom su vođeni principom kojem nas je naučila naša kultura - da ako želimo dobiti, onog drugog moramo poraziti.

Loša komunikacija izazov je sa kojim se medijator suočava na svakoj sesiji medijacije. Njegov zadatak je da pronađe ključ kojim će razgovorima vratiti dobar duh preusmjeren sa kritiziranja sudionika u sukobu, ka razrješenju problema u kojem su se našli. A ključ je – komunikacija - glavni alat kojim medijator raspolaže u svom radu. Ona će stranama u sporu pomoći da se povežu sa svojim i potrebama, interesima druge strane i dovesti ih u situaciju u kojoj će timski pronalaziti rješenja koja će ih obostrano zadovoljiti. Cilj ove komunikacije, koju u teoriji često nazivaju i nenasilnom komunikacijom je da odagna osjećanja ljutnje, bijesa, straha, zabrinutosti i vrati samopouzdanje stranama u sporu da se okrenu rješavanju spora i dođu do odgovarajućeg rješenja. To može biti i prvi korak ka dobrim odnosima strana, koje su bile u sporu, u budućnosti.

Kako bi uspješno proveo postupak medijacije i doveo stranke do obostrano prihvatljivog rješenja spora medijator

koristi komunikacijske vještine. Komunikacijskim vještinama se koristimo kako u svakodnevnom životu tako i u postupku medijacije.

Komunikacijske vještine su:

- a) postavljanje pitanja;
- b) aktivno slušanje;
- c) parafraziranje;
- d) sažimanje;
- e) preoblikovanje;
- f) „ja“ govor;
- g) neverbalna komunikacija.

Zamjena vrijednosti – traženje zajedničkih interesa

Uspjeh medijacije u mnogo čemu ovisi od pravilno odigrane uloge medijatora u postupku sporazumijevanja. Strankama koje istraju na svojim stavovima, pomaže predstaviti njihov položaj i istražiti i naći mogućnosti za razrješenje spora među njima. Pregovore usmjerava u pravcu traženja zajedničkih interesa, dodirnih točaka i daleko od stavova koji otežavaju rješavanje spornog odnosa.

Vještina postavljanja pitanja

Temeljni alat medijatora je postavljanje pitanja. Postavljanje pitanja za medijatora ima za cilj da prikupi informacije i razumije i da pomogne strankama u sporu da konstruktivno razmišljaju o mogućim rješenjima. Medijator upotrebljava pitanja u različite svrhe :

- prikuplja informacije radi boljeg razumijevanja stranaka i za razjašnjavanja nejasnih činjenica,
- pomaže strankama u postupku da proučavaju i preispitaju svoje stavove, da li su njihovi stavovi, ocjene i opće razumijevanje problema realistično i da li je predložena opcija takva da bi u praksi djelovala,
- potiče stranku da se skoncentrira na određene probleme koji mogu sprječavati rješenje spora,

- preusmjerava razgovor kako bi se izbjegao konflikt i postupak usmjerio u mirnije vode,
- iako zna odgovor, pitanjima stranku dovodi do određenog odgovora čime stranka postaje svjesna greške, prepreke u svom stavu ili razmišljanju,
- umjesto da medijator sam izražava stavove o spornom odnosu, navodi stranke da još jednom razmisle o problemima koji su prepreka sporazumu čime ne ugrožava svoju neutralnost,
- eventualno omekšava stav stranke koja prilikom pregovaranja istrajava na određenoj poziciji tako što stranka samostalno dolazi do saznanja da njezini zahtjevi, odnosno očekivanja nisu realna.

Vještina prenošenja poruka

Medijator mora drugoj strani priopćiti poruku u pravom momentu, na pravi način, bez komentara i prejudiciranja bilo kakvog njenog značaja, tako da se nijedna strana ne osjeti iznevjerenom ili “prevarenom”. Poruka treba biti priopćena na takav način da se uvijek ostavi prostora strani čija se poruka prenosi da je dopuni, ispravi ili objasni. Pogrešna poruka može ugroziti postupak medijacije, s tim da je poruka pogrešno priopćena i kada je prava, ako je prenijeta u pogrešnom trenutku i na neodgovarajući način.

Kontroliranje postupka

U postupku medijacije, do postizanja sporazuma može biti puno prepreka i opasnosti koje mogu dovesti do toga da razgovor zastane ili čak se završi. Zato je učinkovit samo medijator koji posjeduje vještine potrebne za vođenje i kontroliranje cjelokupnog postupka od pozivanja stranaka na sastanak do završetka medijacije. Obveza medijatora je da medijacija teče glatko, da kontrolira postupak odgovarajućim planiranjem, organiziranjem i vođenjem postupka.

Medijator daje objašnjenja i odgovore zainteresiranim strankama u vezi postupka medijacije kako bi postupak medijacije bio strankama razumljiv i jasan. Medijator već u uvodnoj izjavi određuje jasna temeljna pravila postupka i vodi računa da ih stranke i poštuju (na primjer, da može stranka uvodnu izjavu dati bez prekidanja), a također osigurava sva potrebna pomagala (na primjer, papir, kompjutor), da bi medijacija mogla nesmetano teći. Dalje, medijator obje strane promatra jednako, neutralan je i omogućava da svatko izrazi svoje poglede, stavove i primjedbe. Vodi računa o tome da postupak bude što jednostavniji i neformalan.

Konflikt među strankama ne pokušava “ugušiti”, nego ga usmjerava ka razrješavanju (pomak od stavova ka interesima). Strankama pomaže da postignu sporazum koji je detaljan, razumljiv i prihvatljiv za obje strane. Tijekom postupka, medijator je fleksibilan i prilagodljiv. U svakoj fazi postupka provjerava trenutačno stanje stranaka, pokušava se uživjeti u njihove stavove i prijedloge a pri tome brižno promatra “govor tijela”, neverbalnu komunikaciju stranaka koja mu isto tako može dati korisnu informaciju o tome, što osoba osjeća, što želi i kada se osjeća nelagodno, zabrinuto.

Vještina zadržavanja neutralnosti

Medijator je obvezan da postupa neutralno i nepristrano, poštujući dostojanstvo svih učesnika u postupku, prosuđujući a ne presuđujući. Neutralnost medijatora mora postojati do kraja postupka. U protivnom dovest će se u pitanje postupak medijacije. Medijator ne smije iznositi vrijednosne sudove, savjetovati, kritizirati neku od strana, izražavati čuđenje, jer se time postavlja pitanje njegove neutralnosti.

Vještina formuliranja sporazuma i LITERATURA okončanja postupka

Kada su se stranke u postupku medijacije uz pomoć medijatora suglasile oko sadržaja sporazuma sačinjava pisani tekst sporazuma. Sporazum ima snagu izvršne isprave. Ukoliko se postupak medijacije ne okonča uspješnim dogovorom, postupak se obustavlja i predmet se vraća na sudski postupak, ako su stranke na medijaciju upućene iz sudskog postupka. Ako se pak radi o postupku medijacije prije pokretanja sudskog postupka, postupak medijacije se obustavlja.

1. Dr. N. Petrušić, Medijacija kao metod rješavanja, Pravni fakultet u Nišu, lipanj 2004. godine
2. Grupa autora, Priručnik za obuku medijatora-posrednika, Centar za obuku medijatora Crne Gore, Podgorica 2009. godine

ZAKLJUČAK

Na koncu rada da se zaključiti da medijacija, kao jedan od alternativnih metoda rješavanja sporova, ima budućnost, jer ima mnoge prednosti. To su prije svega ekonomičnost, efikasnost i povjerljivost postupka. Medijacija polazi od načela dispozicije, neutralnosti i dobrovoljnosti i u praksi se odvija na neograničen broj načina. Medijator kontinuirano treba da se educira i stiče neophodno iskustvo. On prije svega treba da razvija svoje komunikacijske vještine.

U Bosni i Hercegovini stvoreni su zakonski i organizacijski uvjeti za provođenje postupka medijacije.

Medijaciju treba približiti što većem broju ljudi i gospodarskih subjekata kako bi pokušali kroz neformalan razgovor u opuštenoj atmosferi da iznesu svoje probleme i kako oni vide rješenje spora.

